

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**KUR'ÂN-I KERÎM AÇISINDAN DÜNYEVÎLEŞME
SEBEPLERİ ve SONUÇLARI**

Doktora Tezi

Burhan İŞLİYEN

Sivas

Ağustos 2018

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

KUR'ÂN-I KERÎM AÇISINDAN DÜNYEVÎLEŞME
SEBEPLERİ ve SONUÇLARI

Doktora Tezi

Burhan İŞLİYEN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hasan KESKİN

Sivas
Ağustos 2018

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Tefsir
Tezin Başlığı : Kur'an-ı Kerim Açısından Dünyevileşme (Sebepleri ve Sonuçları)
Savunma Tarihi : 04.07.2018
Danışmanı : Prof. Dr. Hasan KESKİN

Unvanı - Adı Soyadı

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU

İmza

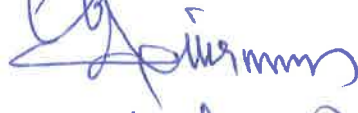

Üye : Prof. Dr. Hasan KESKİN

Üye : Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ

Üye : Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN

Üye : Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Burhan İŞLİYEN tarafından hazırlanan Kur'an-ı Kerim Açısından Dünyevileşme (Sebepleri ve Sonuçları) başlıklı tez, kabul edilmiştir.

..../..../2018

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

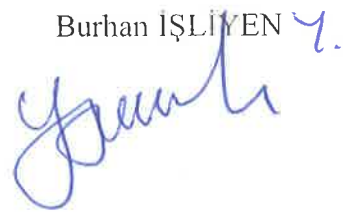
Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

.../.../2018

Burhan İŞLİYEN

ÖNSÖZ

Tarih boyunca her dinin mensubu, fitrî olarak dininin tanrısına yönelmiş; sevinç, üzüntü, pişmanlık, kızgınlık gibi duygularını onunla paylaşmış, daha önemlisi ondan dünyevî konularda taleplerde bulunmuş ve tanrının bu talepleri karşıladığına dair inanç beslemiştir. İslâm inancının kadîm öğretisinde de kulu yaratan Allah, onu kendi haline bırakmamış, kul ile iletişime geçmek amacıyla zaman zaman peygamberler göndermiştir. Vahyin hedefi, inanan insanı Sırat-ı Müstakim dengesinde tutarak iki cihanda huzura ve mutluluğa kavuşturmak olmuştur.

Dünyevîleşme, gönderilmiş olan hemen her peygamberin mücadele ettiği bir konudur. Dünyevîleşme, tarih boyunca tüm insan topluluklarının ortak sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda bütün ümmetler, Allah'ın elçileri tarafından uyarılmışlardır. İlgili ikazları dikkate alanlar olduğu gibi, almayan ve gönderilen elçilerle mücadele eden gruplar da olmuştur. Çağrıya olumlu yaklaşanlar bunun mükâfatını dünyada görmüş, âhirette de göreceklere kendilerine vaat edilmişken; olumsuz yaklaşanlar, hem dünyada zillete duçar olmuşlar hem de kendilerine âhret azabı vaat edilmiştir. Son peygamber Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği Kur'ân-ı Kerîm, farklı sûrelerde bu konuda yaşananlardan örnekler vererek uyarılarını yapmıştır. Bütün verilen nimetlere, yardımlara, elde edilen ve vaat edilen kazanımlara, hatta uyarılara rağmen, inananlar dahi nefis tuzağına düşmüşler ve dünyevîleşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır.

Teknoloji ve tıbbın gelişmesiyle birlikte hastalıklarla mücadelede ciddi bir ilerlemenin sağlanması, tarımdaki zirai icatların gelişmesiyle birlikte üretimin tüketimi karşılayacak seviyeye ulaşması, iletişim imkânlarının ve haberleşme gereçlerinin artması ve liberal ekonominin dayattığı tüketici bireyler olma anlayışının tüm toplumlarda yaygınlaşması, insanların Yaratıcıyla olan bağı zayıflatmış; dünyevîleşme ve sekülerleşme onlar üzerindeki hâkimiyetini sağlam bir şekilde ikame etmiştir. Gayri müslim toplumlarda olduğu gibi, kendilerini Müslüman olarak tanımlayan toplumların da zihinleri, gönülleri, dünyevîleşme yanılığının baskısı altına girmiştir. Dünyevîleşme; fitratın ters yüz edilmeye çalışılması, insan maneviyatının batıl olana boyun eğdirilmesinin adıdır.

Bu çalışma sırasında, dünyevîleşme-sekülerleşme konusunun çeşitli ilim dallarınca incelendiği, ancak ülkemizde bu konudaki araştırmaların son derece sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Sekülerizm, felsefe, kelim, dinler tarihi, din sosyolojisi, din psikolojisi gibi pek çok bilim dalının ilgi alanına girmektedir. Her biri bu konuyu kendi ilke ve yöntemleri doğrultusunda ancak daha çok düşünce boyutuyla incelemektedir. Yaptığımız araştırmalara göre; özellikle bugüne kadar, Kur'ân'ın bakış açısıyla konunun müstakil olarak değerlendirilmemiş olması, günümüz Müslümanları açısından büyük bir eksiklikler. İşte bu çalışmada dünyevîleşme kavramı, yukarıdaki disiplinlerin verilerinden de istifadeyle Kur'ân-ı Kerîm'in bakış açısıyla ele alınmaya, bu eksiklik bir nebze olsun giderilmeye çalışılmaktadır.

Tezin birinci bölümünde, öncelikle dünyevîleşme ve ilgili kavramlar ele alınmıştır. Ardından Kur'ân-ı Kerîm'de dünya ve dünyevîleşmeye dair kullanılan kelime ve terimler incelenmiştir. Bu bölümle ilgili olarak temel hedef; Kur'ân'da ifade bulan bu kavramların gerek özel hayatta ve gerekse sosyal hayatta, ne kadar yankı bulduğunu tespit etmek, Kur'ânî bakış açısından hareketle, bir bilinç zemini oluşturmaktır.

İkinci bölümde, Kur'ânın dünya hayatına bakışı ve Kur'ân-ı Kerîm'e göre dünyevîleşmenin mahiyeti olumlu ve olumsuz yönleriyle *el-hayâtü'd-dünyâ* ve *hayâtü'd-dünyâ* kavramları üzerinden tahlil edimeye çalışılmıştır. İnanan veya inanan her insanın dünyevîleşmesinde, onu bu duruma sürükleyen etkenler araştırılmıştır. Dünyevîleşmenin tezahürleri Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in hayatından somut örneklere göre ortaya konmaya çalışılmıştır. Diğer yandan söz konusu olgunun insan karakterine ve psikolojisine etkilerinin Kur'ân'daki kavramlarla incelenmesine özen gösterilmiştir. İkinci bölümün son kısmında, dünyevîleşmenin sonuçları, sosyal ve psikolojik etkileri açısından ele alınarak, Kur'ân perspektifinde kul açısından ne gibi sıkıntılara yol açtığı, insan halet-i ruhîyesindeki olumsuz tesirleri ve güzel hasletlerinden neleri alıp götürdüğüne dair hususlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde; Kur'ân-ı Kerîm'in dünyevîleşmeye karşı önerdiği tedbirler incelenmiştir. İnanan kişinin, kendisine önerilen Sırat-ı Müstakim'den

sapmaması ve nefsin tuzaklarına düşmemesi için, adeta bir koruma kalkanı ve zırh vazifesi görecek olan bu tedbirleri tatbikinin ehemmiyeti vurgulanmıştır.

Sonuç kısmında ise ulaşılan bulgular ve genel yargılar dile getirilmiştir.

Bu çalışmanın yapılmasında büyük katkıları olanları burada anmak bir şükran borcudur. Öncelikle tezin her satırını okuyan ve önemli katkılar sağlayan danışman hocam sayın Prof. Dr. Hasan KESKİN'e, tez izleme jürisinde yer alan, sunulan raporları titizlikle inceleyen ve teze çok önemli katkılarda bulunan kıymetli hocamız sayın Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ'e ve yine tez izleme jürisinde yer alıp teze katkı sağlayan hocamız sayın Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN'a teşekkürlerimi arz ederim. Tezi okuyarak, çok değerli tavsiyeleriyle teze büyük artı değer katan kıymetli Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ ve Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN hocalarıma, tezin son halini almasında çok değerli katkılar gerçekleştiren sevgili kardeşim Doç. Dr. Ömer MENEKŞE'ye, yine teze yönelik katkı ve destek sağlayan Dr. Öğr. Üyesi. Mehmet KILIÇARSLAN'a kalbi teşekkürlerimi sunarım.

Tevfik ancak Allah'ın izni ve yardımıyladır.

Burhan İŞLİYEN

Ankara 2018

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	vii
ÖZET	ix
ABSTRACT	xi
GİRİŞ	1
I. Konunun Önemi.....	6
II. Konunun Amacı.....	8
III. Konunun Kapsamı.....	9
IV. İzlenen Metod	11
BİRİNCİ BÖLÜM	13
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	13
I. Dünyevîleşmeyle İlgili Genel Kavramlar	13
A. Dünya	13
B. Dünyevîleşme	21
C. Sekülerleşme.....	25
D. Dünyevîleşme - Sekülerleşme İlişkisi	32
II. Kur'ân-I Kerîm'de Dünya ve Dünyevîleşmeyle İlgili Kelime ve Kavramlar ..	34
A. Dünya İle İlgili Kelime ve Kavramlar	34
1. ed-Dünyâ	34
1. Yakın/Kısa Hayat Anlamında.....	36
2. Çok Düşük ve Değersiz Anlamında	37
2. el-Âcile	38
3. el-Ûlâ	39
4. el-Arz	40

B. Dünyevîleşmeyle İlgili Kelime ve Kavramlar.....	44
1. İstiğnâ	45
2. Tekâsür	47
3. Tefâhur	48
4. Metâ‘	49
5. Gurûr	52
6. Fitne.....	54
7. Lehve'l-hadîs.....	55
8. Nimet	56
9. Ziyet.....	60
10. Kibir - Tekebbür - İstikbâr	62
İKİNCİ BÖLÜM	65
KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE DÜNYEVÎLEŞME OLGUSUNUN MAHİYETİ, SEBEPLERİ VE TEZAHÜRLERİ.....	65
I. Kur'ân-ı Kerîm'in Dünyaya Bakışı	65
A. Kur'ân'da Dünyanın Övülmesi	66
1. Dünyanın Zatı İtibariyle Değeri	67
2. Nimetler Bakımından Dünyanın Değeri.....	68
3. Allah'ın İsim ve Sıfatlarının Tecelli Ettiği Yer Olarak Dünya	71
4. Âhireti Kazanma Yeri Olarak Dünya	73
B. Kur'an'da Dünya Hayatının Yerilmesi	75
1. Dünya Hayatının Oyun ve Eğlenceden İbaret Oluşu	77
2. Dünya Hayatının Aldatıcı Oluşu	80
3. Dünya Hayatının Geçici Bir Meta' Oluşu	83
4. Dünya Hayatının Bir Ziyet Oluşu	84
5. Dünya Hayatının Mal ve Evlat Çoğaltma Yarışından İbaret Oluşu	86

6. Dünya Hayatının Âhirete Göre Değersiz Oluşu	87
C. Kur'an'da Dünya-Ahret Dengesi.....	89
II. Dünyevîleşmenin Mahiyeti	92
III. Dünyevîleşmeye Götüren Sebepler.....	98
A. Dünyanın Cazipliği.....	98
B. Dünya Sevgisi.....	101
C. Hırs ve Tamah.....	106
D. Âhret Bilincinde Zafiyet.....	115
E. Ebedîlik Arzusu	118
F. Kendini Yeterli Görme (<i>İstiğnâ</i>).....	120
G. Nefse Yerleşmiş Cimrilik (<i>Şuhh</i>)	122
IV. Dünyevîleşmenin Somut Tezahürleri	124
A. Zevk ve Sefa Tutkusu	124
B. Kulluk Görevlerini Yapmama	126
C. Dünyevi Değerlere ve Nimetlere Düşkünlük	127
D. Dünyayı Hayatın Gayesi Edinme	128
E. Dinî İnanç, Sembol ve Değerleri Küçümseme	135
F. Arzu ve İsteklerin Esiri Olma	137
G. Lüks Tutkusu	141
H. Allah'a Şartlı Kulluk	143
İ. Dünyevî Nimetlerle Şımarma ve Kibir	145
J. Allah'ın Ödülünün Üstünlüğünü Unutma.....	148
K. Bencillik	149
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	155
DÜNYEVİLEŞMENİN İNSAN VE TOPLUM HAYATINA ETKİLERİ VE	
DÜNYEVİLEŞMEYE KARŞI KUR'ÂN'IN ÖNERDİĞİ TEDBİRLER.....	155

I. Dünyevîleşmenin İnsan Karakterine Etkileri	155
A. Zulüm	155
B. Fesad.....	157
C. Allah'ı Unutmak.....	159
D. Sıkıntılı Hayat	161
E. Şirk.....	163
F. Haset	166
G. Vurdumduymazlık.....	168
II. Dünyevîleşmenin Sosyo-Psikolojik Etkileri	175
A. Bireyselleşme ve Bencilleşme.....	175
B. Yabancılaşma ve Yalnızlaşma.....	178
C. Sosyal Dengesizlik	184
D. Nifak.....	187
III. Kur'ân'ın Dünyevîleşmeyi Engellemeye Yönelik İrşadı.....	192
A. Takva.....	192
B. Kanaat.....	194
C. Sekîne	196
D. İnfak	199
E. İsâr	200
F. Adalet.....	203
G. Zikir.....	208
H. Muslih Olma.....	212
I. Zühd.....	214
İ. Bereket.....	220
J. Âhiret Mutluluğu	223
K. Mülkiyet Bilinci	224

L. Merhamet ve Muhabbet	225
M. Nefis Tezkiyesi	228
SONUÇ	235
KAYNAKÇA.....	239
ÖZ GEÇMİŞ	255

KISALTMALAR

AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	bin, ibn
Bkz.	bakınız
c.	cilt
çev.	çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Enst.	Enstitüsü
Fak.	Fakültesi
KSÜİF	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
M.E.B	Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
md.	maddesi
nşr.	neşreden
OMÜİF	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ö.	ölüm tarihi
s.	sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	sayfa sayısı
sy.	sayı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	tahkik
trc.	tercüme eden
trs.	tarihsiz
Ünv.	Üniversitesi
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı
vs.	ve sâire
Yay.	Yayınları, Yayıncılık

ÖZET

Çağımız insanın en temel problemlerinden biri de dünyevileşmedir. Kur'ân'ın sürekli olarak vurguladığı dünya-âhiret dengesinin dünyanın lehine bozulması, insanın hem bugününü hem de yarınını olumsuz olarak etkiler. Çoğu zaman sekülerleşme ile aynı anlamda kullanılan dünyevileşmeyi, biz “dünyaya aşırı meyiletme, madde ve menfaat merkezli yaşama” anlamıyla ele aldık.

Kur'ân dünya nimetlerinden istifade etmeye engel olmaz. Hatta nimetlerin iman edenler için hazırladığını söyler. Kur'ân'ın onaylamadığı, dünya hayatını ebedi zannederek yaşamaktır. Hz. Peygamber döneminde de ondan önceki peygamberlerin döneminde de dünyevileşme illetine yakalananlar olmuştur. Bu illet insan karakterinde ve sosyal hayatında pek çok olumsuzluğa sebep olmaktadır. Dünyevileşmenin sebep, sonuç ve tezahürlerini ortaya koyan Kur'ân; bu tehlikeye karşı durmanın yollarını da göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, İslam, din, dünyevileşme, seküler, dünya, âhiret, zühd, irşad

ABSTRACT

One of the main problems faced by the modern is the secularisation. The balance between the World and the hereafter emphasized constantly by The Qur'an affects negatively on both today and tomorrow of man. We meant the secularisation more often used same as the secularism in the sense of tendency heavily towards temporal things, living a life centered on the temporal interested benefits. Qur'an never prevents us from getting benefits from worldly bestowings, moreover it says that all the divine givings are bestowed for the believers. What the Qur'an never approves is to live on life thought as eternal. There were some ill-thought persons caught by this secularisation. This illness causes negative affects on social life as well as on the human character. Qur'an citing clearly on the causes, the results and manifestation of the secularisation shows also the ways of resistance against this danger.

Key Words: Qur'an, Islam, religion, secularisation, world, hereafter, asceticism, act of showing true path

GİRİŞ

Çalışmamızın konusu dünyaya aşırı meyletme; dünya-âhiret dengesini dünyanın lehine bozma anlamında dünyevîleşme olduğu için, önce dünya hayatı ve Kur'ân'ın dünyaya bakışını ele alacağız. Kur'ân-ı Kerîm'in neredeyse her sayfası dünya-âhiret dengesini kurmaya yönelik emir, yasak, uyarı ve mesajlarla doludur. Konuyla ilgili âyetlerde çoğunlukla Yahudilerin âhirete dair konularda nasıl aldandıkları anlatılır. Onların âhireti inkârları, peygamberleri yalanlamaları, onları haksız yere öldürmeleri vb. anlatımlarla yeni dinin müntesipleri bir yandan ikaz edilir, bir yandan da onlara takınmaları gereken tutuma dair mesajlar verilir.

Tahrif edilmiş Musevilikte âhiret düşüncesi neredeyse hiç yoktur. Tevrat'ın ilk beş bölümünü oluşturan Torah'ta, ima yoluyla bile âhiretten bahsedilmez. Sadece Daniel kitabında, bir yerde ölümlerin diriltileceği bilgisi bulunur.¹ Onların, âhiret kavramını hayatlarından çıkararak tamamen dünyaya yönelik bir hayat tarzını benimseyişlerine dikkat çeken bir âyet-i kerîmede şöyle buyrulur: *“Yemin olsun ki, onları (Yahudileri) insanların yaşamaya en düşkününü olarak bulursun, müşriklerden de çok; her biri ister ki bin sene yaşasın. Oysa çok yaşatılması, kimseyi azaptan kurtarmaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür.”*²

Dünya ne kadar mamur olursa olsun ve ondan istifade süresi ne kadar uzun olursa olsun sonuç değişmeyecektir. İnsanları Allah'a ve O'nun yoluna davet ederken bile dünyevî yararlar gözeterek hareket etmeyi Kur'ân şöyle eleştirir: *“Ey İman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek -Sen mümin değilsin- demeyin; çünkü Allah katında sayısız ganimetler vardır. Daha önceleri siz de böyleydiniz. Derken Allah size lütufta bulundu. Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Hiç şüphe yok ki Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”*³

Yine bir başka âyet-i kerîmede, dünyalık neredeyse oraya üşüşen, menfaat peşinde koşan münafıklar kınanmıştır: *“O, size kitapta şunu indirmiştir. Allah'ın*

¹ *Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit*, İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 1969, Daniel, 12/2-3 (<https://www.jw.org/tr/yayinlar/kutsal-kitap/bi12/kitaplar/daniel/12>).

² Bakara, 2/96.

³ Nisâ, 4/94.

âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman, onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın; aksi takdirde siz de onlar gibi olursunuz. Allah elbette münafıkların ve kâfirlerin tamamını cehennemde bir araya getirecektir. Sizi gözetleyip dururlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, sizinle beraber değil miydik? derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı? derler. Artık kıyamet gününde Allah, aranızda hükmedecek ve kâfirlere, müminlerin aleyhinde asla yol vermeyecektir.”⁴

Dünyevileşmeye karşı duruş, sadece dünyanın geçiciliğini, bâki olanın âhîret olduğunu bilmekle olmaz. Hevâ ve heves kontrol edilmedikçe ve dünyaya saplanıp kaldıkça, ilmin insana bir yararı olmaz.

Kur'ân'da dünyevileşmeyi net bir şekilde resmeden özlü anlatımlardan birisi de ilahî hakikatler hakkında bilgisi olduğu halde, hayatın “niçin”ine ilişkin cevabı bilip, bu bilgiye göre amel etmeyen, zihnen ve ruhen dünyevileşen ilim ehlinin anlatıldığı⁵ şu âyet-i kerîmedir: “Kendisine âyetlerimizi verdiğimiziz, fakat onları bir kenara atan, bu yüzden şeytanın peşine düştüğü, nihayet azgınlardan olan kişinin haberini onlara anlat. Eğer biz isteseydik o kişiyi delillerimizle yüceltirdik. Fakat o, dünyaya saplanıp kaldı. Hevesinin peşine düştü. İşte böyle olanın hali, kovsan da bıraksan da hep dilini çıkarıp soluyan köpeğin haline benzer. Âyetlerimizi yalan sayan topluluğun durumu, işte böyledir. Şimdi ise bu kıssayı anlat, umulur ki iyice düşünürler.”⁶

Bu ayette, kendilerine ilim verildikten sonra dünyevileşmiş kişi (Bâûrâ (veya Eber) oğlu Bel'am', veya Ümeyye b. Ebü's-Salt) prototipi penceresinden ilahî nitelikli bilgiden uzaklaşıp şeytanın kurulu dünyasında yeryüzü saltanatına ve maddeye râm olmuş modern zihniyet, sekülerleşmiş insan tipolojisi ve karakteri sergilenmektedir.⁷

⁴ Nisâ, 4/140-141.

⁵ İlhami Güler, “Dünyanın Başına Gelen Derin Sapkınlık: Dünyevileşme”, İslâmiyât, 2001, c. IV, sy. 3 [Dünyevileşme Özel Sayısı], ss. 35-58, s.45.

⁶ A'râf, 7/175-176.

⁷ Bkz. Hayreddin Karaman-Mustafa Çağrııcı-İbrahim Kafi Dönmez-Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Tefsiri*, I-V, DİB. Yay., Ankara, 2007, II, 626-628.

Dinden ve vahiyden sıyrılmak suretiyle insanoğlu, varlığını tehdit eden düşmanlarına karşı en temel korunağını, kendisini koruyan örtüyü, bedenini muhafaza eden zırhını kaybetmiş ve düşmanlarının yani şeytanların oyuncağı haline gelmiştir. Böylelikle dünyalık peşinde koşarken adeta özüne yabancılaşmıştır. Artık onu uyarmakta, uyarmamakta birdir. Zira o, zaruret ve ihtiyaçtan ötürü değil de sırf nefsanî arzularından ve hırsından dolayı çirkin işleri yapar hale gelmiş, maddî ve manevî sahip olduğu bütün değerleri bir bir tüketirken farkında olmadan kendi benliğini de tüketir olmuştur.⁸

Dünyevîleşmeye karşı durmak, dünyadan istifadeyi ve onun için çalışmayı terk etmek demek değildir. Zamanının ve şartlarının gerektirdiği tedbirleri almak, dünyadan istifade etmekle mümkündür. Düşmanla mücadele ederken, bütün imkânlar seferber edilmelidir. Meşru hedeflere, meşru vasıtalarla giderken dünya nimetlerinden ve onun imkânlarından yararlanmanın dünyevîleşmekle alakası yoktur.⁹

Dünya-âhiret dengesinde asıl üzerinde durulması gereken husus, dengeyi dünyanın lehine bozmamaktır. Çok varlık sahibi olan insan, gerektiğinde her şeyini Allah için feda edebiliyorsa makbul; pek az dünyalığa sahip olan kişi ise sahip olduklarından vazgeçemiyorsa merduttur.

“De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, eşleriniz, hısım-akrabalarınız, kazandığınız mallar, durgunluğa uğramasından endişe ettiğiniz ticaretiniz ve hoşlandığınız meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve O’nun yolunda cihattan daha sevimli ise artık Allah, buyruğunu (kıyameti) gerçekleştirinceye kadar bekleyin. Allah günaha saplanmış kimseleri hidayete erdirmez.”¹⁰

“Ey iman edenler! Size ne oldu ki, ‘Allah yolunda seferber olun’ denilince yere çakılıp kaldınız. Yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatına razı mı oldunuz? Hâlbuki dünya hayatının sağladığı fayda, âhiretinkine göre pek azdır.”¹¹

⁸ Bkz. Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur’ân: Kur’an’ın Gölgesinde*, I-XVI, (trc. M. Emin Saraç-İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlıağa), Hikmet Yayınevi, İstanbul, 1972, VI, 315-324.

⁹ Bkz. Enfâl, 8/60.

¹⁰ Tevbe, 9/24.

¹¹ Tevbe, 9/38.

*“Allah kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu Allah’ın Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’ân’da yer almış gerçek bir vaadidir. Kim, Allah’tan daha fazla sözüne bağlı kalabilir. O halde yaptığımız bu alışverişten ötürü sevinin, işte büyük bahtiyarlık budur.”*¹²

Allah’ın yarattığı rızkı ve zimmeti yasaklamak hiç kimsenin haddi değildir. Allah, dünyayı ve nimetlerini insana musahhar kılmıştır. İnsandan istenen, yaratılış gayesini unutmaması ve dinlerini oyun ve eğlence edinenlere benzememesidir.¹³

Dünya hayatının yağın bol yağmurla canlanıp büyüyen bitkiler gibi olduğunu unutup, ona hesapsız ve kontrolsüzce dalanların lüks ve şatafat içinde yaşamaları, insanı şaşırtmamalı ve yanlışla düşürmemelidir. Çünkü ilkbaharın tazeliği ve yeşilliği sonbahar mevsiminde solup kuruyacaktır.

*“İnkâr edenlerin (gönüllerince) diyar diyar dolaşmaları sakın seni yanıltmasın; kısa süren bir faydalanma. Sonra sığınakları cehennemdir. O, ne kötü bir meskendir.”*¹⁴

*“Zaman olacak inkâr edenler, ‘Keşke Müslüman olsaydık’ diye hayıflanacaklar. Bırak onları; yesinler, yararlansınlar, boş ümit oyalasın onları; yakında bilecekler.”*¹⁵

*“Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yediği yer bitkileri su sayesinde gürleşip birbirine girer. Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde ve sahipleri bu güzellikleri kendi güçlerine bağladıklarında oraya, bir gece vakti yahut güpegündüz emrimiz ulaşır da onu - sanki dün de yokmuş gibi- kökünden biçilmiş hale getirir. Düşünenler için âyetlerimizi işte böyle açıklıyoruz.”*¹⁶

İnsanın dünyadan hadsiz istifadesi, zamanla sahip olduğu imkânlar sebebiyle âhirette de güzel bir akıbeta ulaşacağı duygusuna kapılmasına neden olur. Hâlbuki mal ve evlatlar kişiyi Allah’a yaklaştırmaz. Bu dünyada kendisine verilen nimetlerin

¹² Tevbe, 9/111.

¹³ Bkz. A’râf, 8/31-32, 51

¹⁴ Âl-i İmrân, 3/196-197.

¹⁵ Hicr, 15/2-3.

¹⁶ Yûnus, 10/24.

fazlalığı, kendisini hamde, şükre ve Allah yolunda harcamaya sevk etmiyorsa, insanın şu âyetlerin muhatabı olması kaçınılmazdır:

“Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek, oranın safahata dalmış olanları mutlaka söyle demişlerdir: ‘Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz.’ Ardından şunu eklemişlerdir: ‘Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla azaba uğratılacaklar biz olamayız.’ De ki: ‘Rabbim rızkı dilediğine bol verir, dilediğine kısar. Fakat insanların çoğu bilmezler.’ Sizi bize yaklaştıracak olan, ne servetiniz ne evlatlarınızdır. Ama iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlar başka. Yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır. Ve onlar, köşkler içinde huzur ve güven içinde yaşayacaklardır.”¹⁷

“Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatından onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır. Eğer insanlar tek bir topluluk haline gelecek olmasaydı, Rahman’ı inkâr edenlerin evlerinde gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık. Evleri için kapılar, üzerlerine yaslanıp istirahat edecekleri koltuklar yapar, altınlarla süslerdik. Ama bunların hepsi, dünya hayatına ait geçici faydalardan ibarettir. Rabbinin katındaki âhiret (mutluluğu) ise takva sahiplerine mahsustur.”¹⁸

İnsan, dünya hayatının cazibesine aldanarak bütün iyiliklerini yiyip-bitirmemelidir. İnsan için asıl olan, ruh itmi’nanını sağlamaktır. Aşkın ve ulvî değerleri bırakarak süflî olanlarla yetinmek, iman eden insanın yapabileceği bir şey değildir. Dünya zevklerinden hayvanların yararlandığı gibi yararlanmak ve hesap verme bilincinden uzaklaşmak, inkârcıların özelliklerindedir:

“Âyetlerim size okunmuyor mu? Ama siz kibre kapıldınız ve günaha batmış bir topluluk oldunuz. ‘Allah’ın va’di gerçektir. Kıyamet konusunda da bir kuşkuya yer yoktur’ denildikçe, ‘Kıyamet nedir bilmiyoruz, biz bu konuda zannetmenin ötesinde bir şey yapamayız, kesin bir bilgiye sahip değiliz’ dediniz. (İlahi vaat gerçekleşince) yaptıklarının ne kadar kötü şeyler olduğunu açıkça görürler. Alaya

¹⁷ Sebe’, 34/34-37.

¹⁸ Zuhruf, 43/32-35.

aldıkları gerçek, onları kuşatıverir. Kendilerine şöyle denilir: ‘Siz bugünle yüz yüze geleceğinizi nasıl unuttuysanız bugün biz de sizi unutuyoruz. Meskeniniz ateştir, size yardım edecek kimseler de yoktur. Bu azap, âyetlerimizi alay konusu yapmış olmanız ve dünya hayatının sizi aldatmış olması yüzündendir.’ O gün artık oradan çıkarılmazlar, mazeretler de kabul edilmez.’¹⁹

“İnkâr edenler ateşin başına getirilince ‘Size ait iyi ve güzel şeyleri dünya hayatınızda tükettiniz ve onlardan yararlandınız, şimdi ise yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamanıza ve yoldan çıkmanıza karşılık olarak aşağılayıcı cezayı çekeceksiniz’ denilecektir.”²⁰

“Şüphe yok ki Allah, iman edip, din ve dünyaya yararlı işler yapanları, altından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. İnkâr edenlere gelince, onlar da nimetlerden yararlanır, tıpkı hayvanlar gibi yiyip içerler; ebedî kalacakları yer ise cehennemdir.”²¹

İman eden insanların, Allah’ı anmaktan yüz çeviren ve dünyadan başka arzusu olmayan kimselere aldanmaması gerekir. Çünkü dünya hayatı, oyun, eğlence, çoğaltma ve böbürlenme yarışından ibarettir. Dünya, âhireti kazanma aracı oluyorsa anlamlı; aksi takdirde insanın sırtında bir yükür. Dünyanın cazibesine kapılıp, gafillerden olmamak için Allah’ı zikre ve Allah’tan indirilen Kur’ân’a yönelmek ve ona odaklanmak gerekir:

“Bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka arzusu olmayan kişilerden sen de yüz çevirir.”²²

“Âhirette ise ya çetin bir azap yahut Allah’ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı, sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir.”²³

I. Konunun Önemi

Dünyevîleşme, ilk peygamberden itibaren kıyamete dek yaratılış amacından sapmamak için insanoğlunun mücadele ettiği en önemli konulardandır. Özellikle

¹⁹ Câsiye, 45/31-35

²⁰ Ahkâf, 46/20.

²¹ Muhammed, 47/12.

²² Necm, 53/29.

²³ Hadîd, 57/23.

tefsir, hadis, din psikolojisi, din sosyolojisi ve siyer ilimleri açısından hâlâ derinlemesine incelemeyi bekleyen bir alandır. Bu bakımdan konuyla ilgili yapılacak her çalışma ciddi önem arz etmektedir.

Özellikle akademik camiada, dünyevîleşmenin insan üzerindeki psikolojik etkileri ve bunların davranışa dönüşme haline dair araştırmaların yeterli olmadığı gözlenmektedir. İnsanların dünyevîleşmelerine sebep olan bilinçli ya da bilinç dışı etkenler; yine, kendilerine peygamber gönderilip doğru yol gösterildiği halde insanların tarih boyunca dünyanın her köşesinde neden dünyevîleşmeye meylettikleri üzerinde durulması gereken konulardır.

Dünyevîleşmenin insanın gerek bireysel gerekse toplumsal hayatında neden olduğu yıkımların tespiti bu yıkımların önlenmesinde gerekli tedbirlerin alınmasında yararlı olacaktır.

Modern insanın mücadele ettiği stres, mutsuzluk, huzursuzluk, bencilleşme, yabancılaşma gibi olumsuzlukların temel nedeni olan dünyevîleşmenin Kur'ân açısından ele alınması ve sebep olduğu olumsuzlukların giderilmesinde Kur'ân'ın bakışının ortaya konulması önemlidir. Kur'ân genelde insanı, özelde ise 'Müslüman'ı dünyevîleşme tehlikesine karşı uyarmaktadır. Bu uyarıların güncel bakışla değerlendirilmesi ve yaşadığımız zamana yön verecek tespitlerin yapılması, Kur'ân'ın hedeflediği erdemli toplumun inşasına katkı sağlayacaktır. Huzurlu ve erdemli bir toplum ancak; paylaşarak, bölüşerek, yardımlaşarak ve dayanışmayla oluşturulabilir. Bütün bu güzelliklerin önündeki en önemli engellerden biri de - tespitlerimize göre- dünyevîleşme olduğundan konunun Kur'ân zaviyesinden etraflıca incelenmesi çok büyük bir öneme haizdir.

Dünyevîleşmenin Kur'ân merkezli ele alınacağı bu çalışmanın, ülkemizde belirli bir boşluğu doldurarak alana katkı yapmasını ümit etmekteyiz. Dünyevîleşmenin sadece Kur'ân diliyle ele alınıyor olması bakımından özgün değer taşıyan bu araştırmanın amacı; tefsir sahasında konuya ilişkin yapılacak daha lokal ve derin çalışmaları teşvik etmek, bu çalışmalara bir ışık tutmak ve temel teşkil etmektir.

II. Konunun Amacı

Kur'ân-ı Kerîm, bütüncül bir bakışla dünya hayatını değerlendirmeyi, gerek Yaratan'a gerekse yaratılanlara karşı sağlam ve belli bir duruş sergilemeyi, hem dünya hem de âhiret hayatını anlamlandırarak, insanın iki cihan mutluluğunu sağlamayı hedefler. Kulu bu hedefinden alıkoyacak her türlü olumsuzluğa karşı tedbir ve çareler ortaya koyar. "Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz. Nasıl ölürseniz öyle diriltilirsiniz" düsturu gereği, kişinin dünya hayatına göre âhiret hayatı şekillenir. Mülk sûresi 2. ayette "*O ki; hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır...*" buyruluyor. Bu yüzden dünya bir imtihan yeridir ve kendisine ancak o kadar değer verilmelidir.

Bütün bu gerçeklikler göz önüne alındığında, dünyevîleşen kimse aslında dünyayı, yaratılış amacını, sebep ve sonuçları kavrayamamış kimsedir. Kur'ân'ın gösterdiği temel öğretilerden saparak hedefini şaşırarak yahut inancını ancak söylemlerine sıkıştırıp davranışta fark ettirmeyen kişilikler, dünyevîleşme girdabına kendilerini kaptırmışlardır denilebilir.

Hayatını vahyin emrettiği doğrultuda tanzim etmeyen, materyalizmin çarkları arasında ezilmiş, dinini söylemden eyleme dönüştürememiş bir anlayış, sahibini, hem dünyada hem de âhirette ağır bedeller ödemek zorunda bırakacaktır.

Hız. Peygamber'in gönderilmesine kadar olan süreçte, her ne kadar insanlık kendilerine gönderilen peygamberlerini ve dinlerini tamamen unutmuşlarsa da gelen vahyi değiştirerek, kendi yanlışlarını dine mâl ederek ve dindenmiş gibi göstermişler, orijinal haline ekleme ve çıkarmalar yaparak, vahyi tahrif etmişlerdir. Hız. Muhammed ile birlikte günümüze kadar bozulmadan gelen Kur'ân-ı Kerîm ise gerek müsteşrikler gerekse istismarcılar eli ile anlaşılma noktasında asıl öğretisinden uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bu konuda muvaffak olunup olunmaması meselesinden öte, kendi yanlışlarını Kur'ân'a onaylatma çabaları ile gündeme gelen kitleler, günümüzde de varlıklarını devam ettirmektedirler. Oysa temeldeki küçük bir açığı sapması ilerledikçe iki ömrün de heder olmasına sebebiyet verebilmektedir.

Bütün bu süreçlerin sonucunda önemli olan; seküler hayata doğru kaymanın farkına varabilmek, gerek ferdî ve gerekse toplumsal bazda dünyevîleşmenin bir problem olduğunu kabul ederek önlem alma çabasına girmektir. Dinin hayatımıza

temel belirleyici olarak yön vermesini sağlamak ve dünyevîleşme oklarının iki dünyadaki hayatımızı tehdit eder biçimde bize çevrildiği gerçeğine dikkatleri çekmek aslî hedeflerimizdendir.

Açıkça görülmektedir ki; kendilerini “inançlı” olarak nitelendiren kesimler tarafından bile neredeyse manevî değerlerin yok sayıldığı, bilinçlerin dumura uğradığı günümüzde, Kur’ân’ın tabiriyle “metâü’l-hayati’d-dünya” (dünya hayatının metâ’ı), adeta hepimizi bir uyuşturucunun etkilemesi gibi tesir altına almaktadır. Nefis ve ruhun savaşı son nefese kadar devam ediyorsa ki, edecektir, o zaman sekülerleşme de her insanın huzur ve mutluluğunu ölene kadar tehdit edecek unsurlardan olacaktır.

Bu çalışmada dünyevîleşme olgusuyla alakalı sebep, tezahür ve sonuçlarıyla Kur’ân-ı Kerîm’in bakışı tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylelikle modern insanı alabildiğine etkileyen bir konuda Kur’ân’ın rehberliğini kabul edenler için yeni bir bakış açısının kazandırılması amaçlanmıştır.

Pozitivist, materyalist ve egoist bir bakış açısının zihinleri kuşatmaya çalıştığı günümüzde insanın sınırsız isteklerini karşılama ve acılardan tümüyle kaçma çabasını Kur’ân zemininde yeniden değerlendirerek hayata tutunmasını sağlamak, hedeflerimiz arasındadır. Yaşam boyunca atılan bütün adımların “hayatın anlamı” ekseninde atılmasını temin etmek için bilinç geliştirmek, gayelerimizden biridir. Arzumuz; ilâhî olandan vazgeçmemenin elzemliğinin ve olumlu neticelerinin fark edilmesidir.

Kısaca bu çalışmanın amacı; *“Ne var ki, insan hemen ve peşin olanı sever. Oysa âhiret daha hayırlı ve daha kalıcıdır”*²⁴ ayeti mucibince insanın aldanmasını engellemek; kazanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alarak uyanık olmasını teşvik etmek, bu doğrultuda bilinmesi gerekenleri bir nebze olsun Kur’ân ışığında ve onun anahtarıyla alıcıya sunabilmektir.

III. Konunun Kapsamı

Dünyevîleşme, dindar yahut dindar olmayan ayrımı gözetmeksizin herkesi ilgilendiren bir konudur. Nefis terbiyesi ile yıllarca uğraşmış, dünyaya karşı oldukça

²⁴ A’lâ, 87/17.

hassas davranan müslüman kimselerde bile zaman zaman Kur'ân'ın uyarılarının fazla etkili olmadığı gözlenebilmektedir. Bu yüzden şirke bulaşmadan ve Müslüman olarak ruhu teslim edebilmek, önümüzdeki en büyük hedef olmalıdır.

Allah'ın istekleri yerine kendi zevklerine ve nefsinin isteklerine boyun eğme, kitle iletişim araçları da dâhil olmak üzere teknolojiyi kullanırken bazen harama doğru ibrenin kayması, özel hayatta ibadetten tavizler verme, farz olan konularda dahi bilgi edinmeye ihtiyaç duymama, yaptığı hayırlı işleri birileri için yahut dünyevî bir takım beklentiler için yapma, gerek kendisi ve gerekse başkaları için yaptığı güzel işlerde takdir ve dünyevî ödüller, karşılıklar bekleme, başına gelen hadiseler karşısında tamamen bunalıma girip, Allah'tan ümit keserek boşluğa düşmenin verdiği sıkıntı ile dinden uzaklaşma, kendini unutma, Rabbini unutma ve rabbinden kaçma, sınırsız isteklerini elde etmek adına önceden önem verdiği dinin kurallarından taviz verme gibi hususlar; dindar insanın dünyevîleşmesinin göstergeleri arasında yer alır.

Bu çalışmamızda, Kur'ân-ı Kerîm'in bütünlüğü kapsamında, Allah'ı, âhîret gününü, iman esaslarını kabul eden kişilerin yaşamlarındaki dünya âhîret dengesinin, dünyanın lehine bozulmasını inceleyeceğiz. Dini tamamen reddeden seküler anlayış bu incelemenin, araştırmanın konusu değildir. Daha çok kendisini “dindar” olarak nitelendiren insanın; lüks tutkusu, biriktirme arzusu, sefahat düşkünlüğünün Kur'ân'da nasıl yer aldığı, ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Kendilerini dindar olarak nitelendiren kişilerin Kur'ân'ın çizdiği çerçevede ve Hz. Peygamberin örneğinde bir hayat tarzı / yaşam modeli ortaya koyamadığı sık yapılan eleştirilerdendir. Ev dizaynından giyim kuşama, ticaretten sanata, aile hayatından toplumsal yaşama kadar her konuda bir denge / ölçü problemi yaşanmaktadır. Ölçünün kaybolmasına “ölümün bile dünyevîleşmesi” bir uç örnek olarak verilebilir. Ölenin karşılaşıacağı akıbeta, vereceği hesaba, ona dua edip rahmet dilemeye değil de; cenaze törenine, mezarın şekline ve süsüne, çelenge ve atılan nutuklara önem vermek, tamamı uhrevî olan ölümü dünyevîleştirmektir.

Günümüzde, namaz, oruç, hac gibi farz olan ibadetlerini yerine getirdiği halde, sosyal alandaki ilişkilerinde hukuka riayet etmeyen, kazancında haram-helal ayırımını gözetmeyen, aile içinde, akrabaları arasında yahut maiyeti altında

bulunanlara karşı adaletli olamayan ve kendini “Mümin” olarak tanımlayan nice insan bulunmaktadır.

Haksız miras taksimi, mehir tahsisinde usulsüzlük, imtihanlar karşısındaki isyanlar, çekememezlik sonucu başvurulmuş ve günah sayılan davranışlar (haset, zulüm, büyü, kan davalarına tevessül, kürtaj, arada bir de olsa içki, kumar, faiz, zina vb.) kendini inanan ve dindar olarak nitelendiren insanın, dünyevîleşme konusunda epeyce kötü bir mesafe kaydettiğinin somut örnekleridir.

Kur’ân merkezli yapılan bu araştırma; sayılan hususlara genel anlamda vurgu yaparak, olumsuzlukları kavramsal boyutta ele alıp, ilaveten bunlara götüren sebepleri irdeleyerek alınacak tedbirlere de el atmış, dünyevîleşme rahatsızlığına yakalanmak üzere olan yahut ileri boyutlarda bu girdabın içine düşmüş Müslümanın nasıl kuyudan çıkabileceğine dair öneriler sunmuştur. Yine bu çalışma, Kur’ân’ın getirdiği evrensel ilkelere bağlı kalarak, Müslümanı aydınlığa çıkaracak yöntemler ve Kur’ânî örnekler sunarak, iki cihanı da kapsayan bir huzurun elde edilebileceği metotlara yer vermiştir.

IV. İzlenen Metod

Çalışmamızı yaparken Kur’ân-ı Kerîm’in dışına çıkmamaya özel çaba gösterdik. Konuyla ilgili özellikle hadis ve tasavvuf kaynaklarındaki materyalin çokluğu, bizi, bu konuda itinalı davranmaya mecbur etti. Aksi takdirde alan çok genişleyecek ve belki de çalışmanın tamamlanması zorlaşacaktı. Kur’ân-ı Kerîm’in konumuzla ilgili âyetlerine yoğunlaşarak ve dikkatli bir inceleme ve okumayla bu konudaki bakışını ortaya koymayı hedefledik. Bunu yaparken dünyevîleşmenin dini tanımayan, tamamen reddeden bir boyutta anlaşılması şekline değil, dindar kalarak ve hatta dindarlığın öyle olması gerektiğini savunarak dünyevîleşen anlayışı incelemeye çalıştık.

Sekülerleşme başlığı altında gerek Batı’da gerekse İslâm dünyasında var olan müktesebata atıfta bulunmakla beraber bizim asıl yoğunlaşmak istediğimiz, Müslümanın, bir başka deyişle *dindarın dünyevîleşmesidir*. Kur’ân-ı Kerîm’den ele alacağımız örnekler de genellikle bu çerçevede olacaktır. Özellikle sahabe döneminde yaşanan olaylarla ilgili Kur’ân’ın irşadını ele almaya çalışacağız. Bir sebebe bağlı

olarak inen âyetlerin müfessirlerimiz tarafından nasıl ele alındığını, telif ettikleri tefsir kitaplarını incelemek suretiyle ortaya koyacağız. İlgili tefsir kitaplarını incelerken kadîm telifâtın yanında, günümüze yakın ve günümüzde yazılan muasır eserleri de ihmal etmeyeceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. Dünyevîleşmeyle İlgili Genel Kavramlar

Bu bölümde öncelikle, çalışmamızın ana kavramı olan ‘dünyevîleşme’ kelimesinin kavramsal çerçevesini belirleyeceğiz. Bunun için önce bu kavramın anlam alanını, ilgili kavramları ve dünyevîleşme ile sekülerleşmenin benzeşen ve ayrışan yönlerini ele almaya çalışacağız. Ardından Kur’an-ı Kerim’de kavram ve onun ifade ve ima ettiği konuyla ilgili kelimeleri tespit ederek anlam alanlarını tespit edeceğiz.

A. Dünya

Dünyevîleşme için anahtar, odak kavramlardan biri *dünya*dır. Türkçe’de “dünya” denildiği zaman, üzerinde yaşanan toprak parçası, yeryüzü, Güneş ve Ay gibi uzayda yer alan bir gezegen kastedilmektedir.¹ İngilizcede “the world”, “here below”, “life”, “life here below”; Fransızcada “le monde”, “ici-bas”, “vie”, “vie terrestre” gibi sözcüklerle karşılaşılır.

“Dünyâ” kelimesinin Arapçada hangi kökten geldiği konusunda dilbilimciler arasında ihtilaf vaki olmuştur. Bir kısım dil âlimleri, kelimenin “*yakın olmak, yaklaşmak, zaman ve yer açısından yakına gelmek*” manasına gelen “d-n-v” kökünden geldiğini, bir kısmı da dünya kelimesinin “*kötü olmak, alçak olmak, iğreti olmak, basit olmak, değersiz olmak*” manasındaki “denûe” veya “denâet” kökünden türediğini söylemiştir.²

İslâmî literatürde, insanların üzerinde yaşadığı ve hayatını sürdürdüğü fizikî dünya *arz* kelimesiyle ifade edilir. Türkçe’de Yerküre için kullanılan dünyâ kavramı

¹ D.Mehmet Doğan, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yay., İstanbul, 1994, s. 206; TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, (<http://www.tdk.gov.tr>)

² Bkz. Hidayet Aydar, “el-Hayâtu’-d-Dünyâ’nın Kavramsal Analizi”, *Şırnak Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2016/1, cilt: VII, sayı: 13, ss. 73-106, s.82-90.

ise Kur'an'da, hadislerde ve diğer kaynaklarda ölüm öncesi hayatı, bu hayat boyunca yararlanılan dünya nimetlerini ifade eder.³

Yaratılışı itibariyle sosyal bir varlık olan insan, bunun doğal bir sonucu olarak belirli bir çevre içinde hayatını idame ettirmek durumundadır.⁴

“İnsanın dünyasının oluşmasında çevre belirleyici unsurdur. Dünya kavramı, insanın eşya ile olan ilişkisinin çevre ve zaman koşullarında tayin edilmesi olarak ifade edilebilir.”⁵

Dünya kavramına yüklenen anlam, aynı zamanda ona verilen değer ve hayat anlayışı ile doğru orantılıdır. Şöyle ki tarihsel süreçteki yaygın kullanımında, insanoğlunun bilfiil yaşadığı hayatın coğrafi mahalline karşılık gelen bir manaya hasredilen⁶ dünya ile ilgili olarak dinler müspet ya da menfi bir takım tutumlara sahip olmuştur.⁷

Dinlerin getirdiği iktisadî ve sosyal ahlak veya zihniyet ile ilgili tutumlar, inananlarına haricî âlemi değerlendirme konusunda ve dünya hayatıyla ilgili meselelerdeki tavırları ve vaziyet alışları konusunda etkide bulunmaktadır. Tanınmış din sosyologlarından Joachim Wach, dinlerin dünya hakkındaki bu tavır alışsal farklılığına şöyle değinir:

“Duruma göre tabiat ya safdilâne bir şekilde olduğu gibi kabul edilmiş yahut son derece hakir görülmüş yahut da takdis edilmiştir.”⁸

Dolayısıyla dinin dünyaya karşı tutumu ya kabaca bir ret, inkâr, dünya nimetlerinden feragat şeklinde ya da kabul ve şükran dolu bir teslimiyet halinde tecelli etmektedir.

Bu itibarla dünyada var olmuş olan bütün dinler, "dünya hayatı ve insanın var; oluş süreci" ile ilgili şöyle ya da böyle açıklamalarda bulunmuş olmalarına karşın, bazıları âhiret konusunda herhangi bir yorumda bulunmamış, bazıları âhiret

³ Mustafa Çağrırcı, “Yer”, *DİA*, XLIII, 476.

⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, I-II, Dergah Yay., İstanbul, 2007, I,214.

⁵ Sabri F. Ülgener, *Dünü ve Bugünü ile Zihniyet ve Din: İslam Tasavvuf Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, Der Yay., İstanbul, 1981, s. 31.

⁶ Mustafa Öztürk, “Kur'an'ın Değer Sisteminde Dünya ve Dünyevi Hayatın Anlamı”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, cilt: VII, sayı: 16, ss. 65-86, s. 65.

⁷ Dinlerin dünyaya karşı takındıkları tutumlar hakkında geniş bilgi için bkz., Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, Çev. T. Kalpsüz, AÜİF.Yay., Ankara, 1964, s.78; Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay, MÜİFV Yay., İstanbul 1995, s.76-81; Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, AÜİF. Yay., Ankara, 1961, s.86-93.

⁸ Wach, *Din Sosyolojisi*, s. 76-81. Ayrıca bkz. Hacı Önen, *Kur'an'da Dünya Kavramı ve Dünyevileşme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniv., Şanlıurfa, 2004, s.31.

hayatının varlığını kabul etmekle beraber dünya hayatına daha çok değinmiş ve müntesiplerini bu yönde motive etmiş, bazıları ise taraftarlarının dikkatlerini âhiret üzerinde yoğunlaştırarak dünyayay ve dünya metana karşı uzak ve ilgisiz durmanın bir fazilet ve erdem olduğu düşüncesini telkin etmiştir.⁹

En saf şekli ile Budizm'in bütün tabii âlemi, düpedüz bir hayal, ilahi hakikati gizleyen, aldatıcı bir tül'den ibaret telâkki etmesi, din dolayısıyla tabii âleme karşı takınılmış olan bir tavidir. Bu telakkinin zaruri neticesi, ferдин ilahi hakikatlere ulaşabilmek için maddi âlemden tecerrüd etmesi, el etek çekmesi gerektiğidir.¹⁰

Dünyâ kavramı, Yahudilikte aşırı bir dünyevilik, Hıristiyanlıkta da dünyadan el etek çekip toplumdan uzaklaşarak manastırların loş duvarları ardında münzevi bir hayata çekilerek dünyevi tabiatın tümünden mahkum edilmesi ve dünyanın kötülenmesi (zemmü'd-dünya) şeklindeki yerleşik yoğun bir uhrevîlik/ruhbanlık telakkisine dönüşmüştür.¹¹

“Hz. İsa'nın dünyayı ve dünyalığı reddeden tevazu, müsamaha, uzlet ve öbür dünyayı sürekli hatırlatma içerikli sözleri İncillerde bol miktarda yer almaktadır. Bu sebeple İncillerden ilham alarak gelişen Hıristiyanlığın ana paradigması manastır hayatını merkeze alan bir anlayış üzerine oturmuştur. Şehirlerden uzak yerlerde, özellikle ıssız dağ başlarında ormanların ve yüksek kayalıkların içlerinde inşa edilen manastırlar bu tür bir anlayışın sembolü olmuştur. En büyük sebebi Roma devletinin zulmünden kaçmak olsa da özellikle ilk dört asrın Hıristiyanlığının yeraltı şehirlerinde hayatlarını geçirmiş olmalarında bile manastır hayatı anlayışının yansımalarını görmek mümkündür.”¹²

Dinler Tarihi kaynakları, Yahudi kutsal kitabında "âhiret ile ilgili bilgi azlığı" kadar dünya hayatına fazla meyletmeme, dünya ve âhiret arasında gerekli dengenin kurulması hususundaki telkinlerin azlığından da bahsetmektedir.¹³

Tarihi süreç içerisinde Yahudilerin dünyaya bakış açıları incelendiğinde genel olarak iki zıt anlayışın ortaya çıktığı müşahede edilmektedir: Bunlardan birincisi onların karakteristik yapısı olarak zikredilen, genelde dünyaya bel bağlayan, dünya

⁹ Muhammet Yazıcı, “Dünya-Âhiret Kavramlarının Analizi”, *Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi* İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı VII. Eğitim- Öğretim Meseleleri Koordinasyonu Toplantısı ve Sempozyumu, 06-08 Eylül 2002 Çorum, 2003, ss. 39-56, s.40.

¹⁰ Freyer, *Din Sosyolojisi*, s.71.

¹¹ Ramazan Altıntaş, “İslamî Anlayışa Göre “el-Hayâtü'd-Dünyâ” Kavramını Yorumlama Biçimleri”, *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2003, cilt: VII, sayı: 1, ss. 129-159, s. 151.

¹² Ali Erbaş, “Manastır Hayatından Kapitalizme Hıristiyan Dünyevileşmesi”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2011, sayı: 13, ss. 40-44, s.41.

¹³ Yazıcı, “Dünya-Âhiret Kavramlarının Analizi”, s.41.

hâkimiyeti için her şeyi mubah gören, dünya hırs ve sevgisiyle dolu materyalist anlayıştır. Diğeri de, mistik bir anlayışla dünyaya ve dünya nimetlerine yüz çevirenlerdir.

Tarih boyunca Yahudiliği temsil edenlerin, genellikle dünyaya aşırı bağıllık gösteren ve maddeci anlayışı benimseyen kimseler olduğu müşahede edilmiştir.¹⁴

“Esasen Yahudiliğin Hz. Mûsâ’ya nispet edilen ve Tevrat’ı oluşturan beş kitabında âhîret fikri son derece zayıf ve müphemdir. Nitekim Yahudiliğin buyruklarının Tevrat’ta yer alan bütün yaptırımları dünyevîdir; teşvik ve sakındırmalar dünya hayatıyla ilgilidir. İyilik yapanlar için sıhhat, âfiyet, bolluk, evlât çokluğu, düşmanlara karşı galibiyet ve hâkimiyet; isyan edenler için hastalık, kıtlık, mağlûbiyet, esaret Tevrat’ta sık sık tekrarlanan yaptırımlardır.”¹⁵

Nitekim bu anlayışı temsil edenler, Kur’ân’ın bize vasfettiği Yahudi tipiyle uygunluk arz etmektedir.

Kur’ân’-ı Kerîm’de, dünyaya ve dünya nimetlerine en çok değer veren, maddeyi, maddî hayatı ön plana alan milletin Yahudiler olduğu belirtilmektedir. Kur’ân’da bu husus şöyle dile getirilmektedir: “*Yemin olsun ki, sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkününü olarak bulursun. Putperestlerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın. Oysa yaşatılması onu azaptan uzaklaştırmaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür.*”¹⁶

Kur’ân, onların dünyaya nasıl baktıklarını bir başka ayette şöyle ifade etmektedir: “*Onların ardından da (âyetleri tahrif karşılığında) şu değersiz dünya malını alıp, nasıl olsa bağışlanacağız, diyerek Kitab’a vâris olan birtakım kötü kimseler geldi. Onlara, ona benzer bir menfaat daha gelse onu da alırlar. Peki, Kitap’ta Allah hakkında gerçekten başka bir şey söylemeyeceklerine dair onlardan söz alınmamış mıydı ve onlar Kitap’takini okumamışlar mıydı? Âhîret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınız ermiyor mu?*”¹⁷

Nitekim Seyyid Kutub bu ayete ilişkin şu yorumda bulunmaktadır:

¹⁴ Ahmet Yıldırım, *Din, Dünyevîleşme ve Zühd*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2014, s.61.

¹⁵ *Kur’an Yolu*, I, 159.

¹⁶ Bakara, 2/96.

¹⁷ A’râf, 7/169.

“Hz. Musa’dan sonra gelen Yahudiler Tevrat’ı öğrendiler ancak ne var ki onun hükümlerine uymadılar. İnanç, onlar için sadece incelenen bir kültür, ezberlenen bir bilgi dalı haline geldi ve helal-haram demeden dünya malına daldılar. Böylece bu geçici hayatta ıslahın öncüleri olma yerine, bu dünyanın sefil tapıcıları oldular.”¹⁸

Yahudiliğin dünya hayatına bakışı konusunda genel olarak iki ana hususun belirgin bir şekilde ön planda olduğunu görmekteyiz:

1. Yahudiler için va’dedilmiş topraklar meselesi,
2. Yahudilerin kendilerini seçilmiş, üstün/ayrıcalıklı bir ırk olarak görmeleri.

Bu iki çıkış noktası, Tevrat’ın ve dolayısıyla Yahudiliğin dünya hayatından beklentilerini, mücadelelerini belirgin bir şekilde yansıtmaktadır.¹⁹

Yahudilikte ‘dünya hayatı’ ve ‘dünya hayatının sonu’ kavramları ‘iki yol felsefesi’ olarak nitelendirilmiştir. Bunlar;

- 1- Tanrı’ya götüren yaşam yolu,
- 2- Tanrı’dan ayıran ölüm yolu, olarak ifade edilebilir.

Bunlardan ‘yaşam yolu’ üzerinde oldukça fazla durulmaktadır. Ölüm yolu ise şöyle bir geçirilmektedir. Bu iki yol arasında fark çok büyüktür.

Bu felsefeden de anlaşıldığı üzere Yahudilik, mümkün mertebe ‘dünya hayatını dolayısıyla ‘maddeyi birinci plânda tutarak ‘materyalizmin dünya ve madde hırsıyla girdiği bunalım çıkmazının içine düşmüştür. Buna ilâveten, insanoğlunun bu dünyaya gelme sebebinin ve yaşam sürecinin hedefinin sadece, dünya nimetlerinden zevk almak olduğu gibi bir görüşün Yahudilikte yaygın olduğu görülmektedir. Bu felsefeye göre insan için maddi zevkler vardır ve insanın bu dünyada çözmek zorunda olduğu tek mesele ise kendisini rahatsız edecek, sıkıntıya düşürecek problemlerden uzaklaşıp ‘zevk’i elde edebilmektir.²⁰

Yahudi kutsal kitabında dikkat çeken husus, dünya hayatına fazla meyl edilmemesi, dünya ile âhiret arasında bir denge kurulması gerektiğine ilişkin

¹⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI, 292-293. Ayrıca bkz. Ebu'l-A'lâ Mevdudi, *Tefhîmü'l-Kur'ân: Kur'an'ın anlamı ve tefsiri*, (ed. Ali Bulaç; trc. Muhammed Han Kayani... [ve öte.]), İnsan Yay., İstanbul, 2005, II, s.110.

¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Kenan Has, *Tevrat, İncil ve Kur'an'ın Dünyaya Bakışı*, Erciyes Üniv. SBE, Doktora Tezi, Kayseri 1995, s. 19-29.

²⁰ Has, *Tevrat, İncil ve Kur'an'ın Dünyaya Bakışı*, s. 36.

telkinlerin az olmasıdır. Bu nedenle Yahudilikte dünya-âhiret dengesi dünya lehine dönmüş ve Yahudiliğin temel fikriyatını aşırı dünya sevgisi oluşturmuştur.²¹

Hıristiyanlık ise maddeyi tapınılacak bir tanrı seviyesine yükselterek ona aşırı değer veren ve her şeyi madde ile ölçen materyalist Yahudi inanç ve felsefesine reaksiyon olarak ortaya çıkmış ve "Yahudilerin tahrip ettikleri insanları maddeperestlikten kurtarmayı" amaçlamıştır. Bu yüzden Hıristiyanlık da Yahudiliğin aksine "ruhani hayata ağırlık vermiş, âhiret düşüncesini ön plana çıkararak dünya hayatına aldanmamayı âhiret için çalışmayı" telkin etmiştir.

Yahudilikte, "tamamen âhiretten kopuk bir anlayışla, maddeye ve dünyaya taparcasına dört elle sarılma ve sadece dünyaya odaklaşma" durumu mevcut iken, Hıristiyanlıkta ise tam tersine "dünyadan kendini tecrit ederek dünyayı terk etme" anlayışı dikkat çekmektedir.²²

Mensuplarının gerçek mutluluğu sadece 'Gökler İklimi'nde bulup, orada yaşayacağını ifade eden İncil'in bütün satırlarına uhrevîlik ve ruhanîlik sinmiş durumdadır.²³ İncil'de dünya nimetlerinden tamamen uzak kalma ve bunlardan soyutlanarak münzevî bir hayatı yaşama ön plandadır.²⁴

Hz. İsa'nın âdeta hayat hikâyesi görünümüne ve muhtevasına sahip olan İncillerde ağırlıklı olarak bu dünyadan kaçmak, uzaklaşmak ve nimetlerine sırt çevirmek gibi yaklaşımlar sergilenmiştir:

*"Siz ne yiyeceğinizi ve ne içeceğinizi aramayın ve ne de vesvesede olun. Çünkü dünyanın milletleri hep bunları ararlar; Babanız da sizin bu şeylere muhtaç olduğunuzu bilir. Fakat siz O'nun melekûtunu arayın, bu şeyler size artırılabilecektir."*²⁵

*"Dünyayı ve dünyada olan şeyleri sevmeyin. Eğer bir kimse dünyayı severse, onda babanın sevgisi yoktur. Çünkü dünyada olan her şey, bedeninin şehveti ve gözlerin şehveti ve hayat gururu, babadan değil, fakat dünyadandır."*²⁶

²¹ Yazıcı, "Dünya-Âhiret Kavramlarının Analizi", s.40-41.

²² Yazıcı, "Dünya-Âhiret Kavramlarının Analizi", s. 42.

²³ İlhami Güler, "Dünyanın Başına Gelen "Derin Sapkınlık: Dünyevileşme", s.39; Mehmet Altuntaş, "Tevrat ve Kur'an'a Göre Yahudilerin Dünyaya Bakışı", *Bozok Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2013, cilt: III, sayı: 3, ss. 89-110.

²⁴ Has, *Tevrat, İncil ve Kur'an'ın Dünyaya Bakışı*, s. 58.

²⁵ *Kitab-ı Mukaddes*, Luka, 12/29-31.

²⁶ *Kitab-ı Mukaddes*, I. Yuhanna, 2/15-16.

“Siz ey vefasızlar! Dünyaya dostluk, Allah’a düşmanlıktır; bunu bilmiyor musunuz? Dünyayla dost olmak isteyen kişi kendini Allah’a düşman eder.”²⁷

Hıristiyanlıkta dünya kavramı, güzelliklerden haz ve mutluluk duymayı değil; atılmışlığı, lanetlemeyi, günahı ve gözyaşı vadisini hatırlatır.²⁸

Bütün ilâhî dinlerde görülen ‘Dünya Görüşü’, temel felsefe itibariyle insanın mutluluğudur. Ancak bu düşünceyi ve hedefi sağlayabilecek olan esaslar, Tevrat’ta ‘Dünya’, İncillerde ‘Âhiret’ lehine kaydırılırken, Kur’ân’da ise bir denklik sistemi üzerine kurulmuştur.²⁹

Birbirine zıt kavram ve hadiseler arasındaki en ince kaynaşma ve ayrılma noktalarını belirten Kur’ân, dünya hayatını ve âhiret hayatını birbirinden ayrı kavramlar olarak ele almakta, ancak âdetta birbiriyle bütünleşerek varlıklarını birbirine borçlu gösterecek bir şekilde değerlendirmektedir. Bir tarafta, fâni, gelip geçici olma özelliğiyle değersiz bir dünya, diğer yanda ise bu fânilikten sonsuzluğa uzanılacak ebedî hayatın basamağı olarak devleşen dünya vardır.³⁰

“İslam’da dünya, gerçek ve üstün mü’minler için, birtakım bâtil itikatlarda ve inanış sistemlerinde olduğu gibi, fâniliğine inanıldıktan sonra, herkesin arkasını döneceği ve kabuğuna çekileceği bir mahkûmiyet plânı değil, içyüzü biline biline bütün iş sahalarıyla kuşatılacak, atom atom sayılacak, tertiplenecek ve düzenlenecek bütün bir beşeri hâkimiyet plânıdır.”³¹

Dünya, insanların o’nu zapt edeceği, fakat onun esiri olmayacağı bir görünüm ve konumdadır. Dolayısıyla İslam’ın dünya hakkındaki tavrının doğru tespiti açısından Kur’ân’ın ilk muhatapları kabul edilen Araplar’ın dünyaya ve âhirete bakış tarzlarının da dikkate alınması önem arz etmektedir. Nitekim İbn Haldûn’un (ö. 808/1406) da belirttiği gibi “*Cahiliye döneminin bedevi Arapları doğuştan maddeci olup kısa vadedeki menfaatlerine düşkündü.*”³²

²⁷ *Kitab-ı Mukaddes*, Yakub’un Mektubu, 4/4.

²⁸ *Kitab-ı Mukaddes*, Yeni Ahit, Yuhanna, Bab: 15/18-19.

²⁹ Has, *Tevrat, İncil ve Kur’an’ın Dünyaya Bakışı*, s.166.

³⁰ Has, *Tevrat, İncil ve Kur’an’ın Dünyaya Bakışı*, s. 163.

³¹ Necip Fazıl Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, Büyükdoğu Yay., İstanbul 1973, s. 67.

³² İbn Haldun, *Mukaddime*, I-II, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 2007, I, 327. Ayrıca bkz. Süleyman Uludağ, “Dünya”, *DİA*, X, 22-23.

“Câhiliye Arapları putperestliğe özgü dinî faaliyetleriyle uhrevî bir amaç gözetmeyip sağlık, âfiyet, servet kazanmak, savaşlarda zaferler elde etmek, erkek evlât sahibi olmak gibi dünyevî amaçlar güderlerdi. Bu da onların âhirete inanmamalarının bir sonucuydu.”³³

Şehvî arzu ve isteklerin, dünyevî haz ve menfaatlerin ön plana çıktığı, ‘Dünya hayatından ötesi yoktur’ şeklindeki hayat tarzı en çarpıcı biçimde Câhiliye şiirinde Tarafe’nin ünlü Muallaka’sında tasvir edilmiş, hedonist bir yaklaşımla insanın yapacağı en iyi şeyin tüm varlığıyla hayatın zevklerini yaşaması olduğu belirtilmiştir:

“Ey, savaşa girdim ve sevk-sefa sürdüm diye beni kınayan kişi,

[Eğer ben bunları yapmazsam] sen beni ebedileştirebilir misin?

Eğer ölümümü engelleyemiyorsan bırak beni;

*Elimde avucumda ne varsa onu[nla zevk sefa sürerek] karşılayayım ölümümü.”*³⁴

Hayatı sadece bu dünyadan ibaret gören Cahiliye Arapları nezdinde dünya hayatı bir defalığına ve yalnızca bu dünyada yaşanandan kısacık bir ömürden ibaretti. Bu kısa hayatın ardından gelen ve kaçınılması mümkün olmayan ölümden sonrası ise yokluktu. Bu dünyada her şey de sonuçta anlamsız ve boştu. Bu nedenle cahili anlayış "Gün bu gündür; an bu andır, dem bu dem!" anlayışıyla insanlara şu fani hayatın tadını çıkarması gerektiğini öğütlerdi. Cahiliye döneminin dünyevileşmiş zihniyetine sahip bu insanlarına göre, fani ve gelip geçici bu dünyadan çıkarılabilecek yegâne sonuç maddi haz ve aşırı dünya sevgisinden ibaretti.³⁵

Ancak Kur’ân-ı Kerîm, müşrik ve materyalist Arapların hayat karşısında takındığı ve hayatın nihai amacı olarak gördüğü hazcı tavrı, her şeyin bu dünyada başlayıp yine burada sona erdiği inancını kesin bir dille reddetmiştir. Bunun yanısıra temel bir prensip olarak ortaya koyduğu âhret inancıyla da insanın ebediyet hasretini

³³ *Kur'an Yolu*, I, 160.

³⁴ Mustafa Öztürk, “Kur’an’ın Değer Sisteminde Dünya ve Dünyevi Hayatın Anlamı”, s. 75; *Kur'an Yolu*, I, 169.

³⁵ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yay., Ankara 1991, s.78. Ayrıca bkz. Muhammed Yamaç, *Arap Dilinde Vahiy-Dua ve Dünya-Âhret Kelimelerinin Semantik Analizi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Sakarya 2012, s. 73.

dindirmiş ve böylelikle ölümden sonrasını yok saymaktan kaynaklanan umutsuzluk derdine bir deva sunmuştur.³⁶

B. Dünyevîleşme

Dünyevîleşme kavramı, ‘dünya ile yakın ilişkiye girme ve dünyaya karşı özel bir tavır alma’ya işaret eder. Bu nedenle dünyevîleşmeyle kastedilen şey, dünya kavramına yüklenen tarife göre anlam kazanmıştır. Dünyevîleşme, ‘dünya aynasında gördüğümüz oyuna kendimizi kaptırarak unutmaya süreci içinde bulunma’ olarak tarif edilir. Eskilerin “dehriye” olarak tanımladıklarına da dünyevîleşme akımı denildiği, *dehriye* denildiğinde, kimi zaman *ateizm*, ancak çoğunlukla dünyevîleşme manasında *sosyal ateizm* için kullanıldığı görülmektedir.³⁷

Dünyevîleşme terim olarak dünyanın dinden ve dinî düşüncenin dünyayı anlamlandırmasından arındırılması, kapalı bütün dünya görüşlerinin dağıtılması ve bütün tabiatüstü mitlerin ve kutsal sembollerin kaldırılıp atılması şeklinde tarif edilmiştir. Örneğin Harvey Cox’un tanımlamasıyla, sekülerizasyon (dünyevîleşme) şöyledir:

“İnsanların en temel ilgi ve yönelimlerinin bu dünyanın dışından, ötesinden ve üstünden, sadece ve sadece bu dünyaya yönelmesi hareketidir. Bu, bu dünyanın, bağlı olduğu mistik, metafizik ve dinî her çeşit düalizmden arındırılmasını içermektedir.”³⁸

Dünyevîleşmenin felsefi anlamda Batı fikir ve ilim çevrelerindeki adlandırması olan sekülerleşmenin geçmişi oldukça derindir. Bu gelişmenin din ile ilişkili olan kısmı kısaca şöyledir: Ortaçağda kilisenin toplum üzerindeki aşırı baskısı, *Rönesans*, *Reform* ve *Aydınlanma* adı verilen bir dizi sürecin akabinde Batı’yı modern döneme getirmiş ve kilisenin temsil ettiği dinî tasavvurdan bağımsız, kutsal ve din dışı (profane) bir hayatı oluşturmuştur. Din dışı karakteri dolayısıyla bu süreç, dünyanın geri kalanını etkisi altına alıp küreselleştiğinde, dünyevî karakterli yeni ideolojinin hâkimiyet mücadelesi de iyice kızıştı. Nitekim bazı Müslüman elitler bu yeni sürecin meydan okumaları karşısında, kendi öz dünyalarına dönme

³⁶ Kur’an’ın dünyaya bakışı ve dünya hayatı ile ilgili değerlendirmeleri bir sonraki bölümde daha detaylı olarak ele alınacaktır.

³⁷ Yıldırım, *Din, Dünyevîleşme ve Zühd*, s.17.

³⁸ İlhami Güler, *Politik Teoloji Yazıları*, Kitabiyat, Ankara, 2002, s. 11; Yıldırım, *Din, Dünyevîleşme ve Zühd*, s.17,19. Ayrıca bkz. Güler, “Dünyanın Başına Gelen “Derin Sapkınlık: Dünyevîleşme”, s.36.

mücadelesine girişirken bazıları da uzlaşmayı ve müslüman yaşamını bu süreç lehine dönüştürmeyi tercih ettiler. Modern dönemin “din dışı dünyeviliğinin” yerini, post modern dönemde “dine dayandırılan dünyevilik” aldı.³⁹

Dünyevîleşmenin “modern dönemin din dışı dünyeviliğinin yerini post modern dönemde dine dayandırılan dünyevilik almıştır” şeklinde anlaşılmasının, bugün, içerisinde bulunduğumuz duruma daha uygun düştüğü kanaatindeyiz. Çünkü bahis mevzuu yaptığımız, dini reddeden, vahyi kabul etmeyen çevrelerin dünyevileşerek arkadaşını, dostunu ihmal edişi değil, bilakis ibadetlerini yapmaya özen gösteren ve kendisini dindar olarak nitelendiren çevrelerin dünya-âhîret dengesini dünyanın lehine bozmasının neticesi olarak “dünyevîleşme” girdabına düşmeleridir. Dünyevîleşmenin, “dünyanın dinden ve dinî düşüncenin dünyayı anlamlandırmasından arındırılması” şeklinde anlaşılmasının ise yeterli olmayacağını düşünmekteyiz.

“İnsan, yaratılış itibarıyla fizik ve metafizik eşiğinde durabilen iki boyutlu bir varlıktır. Maddî varlığının mayası olan çamur yönü, onu sürekli dünyevîleşmeye; maddî varlığına hayat veren aşkın yönü ruh ise metafizik âleme kanatlanmaya davet eder. Bir anlamda insan, özüne mündemiç bu fizik ve metafizik boyutlar arasında gelgitler yaşayan bir varlıktır. Aslolan insanın birbirini tamamlayan maddî ve mânevî varlık boyutları arasında sahil bir denge kurmasıdır. Sarkaçın zaman zaman metafizik öze doğru zaman zaman da maddî öze doğru kaymasını bu denge önler. İslâm öğretileri dünden bugüne, fizik ve metafizik boyutlar arasındaki ifrat ve tefrit kaymaları dengeleyen bir referans kaynağı olmuştur. Zira İslâm, insan zaafalarını görmezden gelmez. Ancak terbiye, yani fitrata uygun kanalize etmeyi hedefler.”⁴⁰

Dünyevîleşmek; dinî inançları, sembolleri ve değerleri dinin hedeflediği temel gayelerden ve anlamlarından çıkarıp, onları Tanrı için olma yerine dünya için olmaya dönüştürmektir.

“Hatta görünüşte çok İslâmî olan şeyler, esasen dünyevîleşme olabilir... Bir Müslüman için dünyevîleşme, inandığı gibi yaşamamaktır. Bu da, örtülü bir dinsizliktir. Daha açık şekliyle dünyevîleşme, İslâm’ı gösteri, gösteriş ve bilinçsizce anlama, anlamlandırma ve yaşama; neticede de İslâm’ı yalanlama biçimidir. Bunu en güzel biçimde Maûn sûresi bize özetlemektedir: “*Dini yalanlayanı gördün mü? Bu, yetimin hakkını yemek; yoksulu doyurmaya uzak*”

³⁹ Ebubekir Sifil, “Kutsalın Postmodern Tanımı ya da Seküler Dindarlık”, *Rihle*, Sy.10, İstanbul, 2010, ss. 5-12, s.5.

⁴⁰ Serdar Demirel, “Dünyevîleşme Hayatımızın Öncelikleri Krizini İşaretler”, *Rihle*, sy.10, İstanbul 2010, ss. 13-20, s.13.

durmadır. Namazları şuurunda olmaksızın namaz kılanların halidir; Yazıklar olsun onlara! Gösteriş yaparlar. Hayra da engel olurlar.”⁴¹

Bizim Kur’ân verilerinden hareketle, “dindarın dünyevîleşmesi” şeklinde kavramsallaştırmaya çalıştığımız hakikati Bayraktar şöyle ifade eder: “Dolayısıyla dünyevîleşme, nefse tapınmak anlamında bir iblisliktir. Ve örtülü veya gizli dinsizliktir. Bugün İslâm dünyası her sözünün başında Allah diyen, bir su görünce abdest alıp camiye koşan dünyevîleşmiş Müslümanlarla doludur. Elbette böyle yapıp da samimi ve teslim olmuş olanlara bir sözümüz olamaz.”⁴²

Bazı araştırmacılar, dünyevîleşme kavramını şu şekilde açıklamıştır: “Dünyevîleşme, içinde yaşanan bu dünyanın meşru bir biçimde sevilmesi, kendisine dört elle sarılması gereken bir varlık alanı olduğu, yani bu dünyanın hem bir varlık olarak hem de bir hayat alanı olarak meşrulaştırılmasıdır.”⁴³ Bu tanım özellikle kendini tamamen dünyadan soyutlayan Hıristiyanlarla alakalıdır. İslâmiyet’te insanın kendisini tamamen dünyadan soyutlaması diye bir şey yoktur. Nitekim Hz. Peygamber, helal olan şeyleri kendilerine haram eden sahabeleri uyarmıştır ve meşru ölçüler içerisinde bunlardan istifade etmelerini istemiştir.

Bir başka anlamda dünyevîleşme; kendini dünyanın cazibesine kaptırma, onun esiri ve zebunu haline gelme, imanî, ahlakî, sosyal, ticarî meselelerin bütününde emeği, gücü, imkânı dünyevî unsurlara yoğunlaştırmadır.⁴⁴ Yine dünyevîleşme, âhiret hayatını ve hesabı unutturarak kişiyi dünyevî haz ve yaşamın içine hapsedmektedir.⁴⁵

Dindar insan ile ilgili baktığımızda dünyevîleşmenin; nefis-i emmârenin baskın hale gelmesi, kalp kararması, zihin dünyasındaki med-cezir hali, bir kırılma olduğunu görürüz. Bunun tezahürleri de makam, mevki, şan, şöhret ve servet tutkusu şeklinde belirmektedir.⁴⁶

⁴¹ Mehmet Bayraktar, “Örtülü Bir Dinsizlik Şekli Dünyevîleşme”, *Din ve Toplum Dergisi*, sy. 1, Ankara, 2012, ss. 7-12, s. 7-8.

⁴² Bayraktar, “Örtülü Bir Dinsizlik Şekli Dünyevîleşme”, s. 10.

⁴³ Durmuş Hocaoğlu, *Laisizm'den Milli Sekülerizm'e*, Selçuk Yay., Ankara, 1995, s. 92.

⁴⁴ Süleyman Karacelil, *Büyük Tehlike: Dünyevîleşme*, Nesil Yay., İstanbul, 2008, s. 11.

⁴⁵ Mustafa Tekin, “Değişen Dindarlığın Dünyevîleşme Boyutu”, *Eski Yeni*, sy. 10, İstanbul, 2009, ss. 14-20, s. 18.

⁴⁶ Burhanettin Can, “Dindarlık ve Dünyevîleşme”, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2009, sy.13, ss. 70-83, s. 81.

Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere dünyevileşme; dünyaya gereğinden fazla değer verme, dini hayatı ihmal edecek kadar dünyalıklarla meşgul olmadır. Son iki tanım, dünyevileşme kavramını daha iyi ifade etmektedir. İlk tanım ise Hıristiyanlarda dünyaya karşı takınılan olumsuz yaklaşımın eleştirilmesiyle ortaya çıkan akımın savunduğu fikri ifade etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de dünyevileşme anlamında dünya metâ'ına aldanma, dünyalıklara kapılma gibi ifadeler bulunmaktadır. Yani bu kavram içerik itibariyle onda mevcuttur:

“(O inkârcılar) dünya hayatıyla sevinmekle yetinirler. Hâlbuki dünya hayatı, âhiretin yanında geçici bir faydalanmadan başka bir şey değildir.”⁴⁷

“Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Bu dünya hayatı ise aldatma metâ'ından başka bir şey değildir.”⁴⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de dünya hayatının oyun ve eğlenceden ibaret,⁴⁹ aldatıcı bir hayat olduğu⁵⁰ zikredilmekte, dünyevileşme anlamında, dünyanın âhirete tercih edilmesi⁵¹ tarzında ifadeler yer verilmektedir.

Mekke'nin fethinden sonraki savaşlarda elde edilen ganimetler hususunda çıkan birtakım tartışmalar⁵² gibi dünyevileşme eğilimleri karşısında Hz. Peygamber, dünyanın Allah katında bir sineğin kanadından daha değersiz, cılız bir ölü oğlaktan daha kıymetsiz olduğunu belirtme ihtiyacını duymuş,⁵³ kimi zaman da maddeperest, ve dünyaya aşırı düşkün olunmaması için etrafındakileri uyarmıştır.⁵⁴

Dünyaya yönelik ilgisini, bir ağacın bir ağacın altında gölgelenen, sonra da oradan kalkıp giden bir yolcuya benzeten Hz. Peygamber⁵⁵ dünyevileşme anlamında

⁴⁷ Ra'd, 13/26.

⁴⁸ Âl-i İmrân, 3/185.

⁴⁹ En'âm, 6/32; Ankebût, 29/64; Muhammed, 47/36.

⁵⁰ En'âm, 6/70.

⁵¹ İbrahim, 14/3; Kıyâme, 75/20-21; Nâzi'ât, 79/37-39.

⁵² Buhârî, “Menâkıbü'l-ensâr”, 1; Müslim, “Zekât”, 12.

⁵³ Müslim, “Zühd” 2; Tirmizî, “Zühd”, 13.

⁵⁴ Buhârî, “Cihâd” 70, “Rikâk” 4, 10; İbn Mâce, “Zühd” 8.

⁵⁵ Tirmizî, “Zühd”, 44; İbn Mâce, “Zühd”, 3.

'dünyaya düşkün olma'⁵⁶ ibaresini kullanmış, “*Korktuğum şeylerden birisi de benden sonra size dünya nimet ve ziynetlerinin açılmasıdır*”⁵⁷ ve “Dünya müminin zindanı/cehennemi, kafirin cennetidir.”⁵⁸ gibi hadislerle müslümanların dünyaya ne kadar değer vermesi gerektiğine dair bir fikir vermiştir. Bu hadislerden de anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed dünyanın insan hayatında çok önemli olmaması gerektiğini ve dünyaya fazla meyletmememizi, yani dünyevîleşmeden kendimizi korumamızı öğütlemiştir.

“Dünyevîleşme, zihinsel kırılmanın hem genel adı hem de en alt basamağıdır. Bu kırılmanın bir sonraki adımı sekülerleşme daha sonraki adımı ise laikleşmedir. Samuel Johnson’un sözlüğünde sekülerleşmeyle ilgili kavramlara yüklenen anlam, böyle bir tasnif yapmamıza imkân vermektedir:

Sekülerlik (*secularity*), dikkatleri yalnızca bu dünyaya, bu dünyadaki şeylere yoğunlaştırma. “Sekülerleştirmek (*secularize*), uhrevî/dinî olanı gündelik hayattan uzaklaştırma. “Sekülerleşme (*sekularization*) ise sekülerleştirme eylemi. Dinin gündelik hayattaki etkisini ve yerini azaltma, sınırlama süreci demektir.”⁵⁹

C. Sekülerleşme

"Seküler" kelimesi Latince'dir ve 'ırk, çağ, dünya' anlamındaki 'saeculum'dan gelmekte olup buradan 'saeculum'a ait olan' anlamına gelen 'saecularis' kelimesi türemiş ve bu kelime Eski Fransızca' ya 'seculer' ve oradan İngilizce' ye 'secular' şeklinde intikal etmiştir.⁶⁰

Secular teriminin "zaman" ve "mekan" çağrışımlarını birlikte ifade eden bir anlamı vardır. "Zaman", onun şimdi ve hazır oluşunu; "mekan" ise dünyada ve dünyevî oluşunu gösterir. O halde *seaculum*; "bu çağ" veya "şimdiki zaman" anlamına gelir ve "bu çağ" veya "şimdiki zaman" içerisinde bu dünyadaki vakıalara işaret eder; yani "çağdaş vakıalar" manasındadır. Vurgu, tarihsel süreç olarak görülen dünyada belirli bir zaman veya dönem üzerinedir.⁶¹ Görüldüğü gibi sekülerizm

⁵⁶ “*Âdemoğlu büyürken beraberinde şu iki şey de büyür: Mal sevgisi ve uzun ömür (temennisi).*” (Buhârî, “Rikâk”, 5.)

⁵⁷ Buhârî, “Zekât”, 47; Müslim, “Zekât”, 121-122.

⁵⁸ Müslim, “Zühd”, 1; Tirmizî, “Zühd”, 16; İbn Mâce, “Zühd”, 3; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I,197, 323, 389, 485.

⁵⁹ Yusuf Kaplan, “Seküler Aklın Ötesi”, *İslamiyat*, sy. 3, Ankara, 2001, ss. 81-102, s.86.

⁶⁰ Hocaoğlu, *Laisizm'den Milli Sekülerizm'e*, s. 88; Abdurrahman Arslan, “Dünyevîleşme Üzerine Bir Söyleşi”, *Eski Yeni*, sy. 13, s. 56, Ankara, 2009, ss. 54-69.

⁶¹ S. Nakib Attas, *İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, (Çev., Mahmut Erol Kılıç), İnsan Yay., İstanbul 2016, s. 40.

kavramı zaman ve mekan olgularını dolaylı olarak içermektedir. O halde bu kavram zamanın bize sunduğu değer yargılarından biridir.

Seküler kavramı, bu çağı veya şimdiki zamanı, bu dünyadaki çağdaş vakıaları nitelerken, sekülerlik bir durumu, sekülerleşme ise bir süreci ifade etmektedir. Sekülerleşmenin, bir ideoloji olarak algılanıp algılanmaması da sekülerizm olarak adlandırılır.⁶²

Sekülerlik (secularity); dünyevileşme, dikkatleri yalnızca bu dünyaya, bu dünyadaki şeylere yoğunlaştırma; *Seküleştirme (secularize)*; dinî/uhrevi olanı gündelik hayattan uzaklaştırma; *Sekülerleşme (secularization)*; dinin gündelik hayattaki yerini ve etkisini azaltma, sınırlama sürecidir.⁶³

Seküler kavramı, biraz serüvenli bir tarihe sahip olmuştur. O ilk defa din savaşlarının akabinde emlak ve arazinin kilise otoritelerinin denetiminden çıkarılmasını belirlemek için kullanılmıştır.⁶⁴ İlk başta Hıristiyanlığın aslına dönmek tezine dayanan akım, zamanla kilisenin otoritesine karşı dikilmeye ve her türlü ruhanî güce karşı olan dünyevî ve siyasî hareket halini almaya başlamıştır.⁶⁵

Sekülerleşme kavramı Avrupa dillerine 1648'de Westfalya (Westphalia) anlaşmasıyla⁶⁶ girmiş olup bu anlaşma “kilise kontrolündeki toprakların siyasi otoritenin kontrolüne devredilmesini” ifade etmektedir.⁶⁷

Latince “secularis” kelimesi daha önceden bilinmekteydi ve kilise dışındakileri ve ruhban olmayan her şeyi veya herkesi ifade ediyordu. Genel olarak Ortaçağ'da ‘secularis’ kavramı; dünyevî olan, metafizik, kutsal ve din dışında anlamına geliyordu. Kilise çevrelerinde ise “secularis” kelimesi, kilise adına

⁶² Mehmet Ali Kirman, *Din ve Sekülerleşme*, Karahan Kitabevi, Adana, 2005, s. 51.

⁶³ Kaplan, “Seküler Aklın Ötesi”, s. 86.

⁶⁴ Sekülerizmin tarihi seyri için bkz. Mustafa Özden, “Sekülerliğin Tarihi Serüveni”, *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi (Journal of Management Economics Literature Islamic and Political Sciences) JOMELIPS*, c.1, sy. 2, 2016, ss. 60-81.

⁶⁵ Kirman, *Din ve Sekülerleşme*, s. 51. Ayrıca bkz. Açıklan, *Kur'an'da Dünya Hayatına Verilen Değer*, s. 10-12.

⁶⁶ Westphalia Anlaşması, Protestanlığın özellikle Kuzey ve Orta Avrupa ülkelerinde hızla yayılmasını tehlikeli bulan Katolik kilisesi ile vuku bulan ve otuz yıl boyunca (1618-1648) aralıklarla süren savaşlara neticesinde imzalanmıştır. Bu anlaşma sonrasında sağlanan huzurla birlikte din savaşları sona ermiş ve hali hazırdaki Avrupa coğrafyasının temeli, büyük ölçüde bu savaşlar sonunda atılmıştır. Kürşat Demirci, “Hıristiyanlık”, *DİA*, XVII, 336.

⁶⁷ Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, (çev. Ali Coşkun), İnsan Yay., İstanbul, 1993, s. 162; Hocaoğlu, *Laisizm'den Milli Sekülerizm'e*, s.144.

cemiyete hizmet eden rahipleri de kapsıyordu. Daha sonra sekülerleşme kavramı ruhbanların dışındakileri (kilisenin kullandığı alanların dışındakileri) ifade etmeye başladı.⁶⁸

Bununla birlikte 20. yüzyıla gelindiğinde sekülerleşme kavramı sosyolojik bir anlam kazanmıştır. Sosyologlar bu kelimeyi sosyal mekân, zaman, imkân, kaynak ve kişilerin kontrolünün dinî otoritelerce kaybedildiği bir dizi süreci ifade etmek ve gündelik işler ile dünyevî hedef ve amaçların ölüm sonrası ve doğaüstü ön plana alınarak yönlendirilen tüm sembolik ritüel ve ibadetlerin yerine geçtiği ve onlarla yer değiştirdiği süreçler dizisi anlamında kullanmışlardır.⁶⁹ Nitekim Avusturya asıllı sosyolog Peter L. Berger, sekülerleşmeyi, toplum ve kültür alanlarının dinî kurumlar ve sembollerin etkisinden çıkarıldığı, sanat, felsefe ve edebiyatta dinî içeriklerin kaybolduğu bir süreç olarak ifade etmektedir.⁷⁰

Fransız Sosyolog Auguste Comte (ö. 1857) da sekülerleşmeyi, çeşitli sosyal kurumların herhangi bir dinî faraziyenin çerçevesinden uzaklaşması ve farklılaşması olarak nitelemektedir. Weber ise kavramı “rasyonelleşme-gözün açılması”, veya bir başka ifadeyle büyüden ya da gizemden arınma, Tanrıların, animistik ruhların, büyü ve tılsımın doğadan kovulması anlamında kullanmıştır.⁷¹

Bu tanımlama girişimlerinden yola çıkarak söylemek gerekirse, sekülerleşme; Hıristiyanlığın altın çağının son bulması, inanç ve eylemlerin ilahi yerine dünyevi hedeflere yönelmesi, toplumun dinden uzaklaşması ve son olarak da kutsalın yerini dünyevileşmenin almasıdır. Dinin toplumda otoritesini yitirme süreci olan sekülerleşme; “Bir zamanlar Batı toplumunun ve aslında tüm toplumların yaşamının odak noktası olan dinî kurumların, dinî pratiklerin, dinî düşüncelerin çöküşü geçmesidir. Berger'in terimiyle üzerimizdeki 'kutsal kubbenin' kalkmasıdır.”⁷²

⁶⁸ Özden, “Sekülerliğin Tarihi Serüveni”, s.63; Hakan Olgun, “Hıristiyanlık ve Sekülerleşme İlişkisi ya da Seküler Dindarlığın Teolojisi”, *İnsan & Toplum Dergisi*, 2012, ss.135-156, s. 136.

⁶⁹ Geniş bilgi için bkz. Ali Bayer, “Sekülerleşme Din İlişkisi: Kuramsal Bir Yaklaşım”, *KSÜİF Dergisi*, 16 (2010) s. 149-190.

⁷⁰ Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s. 162. Ayrıca bkz. Can, “Dindarlık ve Dünyevileşme”, s.82; Ali Coşkun, “Dinin Sosyal Gerçekliği, Dünyevileşme,” *İslam ve Türkiye, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2008, sayı: 19, ss. 13-24, s.20.

⁷¹ Bkz. Bayer, “Sekülerleşme Din İlişkisi: Kuramsal Bir Yaklaşım”, s.153-155.

⁷² Güler, “Dünyanın Başına Gelen Derin Sapkınlık: Dünyevileşme”, s. 35.

Sosyal bilimler literatüründe sekülerleşme; “dinî düşünce, muamelat ve kurumların toplumsal anlam ve önemini yitirdiği bir süreç (Bryan Wilson); dinî inançlar, ibadetler ve cemaat duygusunun toplumun ahlaki hayatından uzaklaştırılması (Victor Lidz); mistisizm dâhil tüm dinî konu ve tutumlara karşı tam ilgisizleşme (Daniel L. Edwards); yarı paganlaşma (El Wood); dinî otoritenin gerilemesi (Mark Chaves); dinî olanın karşıtı (Edward Baily)” gibi çeşitli yönleriyle tanımlanmıştır.⁷³

Bugün artık yaygın olarak kısaca "tabiat üstünün ve kutsalın önemini tarihsel olarak kaybetmesi, dinin günlük hayattaki etkisinin azalması" olarak tanımlanan, bilimin bir neticesi olduğuna inanılan, ayrıca da teknoloji toplumlarıyla veya "modern"le özdeşleştirilen sekülerleşme kavramı şu altı boyutu içeren bir anlam yelpazesine sahiptir: Dinin önemini kaybetmesi, bu dünyaya uyum sağlama, toplumun dinle olan bağlantısının kesilmesi, dinî inançların yerini kurumların alması, dünyanın kutsallıktan uzaklaşması, kutsal toplumdaki seküler topluma geçiş.⁷⁴

Zirai toplumdaki/geleneksel toplumdaki sanayi toplumuna/modern topluma geçişle yaşanan dönüşüm ile birlikte dünyevi diye niteleyebileceğimiz modern dünya görüşünün dinî öğretinin yerini alma süreci olan sekülerleşmenin çağrıştırdığı temel unsurlar; akla önem verme, şimdi ile ilgili olma/hazzı önceleme, 'an'ı yaşama, din-dünya ayrımı, kutsala atıfsızlık (ebedi bir hayat ile ilgilenmeyi öngören bir anlayışın yerine, mevcut olguları takip edip, insanın kendi birikimi ile denenebilen veya kendisini aşan metafizik olaylar hakkında mutlak doğru hükümler verebileceğini, bir üst mercie atıf yapmadan da insanın doğruyu tespit edebileceğini öngören bir anlayış ve insanın kendi kendine yeterliliği ve hakikatin ölçüsünün insan olduğu iddiası) olarak belirlenebilir.⁷⁵

Sekülerleşme, genelde kutsal, metafizik, büyü ve dinlerden ayrılma, bağımsızlaşma süreci olarak görülse de; özelde tarihi gelişimi içerisinde Hıristiyanlığa mensup Avrupa'nın geçirmiş olduğu dinden uzaklaşma tecrübesinin

⁷³ Bkz. Ramazan Altıntaş, *Din ve Sekülerleşme*, Pınar Yay., İstanbul, 2005, s. 44; Hakan Olgun, “Hıristiyanlık ve Sekülerleşme İlişkisi ya da Seküler Dindarlığın Teolojisi”, s. 137.

⁷⁴ Ali Köse, “Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar”, *Günümüz İnanç Problemleri: İlahiyat Fakülteleri Kalam Anabilim Dalı Sempozyumu*, Erzurum, 2001, ss. 203-216, s.204.

⁷⁵ M. Enes Topgöl, “Kutsalsız Yollar: Dünyevileşme Örneği -Kur'an-ı Kerim Bağlamında-“, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2009, sy. 14, ss. 52-64, s. 54.

aşamalarını ifade etmektedir. Kelimenin standart bir tarifi bulunmamakla beraber yapılan tanımlarda genelde hayatın anlamlandırılmasında metafizik gayelere yönelik düşünce ve eylemlerin azalması, metafizik güçlere bağımlılığı ifade eden tören, ibadet ve ayinlere devamlılığın ve onlara verilen önemin azalması gibi ortak hususlara atıfta bulunulduğuna şahit olunmaktadır.⁷⁶

Yukarıda farklı disiplinler tarafından çeşitli tanımlarını verdiğimiz sekülerleşme, ortaya çıkışı itibariyle her kadar Batı menşeliyse de İslâm'ın ve İslâm dünyasının sekülerleşmenin dışında kaldığını söylemek doğru olmaz.

Sekülerleşme konusunda İslam'ın teorik plandaki prensipleri, Müslümanları dünyaya ilgi göstermeye ve dünyadan kopmamaya çağırır. Buna karşın sekülerleşmeye alternatif bir istikamet göstermekte, dini ve dinî tefekkürü dışlayan sekülerleşmeye sıcak bakmamaktadır. Bu temel yaklaşıma rağmen Müslümanlar, iki türlü sekülerliği yaşamaya devam etmektedir. Bir grup Müslüman, gerçekten dini dışlayıcı ve hayat tarzlarında dinin etkili olmadığı gerçek anlamda bir sekülerliği hayat tarzı haline getirmiştir. Bu kesimin bir kısmının hayatlarında din, sadece ölüm anında gündeme gelmektedir. Diğer bir grup Müslüman da kısmen dinî endişe taşıya bile modernitenin ve Batı hayat tarzının etkisinde fazlasıyla kalarak hayatı ve gereklerini kolayca hedonist bir duygu altında yaşama iradesiyle seküler hayat tarzını tercih etmektedirler.⁷⁷

Gerek Batı'da gerekse İslâm dünyasında yapılan sekülerleşme tanımları dolaylı da olsa din tanımlarıyla ilgilidir. Eğer din; inançlar, kavramlar, yönelişler ve doğüstü olana ait olan yapılar olarak tanımlanırsa o takdirde dinin cemiyet içindeki anlamının gerilemesi veya kaybedilmesi de bu tanıma göre olacaktır. Yani din, kendini cemiyet içinde nasıl tanımlamışsa o dinin ait olduğu toplumda sekülerleşmenin yanıt veya meydan okumaları da bu din tanımına göre olacaktır.⁷⁸

Bazı sosyologlar bununla beraber dini, işlevsel terimlerle açıklarlar. Yani bu açıdan din, belli başlı sosyal görevleri ifa eden bir dizi inançlar, fikirler ve faaliyetler manzumesidir. Burada din tamamen fonksiyonel açıdan tanımlanmıştır ve ahlak,

⁷⁶ Bryan, R. Wilson, "Secularization" md, *E.R Encyclopedia of Religion*, Macmillian Reference Pub. Yay., USA, 2005, s. 8214.

⁷⁷ Bkz. Mehmet Aydın, "İslam ve Sekülerleşme", *Dinler Tarihi Araştırmaları – VI*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yay., Sy. 6, Ankara, 2008, ss. 104-110; s.109.

⁷⁸ Wilson, "Secularization", s. 8214.

inanç, kader, anlam ve amaçlara odaklanmıştır. Belli bir dine yapılan atıflar tanım problemini ortadan kaldıracaktır. Sekülerleşme kavramı yine de standart bir tanıma sahip değildir. Onunla ilintili tanımlar genel olarak sosyal boyuttur.

Sekülerleşme ile ilgili 'dünyanın büyüünden arınması', 'kurumsal farklılaşma', 'bireyselleşme', 'rasyonelleşme', 'özerkleşme', 'bu dünyaya ait olma', 'kilisesizleşme', 'inanmama', 'aydınlanma miti' gibi farklı kavramlar kullanılmaktadır.⁷⁹

Sekülerleşmeyle ilintili diğer kavramlara gelince, bunlar;

-Kutsaldan uzaklaşma (*de sacralization*)

-Laikleşme (*laicization*)

-Hıristiyanlıktan uzaklaşma (*dechristianization*) dır.⁸⁰

Bu kavramlar kutsalın anlamının kaybolmasını ve özellikle her yerden, faaliyetten ve olduğu alanlardan çekilmesini ifade eder. Bunlar sekülerizasyon kavramından daha dar anlamlar ifade eder. Ancak çağdaş Fransız düşüncesinde laikleşme kavramı sekülerizasyon kavramıyla eş anlamlı kullanıldığı halde İngiltere'de bazen daha dar anlamda kullanılmaktadır.⁸¹ Bu dar anlamıyla sekülerizasyon, ruhban kurumları ve işlevlerinin ilgası veya başka dünyevî fonksiyonlara transferi anlamına gelir. Laikleştirme ise dinî ikrarla ilgili ruhban iddialarının açıkça ortadan kaldırılmasıdır. Bir dinden uzaklaşma ise herhangi bir dinî geleneğin gerilemesi ve kurumsal faaliyetlerdeki kontrolü kaybetmesidir. Burada dikkatimizi çeken şey, bu sonuncu terimin ahlakî tarafsızlıktan yoksun oluşudur.⁸²

Sekülerizasyonun iki boyutu vardır:

1) Sosyal bir süreç olarak sekülerleşme

⁷⁹ Kirman, *Din ve Sekülerleşme*, s.4.

⁸⁰ Kavramlar için geniş bilgi bkz. İhsan Toker, "İslâm ve Laiklik", *İslâmî Araştırmalar*, 1995, cilt: VIII, sy. 3-4, ss. 218-222.

⁸¹ 'Laiklik' ile 'sekülerizm' veya 'sekülerlik'i aynı anlamda algılayan kaynaklar olduğu kadar bu iki kavramı, farklı siyasi pratiklerini göz önünde bulundurarak, farklı gören kaynaklar da mevcuttur. Bkz. Ömer Faruk Darendel, "Sekülerleşme ve Laiklik Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Şırnak Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2015/1, cilt: VI, sy. 11, ss. 151-187.

⁸² Wilson, "*Secularization*", s. 8215. Ayrıca bkz. Volkan Ertit, "Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. 9, sy. 1, Yıl: 2014, ss. 103-124.

2) Entellektüel bir geliştirme – dayatma olarak sekülerleşme.

Sosyal bir süreç olarak sekülerleşme, sosyal değişimin bir sonucu olarak karşımıza çıkar ve doğrudan sosyal kurumları ilgilendirir ve onlara meydan okur.

Din kutsalı merkeze alırken, sekülerlik dünyayı merkeze alır. Bu hayati tanımlarken dünyanın ötesinden gelen gerçekliklerin ortadan kaldırılmasını amaçlar.

Entelektüel süreç olarak dünyalılığa zihinsel bir değişimi amaçlar. Dinle ilgili şüphelerinin rasyonel olarak kanıtlanması söz konusudur. Bu iki tür sekülerleşme çehresi arasındaki ilişkiye gelince, biz bunların birbirinden bağımsız ele alınması taraftarıyız. Bu anlamda entelektüel sekülerizasyon dayatıcı bir eylem olarak, geleneksel dinî inanç, eylem ve kurumlardan bir tür ateist inanç, faaliyet ve kurumlara dönüşümü ifade eder.⁸³

Sekülerleşme bazen sosyologlar tarafından dinle politik bir mücadele süreci olarak anlaşılmış, sonuçta daha sivil ve çoğulcu bir toplum oluşturulmak istenmiştir. Aydınlanma ve Hıristiyan gelenekler arasındaki ilişkiye baktığımızda böyle bir sürecin varlığı somut olarak gözlemlenebilir. Bu düşüncede olanlar için ulus, dinî olandan dünyevî olana gelişme içinde olmalıdır.⁸⁴

Sekülerizm, bir öğretisi bir akım olarak nötr ve dinî olmayan bir akla göre hareket eder ve kamusal söylemi hakimiyet altına alır.⁸⁵

Sosyoloji biliminin ulaştığı bu genellemeler, diğer tüm sosyolojik veriler gibi, bütün zamanları ve toplumları içine almayabilir. “İnsanın tanrıya olan ihtiyaç ve bağımlılığı arttıkça dindarlık da artar, azaldıkça da azalır” şeklinde özetlenebilecek bu kabulün tüm toplumlarda ve dinlerde geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Mekke ve Medine gibi insanların maddî refah düzeylerinin dünya standardının üzerinde olduğu kimi bölgelerde dinin oldukça canlı bir şekilde yaşıyor / yaşanıyor olması; yine, Amerika ve İngiltere gibi kişi başı milli geliri dünya

⁸³ Vernon Pratt, “Religion and Secularization”, *New Studies in the Philosophy of Religion*, Macmillan Reference Pub. Yay., Sy. 3, London, 1970, ss. 79-84.

⁸⁴ Linell Cady, “Secularism, Secularizing and Secularization: Reflections on Stout’s Democracy and Tradition”, *Journal of American Academy of Religion*, Sy.73/3, Oxford University Press, USA, 2005, ss. 871-885, s. 871.(www.jstor.org/stable/4139923 Erişim tarihi: 30.03.2018)

⁸⁵ Daha geniş tartışmalar için bkz. James K.A. Smith, “Secularity Religion And The Politics of Ambiguity”, *JCRT*, Stanford University Press, Stanford/California, 2005, Sy. 6/3, ss.116-121.(www.jcrt.org/archives/06.3/smith.pdf Erişim tarihi: 30.03.2018)

ortalamasının üzerinde olan toplumlardaki intihar oranlarının yüksekliği yukarıdaki tezin genel geçer bir kural olmadığına kanıttır.

D. Dünyevîleşme - Sekülerleşme İlişkisi

Dünyevîleşme ve sekülerleşme kavramlarını kısaca açıkladıktan sonra dünyevîleşme / sekülerleşme ilişkisine değinelim. Bazı araştırmalarda sekülerizm kelimesini Türkçe’de dünyevîleşme olarak ifade edenler olmuştur.⁸⁶ Nitekim Freyer’in eserinde Weber’in görüşleri sadedinde “sekularizasyon” a “dünyevileştirmek,”⁸⁷ Ülken’in sözlüğünde ise “dünyalık-kılma, dünyalaşma, dünyalaştırma”⁸⁸ gibi birbirine yakın anlamlar verilir.

Biz bu kelimelerin tam olarak örtüşmediği kanaatindeyiz. Çünkü Batı’da sekülerizm diye ifade edilen şey dinî kurumlara ve din adamlarına karşı olmayı ifade ederken,⁸⁹ Müslümanlar arasında dine karşı çıkmaktan daha çok dini iyi anlayamayıp meselelere çözüm üretememek şeklinde tezahür eder. Bizim dünyevîleşme kelimesine yüklediğimiz anlamla Batı’nın yüklediği anlam aynı değildir. İslâm dünyasında bu kelimeyle kastedilen genellikle yukarıda da izah ettiğimiz gibi dinî yaşantının zayıflaması, dinden uzaklaşılmasıdır. Bu sebeple de sekülerizm demek dünyevîleşmek demek değildir.

Sekülerizm dünyaya tamamen küsen dinî anlayışın yanlışlığını ifade etmek için ortaya çıkan bir hareket iken, dünyevîleşme dini ihmal edip dünyaya aşırı meyletmeyi ifade etmektedir. Yani birisinde küsülen dünyayla barışma söz konusu iken diğerinde dünyaya aşırı olan meyil söz konusudur ve bu bir tehlike olarak değerlendirilmektedir. Eğer Müslümanlar, dünyevîleşme konusunda kendilerine çeki düzen vermezlerse, İslâm toplumlarında da dünyevîleşme Batı’daki gibi dine karşı olan bir sekülerleşmeye dönüşebilecektir. Yani Sekülerizm dünyevîleşmeden daha ileride olan bir durumdur.⁹⁰

Merkezi batı dillerinin ortak terimi olan sekülerleşmenin aslında İslâm dünyasının konuşulan dillerinin hiçbirinde bir karşılığı yoktur. Latince’de

⁸⁶ Hocaoglu, *Laisizm’den Milli Sekülerizm’e*, s.92.

⁸⁷ Freyer, *Din Sosyolojisi*, s.76.

⁸⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, M.E.B. Yay., İstanbul 1969, s. 89, 420.

⁸⁹ Bünyamin Duran, *Sekülerleşme Krizi ve Bir Çıkış Yolu Arayışı*, Timaş Yay., İstanbul 1996, s.13.

⁹⁰ Can, “Dindarlık ve Dünyevîleşme”, s. 81; Zümrüt Mutlu, *Kur’ân-ı Kerim’in Dünyevîleşmeye Karşı Âhret İnancını Vurgulaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniv., 2010, s. 7.

“seaculum” sözü “şimdi burada”ya gönderme yapar. Sekülerleşmenin “dünyevîleşme” ile ilişkisi de buradan kaynaklanır.⁹¹ Nitekim yakın dönem sosyal bilim sözlüklerinde sekülerleşme kavramına, “Dinsel bağımsızlaşma.”⁹² gibi dünyevîleşme dışında bir anlam verildiğini de görmekteyiz ki bu Türkçe karşılığın esasında sekülerleşmeye daha uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Modernizm, küreselleşme, kentleşme, iletişim ve ulaşım araçlarındaki hızlı gelişmeler sekülerleşmeyi artırmıştır. Modernite ilerleme kaydettikçe, dünyevîleşme daha da artmaktadır. Bu durum, dinin topluma etki gücünü de azaltmaktadır. Modernizmin hayata müdahalesi hızlı olmuştur. Modern zamanlar Samiri'nin, altın buzağısının cilalanıp tedavüle sunulduğu zamanlardır. Altın buzağılar çoğu zaman, modernizmin ambalajı ile müşterilerin beğenisine sunulmaktadır. Konformizm, hedonizm (hazcılık), pragmatizm (faydacılık), oportünizm (çıkarıcılık), sekülerizm (dünyacılık) dünyayı çağdaş bir buzağihaneye dönüştürmüştür.

Modernizm dünyaya fazla yüklenmiş, hayatın dengesini bozmuştur. Gerçi modernizm insanın fiziki dünyasını maddi başarılarla süslemiştir. Ancak insanı dünyevîleştirmiş ve öte dünyasız bir dünyanın tadını çıkarmaya götürmüştür. Kısacası, din seküleştirilirken sekülerizm de dinleştirilmiştir.⁹³

Mehmet Aydın'ın yukarıda “kısmen dinî endişe taşısa da modernitenin ve Batı hayat tarzının etkisinde fazlasıyla kalarak hayatı ve gereklerini kolayca hedonist bir duygu altında yaşama iradesiyle seküler hayat tarzını tercih eden Müslümanlar” olarak ifade ettiği hususu biz, “dindarın dünyevîleşmesi” olarak adlandırıyoruz. Yani sekülerleşme - dünyevîleşme ilişkisinde anlam yakınlığı, zaman zaman anlam birliği olmakla beraber çalışmamız, tamamıyla dinî/İslâmî alan içerisindeki sapmalar ve kaymalarla ilgilidir.

⁹¹ Mehmet Görmez, *Dinler Tarihi Araştırmaları - VI*, [Sekülerleşme ve Dinî Canlanma, Sempozyum, Bildiri Müzakeresi, 22-23 Ekim 2008, Yay. Haz. Ali İsmail Güngör, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yay., Ankara, 2008, ss. 111-112, s. 111.

⁹² Özer Ozankaya, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, Cem Yay., İstanbul, 1995, s. 241, Ayrıca bkz. Vejdî Bilgin, “Dünyevîleşme: Dindarlıkta Öznenin Değişimi”, *Din ve Toplum*, 2012, c. 4, sy. 2, ss. 18-29, s. 19.

⁹³ Bkz. Sabiha Ateş Alpat, *Modernizmin Kurbanları*, Beka Yay., İstanbul, 2012. s.129-132. Ayrıca bkz. Beşir Çelik, *Tezyin Kavramı Çerçevesinde Kur'an'a Göre Kötü Amellerin Cazip Görünmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniv., Erzurum, 2015, s. 99.

II. Kur'ân-I Kerîm'de Dünya ve Dünyevîleşmeyle İlgili Kelime ve Kavramlar

Kur'ân-ı Kerîm'de *dünyâ* kelimesi müteradifleriyle birlikte kullanılmıştır. *Arz, âcile, ûlâ* kelimeleri, dünya anlamında kullanılmaktadır. Dünyevîleşmeyi ifade eden kelime, kavram ve ifadelerin tespiti ise daha titiz bir incelemeyi gerektirmektedir. O halde önce dünya ile aynı veya benzer anlamda kullanılan kelimeleri daha sonra ise dünyevîleşmeyi ifade eden ya da çağrıştıran kelime ve kavramları ele almamız icab eder.

A. Dünya İle İlgili Kelime ve Kavramlar

Kur'ân-ı Kerîm'de *dünyâ* kelimesi, kullanılış şekline göre “yakın”, “değersiz” anlamlarına gelebilmektedir.⁹⁴ Bu bölümde dünya kelimesini hem müstakil olarak kullanıldığındaki anlamı, hem de sıfat olarak kullanıldığındaki anlamları bakımından inceleyeceğiz.

1. ed-Dünyâ

‘ed-Dünyâ’ kelimesi; yakın olmak, yaklaşmak manasına gelen “d-n-v” veya kötü olmak, alçak olmak, basit olmak manasındaki “denûe, denaet” kökünden türemiştir.⁹⁵ O “ednâ” kelimesinin müennesi olup “en yakın, daha yakın, daha uygun” manasını taşımaktadır.⁹⁶ Bu âleme “dünya” denmesi de âhirete nisbet ile yakın olmasındandır.

Kur'ân'da kelime kökü itibariyle, ‘d-n-v’ kökünden türeyen 134 kelime bulunmaktadır.⁹⁷ Bunlardan biri yaklaşmak anlamında “denâ” şeklindedir.⁹⁸ “Dân”⁹⁹

⁹⁴ “Dünya” kelimesinin Kur'ân'daki anlamları için geniş bilgi bkz. Yamaç, *Arap Dilinde Vahiy-Dua ve Dünya-Âhiret Kelimelerinin Semantik Analizi*, s. 62-73.

⁹⁵ Bkz. Râgıb el-İsfahânî, “d-n-v” md., *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, nşr. Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, Mekke, trs. s. 230; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, 1971, I, 403; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989, I, 194; Süleyman Uludağ, “Dünya”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 22.

⁹⁶ İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, “d-n-v” mad. I-XV, Dâru Sadır, Beyrut, trs., XIV, 272-274; Râgıb el-İsfahânî, “d-n-v” md., *el-Müfredât*, s. 230.

⁹⁷ Bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, “d-n-v” md., *el-Mu'cemü'l-müfehres li- 'âyâti'l-Kur'âni'l-Hakîm*, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1364/1945, s. 261-263.

⁹⁸ Bkz. Necm, 53/7.

⁹⁹ Rahman, 55/54.

ve “dâniye”¹⁰⁰ tarzındaki kullanımlarda da yakın olmak, sarmak manaları kastedilmiştir. 12 yerde geçen “ednâ” ile ise bazen “değer bakımından aşağı olmak, değeri az olmak, sayı bakımından az olmak” anlamı kastedilmiş¹⁰¹ bazen de “daha elverişli olmak, uygun olmak” manası murad edilmiştir.¹⁰² Aynı kelime ile “aksâ”nın karşılığı olarak “en yakın”¹⁰³ manasının kastedildiği de olmuştur.¹⁰⁴ Kelimenin ilginç bir kullanım tarzı da “yudnîne” şeklindeki emr-i gaibe sigasıdır. Bu fiil ile burada kadınların örtünmeleri söz konusu edilmiştir: “*Ey Peygamber, eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle (dışarı çıktıkları zaman) örtülerini (cilbâb) üzerlerine salsınlar (yudnîne)...*”¹⁰⁵ Burada üzerine sarmak, salmak anlamı vardır ki; bu anlam kelimenin manaları arasında mevcuttur.¹⁰⁶

“Dünyâ” kelimesi, “ed-dünyâ” şeklinde 115 defa geçmektedir. Bunların 36’sında “âhiret”in karşılığı olarak müstakil bir kelime halinde ölümden önceki hayat, yaşadığımız yer ve gezegen anlamında geçmektedir. Ancak dünya denilince daha çok jeolojik anlamdaki yer küresi akla gelmektedir.¹⁰⁷

‘ed-Dünyâ’ kelimesi izafet terkinin ikinci kelimesi ve marife olarak 64 yerde geçmektedir.¹⁰⁸ Müennes olan ‘el-hayat’ kelimesinin sıfatı olması açısından ona uygun olarak müennes halinde ‘ed-dünyâ’ şeklinde kullanılan bu kelime ile yakın hayat kastedilmiştir. Bu yönüyle, yukarıda belirttiğimiz gibi ölümden sonraki hayatı, bir başka deyişle uzak olan hayatı ifade eden âhiret hayatının mukabili olarak kullanılmıştır.

Nitekim İsrailoğullarının söz konusu edildiği şu ayette yakın olan “dünya hayatı”, uzak olan “âhiret hayatı”nın karşıtı olarak kullanılmıştır: “*Onlar, âhirete*

¹⁰⁰ En’âm, 6/99; Hâkka, 69/23; İnsan, 76/14.

¹⁰¹ Bakara, 2/61; A’râf, 7/169; Mücâdele, 58/7; Müzzemmil, 73/20.

¹⁰² Bakara, 2/282; Nisâ, 4/3; Mâide, 5/108; Ahzâb, 33/51-59.

¹⁰³ Rûm, 30/3; Secde, 32/21; Necm, 53/9.

¹⁰⁴ Râgib el-İsfahânî, ‘d-n-v’ md., *el-Müfredât*, s. 230.

¹⁰⁵ Ahzâb, 33/59.

¹⁰⁶ Kelimenin Kur’an’daki kullanımları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Yazıcı, “Dünya-Âhiret Kavramlarının Analizi”, ss. 39-56; Hidayet Aydar, “Kur’an’da Geçen el-Hayâtü’-d-Dünya Kavramı Üzerine Bazı Mülâhazalar-I”, *İstanbul Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 5, s. 57, İstanbul, 2002, ss. 51-84; Ramazan Altıntaş, “İslamî Anlayışa Göre ‘el-Hayâtü’-d-Dünyâ’ Kavramını Yorumlama Biçimleri”, ss. 129-159.

¹⁰⁷ Uludağ, “Dünya”, *DİA*, X, 22.

¹⁰⁸ Abdülbâki, ‘d-n-v’ md., *el-Mu‘cemü’l-müfehres*, s. 262-263.

(uzak olan hayata) karşılık dünya hayatını (yakın olan hayatı) satın alan kimselerdir...”¹⁰⁹

Ayrıca üç kez “nâ” muttasıl zamirine bitişik olarak “hayâtuna’d-dünyâ”¹¹⁰ ve bir kez de “kum” zamirine bitişik olarak “hayâtikum’d-dünyâ”¹¹¹ şeklinde hayat kelimesine rabt edilerek kullanılmıştır ve bunlarla da âhiret hayatının karşıtı olan dünya hayatı kastedilmiştir. Yine dünya kelimesi 4 kez “sevâbe’d-dünyâ”¹¹² şeklinde “sevâb” kelimesine, 3 kez “semâe’d-dünyâ”¹¹³ şeklinde sema kelimesine birer kez de “metâu’d-dünyâ”¹¹⁴, “arda’d-dünyâ”¹¹⁵ ve “harsa’d-dünyâ”¹¹⁶ şeklinde metâ, ard ve hars kelimelerine izafet yapılarak geçmektedir. Bütün bunlarla da geçtiği yere göre, yine âhiret hayatının karşıtı olan dünya hayatı, geçici menfaat, dünya malı, yakın gök gibi manalar murad edilmiştir.

İngilizcede “the world”, “here below”, “life”, “life here below”; Fransızcada “le monde”, “ici-bas”, “vie”, “vie terrestre” gibi sözcüklerle karşılanan ed-dünyâ kelimesinin anlamı üzerinde yapılan dil eksenli çalışmalarda, daha çok iki mana üzerinde durulmuştur.¹¹⁷ Buna göre:

1. Yakın/Kısa Hayat Anlamında

Arapça’da “dünya” kelimesi “d-n-v” kökünden gelen “deniyyun” ya da “d-n-e” kökünden gelen “denîun” sıfatlarının müennes ism-i tafdilidir ve “daha yakın, en yakın” anlamına gelmektedir. Arapça’da bir şey, bir şeye yakın olduğu zaman “dene’ş-şey”ü mine’ş-şey” denilir. Bu sebeple Araplar, “güneş gruba yaklaştığı zaman”, “deneti’ş-şemsü li’l-gurub” demektedir.

“Dünüvv” ve “denâve” yakınlık ve yakın olmak demektir. “Denuv” mazi fiilinin mastarı “denâe” şeklinde gelir. Buna göre dünya; şu görünen, sonlu ve önce

¹⁰⁹ Bakara, 2/86.

¹¹⁰ En’âm, 6/29; Mü’minûn, 23/37; Câsiye, 45/24.

¹¹¹ Ahkâf, 46/20.

¹¹² Bkz. Âl-i İmrân, 3/145, 148; Nisâ, 4/134 (iki kere).

¹¹³ Sâffât, 37/6; Fussilet, 41/12; Mülk, 67/5.

¹¹⁴ Nisâ, 4/77.

¹¹⁵ Enfâl, 8/67.

¹¹⁶ Şûrâ, 42/20.

¹¹⁷ Dünya kelimesinin muhtelif manaları hakkındaki bazı yorumlar için bkz. Ömer Faruk Yavuz, “Kur’an Perspektifinde Dünya- Âhiret Bütünlüğü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI (2006), sy. 3, ss. 159-198, s.162-164.

olan, bilinen mevcut hayatın, uzak, uzun, ebedi ve sonra olan âhirete oranla bize daha yakın olan âlemin adıdır.¹¹⁸

Bu hayatın arkasından gelecek sonraki hayat ise âhirettir. Bu nedenle Kur’ân-ı Kerîm’de yeryüzüne en yakın olan gök tabakasına ‘semâüd-dünyâ’ (yakın gök) adı verilmektedir.¹¹⁹

“Dünya” kelimesinin “yakın olmak” manasındaki “d-n-v” kökünden geldiğini ileri sürenler, “*O gün siz, vadinin yakın kenarında idiniz, onlar da uzak kenarında idiler*”¹²⁰ anlamındaki ayette geçen “ed-dünya” kelimesinin bu anlamda olduğunu söylemektedirler.¹²¹ İlgili bazı âlimler, burada üzerinde durulan dünya kelimesinin bu kökten gelmiş olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmişlerdir.¹²²

“Kur’ân’da “dünyâ” kelimesi ‘el-hayâtü’-d-dünyâ’ terkihi ile birlikte 115 defa geçmektedir. Dünya kelimesinin mukabili olan âhiretin de aynı sayıda geçmiş olması, üzerinde durulmaya değer bir konudur. Dünya ve âhiret kavramları arasındaki bu sayısal denklik, şüphesiz bize her türlü ifrat ve tefritten uzak bir dengeyi çağrıştırmaktadır. Bu âyetlerde dünya, âhiretin karşılığı olarak kullanıldığı gibi, ayrıca, insanın doğumundan ölümüne, kısaca yaşadığı hayat ve bu hayatta meydana gelen olayların yaşandığı mekânı isimlendirmek bağlamında ‘arz/yer’ anlamında da kullanılmıştır. Çünkü âhiret, insanların ölümünden sonraki yaşayacakları ebedî hayat olurken, dünya ise âhiret öncesi yaşadıkları mekânın genel adıdır.”¹²³

2. Çok Düşük ve Değersiz Anlamında

Dil âlimlerinin bir kısmı, dünya kelimesinin “kötü olmak, alçak ve rezil olmak, basit olmak, süfli ve değersiz olmak” manasındaki “denûe” veya “denâet” kökünden türediğini söylemiştir.

Dilci İbnü’l-Esir’e (ö.606/1209) göre, “Dünya kelimesi, hemzeli olan ‘denüe’ mazi fiilinden türemiştir. Bu demek değildir ki; ‘denâ’ fiili sadece, hemzesiz gelir.

¹¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “d-n-v” md. XIV, 272.

¹¹⁹ Sâffât, 37/6; Fussilet, 41/12; Mülk, 67/5.

¹²⁰ Enfâl, 8/42.

¹²¹ Şehâbeddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu’l-meânî fî tefsîri’l-Kur’âni’l-‘Azîm ve’s-seb’il-mesânî*, I-XXX, Dâru’l-İhyâü’t-Türâsi’l-‘Arabî, Beyrut, trs., X, 6. Ayrıca bkz. Mesut Okumuş, “Kurân ve Sünnette Dünya ve Âhiret Hayatına Bakış”, *Diyanet İlmî Dergi* (Özel Sayı), 2012, s. 721-747.

¹²² Fîrûzâbâdî Mecduddîn Ebu Tâhir Muhammed b. Yakub, *Kamus Tercümesi: Kamûsu’l-muhît tercümesi: el-Okyanûsü’l-basît fî tercemeti’l-kamûsi’l-muhît*, I-VI, (trc. Asım Efendi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2013, VI, 5745. Ayrıca bkz. Şehmus Demir, *Kur’an’ın Dünya Hayatına Bakışı ve Dünya Âhiret Münasebeti*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Erzurum 1995, s. 1.

¹²³ Ramazan Altıntaş, *Din ve Sekülerleşme*, Pınar Yay., İstanbul, 2005, s. 114.

Aksine, ister hemzesiz, isterse hemzeli ne şekilde kullanılırsa kullanılsın, her ikisinin anlamı, değersiz ve kıymetsiz manasındadır.”¹²⁴

Nitekim bu manayı destekleyici mahiyette görülen şu âyetler, delil olarak getirilmiştir:

“...Hayırlı olanı, daha düşük (ednâ) şeyle mi değiştirmek istiyorsunuz?”¹²⁵;
“Belki yollarından dönerler diye and olsun onlara büyük azaptan önce (ednâ) azabından tattıracağız.”¹²⁶

2. el-Âcile

el-Âcil, ‘a-c-l’ kökünde, “Bir şeyi zamanından önce isteyen, aceleci kimse” manasına ism-i fail olup “şu anda mevcut olup, hazır bulunan şey” anlamına gelmektedir. Bu kökten türeyen âcil kelimesinin müennesi olan “âcile” “dünya” ve “dünya” hayatı manasında kullanılmaktadır. “A-c-l” kökünün müştakları farklı şekillerde de Kur’ân-ı Kerîm’de ifade edilmiştir.¹²⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de yalnız kullanıldığı yerler de vardır:

“Kim bu geçici dünyayı (âcile) isterse orada ona, (evet) dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadar hemen veririz. Sonra da cehennemini ona mekân yaparız. O, buraya kınanmış ve Allah’ın rahmetinden kovulmuş olarak girer.”¹²⁸

“Şunlar (inanmayanlar) dünyayı (âcile) tercih ediyorlar ve çetin bir günü arkalarına atıyorlar.”¹²⁹

Âhiret kelimesiyle birlikte ve onun karşıtı olarak geçtiği yerler de vardır: “Hayır! Siz dünyayı seviyor, âhireti bırakıyorsunuz.”¹³⁰

İnsanın aceleci bir yapıya sahip olması ve her şeyin bir an önce olmasını istemesi¹³¹ ile dünyanın gelip geçici olması arasında bir ilişki kurulmuştur. Bu

¹²⁴ İbnü’l-Esîr, Mecdüddîn Ebu’s-Seâde el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî garibi’l-hadîs ve’l-eser*, I-V, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî- Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Dâru İhyâi’l-Kütübîl-‘Arabiyye, Kahire, 1963, II, 137. Ayrıca bkz. Ramazan Altıntaş, *Din ve Sekülerleşme*, s. 115.

¹²⁵ Bakara, 2/61.

¹²⁶ Secde, 32/21.

¹²⁷ Şevki Saka, “Âcil”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 326.

¹²⁸ İsrâ, 17/18.

¹²⁹ İnsan, 76/27.

¹³⁰ Kıyâme, 75/20-21.

¹³¹ Enbiyâ, 21/37.

konuda Râzî (ö.606/1210), insanın aceleci yaratıldığını ve tabiatında acelecilik karakterinin bulunduğunu ve her şeyde çok aceleci ve her şeyin çarçabuk olmasını istediğini belirtmektedir.¹³²

İsrâ sûresinin 11. ayetinde insanın acelecilik tarafı veciz bir ifade ile anlatılmaktadır: “*İnsan, hayra dua eder gibi şerre dua veya şerri da'vet eder. - Sanki o büyük ecre dua ediyormuş gibi o elîm azâba duâ eder. Veya ef'ali ile o azâbıda'vet eyler. Bunun sebebi de şudur: İnsan aculdür - pek acelecidir. Sonra olacak şeyi vaktinden evvel oluversin ister. Sabır ve tahammül gücüne gelir de iman ile salih amellere ikdâm ederek o büyük ecri isteyecek yerde, acelesinden imansızlar hakkında hazırlanmış olan azab-ı elîme dua eder. Onun bir an evvel icra edilivermesini, bir hayır ister gibi ister ve bu suretle kendisine şer davet etmiş olur... İnsanın çok aceleci olması bir de şu manayı kapsar: İnsan peşincidir. Veresiyeden ziyade peşine heves eder. Âhireti, dünyada görmek ister. Onun için insanların birçoğu âhireti bırakır da dünyayı ister. O büyük ücrete önem vermez. O azab-ı elîmi hesaba almaz da bu suretle kendisine hayır istiyormuş gibi, şerri davet eder...*”¹³³

İşte insan bu özelliği ile gelip geçici ve çok çabuk sona eren dünyayı istemekte, onu tercih etmekte ve daha sonra gelecek olan âhireti tercih dışı bırakmaktadır.

3. el-Ûlâ

“el- ûlâ” kelimesi; Kur’ân’da on yedi yerde geçmekte olup “ilk, önce, birinci” anlamındaki “el-evvel”in müennesidir. “Âhiret”in zıddı olarak, “dünya” anlamında kullanılmıştır.¹³⁴

“Gerçekten de senin için âhiret, el- ûlâ (dünya)dan daha hayırlıdır.”¹³⁵

“Âhiret de dünya (ûlâ) da Allah’ındır.”¹³⁶

“Şüphesiz ki; âhiret de dünya (ûlâ) da bizimdir.”¹³⁷

¹³² Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr: Mefâtiühü'l-gayb*, I-XXXI, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1981, XXX, 225-226.

¹³³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3168.

¹³⁴ Râzî, *Mefâtiühü'l-gayb*, XXXI, 212. Ayrıca bkz. Aydar, “el-Hayâtu'd-Dünyâ”nın Kavramsal Analizi”, s. 90-91.

¹³⁵ Duhâ, 93/4.

¹³⁶ Necm, 53/25.

¹³⁷ Leyl, 92/13.

“Dünya” anlamında kullanıldığı gibi, kelime asli anlamı olan “ilk, önce, birinci” anlamında da kullanılmıştır: “*Bu hükümler, elbette ilk (ûlâ) sahifelerde vardır. İbrahim ve Musa'nın sahifelerinde.*”¹³⁸

“Evvel” ve “âhir”in müennesi olan “ûlâ” ve “âhîret”, dünya ve âhîret demek gibi olmakla beraber, evvelki ve sonraki, önü ve sonu mefhumu ile ondan farklı olarak da kullanılır.”¹³⁹

4. el-Arz

Arz, semanın zıddı olan yerdir. Çoğulu ‘arazün’ gelir. Sema ile bir şeyin en yücüsü kastedildiği gibi arz ile de en aşağısı kastedilir. Cenab-ı Hakk’ın ‘*Biliniz ki, Allah ölümden sonra yeryüzünü diriltir*’¹⁴⁰ ifadesi, bozulmadan sonraki her oluşumdan ibarettir.¹⁴¹

Kur’ân-ı Kerîm’de 115 yerde dünya, 468 yerde de arz kelimesi geçmektedir. “Arz”; varlık olarak içinde yaşadığımız yeryüzü gezegenini, “dünya” ise üzerinde yaşadığımız hayatı anlamlandırmaktadır. Dünya ile arz kavramları arasındaki yakın ilişkiden dolayı “hayat” kelimesinin sıfatı olan “dünya”, bazen üzerinde yaşadığımız gezegenin adı olarak da kullanılmıştır.¹⁴²

Kur’ân’da, “Arz” kelimesi ile genelde yeryüzü terimi ile ifade edilen üzerinde yaşadığımız toprak parçasının kastedildiğini görmekteyiz. Bazı âyetlerde toprak¹⁴³ ve ülke¹⁴⁴ karşılığında kullanılmakta; bazılarında da Mısır, Mekke, Filistin, kutsal topraklar gibi şehir veya coğrafi bölgeleri¹⁴⁵ ifade etmektedir.¹⁴⁶

Diğer anlamı ise bizatihi “dünya” demektir. Nitekim “*Allah dedi ki: ‘Ey Âdem, onlara bunların isimlerini söyle!’ Âdem onlara bunların isimlerini bildirince Allah, ‘ben size, şüphesiz ki ben göklerin ve yerin (arz) gaybını bilirim; açığa*

¹³⁸ A’lâ, 87/17-18.

¹³⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 5890.

¹⁴⁰ Hadîd, 57/16.

¹⁴¹ Râgîb el-İsfahânî, ‘Arz’ md., *el-Müfredat*, s. 19-20.

¹⁴² Kur’an ve hadislerde geçen dünya ile arz kelimeleri arasındaki ilişki ve bunların birbirinden farklı anlamlar içerdiği konusunda bkz. Bekir Tatlı, “Kur’ân’da “Dünya” ve “Arz” Kelimelerinin Kullanımı”, *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2005, cilt: XLVI, sayı: 2, s. 259-265; ayn. Müel., “Hadislerde “Dünya” ve “Arz” Kelimeleri -Buhârî Örneği-”, *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2007, cilt: XLVIII, sy. 1, ss. 153-168. Ayrıca bkz. Hilmi Tezcan, *Kur’an’da Yerküre'nin Anlatımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniv., İzmir 2016, s. 29.

¹⁴³ Yâsîn, 36/33; Nûh, 71/17.

¹⁴⁴ A’râf, 7/110; Tâhâ, 20/57

¹⁴⁵ Bkz. Mâide, 5/21; Yûsuf, 12/21, 56; İbrâhîm, 14/14; İsrâ, 17/104.

¹⁴⁶ Mustafa Çağrı, “Yer”, *DİA.*, XLIII, 476.

vurduklarınızı da gizli tuttuklarınızı da bilirim demedim mi?’ dedi”;¹⁴⁷ “(...) yer (arz) bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti”¹⁴⁸ gibi âyetlerde “arz”, “dünya” anlamında kullanılmıştır.¹⁴⁹

Arz kelimesinin “dünya” anlamında kullanıldığı daha başka âyetler de vardır. Nitekim A’râf sûresi, 176. ayette geçen “arz” kelimesine¹⁵⁰ bazı müfessirler doğrudan “dünya” anlamını verirken,¹⁵¹ bazıları da farklı anlamlar vermişlerdir.¹⁵² Buna göre; İbn Abbas, ayette geçen “velâkinnehu ahlede ilâ-l-ardi”, ayetini, “dünyaya meyletti” şeklinde yorumlamış, Mukâtil de buradaki “arz” kelimesini “dünya” manasında kullanmış; ez-Zeccâc da onu “dünyaya dayanmak ve güvenmek” şeklinde anlamıştır.¹⁵³ İbn Cübeyr, es-Süddî ve Mücâhid’in de bu şekilde düşündükleri ifade edilmiştir.¹⁵⁴ el-Vâhidî ise söz konusu ayetteki “arz” kelimesinin “dünya” ile tefsir edildiğini, çünkü dünyanın arzdan ibaret olduğunu, madenlerin, bitkilerin ve hayvanların arzdan çıkarıldığını, ancak onun sayesinde güç ve kuvvet bulduğunu ve mükemmelleştiğini, dolayısıyla dünyanın bütünüyle arzdan ibaret olduğunu belirtmiş, dünyanın arz ile tabir olunmasının yerinde ve doğru bir yaklaşım olduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁵

Kur’ân’da “arz” kelimesi daha çok coğrafi bir terim; “dünya” kelimesi ise çoğunlukla dinî ve ahlâkî bir terim olarak kullanılmıştır. Şöyle de denebilir: Arz

¹⁴⁷ Bakara, 2/33.

¹⁴⁸ Tevbe, 9/25.

¹⁴⁹ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 530; XI, 387; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 229; XVI, 22.

¹⁵⁰ “Dileseydik elbette onu bu âyetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü...” (A’râf, 7/176)

¹⁵¹ Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes’ud el-Begavî, *Tefsirü'l-Begavî: Meâlimü't-tenzîl*, I-VIII, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum’a Damîriyye, Süleyman Müslim el-Harş, Dâru Taybe, Riyad, 1993, III, 304; Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te’vîl*, I-V, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrût, 1416/1996, III, 42; Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-‘Azîm*, I-XV, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed... [ve öte.], Müessesetu Kurtuba; Mektebetü'l-Evladi’ş-Şeyh li’t-Türâs, Kahire, 2000, VI, 452; Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, I, 173; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I-III, Dâru'l-Kur’âni'l- Kerîm, Beyrut, 1981, I, 482.

¹⁵² Mesela, Mevdudî’nin *Tefhîmu'l-Kur’ân* adlı eserinin Türkçe çevirisinde âyetin bu kısmının mealî şöyle verilmiştir: “Eğer biz dileseydik onu bununla yükseltirdik. Ama o, yere meyletti (veya yere saplandı), hevasına uydu.” Bkz. Mevdudî, *Tefhîmü'l-Kur’ân*, II, 108.

¹⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 60.

¹⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi'l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2006/1427, I-XXIV, VII, 204.

¹⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 60.

kelimesi maddi/somut bir anlam boyutuna sahipken, dünya kelimesi genelde manevi/soyut bir boyut içermektedir.¹⁵⁶

Pek çok Kur'ân ayetinde göklerin ve yerin yaratılışından bahsedilmekte¹⁵⁷ fakat Talâk sûresi 12. ayetinden başka âyetlerde arz'ında semâvat gibi (misli) olduğu belirtilmemektedir: “*Yedi kat göğü ve yerden de bir o kadarını yaratandır. Ferman bunlar arasında inip durmaktadır ki; böylece Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve her şeyi ilmiyle kuşattığını bilirsiniz*”¹⁵⁸

“Bu ayette yedi gök tabiri kullanılıp hemen ardından yeryüzünden söz edilirken “onlar gibi, onların benzerlerini, bir o kadarını” şekillerinde çevrilebilecek tamlamada geçen misl kelimesinin farklı manalarda anlaşılabilmesi sebebiyle ayetin bu kısmıyla ilgili değişik yorumlar yapılmıştır. Arz kelimesinin başındaki belirlilik takısının (lâm-ı ta'rif) hangi anlamı gösterdiğine, yine bu kelimenin önündeki “min” edatının rolü ve hangi anlam için kullanıldığına ilişkin değerlendirmeler de bu izahlarda etkili olmaktadır. Bu konudaki yorumları şöyle özetlemek mümkündür:

Yerin göklere benzerliği sayı yönündendir, yani yedi gök gibi yedi yer yaratılmıştır. Nitekim bazı müfessirler burada arzın tabakalarına işaret bulunduğu kanaatindedirler; bu yorumda ilk hatıra gelen yerkürenin dikey tabakaları olmakla birlikte bazıları bunu eski “ekâlîm-i seb'a” ayırımına göre yedi bölge şeklinde anlamışlardır.

Bir kısım müfessirler ise bu cümlenin öğelerini dikkate alarak burada sayı denkliği söz konusu olmayıp, yerküreyle gök cisimlerinin maddî unsurları arasındaki tür benzerliğine ya da küre biçiminde olma, güneşten ışık alma gibi başka benzerliklere dikkat çekildiğini belirtirler.”¹⁵⁹

Elmalılı, ayetteki “min” edatının anlamından hareketle burada arz kavramıyla insanın aslına işaret edildiği, dolayısıyla insanın beş duyu, akıl ve vahiyden teşekkül eden yedi bilgi kaynağının kastedildiği ihtimali üzerinde durur.¹⁶⁰

“Daha ziyade çağdaş müfessirlerin benimsediği diğer bir yoruma göre ayetteki asıl gaye evren hakkında bilgi vermek değildir; asıl amaç, o dönemde Araplar'ca da benimsenen hâkim âlem telakkisi üzerinden insanları ilâhî kudret ve hikmetin yüceliğini anlamaya yöneltmek, tıpkı gökler gibi yerkürenin de tecellilerle dolu olduğunu açıklamak, sonuçta yeryüzünde en değerli varlık olan insanın kozmik düzendeki hikmetleri kavrayarak bu düzen içinde kendi konumuna uygun bir sorumluluk bilinci geliştirmesini sağlamaktır.”¹⁶¹

¹⁵⁶ Aydar, “el-Hayâtu'd-Dünyâ'nın Kavramsal Analizi”, s. 90.

¹⁵⁷ Bkz. Sâd, 38/27; Zümer, 39/5; Fussilet, 41/9-12; Câsiye, 45/22.

¹⁵⁸ Talâk, 65/12.

¹⁵⁹ *Kur'an Yolu*, V, 396-397; Ayrıca bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXX, 39-40; Süleyman Ateş, *Kur'ân Ansiklopedisi*, I-XXVII, Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı (KUBA), İstanbul, trs. XXIII, 492-495.

¹⁶⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5081.

¹⁶¹ *Kur'an Yolu*, V, 396-397.

Nitekim çağdaş müfessirlerden Mevdudi de güncel astronomik bilgilerden de istifade ederek yaptığı açıklamada şöyle der:

“Mislehunne” (Onlar kadarını) ifadesi yaratılan sema miktarı kadar da yeryüzünün (arzin) yaratıldığı anlamına gelmez. Kastedilen şudur: Nasıl birçok sema yaratılmış ise birçok arz da yaratılmıştır. Yani mevcudat için bir döşek olarak yaratılan arz, yeryüzünün bir nev’idir. Allah Teâlâ, aynı kâinata orada bulunanlar için bir döşek olarak başka arzlar da yaratmıştır. Nitekim Kur’ân’ın bazı âyetlerinde, sadece bizim dünyamızda değil, başka âlemlerde de canlılar olduğuna işaret edilmektedir. Başka bir ifadeyle sayısız yıldız ve gezegenler, açıkça orada da yeryüzündeki gibi kendine özgü bir dünya olduğunu ispatlamaktadır. Kadim müfessirlerden sadece İbn-i Abbâs bu noktaya değinmiştir. Üstelik bunu, kâinata bu dünyanın dışında, başka canlıların da yaşadığı bir dünyayı kimsenin tasavvur bile edemeyeceği bir dönemde söylemiştir. Günümüzde bile bilim adamları bu hususta kuşku içinde oldukları halde, 1400 sene önceki insanın bunu idrak edemeyişi doğaldır. Bu yüzden İbn-i Abbâs, ‘Korkarım ki; size bu gerçeği açıklasam imanınız sarsılır.’ demiştir. Mücâhid’in rivayet ettiğine göre, İbn-i Abbâs’a bu ayetin anlamı sorulduğunda, O ‘Sizlere bu ayetin tefsirini açıklasam, inkâr ve küfre saplanırsınız.’ demiştir. Hemen hemen aynı sözler Said bin Cübeyr’den de mervîdir. İbn-i Abbâs ‘Bu ayetin anlamını açıklarsam küfre gireceğinizi sanıyorum.’ demiştir. Buna rağmen İbn-i Cerîr, İbn-i Ebî Hatim, Hâkim ve Beyhakî, Ebu Duhâ’dan birbirinden farklı lafızlar ile İbn-i Abbâs’ın açıklamasını nakletmişlerdir. ‘Her âleme, tıpkı bizim Hz. Peygamber gibi Âdem, Nuh, İbrahim, İsa gibi peygamberler gelmiştir.’ Bu rivayeti İbn-i Hacer, Fethu’l-Bâri’de; İbn-i Kesîr, tefsirinde nakletmiş, İmam Zehebî ise ‘Bu rivayetin senedi sahihtir. Ancak ben Ebu Duhâ’nın rivayetinden başkasını bilmiyorum.’ demiştir. Bu bakımdan söz konusu rivayet nadiren zikredilmiştir. Ayrıca ulemanın bir kısmı, bu rivayetin yalan ve uydurma olduğunu söylemişlerdir. Molla Aliyyü’l- Kâri, bu rivayeti Mevzuat-ı Kebir’inde (s. 19) uydurma olarak zikreder ve şöyle der: ‘Bu söz İbn-i Abbâs’a ait olsa bile, İsrailiyattandır.’ Fakat bu rivayetin reddedilmesindeki temel gerçek akla sığmayışıdır. Oysa bunda akla muhalif bir şey yoktur.

Allâme Âlûsî (ö. 1270/1854) tefsirinde şöyle yazar. ‘Bu yorumu kabul etmeyi aklen ve şer’an engelleyen bir şey yoktur. Yani her âlemde yaşayan canlılar vardır ve insanın Âdem’e râci oluşu gibi onlar da kendi asıllarına râcidirler. Ayrıca nasıl bizim dünyamızda Nuh, İbrahim gibi insanlar arasından seçilen peygamberler varsa, her âlemde de kendi aralarında seçilmiş peygamberler vardır.’ Âlûsî şöyle devam ediyor: Yeryüzünün ve gökyüzünün sayısının 7’den fazla olması mümkündür. Zira 7 sayısını kesin bir niteleme olarak anlamak zorunlu değildir. Yani bu sayının daha fazla olmasını nefyetmez.

Nitekim bazı hadislerde bir sema ile diğeri arasında beşer yüz yıllık bir mesafe olduğu ifade edilmiştir. Âlûsî burada da kast olunanın mesafe tayini olmadığını söylüyor. Belki de maksat bir gerçeği aklın kavrayabileceği şekilde anlatmaktır. Bu noktada Amerika’da Rand şirketinin teleskop aracılığıyla, iklim vs. şartları dünyamızdakine benzer olan ve canlı yaratıkların yaşama ihtimalinin bulunduğu 600.000.000 yıldız ve gezegen tespit etmiş olması oldukça dikkate değerdir.”¹⁶²

¹⁶² Mevdudi, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, VI, 385-386. Ayrıca bkz. Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XXVIII,145.

Son olarak, çağdaş müfessirlerimizden Süleyman Ateş'in görüşlerinin özeti sayabileceğimiz cümlelerine bakmak istiyoruz:

“Bu konuda Kur’ân’ın dediği sınırdan durmak gerekir. Tahminlere göre bir şey söylemek insanı doğru sonuca götürmez. Tamamen dünyaya, coğrafyaya ve astronomiye ait konularda vahye dayanmayan bu rivâyetlerin bilimsel bir değeri olmaz. Çünkü onlar da bu düşünceleri vahiy kaynağından değil, yine kendileri gibi insanlardan almışlardır. O zamanın düşünce ve te’villerinin bugün için artık bir değeri kalmamıştır... Kanaatimize göre yedi sayısı, halkın o zaman ki inançlarına işarettir... Arapçada sayı her zaman bir rakam belirtmez. Bazen çokluk ifade eder, ‘Yedi gök ve onların benzeri yer’; Allah’ın sadece yedi değil, birçok gök ve yer yarattığına işaret olabilir.”¹⁶³

Sonuç olarak, başta da ifade etmeğe çalıştığımız gibi arz’ın yeryüzü anlamında kullanıldığında herhangi bir ihtilaf olmadığı çok açıktır. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’de Talak sûresi 12. ayette geçen “Yerden de göklerin benzerinin yaratıldığı” ifadesi üzerinde çok şey söylenmiştir. Konuyla ilgili yorum yapan tefsirleri kronolojik olarak incelediğimizde, yapılan yorumların ilmi gelişmelere göre şekillendiğini söyleyebiliriz. Birden fazla arzın olup olmadığına dair açıklamalar, müfessirlerin yaşadıkları dönemlere göre farklılık gösterebilmektedir. Kanaatimizce, dünyanın da içerisinde bulunduğu Samanyolu galaksisinde 250-300 milyar yıldızın bulunduğu tahminlerinin ilmî mahfillerde konuşulduğu günümüzde, “yedi gök” ve “yerden de göklerin benzeri” ifadelerini sayıyla sınırlandırmaktan ziyade, Allah’ın ilim ve kudretinin sonsuz ve hadsiz olduğunda yoğunlaşmak Kur’ân’ın ruh ve mesajına daha uygundur. En doğrusunu bilen Allah’tır.

B. Dünyevîleşmeyle İlgili Kelime ve Kavramlar

“Dünyevîleşme” Kur’ân-ı Kerîm’de lafzen kullanılmayıp mefhum olarak geçtiğinden, bu mefhumu ifade eden kelime ya da kavramların tespiti çok önemlidir. Daha kapsamlı bir araştırmada dünyevîleşmeyle ilişkilendirilen başka pek çok kelime veya kavramdan söz edilebilir. Ancak ihtiva ettiği anlam itibariyle doğrudan dünyevîleşmeyle irtibatlandırılacak kavramların belirlenmesi, hatta bir kısmı kavram olarak nitelendirilmeyecek kelimelerin tespiti çalışmamız bakımından büyük öneme haizdir.

¹⁶³ Ateş, *Kur’ân Ansiklopedisi*, XXIII, 492, 495.

1. İstiğnâ

“Ġmâ” kökünden gelen “İstiğnâ” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de dört yerde geçmektedir. Medenî bir sûre olan Tegâbün’de Allah Teâlâ’nın bir fiili olarak kullanılan istiğna, aynı ayette geçen ve Allah’ın isimlerinden biri olan “ġanî” kelimesi ile aynı anlamda kullanılmıştır. İstiğnanın bu ayetteki anlamı, Allah Teâlâ’nın, “kendi kendine yetmesi, kendisi dışında olanlara muhtaç olmaması”dır. Kur’ân’a göre böyle bir eylem sadece ve sadece Allah’a aittir ve onun hakkıdır: “(O azabın sebebi) şu ki, onlara peygamberleri apaçık deliller getirmişlerdi, fakat onlar: Bir beşer mi bizi doğru yola götürecekti? dediler, inkâr ettiler ve yüz çevirdiler. Allah da hiçbir şeye muhtaç olmadığını gösterdi. Allah zengindir, hamde lâyıktır.”¹⁶⁴

Her birinde müşrik ileri gelenlerinin konu edildiği diğer sûrelerde ise istiğna sözcüğü, insana nispet edilmiş ve onun fiili olarak kullanılmıştır. Söz konusu âyetlerde, insanın kendini yeterli gördüğüne, Hz. Peygamber’in davetine ihtiyacı olmadığı düşüncesine sahip olduğuna, hakkı ve haddi olmayarak Allah’a ait olan bir eyleme talip olduğuna ve bu nedenle haddi aştığına/itaatsızlıkte çok ileri gittiğine işaret edilir: “Âmânın kendisine gelmesinden ötürü, yüzünü ekşitti ve arkasını döndü. Sana kim bildirdi. Belki o temizlenecek yahut öğüt alacak da o öğüt ona fayda verecek. Kendini muhtaç görmeyene (istiğnâ) gelince, sen ona yöneliyorsun. Oysaki onun temizlenip arınmasından sen sorumlu değilsin.”¹⁶⁵

“İstiğna eden” yani sahibi olduğu malından dolayı, imandan ve Allah’tan yüz çeviren demektir.¹⁶⁶

İsteğnâ fiili, Kurtubî (ö. 671/1273) tarafından “servet sahibi ve varlıklı”,¹⁶⁷ Neseî (ö. 710/1310) tarafından “mal ile zengin/varlıklı olan”¹⁶⁸ şeklinde tefsir edilmiştir. Fahrettin er-Râzî’nin aktardığına göre “Kendini (sana) muhtaç görmeyene gelince (isteğnâ)...” ifadesi, Atâ (ö. 114/732) tarafından “kendisini imandan müstağni

¹⁶⁴ Tegâbün, 64/6.

¹⁶⁵ Abese, 80/1-7.

¹⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi*, XXI, 10.

¹⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, XXII, 73.

¹⁶⁸ en-Neseî, Ebû'l-Berekât, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, I-III, thk. Yusuf Ali Büdeyvi, Dâru'l-Kelîmu't-Tayyib, Beyrut, 1998, III, 602.

gören”, Kelbî (ö. 146/763) tarafından ise “kendisini Allah’tan müstağni gören” biçiminde yorumlanmıştır.¹⁶⁹

“Kim cimrilik eder, kendi kendine yettiğini (istiğna) sanır, en güzel olanı da yalanlarsa, biz de onu en zor olana hazırlarız. Düştüğü zaman da malı kendisine hiç fayda vermez.”¹⁷⁰

Allah katındaki nimetlere ilgi göstermeyen, sanki onlara ihtiyacı yokmuş gibi davranan ve muttaki bir hayat sürmeyen kimse, müstağni kimsedir. Burada, âhiret nimetlerini bırakarak, dünya şehvetlerine dalan kişi anlatılmaktadır.¹⁷¹ “Gerçek şu ki, insan kendini kendine yeterli görerek (istiğnâ) azar. Kuşkusuz dönüş rabbinedir.”¹⁷²

Kur’ân-ı Kerîm dışındaki dinî literatürde “Dünya ve nimetlerine karşı gözü tok olma” gibi anlamlarda kullanılan “istiğnâ”, Kur’ân’da olumsuz manasıyla kullanılmıştır.

“Ğinâ” zenginlik ve ihtiyatsızlık demektir. ‘Ğinâ’ kökü, istif’al bâbına nakledilip, ‘İstiğnâ’ şeklinde kullanıldığı yerlerde “Kendini yeterli görme, mal ve konumuna güvenip ilahi rehberliğe, Hz. Peygamber’e ve onun çağrısına, Allah’ın sevabına/mükâfatına ihtiyacı olmadığını sanma, Allah’tan ve ona karşı günah işlemekten korkmama, bu dünyanın zevkleriyle iktifa edip âhirete muhtaç olmadığını düşünme” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷³

“İstiğnâ”, Allah’a ihtiyacı olmadığını düşünme, dolayısıyla ona itaat ederek amel etmeye yönelmeme,¹⁷⁴ Allah katında olan şeyden yüz çevirme/vazgeçme, ona muhtaç olmadığını sanma ve ondan korkmama, cennet nimetlerine ihtiyaç duymadığını sanarak dünya şehvetleriyle/arzularıyla yetinme Allah’ın sevabına ihtiyacı olmadığını düşünme ve onu arzulamama,¹⁷⁵ şeklinde açıklanmıştır.

İstiğna; çağdaş tefsirlerde ise iman etmeye, öğüt almaya, tezekküre ve temizlenmeye (tezekkî) ihtiyaç duymayan ve Hz. Peygamberden ders almak

¹⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXI, 57.

¹⁷⁰ Leyl, 92/8-11.

¹⁷¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru rûh’il-beyân*, I-X, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1330, X, 449.

¹⁷² Alak, 96/6-8.

¹⁷³ Ali Kaya, “Kur’an’da İstiğnâ”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, c.3, sy. 2, 2007, ss. 1-25, s.17.

¹⁷⁴ Taberî, Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, I-XXIV, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Cize: Hicr li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, Kahire, 2001, XXIV, 466.

¹⁷⁵ Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, III, 651.

istemeye,¹⁷⁶ Hz. Muhammed'e, dinine, ondan olan hidayete, iyiliğe, aydınlığa ve temizliğe ihtiyacı olmadığını izhar eden,¹⁷⁷ ilahî rehberliğe ihtiyaç duymayan,¹⁷⁸ biçiminde izah edilmiştir.

Elmalılı ise bu kavramı, kendini zengin/bir şeye ihtiyacı yok sanma, yani doyuma erme, ilerisi için hiçbir ihtiyacı olmama, kendini korunmaktan vareste/kurtulmuş sanarak ferdiyyete/bireyselliğe saplanma, geleceğini hesaba katmayıp maliyla dünya şehvetiyle/lezzetiyle ukba/âhiret nimetlerinden istiğna etme/onlara ihtiyacı olmadığını düşünme, şeklinde açıklar.¹⁷⁹

İnsan nefisini yeterli görmeye başlayınca, Ebû Cehil ve arkadaşları ya da rablık iddia eden Firavun gibi olur. İnsan, kendisinde bir kısım iyilikler ve nimetler görünce, bunu kendi marifeti zanneder. Bir şey olduğu vehmine kapılıp, rabbinden gâfil olur.¹⁸⁰

Görüldüğü gibi, faili insan olarak üç yerde geçen “İstiğnâ” kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de dünyevîleşmeyi çağrıştıran kavramlardan birisidir. Daha çok tasavvuf ve nasihat kitaplarında “Kanaat sahibi olma, var olanla yetinme, dünya ve lezzetlerine karşı ilgisiz olma” gibi anlamlarda kullanılan bu kavram, Kur’ân-ı Kerîm’de bu anlamların tam zıddı olarak olumsuz manasıyla yer almıştır. Bu haliyle, bağlamından çıkarılarak, anlamı değiştirilen kavramlara da bir örnek olabilir.

Kendini yeterli görme, dünyevîleşmenin merhalelerindedir. Bunun bir adım ötesi, ölçü tanımaz hale gelerek, bütün kötülükleri yapabilecek bir potansiyel taşıma halidir ki Kur’ân bunun için ‘Tuğyân’ tabirini kullanır.¹⁸¹

2. Tekâsür

Kesret (çokluk) kökünden gelen bu terim, Kur’ân terminolojisinde, mal ve evlat çokluğunda yarışmak demektir.

¹⁷⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 5575.

¹⁷⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’an*, XVI, 20-21.

¹⁷⁸ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı (meal-tefsir)*, (trc. Cahit Koytak), Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul, 1999, III, 1236.

¹⁷⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 5878.

¹⁸⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 474.

¹⁸¹ Nâzi’ât 79/37.

102. sure'nin de adı olan 'Tekâsür' terimi, "yüksek bir amaç gütmeyen, neden niçin demeden mal, evlât, yardımcı ve hizmetçi gibi her devrin telakkisine göre çokluğuyla övünülen şeyleri büyük bir tutkuyla durmadan çoğaltma yarışına girişmek, mânevî ve ahlâkî sorumluluğunu düşünmeden alabildiğine kazanma hırsına kendini kaptırmak" anlamına gelmektedir.¹⁸²

"Tekasür terimi, 'çoğaltma için ihtirasla çırpınma', yani taşınır veya taşınmaz, gerçek veya hayalî kazançları arttırma ihtirası anlamına gelir. İnsanın daha çok konfor, daha fazla maddi servet, insanlar veya tabiat üzerinde daha güçlü otorite ve kesintisiz bir teknolojik ilerleme için çırpınma saplantısını ifade eder. Bu çabaların başka her şeyi dışlayan bir şekilde aşırı bir tutku ile sürdürülmesi, insanı her türlü ruhî kavrayıştan ve dolayısıyla, tamamıyla ahlakî/manevî değerler üstüne kurulmuş herhangi bir sınırlama ve kısıtlamayı kabullenmekten alıkoyar. Ve sonuçta yalnız bireyler değil, bütün bir toplum iç tutarlılığını ve dengesini ve böylece her türlü mutluluk şansını yavaş yavaş yitirir."¹⁸³

'Tekâsür' sûresinde "biriktirme/çoğaltma yarışının kabre girinceye kadar devam edeceği ve biriktirenlerin biriktirdikleri şeylerin kendilerine fayda vermeyeceği anlatılır.

"Hayat bizatihi Allah'ın bir armağanı ve her türlü nimetin potansiyel kaynağı olduğu halde duyarsız ve kör bir şekilde ve manevî değerleri ve endişeleri göz ardı ederek, yani öteki dünyayı hiçe sayarak yaşanması halinde bu olumlu niteliğini tamamen yitirir."¹⁸⁴

Kazanmanın ve sahip olmanın ulvi bir gayesi olmalıdır. O ulvi gaye olmadan elde etme ve çoğaltma (tekâsür) insanın dünyevîleşmesini hızlandırır ve onu maddenin kölesi haline getirir. Maddecî ve menfaatçi insandan her türlü yanlış ve kötülük sadır olabilir. Bu nedenle 'tekâsür', yani çoğaltma yarışı Kur'ân'da hep olumsuz anlamda geçmiştir.

3. Tefâhur

'Fahr' ve aynı kökten türeyen 'iftihar' kelimeleri "bir kimsenin mal ve mevki gibi kendi varlık bütünlüğünün dışındaki değerlere ve imkânlarla sahip olduğu için kendini övmesi" veya "Kişinin kendisinde yahut ailesinde bulunan üstünlükler, şan ve şeref dolayısıyla övünmesi, böbürlenmesi" anlamına gelir. Aynı kökten gelen

¹⁸² Kur'an Yolu, V, 678.

¹⁸³ Esed, Kur'an Mesajı, s. 1302.

¹⁸⁴ Esed, Kur'an Mesajı, s. 1115.

‘tefâhur’ ise; “İki yahut daha çok kimsenin övünme yarışına girişmesi anlamına gelmektedir.”¹⁸⁵

Kur’ân’da beş ayette ‘fahır’ kökünden kelimeler geçmektedir. Bunlardan dört tanesi “çok övünen” anlamındaki “fahûr” kalıbındadır. Bizim dünyevîleşmeyi ifade eden kavramlardan bir tanesi olarak tespit ettiğimiz “tefâhur” ise bir yerde geçmektedir: “*Bilin ki; dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme (tefâhur) mal ve evlatta bir çokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir. Sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki; sararmıştır. Ardından da çer çöp haline gelmiştir. Ahirette ise ya çetin bir azap yahut Allah’ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir.*”¹⁸⁶

Mal mülk, evlât, makam ve mevki gibi imkânlar; dünya hayatında insanlara birbirlerine karşı övünmek, Allah’ın haram kıldığı yerlerde kullanmak için değil Allah rızasına ve insanların faydasına uygun biçimde değerlendirilmek için verilmiş birer imtihan aracıdır.

Haseple, neseple, mal ve evlatla övünme, hatta öldükten sonrası için ihtişamlı mezarlar yaptırıp üstünlük yarışına girme ‘tefâhur’dur.¹⁸⁷ Başkasından üstün olma hırsının sonu yoktur. Bu duygu insanı daha çok dünyaya bağlanmaya, dünyevîleşmeye; dünyevîleşme ise felakete götürür.

4. Metâ‘

Kur’ân-ı Kerîm’de dünyevîleşmeyi ifade eden hem isim (*metâ‘*) hem de fiil (*temettea*, *istemtea*) kalıplarında kullanılan kavramlardan biri de “metâ”dır. Dünyevî olan her şeyin gelip geçici ve değersiz olduğu, pek çok ayette “metâ” kavramı ile ifade edilmiştir.

“Sözlükte ‘gelişme, en iyi duruma gelme, uzama, büyüme’ gibi anlamlara gelen mütû‘ masdarından isim olan metâ‘ kelimesi (çoğulu *emtia*), ‘insanın elde edip yararlanmak istediği her türlü maddî değer ve ihtiyaç maddesi’ demektir. Daha dar anlamda özellikle hububat nevi saklanabilir gıda maddeleri ve giyim kuşam gibi orta ömürlü, kap kacak, alet edevat ve

¹⁸⁵ Râgıb el-İsfahânî, f-h-r” md, *el-Müfredât*, s. 484, Cezerî, *en-Nihâye*, III, 418. Ayrıca bkz. Mustafa Çağrı, “Övünme”, *DİA*, XXXIV, 103.

¹⁸⁶ Hadîd, 57/20.

¹⁸⁷ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, III, 327; Mustafa Çağrı, “Övünme”, *DİA*, XXXIV, 103.

mefruşat türü uzun ömürlü kullanım değerine sahip dayanıklı şeyler için kullanılır.

Metâ kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de biri çoğul şeklinde olmak üzere otuz beş âyette geçmekte, ayrıca otuz beş âyette aynı kökten çeşitli isim ve fiiller yer almaktadır.

Metâ kelimesinin yer aldığı âyetlerin çoğunda kelimenin putperest dünya görüşünün en önemli ahlâkî problemlerinden olan maddeperestlik bağlamında kullanıldığı görülmekte, insanın söz konusu değerlerin cazibesine kapılıp hayatını sadece bunları elde etme uğruna tüketmek yerine kendisine âhîret mutluluğunu ve nimetlerini kazandıracak işlere yönelmesi gerektiği bildirilmektedir.”¹⁸⁸

Tefsirlerde metâ, “kendisinden bir şekilde faydalanılan ve faydası kalıcı olmayan şey” diye tarif edilmiş; ayrıca kelimenin eğlence ve hoş vakit geçirme anlamına geldiği de ifade edilmiştir.¹⁸⁹

Dünya metâi, dünyalık, geçici dünya malı, ya da basit yollarla elde edilen fayda, bazı âyetlerde “sebat ve sürekliliği bulunmayan şey” anlamında “araz” diye nitelendirilmiştir.¹⁹⁰

“Metâ kavramı maddî ve geçici nimet ve imkânları içerdiğinden İslâmî kaynaklarda konunun ahlâkla münasebeti, bu nimet ve imkânlar karşısında takınılması gereken tutumun ölçüsüyle ilgili görüşler genellikle dünya kelimesi çerçevesinde ortaya konmuş, başta Gazzâlî olmak üzere bilhassa mutasavvıflar tarafından bu hususta zengin bir literatür oluşturulmuştur.”¹⁹¹

*“Herkes ölümü tadacaktır; yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konursa artık kurtulmuştur. Dünya hayatı zaten aldaticı şeylerden (metâdan) ibarettir.”*¹⁹²

Âyet-i kerîmede insana ölüm ve ebedî hayat hatırlatılmak suretiyle “metâ”nın cazibesine kapılarak dünyevîleşmemesi emredilmiştir. Çünkü servet, iftihar için değil, imtihan içindir.

*“Allah rızkı dilediğine genişletir ve daraltır. (Rızkı genişletilenler) dünya hayatında sevinirler; ne var ki dünya hayatı âhirete nazaran kısa vadeli bir haz (metâ)dan ibarettir.”*¹⁹³

¹⁸⁸ Mustafa Çağrı, “Metâ”, *DİA*, XXIX, 398. Ayrıca bkz. Râgıb el-İsfahânî, “m-t-a” md, *Müfredât*, s. 595; Tehânevî, *Keşşâfû istulâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, I-II, thk. Ali Duhrûc, Beyrut 1995, s. 1334.

¹⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, V, 454; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1246.

¹⁹⁰ Nisâ, 4/94; Nur, 24/33. Bkz. Râgıb el-İsfahânî, “m-t-a” md, *el-Müfredât*, s. 595.

¹⁹¹ Mustafa Çağrı, “Metâ”, *DİA*, XXIX, 398; ayrıca bkz. Zafer Erginli, “Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünyâ Algısına Toplu Bir Bakış”, *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2006, c. XV, sy. 2, ss. 117-181.

¹⁹² Âl-i İmrân, 3/185.

Hz. Peygamberin şahsında Allah Teâlâ'nın müminlere yaptığı uyarılardan birinde; kâfirlerin halen yaşadıkları lüks ve ihtişamlı hayatın bir “metâ” olduğu ve asla özenilmemesi gerektiği vurgulanır: *“Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin, her istediklerini serbestçe yaparak yeryüzünde öyle gezip dolaşmaları, sakın seni aldatmasın! Çünkü onlara verilen bu nimetler, basit ve gelip geçici bir zevkten (metâ) ibarettir. Sonunda varacakları, yer ise cehennemdir. Orası ne korkunç bir yataktır.”*¹⁹⁴

Nisâ 4/77. âyette dünyanın metâi, “az” (metâu'd-dünyâ kalîl) diye nitelendirilmiş ve bu âlemdeki zevk ve sefanın çok kısa, bu hayatın da fani olduğu belirtilmiştir. Akabinde de takva sahipleri için ebedi saadet yurdunun âhiret olduğu bildirilmiştir. Tevbe 9/38. ayette ise dünya hayatındaki metâm âhirete göre çok daha az olduğu belirtilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber; *“Vallahi, âhiretin yanında dünya(nın konumu), ancak birinizin şu (işaret) parmağını denize daldırması gibidir; (parmağının) ne (kadar su) ile döneceğine bir baksın!”*¹⁹⁵ diye buyurmuştur.

Allahu Teâlâ kâfirlerin elinde olanın âhirete nispetle pek az olduğunu veya âhirette müminlere verilecek karşılığın yanında çok az olduğunu ya da ellerindeki nimetlerin fani olmaya mahkûm olduğunu ve zail olan her şeyin az olduğunu ifade buyurmuştur.¹⁹⁶ “Metâ”da zail olma anlamı vardır. Âhiret nimetleri için ‘metâ’ terimi kullanılmaz. Çünkü ‘metâ’ zeval ve geçicilik ifade eder. Âhiret nimetleri ise kalıcı ve süreklidir.

Dünya nimetlerinden istifadenin (metâ’laşmanın) ölçü bozulduğu takdirde, insanı rabbini unutmaya ve hatta inkâra sürükleyebileceğine dair âyetler çok dikkat çekicidir. Bu durum, “dünyevîleşme” kavramını anlatırken de ifade ettiğimiz gibi, dünyevîleşmiş insanın akıbetini anlatır: *“O gün Allah, onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak, sonra ‘Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?’ diye soracak. Onlar, ‘Seni tenzih ederiz, senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Sen bunları ve atalarını nimetler içinde yüzdürdün*

¹⁹³ Ra’d, 13/26.

¹⁹⁴ Âl-i İmrân, 3/196-197.

¹⁹⁵ Müslim, “Cennet”, 55.

¹⁹⁶ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâiki gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vücûhi’t-te’vîl*, I-VI, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazî, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 1998, I, 458.

(metâ'landırdın); nihayet onlar da seni anmayı unuttular. Ve böylece uçurumu boylayan bir topluluk oldular' diyecekler.”¹⁹⁷

‘Sana şükretsinler diye kendilerine her türlü geçim araçlarını verdin; fakat onlar nankörlük ettiler ve resullerinin uyarılarına kulak asmadılar.’¹⁹⁸ ‘Nimet, verene şükretmeyi gerektirirken, onlarda inkâr ve zikri unutma sebebi oldu. Bu durum ise onların helakine sebep oldu.’¹⁹⁹

Birkaçını zikrettiğimiz âyet-i kerîmelerde de görüleceği üzere Kur’ân-ı Kerîm’de müteaddit yerlerde geçen “metâ’-temettea” kavramı, ebedî nimetlere kavuşmayı bırakıp dünyanın geçici hazlarıyla yetinmeyi ifade eder. Bitip-tükenmeyi bırakıp, faninin, yok olanın peşinde koşmak dünyevîleşmenin aşamalarındandır.

5. Gurûr

“Gurûr; kişinin, manevi açıdan değersiz sayılan şeylere aldanıp onlarla avunması anlamında kullanılan bir ahlâk terimidir. Sözlükte “aldatma, kandırma; aldanma, kapılma; gaflet, bilgisizlik” anlamlarına gelmektedir. İnsanın manevî ve ahlakî açıdan değersiz sayılan süflî şeylerin cazibesine kapılarak onlarla avunması demektir.

Kur’ân-ı Kerîm’de ‘gurur’ ve bu kökten gelen diğer kelimeler yirmi yedi ayette geçmektedir. Bu âyetlerin çoğunda gururun “dünyaya kapılma” ve “aldanma” manası ağır basmaktadır. Kur’ân’ın temel öğretisine göre, geçiciliği ve aldaticılığı unutulurak kendisine değer verilen ve bağlanılan dünya, insanların dinleri ve uhrevî hayatları için büyük bir tehlikedir.”²⁰⁰

Elmalılı’nın ifadesiyle gurur şudur:

“Dünya denilen o fâni hayat, müşterisini aldatan metâ-ı gururdan başka hiçbir şey değildir. Serap gibi parıldar, bulut gibi geçer gider. Metâ satılık kumaş ve kullanacak âlât ve edevat veya gerek alât-ü edevat, gerek emval ve gerek saire ale’l-ıtlak medarı intifa’ olan az çok lüzumlu şey manalarına gelir ki lisanımızda ‘matah’ dediğimiz zaman bu üçüncü manayı kastederiz. Gurur, aldanmak demek olduğu gibi “ğârr” ın cem’i olarak aldaticılar demek de olabilir. Metâ-ı gurûr müşteriye kandırma için allanıp pullanarak hoş gösterilen ve alındıktan sonra aşağılık olduğu anlaşılan metâ demektir. İşte hayat-ı dünya budur. Bunun müşterisi olanlar, bütün nazar ve ümidini buna dikenler, ne saadet görülecekse burada görülecek zannedenler aldanmış olurlar.”²⁰¹

¹⁹⁷ Furkan, 25/17-18.

¹⁹⁸ Mevdudi, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, III, 581.

¹⁹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 338.

²⁰⁰ Çağrı, “Gurur”, *DİA*, XIV, 212.

²⁰¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1246.

Fahredden er-Râzî de Âl-i İmrân 3/185. ayetin tefsirinde, dünyanın aldatıcılığı ve fesadının birkaç çeşit olduğunu belirtirek şöyle der:

“Evvela, ömür çok kısadır. Bu yüzden insan dünyadaki tüm arzu ve isteklerini gerçekleştirmiş olsa bile bir gün bu dünyadan göçecek olması sebebiyle kaygı ve kederi sevincinden daha fazladır. İnsan dünyevî isteklerine ne kadar nail olursa dünyevîleşme arzusu da o kadar artar. Dünyevî hırs ve arzu arttıkça huzursuzluk da artar. Yine insan dünyada elde ettiği geniş maddî imkanların cazibesine kapıldıkça âhiretteki büyük mutluluktan mahrum kalır. İşte bütün bu sebeplerden ötürü dünya aldatıcı bir metâdır.”²⁰²

Gurûr kelimesi ile aynı kökten türeyen garûr ise; “aldatan, kandıran” anlamında şeytanı, insanı gaflete düşürüp yanıltan şeyleri ifade eder.²⁰³ Zira şeytan, insanı boş vaat ve hayallerle kandırıp avutur. Kötü amelleri süsleyip güzel elbiseler içinde onlara sunar. Böylece insan aldanıp gurura düşer.

Kur’an-ı Kerîm’de Allah’a saygı, uhrevî sorumluluk kaygısı ve Allah’ın vaadine inanmanın gerekliliği vurgulandıktan sonra insanlar şu şekilde uyarılır: “*Sakin dünya hayatı sizi aldatmasın ve sakın aldatıcı garûr (şeytan) Allah’ın affına güvendirerek sizi kandırmasın.*”²⁰⁴

Fahredden er-Râzî, Kur’ân’ın dünya hayatı hakkındaki bu uyarıcı yaklaşımını, dünyada birçok bedenî-maddî haz ve menfaat elde edilse de yine de tatminsizliğin devam edeceği, bitmek tükenmek bilmeyen hırsın insanı mutsuz edeceği, aşırı dünyaya sevgisinin insanın âhiret saadetinin azalmasına yol açacağı düşüncesine bağlamaktadır.²⁰⁵

Dünyanın insanı aldatması, dünya-ukba dengesinin dünyanın lehine bozulmasıyla olur. Dengeyi dünya lehine bozan insan dünyevîleşen insandır. Âyet-i kerîmede “Önce dünya hayatı sizi aldatmasın” denilip akabinde “*Çok aldatan (şeytan) sizi aldatmasın*” buyrulması çok dikkat çekicidir. Yani yanlış dünya telakkisi “İnsanın açık düşmanı” olan şeytanın işgvası gibi etki yapar. İnsanı rabbinden ve hakikatten uzaklaştırır. Kişinin değersiz şeylere aldanıp avunması anlamındaki “gurur” da dünyevîleşmeyi çağrıştıran kavramlardandır.

²⁰² Râzî, *Mefâtihi’l-gayb*, IX, 130-131.

²⁰³ İbn Manzûr, “g-r-r” md., *Lisânü’l-‘arab*, V, 12.

²⁰⁴ Lokman, 31/33.

²⁰⁵ Râzî, *Mefâtihi’l-gayb*, IX, 130-131.

6. Fitne

Sözlükte “denemek, imtihan etmek, yakınmak, bir şeyden çok hoşlanmak, görüş ayrılığı, kargaşa, delilik, dalalet, sapıtmak, şaşırtmak, aldatmak, şiddet, işkence, öldürmek, bela, musibet, kötülük, mihnet” anlamlarına gelir.²⁰⁶ Fitnenin aslı, içindeki cevheri ortaya çıkarmak için altını ateşe sokmaktır.²⁰⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de otuz dört ayette fitne kelimesi, yirmi altı ayette de türevleri geçmektedir.²⁰⁸ Bu yerlerde özet olarak şirk, baskı, zulüm, adam öldürme, sapıklık, azap, işkence, şeytanın hile ve tuzağı, sınav, ateşe atılmak, alıkoymak, günah, deneme, mazeret, hastalık ve ibret gibi manalara gelmektedir;²⁰⁹ Taberî (ö. 310/923), Arap dilinde fitnenin asıl anlamının “sınama (ibtilâ), deneme (ihtibâr) ve imtihan”,²¹⁰ özellikle de "ateşe atarak deneme" olduğunu hatırlatır. Bu imtihan bazen bir fitne (imtihan) olmak üzere onları hayırla da şerle de²¹¹, mal mülk, evlât²¹² ve sağlık ile olurken bazen de yokluk, açlık, hastalık,²¹³ musibet, keder, sıkıntı²¹⁴ veya çeşitli belalarla da²¹⁵ olmaktadır.²¹⁶

Fitnenin konumuzla ilgisi “*Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükâfat Allah'ın katındadır.*”²¹⁷ âyetinde ifade edilen anlamıdır. Burada mal ve çocukların “fitne” olarak nitelendirilmesi, onların günaha ve ikaba düşmeye sebep olmalarından dolayıdır.²¹⁸ İnsana düşen dünyaya karşı zahit olmak, mal toplama ve çocuk sevgisi konusunda hırslı olmamaktır.²¹⁹

“Dünyevî şeylere karşı duyulan tutku ve meyil, kişinin ailesi için beslediği kayırma ve koruma duygusu, bazen insanı haddi aşmaya (ve dolayısıyla Allah’ın mesajında öngörülen ahlakî ve manevî değerlere ihanete)

²⁰⁶ İsmail Karagöz, “Fitne” *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara, 2010, s.188.

²⁰⁷ Râgıb el-İsfahânî, “F-t-n” md., *el-Müfredât*, s. 481.

²⁰⁸ Abdülbâki, *el-Mu’cemü’l-müfehres*, s.130; Fitne kelimesinin hadislerdeki kullanımı ve değerlendirmeleri için bkz. Çağrı, “Fitne”, *DİA*, XIII, 157-158.

²⁰⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 481-482.

²¹⁰ Bakara, 2/102; Tâhâ, 20/40, 85, 90, 131.

²¹¹ Enbiyâ, 21/35.

²¹² Enfâl, 8/28; Tegâbün, 64/15.

²¹³ Bakara, 2/155.

²¹⁴ Tâhâ, 20/40.

²¹⁵ Tevbe, 9/126; Hac, 22/11.

²¹⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, II, 340; XI, 176; XVI, 63, 130, 144, 213; XXI, 495.

²¹⁷ Enfâl, 8/28.

²¹⁸ Ebüssuûd Efendi, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî el-Hanefî, *İrşâdü ‘akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm*, I-V, thk. Abdülkadir Ahmed Atâ, el-Mektebetü’r-Riyâdi’l-Hadîse, Riyad, 1974, II, 483.

²¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 574.

sevk ettiği içindir ki; bunlar “fitne” olarak nitelendirilmektedir. “Fitne” kelimesi bu anlam akışı içinde en iyi karşılığını “sınav ve ayartma” sözcüklerinde buluyor. Başka bakımlardan iyi olan kişiyi kendi yandaşlarına karşı tecavüzkâr kılan, onların hakkını ketmetmeye zorlayan unsur, bazen sadece açgözlülük ve kendi ailesine çıkar sağlama hırsı olabilmektedir.”²²⁰

Sahip olduğumuz tüm değerler birer nimettir, ama daha özel anlamda eşler, evlatlar ve maddi servet birer imtihan vasıtası olarak verilmiştir.

Şayet insanlar -tıpkı inanıp şükreden bahçe sahipleriyle, inançsız, cimri ve nankör bahçe sahipleri kıssasında olduğu gibi- dosdoğru bir yol izleseydi, Allah onları rahmet yağmurlarının bolluk ve bereketi içinde yaşatır ve onları bu nimetler içinde sınırdı.²²¹ Zira Allah’ın nimetlerini bolca ihsanı; sadece iyiliğin bir mükafatı değil, belki daha ziyade insanın O’na karşı kulluk ve sorumluluk bilincinin, iman ve ahlâktaki samimiyetinin, nimetlerine karşı olan şükrün sınanmasıdır. Zira bu dünya hayatı, darlığı ve genişliği ile bir sınavdan ibarettir.²²²

7. Lehve’l-hadîs

Kur’ân-ı Kerîm’de dünyevileşme ile ilgili kavramlardan biri de “lehve’l-hadîs” kavramıdır.

‘Lağv’ın en kötü belirişi insanın lehve’l-hadis (laf eğlencesi) tüccarlığına girmesidir. Kur’ân bunu, insanın insanı karanlığa itme yollarından biri olarak göstermekte ve bu illetin esasını da cehalet/ilimsizlik şeklinde tespit etmektedir.

Kur’ân bu noktada iştirâ (satın alma) kelimesini kullanarak lehve’l-hadisın bazı kişilerce bir ticaret metâi ve ‘lağv’cılığın da bir ticaret alanı haline getirileceğine dikkat çekmiştir.²²³

Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bir yerde geçen lehve’l-hadis kavramı²²⁴ İbn-i Mesud, İbn-i Abbâs ve diğer bazılarına göre şarkı²²⁵ anlamına gelmekle beraber daha

²²⁰ Esed, *Kur’ân Mesajı*, s. 327, 328.

²²¹ Bkz. Ramazan Altıntaş, “İki Bahçe Sahibi ve Dünyevileşme Afeti”, *Somuncu Baba Dergisi*, Yıl: 24; Sayı: 207, Ocak 2018, ss. 22-26.

²²² Hasan Keskin, *Kur’ân’da Fitne Kavramı*, Rağbet Yay. İstanbul 2003, s. 174.

²²³ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’an’ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yay. İstanbul, 1998, s. 114.

²²⁴ “İnsanlardan öyleleri var ki Allah’ın yolunu -âyetlerini- alay konusu yaparak halkı sinsice O’nun yolundan saptırmak için söz eğlencesini satın alır. Küçük düşürücü azap işte bunlar içindir” (Lokman, 31/6.)

²²⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 457; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, XI, 46.

geniş anlamıyla “Allah’a kulluktan ve O’nun yolundan alıkoyan, hayrı ve faydası olmayan her şey”²²⁶ anlamına gelmektedir.

Bursevî (ö. 1137/1725), “lehve’l-hadis” ifadesinin aslı olmayan sözler, boş efsaneler, komik sözler ve manasız konuşmalar gibi insanı oyalayan ve işinden alıkoyan şeyler olduğunu belirterek Ebû Osman (r.a.)’ın şöyle dediğini aktarmıştır: “Allah’ın kitabından, Resulullah’ın sözünden veya salih kulların davranışından başka her söz “lehv”dir. Yani boş ve anlamsızdır.”²²⁷

Seyyid Kutub’a göre de “lehve’l hadis”; insanı oyalayan, vakti öldüren, hayır getirmeyen, mahsulü olmayan ve insanın yeryüzüne halife oluşundaki, dünyanın imarı, hayır ve adaletle düzeltilmesi gibi bir takım insanlık vazifelerine uygun olmayan neticeler getirecek sözlerin hepsidir.²²⁸

Bir âyet-i kerîmede Hz. Peygamber hutbe irad ederken, ticaret ya da eğlenceyi görüp mescidi terk edenlerden bahsedilir.²²⁹ Sözlü ve yazılı her tür eğlence, kişiyi kulluktan alıkoyan bir duruma getirilince yasak kapsamına girer. Keyfe ve şehvî arzulara hitap ederek insanı dünyaya bağlayan lehve’l-hadis, dünyevîleşmeyi ihsas ettiren Kur’ânî kavramlardandır. Kur’ân’da geçtiği tek yerde bu terimin “Allah yolundan saptırmak için” olarak kullanılması son derece dikkat çekicidir.²³⁰

8. Nimet

Sözlükte “maddi ve manevî imkânlar, servet, lütuf”²³¹ ve “İnsana refah ve mutluluk sağlayan meşru şey”²³² anlamına gelmektedir. Seyyid Şerif Cürcânî’ye göre ise “Özel bir amaç veya bedel gözetmeksizin yapılan iyilik”²³³ demektir.

²²⁶ Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, II, 487. Ayrıca bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XVIII, 535-539; Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, II, 711.

²²⁷ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, VII, 49.

²²⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, XI, 462-463.

²²⁹ Cuma, 62/11.

²³⁰ Ayrıca bkz. Samed Yazar, *Kur’an’da Lehv, La’ib ve Lağv Kavramları*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniv., 2015, s. 68-72.

²³¹ İbn Manzûr, “n-a-m” md., *Lisanü’l ‘Arab*, XII, 579.

²³² Ebu’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman İbnu’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-a’yüni’n-nevâzir fî ‘ilmi’l-vücûh ve’n-nezâir*, nşr. Muhammed Abdu’l-Kerim Kazım er-Râzî, Müessesetür-Risâle, Beyrut, 1407/1987, s. 597.

²³³ eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî, “Nimet” md., *et-Ta’rîfât*, thk. Muhammed Sıddık el-Minşavî, Dârü’l-Fazile, Riyad, trs., s. 204.

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) nimet kelimesinin Kur'ân'da on manaya geldiğini, bunlardan yalnızca birinin güzel yaşama imkânları alanına girdiğini, diğerlerinin; din, kitap, nübüvvet, Hz. Muhammed'in kendisi, İslâmiyet, lütuf ve ihsan, sevap ve mükâfat gibi manalara geldiğini belirtir.²³⁴

Kur'ân'a göre gerçek nimet, Cenab-ı Hakk'ın "*Ruhumdan üfledim*"²³⁵ diye nitelendirdiği insanın, selim fitratını bozmayıp O'na bağlanmasıdır. Maturidî, "*Allah'ın size lütfettiği nimet, öğüt vermek için indirdiği kitabı ve hikmeti unutmayın*"²³⁶ mealindeki ayetin tefsirinde, buradaki nimetin büyük nimetlerden biri olan Hz. Muhammed'den başka "İslâm dini ve ahkâmı ya da Allah'ın insanlara lütfettiği bütün nimetler" manasına gelebileceğini belirterek, ilahî nimetlerin üç gruba ayrıldığını söyler. Birincisi İslâmiyet olup, korunarak devam ettirilmesi gerekir. İkincisi özel nimetler olup, şükürü icap ettirir. Üçüncüsü diğer bütün nimetler olup tevhit inancını doğurur.²³⁷

Nimetin Kur'ân'daki anlatımında nimet veren ile verilen arasındaki ilgi ön plana çıkar. Mutlak nimet verici varlık Allah'tır. Allah kulun yaratma ve rızıklandırma gibi her insan için söz konusu olan nimete karşı sergilediği tavrı esas alarak ona başka nimetler bahşeder. Bu yönüyle nimet hayatın ve ölümün var oluş gayesi olan imtihanın²³⁸ hem sebebi hem de sonucu olmaktadır. İmtihan vesilesi olan nimet, insanı iman, ibadet ve ahlâk boyutuna taşımayı amaçlar. İnsanın bu amacı gerçekleştirmesi şükür kelimesi ile gerçekleştirmemesi ise nankörlük ile ifade edilir. Her nimetin şükürü kendi cinsinden olacağı için bu üç boyuttan birinin eksik kalması şükürü eksik kılmaktadır.²³⁹

Allah'ın insanlara ihsan ettiği ve "*Saymaya kalksanız sayamazsınız*"²⁴⁰ dediği nimetlere şükretmeyip nankörlük etmek, bir manada, dünyevileşmek ya da dünyevileşmeye giden kapıyı açmaktır. Âyetlerde buna şöyle işaret edilir:

²³⁴ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetu'l-a'yüni'n-nevâzir*, s. 597-599. Ayrıca bkz. Fatma Günaydın Candan, "Nimet", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 129.

²³⁵ Hicr, 15/29.

²³⁶ Bakara, 2/231.

²³⁷ Günaydın, "Nimet", *DİA*, XXXIII, 130.

²³⁸ Mülk, 67/2.

²³⁹ Bkz. Davut Şahin, "Kur'an'da Genel Anlamalı Bir Kelime: Nimet", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2016, c. XX, sy. 2, ss. 207-234, s. 218- 231.

²⁴⁰ İbrahim, 14/34.

*“İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip yan çizer; başına bir kötülük gelince de hemen karamsarlığa düşer.”*²⁴¹

*“Gerçekten insan, pek hırslı (ve sabırsız) yaratılmıştır. Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder. Ona imkân verildiğinde ise pinti kesilir.”*²⁴²

*“Ne zaman insana bir nimet verirsek, arkasını dönüp uzaklaşır; başına bir kötülük gelince de uzun uzadıya yalvarıp yakarır.”*²⁴³

Bu durum insanın tuğyanına bir örnektir. Allah ona bir nimet verirse bu nimet onu şımartır. Sanki hiç sıkıntıyla karşılaşmamış gibi nimet vereni unuttur ve O’na şükretmekten yüz çevirir.²⁴⁴ Zümer sûresinde kendisine nimetler verilen kimsenin nimetlere nankörlük ederek Allah’a eş koşmaya kadar gittiği şöyle anlatılır: *“İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabbine yönelip yalvarır; sonra rabbi ona katından bir nimet verince daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah’a eşler koşmaya kalkar. Ona de ki: İnkârcı tutumunla biraz eğlenip-oyalan bakalım. Gerçek şu ki; sen ateşi boylayacaklardansın.”*²⁴⁵;

*“İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır; sonra ona katımızdan bir nimet verdiğimizde, ‘Bunu ancak bir bilgi sayesinde elde ettim’ der. Aksine o nimet, bir imtihandır ama çokları bunu bilmez.”*²⁴⁶

Dünyevîleşmeyi ifade eden kavramlardan birisi olarak anlattığımız “tekâsür” ile “nimet” arasındaki ilişkiyi, sahip olunarak-biriktirilerek çoğaltılan nimetlerin insanı ebedî bırakacağı zannına kapılmayıp, şükür ve kulluk görevinin ihmal edilmemesi gerektiği şeklinde ifade edebiliriz. Tekâsür sûresinde nimetlerin insanı rabbine kulluktan alıkoymaması gerektiği şöyle ifade edilir:

“Çoklukla övünme yarışı, sizi kabirlere varıncaya kadar oyaladı. Hayır, yakında bileceksiniz. Hayır, hayır yakında bileceksiniz. Hayır, keşke kesin bir bilgiyle bilmiş olsaydınız. Yemin olsun, cehennemi mutlaka göreceksiniz. Sonra

²⁴¹ İsrâ, 17/83.

²⁴² Meâric, 70/19-21.

²⁴³ Fussilet, 41/51.

²⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 388.

²⁴⁵ Zümer, 39/8.

²⁴⁶ Zümer, 39/49.

kuşkusuz onu gözünüzle ayan beyan göreceksiniz. Nihayet o gün nimetlerden elbette sorguya çekileceksiniz.”²⁴⁷

*“Sizi din ve sorumluluklarından alıkoyan nimetlerden sorguya çekileceksiniz.”*²⁴⁸

İnsanın uyarıldığı konu nimetlerden istifade değil, o nimetlerin Allah’a karşı sorumlulukları yerine getirmeye engel bir mahiyet arz etmesidir. Yani insanın dünyevîleşme temayülü göstermesidir. Çünkü Allah Teâlâ, dünyanın rızık ve süslerini mü’min kulları için hazırlamıştır.

“İç âlemine hükmetmeye ve onu esareti altına almaya kalkmadıkça, dünyanın yiyecek, içecek, giyecek vb. nimetlerinden istifade yasak değildir. Hatta böyle bir ‘yasaklık’ iddiasını Kur’ân ağır ve iğneleyici bir ifade ile reddeder.”²⁴⁹

*“De ki: Allah’ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı? Onlar, dünya hayatında müminlere yaraşır; kıyamet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır. İşte bilmek isteyen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz.”*²⁵⁰

Yukarıdaki ayetten şu manalar anlaşılmaktadır:

“Uzağında durulması istenen kirli ve günahkâr ‘dünyâ’, eşyanın maddesinden kişinin iç âlemine (kasıt ve niyetine) aktarılmış olmaktadır. Nitekim dünya malı, kalem kalem sayılıp dökülecek olsa, her birinin kendi maddesinden çok peşine taktığı hırs ve ihtiraslardan dolayı aşağılandığı görülür... Dünya malı dediğimiz de bir bakıma o his ve ihtiras taşkınlığının bir yerde soyut halden çıkıp gövde ve cisim haline gelmesinden ibarettir: Şurada sürü ile mal ve evlat, burada kantarlarla altın ve gümüş, ötede besili at ve davar sürüleri... Hepsi de Kur’ân’ın metâ-ı gurûr dediği nesnelere. İslâm, mala, mal varlığından dolayı değil, kibir ve gurûr metâi, çokluk yarışı haline dönüştürüldüğü zaman karşıdır.”²⁵¹

Yine Kur’ân’da dünya nimetlerinin terk edilmemesi ve bu nimetlerden uzak kalınmaması konusunda şöyle buyrulur: *“Ey iman edenler! Allah’ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez.”*²⁵² Elmalı bu ayeti “Ne Allah’ın nimetlerini beğenmemek, onlardan kaçınmak gibi nankörlük ne de bu dünya nimetlerini gaye-i emel zannedip

²⁴⁷ Tekâsür, 102/1-8.

²⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 425.

²⁴⁹ Ahmet Coşkun, “Kur’an-ı Kerim’in Dünya ve Âhirete Bakışı”, *Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1987, sy. 4, ss. 267-284, s. 281.

²⁵⁰ A’râf, 7/32.

²⁵¹ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din*, s.33.

²⁵² Mâide, 5/87.

Allah'tan ve âhiretten gaflet ederek esir-i hırs ve şehvet olunuz!" ifadesiyle tefsir etmiştir.²⁵³

9. Ziyet

"Bir şeyi takıyla, elbiseyle veya şekil verme yoluyla güzelleştirmek"²⁵⁴ anlamına gelen "ziyinet" kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de on dokuz yerde geçer. "Z-y-n" kökünden fiil olarak geçtiği yerler ise daha fazladır. Dünya sevgisi ya da dünyevîleşmeyi çağrıştıran ifadeler hem "ziyinet" hem de "zeyyene" kullanımlarıyla Kur'ân-ı Kerîm'de geçmektedir:

*"İnkâr edenlere bu dünya hayatı süslü gösterilmiştir. Onlar (sahip oldukları mal ve servetle gurura kapılarak) inananlarla alay ederler. Oysa takva sahipleri kıyamet gününde onlardan üstün olacaklardır. Allah dilediğine hesapsız rızık verir."*²⁵⁵

*"Nefsânî arzulara, kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara süslü gösterilmiştir. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak yer Allah'ın katındadır. De ki: Size bunlardan daha iyisini bildireyim mi? Takva sahipleri için Rableri katında, altlarından ırmaklar akan, ebediyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın hoşnutluğu vardır. Allah kullarını elbette görmektedir."*²⁵⁶

*"Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su misalidir ki, insanların ve hayvanların yediği yer bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde ve sahipleri bu güzellikleri kendi güçlerine bağladıklarında oraya, bir gece vakti yahut güpegündüz emrimiz ulaşır da onu - sanki dün de yokmuş gibi- kökünden biçilmiş hale getiririz. Düşünenler için âyetlerimizi işte böyle açıklıyoruz."*²⁵⁷

İnsanların Allah'ın mesajını kabule yanaşmamalarının altında yatan gerçek saik, hemen her zaman, onların dünya metâ'ına aşırı ve körlük derecesinde bağlılık duymaları ve bunun yanında bir de onlara kendi başarıları

²⁵³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1799.

²⁵⁴ Faruk Beşer, "Süslenme", *DİA*, XXXVIII, 180.

²⁵⁵ Bakara, 2/212.

²⁵⁶ Âl-i İmrân, 3/14-15.

²⁵⁷ Yûnus, 10/24.

olarak görünen şeylerde kendilerini boş ve anlamsız bir gurura kaptırmaları olduğuna işaretle dünya nimetlerinin bir “ziynet” olduğu ifade edilmiştir.”²⁵⁸

“Gerçek şu ki, yeryüzünde güzel olan ne varsa biz hepsini, hangisinin daha iyi davrandığını ortaya koymak üzere insanları sınamak için bir araç kıldık ve hiç şüphe yok ki (zamanı gelince) yeryüzündeki her şeyi kupkuru toprak haline getireceğiz.”²⁵⁹

Mal ve oğullar dünya hayatının süsü “ziynet” olarak nitelendirilmiş ve Hz. Peygambere bu süsü gaye olarak belirlememesi ihtarı yapılmıştır: “Rızasını dileyerek sabah akşam rablerine dua edenlerle olmak için sabret. Dünya hayatının çekiciliğine (ziynet) meylederek işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme.”²⁶⁰

Dünya hayatının cazibe ve süsüne kapılarak, yani dünyevileşmeye meylederek âhireti terk ve ihmal edenlerin feci akıbeti ise şu şekilde anlatılmıştır: “Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz. Orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar. Onlar, âhirette paylarına ateşten başka bir şey düşmeyen kimselerdir. Dünyada ürettikleri boşa gitmiştir. Yapıp ettikleri de geçersizdir.”²⁶¹

“Kur’ân’a göre dünya hayatı bir ziynettir. Ancak bu ziynetten yani süs ve süslenmeden elde edilmek istenen şey, çirkin olanı güzelleştirmek, noksanı tamamlamaktır. Oysa ârızî olan bir şeyin zâtî olana mukavemet gösteremeyeceği çok iyi bilinmektedir. Ayrıca dünya fâni ve fasit olduğuna göre insanın ondaki mefsedetleri izale etmeye takat yetirmesi de muhaldir.”²⁶²

Bu sebeptendir ki Allah bize, “Sakın ha, dünya denen bu hayat sizi aldatmasın!”²⁶³ diye uyarıda bulunmuştur. Yine mal, mülk, servet ve evladın dünyanın süsü olduğu belirtilerek şöyle denilmektedir: “Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha layıktır.”²⁶⁴

Görüldüğü üzere Kur’ân, her fırsatta dünya hayatının ve dünyevî ziynetlerin geçiciliğinden, âhiret hayatının ise kalıcılığından ve üstünlüğünden söz ederek,²⁶⁵

²⁵⁸ Esed, *Kur’ân Mesajı*, s. 586.

²⁵⁹ Kehf, 18/7-8.

²⁶⁰ Kehf, 18/28.

²⁶¹ Hûd, 11/15-16.

²⁶² Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXIX, 234.

²⁶³ Kasas, 28/60.

²⁶⁴ Kehf, 18/46.

²⁶⁵ Bkz. Hadîd, 57/20; A’lâ, 87/12.

insanın buna göre hareket etmesi gerektiğini beyan eder. Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceye, kaybolacak geçici bir süs olarak yerden çıkıp yükselen sararıp kırılıp dökülen bir bitkiye benzetilir.²⁶⁶

Fahreddin er-Râzî de tefsirinde bakiye yönelmenin lüzumu üzerinde durarak şunları kaydeder:

“Allah Teâlâ, dünyanın çok çabuk sona ereceğini, sonlu olduğunu, son bulmanın ise zeval, fânîlik ve helak olmak demek olduğunu beyan edince, mal ve oğulların da dünya hayatının ziyneti olduğunu bildirmiştir. Dünya iyilikleri, malları ve hayırları sonlu ve fânîdir. Âhiret hayırları ise devamlı ve bakidir. Devamlı ve baki olan, sonlu olandan daha hayırlıdır. İşte bu, zarurî (kesin) olarak çıkarılan bir neticedir. Hele de dünya hayırlarının değersiz ve önemsiz; âhiret hayırlarının ise kıymetli ve yüce olduğu sabit ise. Çünkü dünya hayırları hissi ve maddî; âhiret hayırları ise aklî ve manevîdir.”²⁶⁷

Âhiret hayatını hesaba katmaksızın, yalnızca dünya nimetlerini elde etmek için çalışanlar, nefislerinin isteklerinden başka hiçbir şey düşünmeyip yalnız şahsi menfaatlerine değer verenler, hak ve hakikati zevklerine feda edenler tüm yaptıklarının karşılığını bu dünyada alacaklardır. Ancak Kur’ân’ın öngördüğü evrensel adalet şuuruna sahip olamadıklarından, insanlığa savaş, gözyaşı ve nefretten başka bir şey veremeyecekler, kendileri de ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaklardır.²⁶⁸

10. Kibir - Tekebbür - İstikbâr

Sözlükte büyüklük anlamına gelen²⁶⁹ kibir, tevazuun zıttı olarak “kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması” demektir.²⁷⁰ Aynı kökten gelen “tekebbür” ve “istikbâr” kibire yakın anlamlara gelmekle birlikte kibri, büyüklük duygusu, tekebbürü ise bu duygunun eyleme dönüşmesi şeklinde yorumlayanlar vardır. Kur’ân-ı Kerîm’de aynı kökten gelen “tekebbür” ve “istikbâr” kelimeleri de kibir anlamında kullanılmıştır. Kibirli kimselere “mütekebbir” ve “müstekbir” de denilir.²⁷¹

²⁶⁶ Zümer, 39/21.

²⁶⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXI, 131.

²⁶⁸ Mahmut Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerim*, Armağan Kitaplar Yayınevi, Konya, 2012, s. 240.

²⁶⁹ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu’l-muhît*, III, 2305.

²⁷⁰ Râgıb el-İsfahânî, “k-b-r” md, *el-Müfredât*, s. 543.

²⁷¹ Mustafa Çağrıç, “Kibir”, *DİA*, XXV, 562.

“Bazı âyetlerde “istikbâr”, inkârcılar arasından özellikle varlıklı ve aristokrat kesimin yoksul ve zayıf çoğunluğa karşı takındığı aşağılayıcı ve baskıcı tutumu ifade etmek üzere kullanılır ve bu sosyal problemle ilgili olarak çeşitli peygamberlerin kavimlerinden örnekler verilir.”²⁷²

Nitekim Kur’an’da maddi gücün zirvesine çıkmış ve bu maddi varlıklarının büyümesine kapılıp sadece Allah’ a ait olan tekebbür sıfatına ortak olmaya çalışan nice toplumların Allah’ın güç ve iradesi karşısında helak olup gittikleri hatırlatılır: “*Âd kavmi, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve Bizden daha güçlü kim var? dediler. Onları yaratan Allah’ın kendilerinden daha güçlü olduğunu düşünmezler miydi? Onlar, âyetlerimizi de inatla inkâr ediyorlardı.*”²⁷³

Varlıkla, dünyalıkla övünmenin ve onlarla büyüklenmenin insana akıbetinde bir yarar sağlamayacağı pek çok ayeti kerimede ayrıca vurgulanmıştır: “*Araf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki: Ne topladığınız güç ne de büyüklenmeniz size bir yarar sağladı.*”²⁷⁴

“*Âyetlerimizi yalanlayan ve büyüklenip onlardan yüz çevirenlere gelince, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır.*”²⁷⁵

Sahip oldukları varlık ve güçle büyüklük taslayanlar yani müstekbirler sınıfının iki kategorik zümreyi içerdiği söylenebilir. Biri önde olan ve ileri gelenler anlamında “mele”, diğeri ise refah ve servet erbabı “mütref” zümrelerdir.

Bizi konumuzla ilgisi bakımından servet ve gücüyle büyülenen mütref zümreler ilgilendirmektedir.

“Kur’an-ı Kerim’in açıkladığı seyir içerisinde mütref/ler, sahip oldukları nimetler sayesinde insanî duygularını yok etmiş kimsedir. Onlar bu varlıkları sebebiyle şımarıp azmışlar ve büyüklenmişlerdir. İçinde buldukları durum sayesinde hem dünyevî her türlü lezzeteulaşmışlar, hem de halkın liderleri olmuşlardır. Sahip oldukları bu konumu asla kaybetmek istememişler ve bu yüzden onlar, vahye karşı sağır, dilsiz ve kör olmuşlardır. Sanmışlardır ki, eğer imân ederlerse ellerindeki kaybedecek, elde ettikleri gayri meşru kazançlarını, gayri meşru amaçlar için harcamayacaklardır.”²⁷⁶

²⁷² Mehmet Canbulat, “Kibir”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 380.

²⁷³ Fussilet, 41/15.

²⁷⁴ A’râf, 7/48.

²⁷⁵ A’râf, 7/36.

²⁷⁶ Tevfik Yücedoğru, “Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi”, *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2012, c. XXI, sy. 1, ss. 1-20, s. 19.

“Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz. Ardından şunu eklemiştir: Biz servet ve nüfus bakımından üstünüz; dolayısıyla azaba uğratılacaklar biz olamayız. De ki: Rabbim rızkı dilediğine bol verir, dilediğine kısar; fakat insanların çoğu bilmezler. Sizi bize yaklaştıracak olan, ne servetleriniz ne de evlatlarınızdır. Ama iman edip dünya ve âhirete yararlı iş yapanlar başka. Yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır ve onlar köşkler içinde huzur ve güvende yaşayacaklardır.”²⁷⁷

Kibir, insanı yaratılış gayesi olan kulluktan ve kulluğun kazandıracığı ahlaki erdemlerden mahrum bırakır. Kibir; aynı kökten türeyen istikbâr, müstekbir ve tekebbür şeklindeki kullanımlarıyla, dünyevîleşmenin tesiriyle ortaya çıkabilen ve insan karakterinde olumsuz etkileri görülen sapmalardandır.

²⁷⁷ Sebe, 34/34-37.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE DÜNYEVİLEŞME OLGUSUNUN MAHİYETİ, SEBEPLERİ VE TEZAHÜRLERİ

Şurası muhakkak ki, Kur'an kavram ve olguları tanımlama ve tespitten daha çok insan hayatını dünya ve âhirette olumlu ve olumsuz etkileyen faktörler ve bunların sebepleri üzerinde durmaktadır. İşte araştırmasını yaptığımız dünyevileşme de bu açıdan Kur'an'ın en fazla üzerinde durduğu konulardan birisidir. O halde bu olguyu daha iyi anlayabilmek için insan yaşamına medar olan 'dünya'ya Kur'an'ın bakışı ile başlayabiliriz.

I. Kur'ân-ı Kerîm'in Dünyaya Bakışı

Kur'ân'da dünya kavramı, salt dünya yerine, çoğu defa 'el-hayatü'd-dünya' şeklinde sıfat tamlaması olarak kullanılmıştır.¹

Kur'ân-ı Kerîm'de *el-hayâtü'd-dünyâ* kavramının geçtiği âyetlere baktığımızda; bir kısım âyetlerde müminlerin dünya ve dünya nimetleri hakkında uyarıldıklarını, bazı âyetlerde ise dünya nimetlerinin müminler için yaratıldığının ifade edildiğini, diğer bir kısım âyetlerde ise dünyanın yerildiğini görmekteyiz.²

Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'de, genelde kâinatın özelde ise dünyanın tasvirine bakıldığında, söz konusu âyetlerin muhtevasının üç ana konu etrafında şekillendiğini söyleyebiliriz:

1. Dünya, Allah'ın isim ve sıfatlarının tecelli ettiği,³ muhteşem ve olağanüstü sanatının yansıdığı bir mekândır, varlık alanıdır.⁴

¹ el-hayâtü'd-dünyâ terkibi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Aydar, "Kur'an'da Geçen "el-Hayâtü'd-Dünya" Kavramı Üzerine Bazı Mülâhazalar (I)", s. 58-61.

² Şâtîbî el-Muvâfakat adlı eserinde "Teâruz ve Tercih" bölümünde dünyanın lehinde (onu öven, ona iltifatı ve onda bulunan nimetlerden istifade etmeyi belirten) ve aleyhinde (onu yeren, ona iltifat edilmemesini ve terkin gerektiren nitelemeleri hâvî) vârid olan âyetleri bir araya getirerek konuyu teâruz açısından tahlil etmekte ve bazı değerlendirmeler yapmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Şâtîbî, *el-Muvâfakat: İslami İlimler Metodolojisi*, (trc. Mehmet Erdoğan), I-IV, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, IV, 307-314.

³ Yûsuf, 17/44; Nur, 24/41; Fussilet, 41/37, 53.

2. Dünya, âhiretin ilk durağı, birinci basamağı ve âhiret için bir kazanç ve ekin yeridir. İnsanların hangisinin daha güzel ve ahlakî amellerde bulunacağını ortaya çıkarmak için yaratılmış bir imtihan alanı, insanın iradesini kullanarak sorumluluk alma ve varoluş sürecidir. Başka bir ifade ile dünya; insanın üzerinde medeniyetler kurması, imar etmesi, emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker ile ıslah etmesi gereken bir vazife zeminedir.⁵

3. Bizatihi dünyanın kendisi kötü değildir. Kötü olan dünyanın göz kamaştırıcı, çekici süsüne aldanıp 'öte'yi yani ahireti unutmaktır.

Biz bu başlık altında öncelikle Kur'ân'ın dünya hayatına bakışını ve Müslümanın dünyaya nasıl yaklaşması gerektiğini ortaya koymaya çalışacağız.

A. Kur'ân'da Dünyanın Övülmesi

Dünya, yaratılıştaki mükemmellik açısından son derece güzeldir. Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerîm'de kâinatın yaratılışının güzelliğini ve kusursuzluğunu şöyle ifade etmektedir:

“O (Allah) ki, yarattığı her şeyi en güzel yaptı...” ;⁶

“Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler. (Bu,) her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır.”⁷

Dünya üzerindeki varlıkların her biri en güzel şekilde yaratıldığına göre, bunlarda bir kusur aramak, bunları değersiz saymak, Kur'an-ı Kerîm açısından mümkün değildir.⁸ Zira Kur'ân-ı Kerîm kâinatın ve onun bir parçası olan dünyanın boşuna yaratılmadığını, yaratılışın bir anlam, hikmeti ve amacı olduğunu beyan etmiştir.⁹

“Yeryüzü bütün unsurlarıyla, Allah'ın sıfatlarına aynalık yapmaktadır. Dünyanın yeryüzüne bakan cephesi bu yönüyle güzel olup, değersiz ve nefret

⁴ Bkz. Hacı Önen, *Kur'an'da Dünya Kavramı ve Dünyevileşme*, s.45-46; Şehmus Demir, *Kur'an'ın Dünya Hayatına Bakışı ve Dünya Âhiret Münasebeti*, s.23-25; Bünyamin Açıklalın, *Kur'ân'da Dünya Hayatına Verilen Değer*, s. 120-154.

⁵ Bakara, 2/143; Âl-i İmran, 3/104; Hûd, 11/61; Enbiyâ, 21/105; Mülk, 67/2.

⁶ Secde, 32/7.

⁷ Neml, 27/88.

⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XII, 186-187; Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur'ân*, IV, 355.

⁹ Sâd, 38/27.

edilecek bir yer değil, aksine, bir aşk kaynağıdır. Beşeri kulluğun geliştiği, Allah'ın isminin yüceltildiği bir yerdir.”¹⁰

Kur’ân-ı Kerîm’e göre yeryüzü Allah’ın güzelliğinin tecellileriyle doludur. İnsan, şu uçsuz bucaksız kâinata Yüce Yaratıcı’nın birbirinden güzel eserlerini müşahede eder. Kur'an'ın en büyük tercümanı, müfessiri şu uçsuz bucaksız kâinatın ta kendisidir. Bu itibarla kâinat, insana Allah’ı tanıtmayı, onun azametini göstermesi açısından büyük bir değere sahiptir.

Dünya Yüce Allah’a kulluk ve ibadet etme açısından da son derece kıymetlidir. Zira her insan bu dünya hayatında bir sınava tabi tutulmaktadır. Sınavlar ayrı ayrı olsa da insanın bu sınavda başarılı olması için önce sabretmesi, nefsanî arzularından kurtulup Yüce Allah’ın buyruklarına âsi olmaktan, yasaklarını çiğnemekten sakınması kısaca kulluğunu ona arz etmesi gerekir. Unutulmamalı ki, asıl hayat ölümden sonra başlayan ahiret hayatıdır.

İşte Kur’an gerek varlık alanı itibariyle, gerek içinde bulunan enva-i çeşit nimetleriyle, gerekse âhireti kazanmak için bir sınanma yeri oluşu itibariyle dünyanın değerli olduğunu ortaya koymaktadır.

1. Dünyanın Zatı İtibariyle Değeri

“Kâinat, varlık olarak insan eylemlerinden ayrı düşünüldüğünde kusursuz bir yapıya sahiptir. Yüce Allah, evreni ve onun bir parçası olan dünyayı, zâtı itibariyle temiz ve güzel bir varlık alanı olarak yaratmıştır.

Kur’an, her şeyden önce, dünya hayatı karşısında olumlu bir tavrın takınılmasının zeminini hazırlar. Mademki bu dünya ilim ve hikmet sahibi bir yaratıcının eseridir. “O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı...”¹¹ Ve insan böyle bir dünyada değerli, anlamlı ve erdemli bir hayat geçirerek kendisinden bekleneni gerçekleştirecektir. O halde dünya bizatihi kötü olamaz.”¹²

İslam’a göre dünya; Hıristiyanların inancında olduğu gibi Hz. Âdem’in ve onun çocuklarının işledikleri günahlar yüzünden kirlenmiş¹³ değersiz bir sürgün yeri değil, Allah’ın buyruklarını yerine getirip sonunda ebedi mutluluğa ereceği ahiret

¹⁰ Altıntaş, “İslamî Anlayışa Göre “el-Hayâtü’-d-Dünyâ” Kavramını Yorumlama Biçimleri”, s. 142.

¹¹ Bakara,2/29.

¹² Mehmet Altıntaş, “Kur’an Perspektifinden Dünyanın Değeri”, s. 38.

¹³ “Günah bir adam vasıtası ile ve ölüm günah vasıtası ile dünyaya girdiyse, böylece ölüm de bütün insanlara geçti; çünkü hepsi günah işlediler.” (Pavlus’un Romalılara Mektubu, 5/12); Markos, 7/21–23; Hıristiyanlara göre dünyanın değeri hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Altıntaş, *Kur’an Perspektifinden Dünyanın Değeri*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniv., 2008. s.20-29.

yurduna kavuşacağı geçici bir hazırlık yurdudur. Dolayısıyla bizatihi dünya, değerlidir. Çünkü âhirete giden yolun ilk durağıdır.¹⁴

2. Nimetler Bakımından Dünyanın Değeri

İnsanı en güzel şekilde yaratan¹⁵ Yüce Allah, hayatı boyunca ihtiyaç duyduğu maddî ve manevî her şeyi onun hizmetine sunmuş ve dünyayı onu hoşnut edecek türlü nimetlerle donatmıştır. Yeryüzünü onun için bir yerleşme yeri, gökyüzünü de sağlam bir kubbe yapmıştır.¹⁶

Kur'an-ı Kerim, Rahman'ın nimetlerinin sonsuzluğuna şu âyetle işaret etmiştir: *“O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız.”*¹⁷

Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah'ın yeryüzündeki nimetleri, insanlar için yarattığını belirterek, Müslümanların bu nimetlerden israf etmeden yararlanmalarını istemiştir.¹⁸ Nitekim dünya nimetlerinin müminler için yaratıldığı Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir:

*“De ki: Allah'ın, kulları için yarattığı ziyneti ve temiz rızkı kim haram kılmış? De ki: Bunlar, dünya hayatında müminler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür. İşte bilen bir topluluk için âyetleri, ayrı ayrı açıklıyoruz.”*¹⁹

Âyetten anladığımıza göre haram olmayan güzel ve değerli nimetler müminlere lütuf olmak üzere yaratılmıştır. Nitekim Beyzâvî (ö. 685/1286) ‘Burada; yiyeceklerde, giyeceklerde ve tezyin edilen her şeyde asıl olanın mubah olduğuna delil vardır’²⁰ derken, Mukatil b. Süleyman ve Zühaylî de ‘Bunlar asıl itibariyle dünya hayatında Allah'a iman edip, ona ibadet edenler için yaratılmış ve onların hakkıdır. Dünyada fiilen inkârcılar bu nimetlerde müminlere ortak olsalar da kıyamet gününde hepsi müminlere has olacaktır’²¹ demektedir.

¹⁴ Mehmet Altuntaş, “Kur'an Perspektifinden Dünyanın Değeri”, s. 38.

¹⁵ Tîn, 95/4.

¹⁶ Mü'min, 40/64; Nebe', 78/12.

¹⁷ İbrahim, 14/34.

¹⁸ Bakara, 2/57–58; Mâide, 5/4, 88; En'âm, 6/141–142; A'râf, 7/160–161; Enfâl, 8/69; Nahl, 16/114.

¹⁹ A'râf, 7/32.

²⁰ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, III,11.

²¹ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, II, 34; Vehbe Zühaylî, *Tefsîru'l-münîr fi 'akîdeti ve 'ş-şerîati ve 'l-minhâc*, I-XVII, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 2009, IV, 546.

Dolayısıyla müminin dünya nimetlerinden uzak durması, doğru değildir. Ancak mü'minin asıl amacı, dünya malının cazibesine kapılıp âhireti ihmal etmemesi, ahiret nimetlerine kavuşacak salih amellere devam etmesidir.

Bu itibarla Allah Teâlâ insanlara âhiret nimetleriyle beraber dünya nimetlerini de -hasenat- talep etmesinin uygun bir davranış olduğunu bildirmektedir:

*“Onlardan, ‘Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru’ diyenler de vardır.”*²²

Hız. Peygamber'in en çok ettiği ve müslümanlara etmelerini tavsiye ettiği duanın da bu olduğu rivayet edilmektedir.²³

Zemahşerî (ö. 538/1144) âyetin metninde geçen iyilik (hasenat) kavramını, *“İyi kulların Allah'tan diledikleri sağlık, geçim rahatlığı, iyi işlerde başarı gibi dünyevî yararlar ile âhiret sevabı”* şeklinde özetlemiştir²⁴. Bunlara hayırlı evlât, salih eşi, ilim, ibadet, salih amel gibi başka anlamlar da ilave edilmiştir. Buna göre insanın hem dünyası hem de âhireti için faydalı olan her şey hasenedir.

“Dünyada hasene” sağlık, âfiyet, başarı, refah, mal ve helal rızık, iman ve ilim gibi meziyet ve fırsatlar, “âhirette hasene” de büyük korkudan emniyet, hesabın kolaylığı, günahlardan bağışlanma, sevap, cennet şeklinde yorumlanmıştır.²⁵

Fahreddin er-Râzî, dünyada hasenenin geniş kapsamı içinde hayırlı evlâdı ve salih eşi zikreder. Yine o, döneminin gelişmiş kültürünün etkisiyle devamlı lezzet, tâzim, Allah'ın zikriyle, Allah'a ünsiyet (yakınlık), muhabbet, Allah sevgisi ve rü'yetullahı da âhirette hasenenin şümulüne katar.²⁶

Kur'ân, Hız. Peygamberin dolayısıyla müminlerin dünya nimetlerinden faydalanırken ilahî sınırları gözetmelerini istemektedir: *“Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının. (güzel ve temiz giyinin) Yiyin, için, fakat israf etmeyin.*

²² Bakara, 2/201.

²³ Müslim, “Zikir”, 26.

²⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 413.

²⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 545-548; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 413; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 357; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't- te'vîl*, I, 132; Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, I, 172; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, I, 130; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 262; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 727.

²⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, V, 204-205.

*Çünkü O, israf edenleri sevmez.”*²⁷ Bununla beraber asıl hedefin âhiret olduğunu vurgulayarak, inkârcıların bu dünyada muvakkaten sahip olduklarına imrenmemeleri hususunda uyarılarda bulunmaktadır: *“Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Allah bununla ancak onlara dünya hayatında azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor.”*²⁸

Şüphesiz, inkâr edenler öldükten sonra yeniden diriltildiklerinde, elinden oyunağı alınan çocuklar gibi üzülecek, ardından da büyük bir pişmanlık duyacaklardır.²⁹ Çünkü dünyada iken peşine takıldıkları, elde etmek için birbirleriyle yarıştıkları dünyalık nimetler artık yok olmuş, burada onların hiçbir fayda getirmediği anlaşılmış, salih amel yapmadan tükettikleri ömürleri, oyun ve eğlenceden ibaret kalmıştır.

Bu itibarla dünya hayatından başka hayat olmadığına inananlar için ‘bu mal ve evlatlar istidracı,³⁰ vebaldır, kötülüktür. Dünyayı ebedî görmeleri sebebiyle Allah onlara azap eder.

Hem dünyada hem de âhirette azabı gerektiren böyle bir yaşam şekline Hz. Peygamberin, zımnen de müminlerin uzak durması istenmektedir. Bunların servetlerini, şöhretlerini, debdebeli ve cazibeli hayatlarını Hz. Peygamberin arzulaması gerektiği şu âyet-i kerimede açıkça ifade edilmektedir:

*“Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının ziynetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme.”*³¹

Âyetin nüzul sebebi de bunu açıkça ifade etmektedir. ‘Bu âyet-i kerime Kureyş’in ileri gelenlerinin Hz. Peygamberden fakir yahut zayıf, sıradan insanlar

²⁷ A'râf, 7/31.

²⁸ Tevbe, 9/55.

²⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 218.

³⁰ “İstidrac: ‘Derc’ kökünden türemiş bir kavram olup derece derece yükselmeye çalışmak demektir. Ancak bu yükselme düz bir satır üzerinde değil de tıpkı bir merdivenin basamaklarında yükselmek anlamına gelmektedir. İstilahta ise istidrac, inkârcıların tedricî olarak felakete yaklaştırılırken geçici bazı başarılar kazanması anlamına gelmektedir. Allah'ın emir ve yasaklarını hiçe sayıp inkâr edenlerin rızıkları hemen kesilmez ve onlar helâk da olmazlar. Tersine Allah onların bir kısmına bolca imkân ve nimet vermesine karşılık onlar şımarırlar. Sonra Allah'ın azabı bilmedikleri bir taraftan ansızın kendilerine gelir ve helâk olurlar. İşte bu duruma ‘istidrac’ denir.” (Fikret Karaman, “İstidrac” md., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 211.)

³¹ Kehf, 18/28.

olan Bilâl-i Habeşî, Ammâr b. Yâsir, Habbâb b. Eret ve İbn-i Mes'ud gibi ashabi olmaksızın yalnızca kendileriyle oturmasını, birlikte sohbet etmelerini istemeleri üzerine nazil olmuştur.³² Bunlar, her şeyi dünyadan ibaret sayan, sahip oldukları imkânların asıl mâlikini unutan, hayat tarzları ve yaşam biçimleri Kur'ân tarafından eleştirilen, dünya hayatının kendilerini aldattığı insanlardır.

İncelemesini yaptığımız âyete ilaveten şu âyetlere dikkat çekmek istiyoruz: *“Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır.”*³³ *“Ey insanlar! Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. Sakın çok aldatıcı (şeytan) Allah hakkında sizi aldatmasın.”*³⁴

Bu âyetler daha önce zikredilen âyetlerle³⁵ beraber değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber ve inananların sakındırıldığı hayatın, mutlak manada dünya hayatı değil *“Hayat, bu dünya hayatından ibarettir. Ölüyoruz ve yaşarız. Biz tekrar diriltilecek değiliz”*³⁶ şeklinde dünya hayatına bakan inkârcıların hayat tarzı olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'ân'ın dünya hayatından sakınmayı emrettiği her yerde, ebedî hayatı tamamen reddedenleri kastettiği izaha ihtiyaç duymayacak şekilde açıktır.

3. Allah'ın İsim ve Sıfatlarının Tecelli Ettiği Yer Olarak Dünya

Dünya; Allah'ın isim ve sıfatlarının tecelli ettiği bir mekândır. Kur'an'da Allah'ın isim ve sıfatlarının tecelli ettiği dünyaya önem verilmiş, dünya hayatı bu yönüyle insanlara sevdirilmiştir. Çünkü böyle bir dünya; kötü, değersiz ve nefret edilmesi gereken bir dünya değil aksine yaratıcısına ulaştıran onun yüceliğini ve eşsiz kudretinin tecellilerini müşahede ettiren dünyadır.

“Allah Teâlâ, mutlak güzelliklerin sahibidir. Yarattığı her varlık gibi, dünya da bu güzelliklerden nasibini almıştır. İnsanoğlu gözlem ve tefekkürüyle müşahede ettiği evrende, var olan hiçbir şeyin aslında anlamsız ve boş yere, bir oyun ve eğlence için yaratılmadığını, her şeyin belirli bir

³² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 239; Zühaylî, *Tefsîru'l-münîr*, VIII, 263.

³³ Tâhâ, 20/131.

³⁴ Fatır, 35/5.

³⁵ Bakara, 2/201; A'râf, 7/31- 32; Nahl, 16/97.

³⁶ Mü'minûn, 23/37.

ölçüye göre yaratıldığını ve belirli bir hedef gözetilerek varlık sahasına çıkarıldığını çok açık ve net şekilde görür.”³⁷

Nitekim Kur’an-ı Kerîm’de şöyle buyrulur:

*“Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?”*³⁸

*“Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık.”*³⁹

*“Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz.”*⁴⁰

Yerde ve göklerdeki her bir varlık Allah’ın varlığına bir delildir. Zira kâinat, Allah’ı tanıtan sayısız kevnî âyetle doludur:

*“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akliselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır.”*⁴¹

*“O ki, birbiri ile ahenktar yedi göğü yaratmıştır. Rahman olan Allah’ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun? Sonra gözünü, tekrar tekrar çevir bak; göz (aradığı bozukluğu bulmaktan) âciz ve bitkin halde sana dönecektir.”*⁴²

*” Size rahmetinden tattırsın, emriyle gemiler yüzsün, fazlından (nasibinizi) arayasınız ve şükredesiniz diye (hayat ve bereket) müjdecileri olarak rüzgârları göndermesi de Allah’ın (varlık ve kudretinin) delillerindendir.”*⁴³

*“Allah, onda geniş yollar edinip dolaşabilesiniz diye, yeryüzünü, sizin için bir sergi yapmıştır.”*⁴⁴

Dünyadaki varlıklar, O’nun sonsuz kudretinin en büyük delilidir. İnsan gördüğü bu şeylerden belirli neticelere ulaşarak, yaratıcıya varır ve yaratıcının eşsiz kudretinin, engin kuvvetinin bütün varlıklar üzerindeki yegâne hakimiyetinin mahiyetini kavrar. Böylece hiçbir varlığı ve nesneyi ona ortak koşmaz. İbadeti yalnızca O’na has kılarak, O’nun buyruklarını uygulamaya başlar.

³⁷ Önen, *Kur’an’da Dünya Kavramı ve Dünyevileşme*, s.45.

³⁸ Mü’minûn, 23/115.

³⁹ Duhân, 44/38. Ayrıca bkz. Enbiyâ, 21/16.

⁴⁰ Hicr, 15/21.

⁴¹ Âl-i İmrân, 3/190.

⁴² Mülk, 67/3, 4.

⁴³ Rûm,30/46.

⁴⁴ Nuh,71/19–20.

“Bu nedenle Kur’an-ı Kerim, birçok yerde Allah’ın isim ve sıfatlarının tecelli ettiği bu dünyayı çokça düşünüp tefekkür etmemizi, gece gündüz akıllara durgunluk verecek tarzda işleyip duran bu büyük ilahî sistemi, akıllıca gözleme tabi tutmamızı emreder. Çünkü kâinata olup biten her şey onun varlığına götüren vasıtalarıdır.”⁴⁵

4. Âhireti Kazanma Yeri Olarak Dünya

Kur’ân’da, insanın sınanmak için yaratılan bir varlık, sınama yerinin de yeryüzü olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla sınanma mekânının, sınamaya imkân verecek unsurlarla donatıldığı ve bu sürecin faili olan insanın da bu eyleme uygun bir yapıda yaratıldığı açıktır.⁴⁶ Ülgener’in tahlili bu bakımdan yerindedir:

“Fakat dahası var. Dünya bir yanı ile de beşerî ihtirasların birikim ve odak noktası olarak alt edilecek bir düşman, bir hasım kuvvet... Ama o haliyle de önünden kaçarak değil, içinde kalıp zararlı tesirleriyle savaşarak alt edilecek bir hasım! Mademki manevi varlığını “mâsivâ”ya (Hak’tan öte her türlü ilgi ve ilişkiye) karşı korumak ve ona kapılmamak gerekiyor; bu ondan elini, eteğini çekmek ve devamlı kaçmakla değil, etrafını saran geçici, fâni tezahürleriyle durup dinlenmeden uğraşmak ve pençeleşmekle mümkün olur. Savaşmak için düşmanın da savaş ortamında olması şarttır.”⁴⁷

Dünya hayatı Kur’ân’da genellikle âhiret hayatı ile birlikte zikredilmiş,⁴⁸ bazen ikisi arasında mukayese yapılarak âhiret hayatının daha üstün olduğu vurgulanmıştır. Kur’ân’a göre, âhiretin ihmaline sebebiyet vermeyen, amelleri engellemeyen dünya hayatı meşru bir nimet, hatta saadet kaynağıdır.⁴⁹ Nitekim müminlerin, “*Rabbimiz! Bize dünyada da âhirette de iyilik ver*” diye dua etmeleri tavsiye edilmiş;⁵⁰ “*Allah dünyadaki şeylerin hepsini sizin için yarattı*” denilmiştir.⁵¹

Dünya hayatı, ebedî hayat olan âhiret hayatının kazanılacağı yegâne yerdir. Âhiretlerini kaybedenler dünyada da mutlu olamazlar: “*Kâfirler için dünyada ve âhirette şiddetli bir azap vardır*”⁵². “*İki cihanda yüzü ak olanlara karşılık yüzü kara olacaklar da vardır.*”⁵³

⁴⁵ Yazıcı, Muhammed, “Dünya-Âhiret Kavramlarının Analizi”, s. 48-49.

⁴⁶ İnsan, 76/2-3; Şems, 91/7-8.

⁴⁷ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din*, s. 82-83. Ayrıca bkz. Ramazan Altıntaş, *Din ve Sekülerleşme*, Pınar Yay., İstanbul, 2005, s. 139.

⁴⁸ Bkz. Bakara, 2/130; Âl-i İmrân, 3/45.

⁴⁹ Süleyman Uludağ, “Dünya”, *DİA*, X, 22.

⁵⁰ Bakara, 2/201. Ayrıca bkz. A’râf, 7/156; Yûnus, 10/64; Nahl, 16/122.

⁵¹ Bakara, 2/29.

⁵² Âl-i İmrân, 3/56; Mâide, 5/33.

⁵³ Âl-i İmrân, 3/106-107.

İnsanoğlu daha bu dünyada iken ne ekerse, kendisi için ne gibi bir hayır işlerse onu biçecek, dünyada yaptıklarının karşılığını ahirette bulacaktır.⁵⁴

“Dünya âhiretin tarlasıdır, şeklindeki hikmetli sözde de ifade edildiği gibi, cennet; tohumunu bu dünyada ektiğimiz bir bahçe, cehennem de ateşini bu dünyadan götürdüğümüz bir yangın yeridir.”⁵⁵

Buhârî'nin naklettiğine göre, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, Bahreyn dolaylarındaki büyük Arap kabilelerinden Abdülkays kabilesine mensup olan Câbir (veya Cüveybir) isminde zeki ve güzel konuşma kabiliyetine sahip bir kişi, bir ihtiyacı nedeniyle Hz. Ömer'e gelir. Ona ihtiyacını anlattıktan sonra dünyayı kötüleyen ve küçük gören bir konuşma yapar. Bu arada Hz. Ömer'in yanında beyaz saçlı ve beyaz elbiseli bir zat da vardır. Câbir sözünü bitirince, o zat ona şunları söyler: “Bütün söylediklerini münasip görebilirim, ancak dünyayı kötüleyen sözlerini değil! Sen dünyanın ne olduğunu biliyor musun? Dünya öyle bir yerdir ki, orada bizim âhirete götüreceğimiz tedarikimiz ve azığımız vardır. Orada, âhirette karşılığını göreceğimiz amellerimiz vardır.” Bunun üzerine Câbir, kendi ifadesiyle, “dünya hakkında kendisinden daha bilgili olan” bu zatın kim olduğunu Hz. Ömer'e sorar. Müminlerin Emiri, “Bu zat, Müslümanların efendisi Übey b. Kâ'b'dır.” cevabını verir.⁵⁶ Übey b. Kâ'b, Rabbimizin övgüsüne mazhar olan⁵⁷ ve ilmi sebebiyle Allah Resûlü tarafından takdir ve tebrik edilen,⁵⁸ Kur'ân'a hizmetleriyle tanınan ve Hz. Peygamber'e kâtiplik yapan bilge bir sahâbîdir.

“Hz. Ali de “Allah'ın peygamberlerinin mescidi, vahyin iniş yeri, meleklerin namazgâhı, Allah dostlarının mekânı, Allah'ın rahmetinin kazanıldığı ve cennetin hak edildiği yer” ifadeleri ile dünyaya olumsuz bir nazarla bakılmamasını tavsiye eder.

Dünya, müminlerin zillet ve acziyet içinde değil, bilâkis izzet ve vakar içinde yaşayacakları bir yerdir. Bu itibarla müminlerden beklenen, dünya hayatını mamur etmeleri,⁵⁹ bunu yaparken de rızıklarına kefil olan Allah Teâlâ'ya⁶⁰ kulluk etmeyi ve âhireti unutmamalarıdır.”⁶¹

⁵⁴ Müzzemmil, 73/20.

⁵⁵ Komisyon, *Hadislerle İslam*, I-VII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2013, I,341.

⁵⁶ Buhârî, *el-Edebü'l-müfref*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1989, s. 168.

⁵⁷ Buhârî, “Menâkıbü'l-ensâr”, 16; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 122; Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 245.

⁵⁸ Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 258.

⁵⁹ Hûd, 11/61.

⁶⁰ Hûd, 11/6.

⁶¹ *Hadislerle İslam*, I, 341-342.

Nitekim Allah Resûlü de insanları buna davet eder:

*“Allah’a karşı sorumluluğunuzun bilincinde (takva sahibi) olun ve dünyevî isteklerinizde mutedil olun. Çünkü hiç kimse kendisi için takdir edilen rızkını yiyinceye kadar ölmeyecektir, rızkı gecikse bile! Öyleyse Allah’a karşı sorumluluğunuzun bilincinde (takva sahibi) olun ve dünyevî isteklerinizde mutedil olun. Helâl olanı alın, haram olanı terk edin.”*⁶²

Hız. Peygamber’in kendisini ibadete adadığı için ailesini ihmal eden sahâbî Osman b. Maz’ûn’a söylediği, *“Ey Osman! Bize ruhbanlık emredilmedi...”*⁶³ sözü, insanlardan yeme içme, uyuma ve evlenme gibi dünyevî hazları terk ederek bir ruhban hayatı sürmeleri beklenmediğini açıkça göstermektedir. Benzer şekilde Firavun⁶⁴ ve Kârûn⁶⁵ gibi dinî ve manevî değerlere sırt çevirerek ölçsüz bir şekilde dünyaya sarılmaları da istenmemektedir.

B. Kur’an’da Dünya Hayatının Yerilmesi

Dünya; Allah’ın kendisini insanlara kâinattaki varlıklarla tanıtması ve insanında burada sorumluluklarını bilip O’na karşı kulluk görevini yerine getirmesi için yaratılmıştır. Bu itibarla İslâm, âhirete yönelik kulluk görevlerini engelleyen dünya meşgalesini ve bu meşgale sahibini sürekli kınamıştır. Dolayısıyla aslında kötülük bizatihi dünyanın kendisinde değil, insanın yeryüzündeki yaşamında, onun dünya üzerinde işlediği yanlış hayat tarzındadır.⁶⁶

Bu itibarla dünya kendisine yönelen gönle, ona bakan göze, onu kullanan ele ve sarf edildiği hedefe göre kıymetli veya kıymetsiz olur. Aynı dünya bir insan için baştan sona hayır sebebi olurken, bir diğerinin helakini hazırlar.⁶⁷

Dünyayı zemmeden âyetlere genel olarak baktığımızda, dünyanın nimetlerinden istifade edip ancak Allah’a kulluk etmeyen, servet biriktirmeyi tek amaç haline getiren ve ahirete inanmayan kişilerin hedef alındığını görürüz. Nitekim Yüce Allah, bu hususu şöyle dile getirmektedir:

⁶² İbn Mâce, “Ticâret”, 2.

⁶³ İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 226.

⁶⁴ Tâhâ, 20/49; Kasas, 28/4.

⁶⁵ Kasas, 28,76-78.

⁶⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur’ân*, VII, 85-86; Ahmet Coşkun, “Kur’ân-ı Kerîm’in Dünya ve Âhirete Bakışı”, s. 276-277.

⁶⁷ Dilaver Selvi, “Kur’an ve Sünnette Dünya Lânetlenmiş Midir?”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, c.1, sy. 2, 2015, ss. 85-108, s. 99.

“Huzurumuza çıkacaklarını beklemeyenler, dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar ve âyetlerimizden gafil olanlar yok mu, işte onların, kazanmakta oldukları (günahlar) yüzünden varacakları yer, ateştir!”⁶⁸

Kur’ân’da dünyayı yeren, ona meyledip aşırı sevgi beslemenin, bağlanmanın yasaklandığını tavsiye eden âyetler; insanların çabalarını ebedî ve sonsuz hayata yönlendirmelerini teşvik içindir. Bu ifadelerde dünyayı ve dünya hayatını önemsememek gibi bir anlam bulunmamaktadır.⁶⁹

Kur’ân’da zemmedilen dünya hayatı, "dünyalık için, dünya menfaati için dünya hayatı"dır. Başka bir ifadeyle, "dünya hayatının sonlu olduğunu bile bile dünyaya gönülden bağlananların, dünyayı en büyük gaye edinenlerin ve hedeflerinin son noktası haline getirenlerin dünyası"dır.⁷⁰

Kur’ân-ı Kerîm, kulluk görevlerine engel olmayan, insanı Allah’ı anmaktan alıkoymayan ve ona âhireti unutturmayan dünya hayatını onaylar. Dolayısıyla Kur’an’da bizzat dünya nimetleri, mal, mülk, servet, zenginlik vb. şeylerden daha çok insanın bunlarla irtibatı sorgulanmakta, kişinin dünyevileşerek, dünya hayatı uğruna âhireti terk edip sorumluluktan kaçması yerilmektedir.

Kur’ân’da dünya kavramı, çoğu defa 'el-hayatü'd-dünya' şeklinde kullanılmıştır. İçerisinde dünya ve hayat kelimelerinin birlikte yer aldığı âyetlerin bir kısmında, dünya hayatıyla ilgili olumsuz ifadeler bulunmaktadır. Ancak bu âyetlerin başı ve sonuna bakıp, iniş sebeplerini göz önünde bulundurduğumuzda, ayrıca Kur’ân’ın bütününden çıkarılan evrensel ilkeleri dikkate aldığımızda, buralarda dünya hayatının mutlak anlamda kötülenmediğini, bu âyetlerde daha çok dünya hayatının cazibesine kapılarak yanlış davranışta bulunanlardan bahsedildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla Kur’ân’da da hadislerde de, dünya sırf dünya olduğu için yerilmiş ve kötülenmiş değildir.

“Dünyayı genellemelere giderek lanetlenmiş bir gözyaşı vadisi olarak değerlendirmek doğru değildir. İlgili âyetlerde olumsuz bir anlam yüklenen dünya kavramı, aslında Allah’ın en güzel bir şekilde yarattığı dünyanın

⁶⁸ Yûnus, 10/7–8.

⁶⁹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdas Tefsiri*, V, 300.

⁷⁰ Muhammet Yazıcı, “Dünya-Âhiret Kavramlarının Analizi”, s.51.

kendisi değil, olsa olsa, ancak o dünyada insanın yaşadığı hayatın niteliği olabilir.”⁷¹

Yerilen, âhirete tercih edilmiş bir dünya hayatıdır⁷² Kötülenen, sanki hiç ölmeyecekmiş gibi yaşanan bir dünya hayatıdır.⁷³ Küçümsenen, zevk ve menfaatlerin Allah’ın rızasından üstün tutulduğu bir dünya hayatıdır.⁷⁴ Onaylanmayan, âhiret karşılığında satın alınan bir dünya hayatıdır.⁷⁵ İstenmeyen, rahata ve zevke dalarak eğlenceyi ve geçici hevesleri dinleri haline getiren kimselerin dünya hayatıdır.⁷⁶ Böyle bir dünya hayatı, Allah katında bir sineğin kanadından daha değersiz,⁷⁷ küçük kulaklı ölü bir oğlaktan daha kıymetsizdir.⁷⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de bir çok âyette dünya ve dünya hayatı hakkındaki yerici ifadelerin yer almasının temel sebeplerinin aslında insanların âhiret hayatını dünya hayatı ile kıyas etme, insanın ihtiras ve hırsını dizginleme, ayrıca dünyaya olan düşkünlüğünü dengeleme gibi amaçlar olduğu görülmektedir. Yoksa dünya ve nimetleri bizatihi kötülenmiş değildir.⁷⁹

1. Dünya Hayatının Oyun ve Eğlenceden İbaret Oluşu

Dünya hayatı sadece bir oyun ve eğlencedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerim bu hakikati şöyle ifade eder:

*“Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Elbette ki âhiret yurdu Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?”*⁸⁰

Kurtubî, dünya hayatının, uyuyanın gördüğü rüyaya benzediğini, daimi olmayan bir hayatın hayırlı olamayacağını, dün tadıp da tüketilen bir lezzetin bugün yok olmasının da dünyanın bir rüyadan ibaret olduğuna delalet ettiğini belirtmiştir. Dünyada âhiret için yapılan işlerin ise bir oyun ve oyalanma olmadığını, Hz. Ali’nin

⁷¹ Altıntaş, “İslamî Anlayışa Göre “el-Hayâtü’ d-Dünyâ” Kavramını Yorumlama Biçimleri”, s. 144. Ayrıca bkz. Selvi, “Kur’an ve Sünnette Dünya Lânetlenmiş midir?”, s. 92-100.

⁷² İbrahim, 14/3.

⁷³ En’âm, 6/29.

⁷⁴ Nisâ, 4/77.

⁷⁵ Bakara, 2/ 86.

⁷⁶ En’âm, 6/70.

⁷⁷ Tirmizî, “Zühd”, 13.

⁷⁸ Müslim, “Zühd”, 2.

⁷⁹ Ahmet Yıldırım, *Din, Dünyevileşme ve Zühd*, s. 91.

⁸⁰ En’âm, 6/32.

(r.a) Şu sözünün de bunu gösterdiğini ifade etmiştir: “Dünya, onu doğru yaşayanlar için doğruluk yeri, onu doğru anlayanlar için kurtuluş yeri, ondan gerçek olarak faydalanabilenler için de zenginlik yeridir”⁸¹ .

Son devir müfessirlerinden Bursevî de, bir oyun ve eğlenceden ibaret olan dünyanın aslında insanı oyaladığını, onu iman ve salih amelden uzaklaŐtırdıđını belirtmiş, dünya hayatından muradın ise aslında kişiyi Allah’ı anmaktan alıkoyan her Şey olduğunu söylemiştir. ⁸²

Ankebût sresinde “Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!”⁸³ âyetinde geçen ‘el-hayâtu’d-dünyâ’ kavramı da siyak ve sibakıyla birlikte değerlendirildiğinde burada da kast edilen hayatın mutlak manada dünya hayatı değil, müşriklerin veya müşriklerin hayat tarzını benimseyen insanların hayatı olduğu anlaşılmaktadır:

“Andolsun, eğer onlara, (müŐriklere)⁸⁴ gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi? diye soracak olsan mutlaka, ‘Allah’ diyeceklerdir. O halde nasıl (haktan) dndrlyorlar?” ⁸⁵

“Andolsun, eğer onlara, Gökten yağmuru kim indirip de onunla yeryüzünün ölümünden sonra diriltti? diye soracak olsan, mutlaka, ‘Allah’ diyeceklerdir. De ki: Hamd Allah’a mahsustur. Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar.” ⁸⁶

“Kuşkusuz ilk muhatapları müşrikler olduğu için onlara hitap eden bu âyetler, aynı zamanda benzer tutumlar sergileyen bütün insanları da hitap alanına almaktadır.” ⁸⁷

“Gemiye bindikleri zaman dini Allah’a has kılarak O’na dua ederler. Onları kurtarıp karaya çıkardığı zaman ise bir de bakarsın ki, Allah’a ortak koŐuyorlar.” ⁸⁸

Şüphesiz bu âyetlerde inanmayanların dünyaya olan aşırı tutkularını törpülemek, onları manevî ve uhrevî bir hayata hazırlamak için durumlarına uygun bir üslup kullanılmıştır.

⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi*, VIII, 360-362.

⁸² Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, III, 23.

⁸³ Ankebût, 29/64.

⁸⁴ Nesefi, *Medâriku’t-tenzil*, I, 684.

⁸⁵ Ankebût, 29/61.

⁸⁶ Ankebût, 29/63.

⁸⁷ Hayreddin Karaman-Mustafa ağrırcı-İbrahim Kafi Dönmez-Sadrettin Gümüş, *Kur’n Yolu Meali*, Diyanet İŞleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2014, s. 402.

⁸⁸ Ankebût, 29/65.

‘el-hayâtü’-d-dünyâ’ kavramının geçtiği bir diğer âyette ise müminlere uyarı ve dünya - âhiret karşılaştırması vardır:

“Şüphesiz dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir. Eğer inanır ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, O, size mükâfatınızı verir ve sizden mallarınızı (tamamen sarfetmenizi) istemez.”⁸⁹

‘Allah’ın rızasını talep eden ve O’nun yolunda çalışan kimse dışında dünya hayatı bir oyun ve eğlencedir.’⁹⁰

“İleride vaad edilmiş olan fetihlere hazırlık ve âhiret sevabına teşvik için buyruluyor ki; dünya hayatı sırf bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Öyle sebatsız, önemsizdir. İlerisi için bir kazanç ve koruma vasıtası olmak üzere istifade edilmediği takdirde hiçtir.”⁹¹

Âyette zemmedilen, aşağılanan mutlak manada dünya hayatı değil Allah’ın rızasına uygun olmayan dünya hayatıdır.⁹²

Hadîd sûresi 20. âyette dünya hayatı “*Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider)*”⁹³ şeklinde geçmektedir. Bursevî, bu âyetin tefsirinde şöyle demektedir:

“Bilin ki az bir zaman sonra bu oyun ve eğlence bertaraf olur. Eğlence ve sevinç yerini gam ve kedere bırakır. Güzellikleri kaybolur, mal ve evlad çokluğuyla övünüp böbürlenmeleri bir ateşin kıvılcımları gibi yok olur gider... Dünya yok olması çok çabuk olan cam ya da çini gibi maddelerden sayılabilecek bir metâdır. İnsan tabiatı önce ilk gördüğünde meyleder. Ama onu alıp faydalanmak istediği zaman o kırılır ve yok olur.”⁹⁴

Âyette anlatılan dünyaya yaklaşım biçimi Müminlerin değil inanmayanların yaklaşım biçimidir. Çünkü hemen akabinde gelen âyette inananlara vaad edilen cennet için yarışılması istenmektedir. Bu yarış ve âhiretteki ebedî mutluluğu kazanma bu dünyada olacağına göre, hayat sadece bu dünya hayatıdır şeklinde düşünerek, dünya nimetlerini bir övünç vesilesi yapan inkârcıların yaşam şekli yerilmektedir. Buna mukabil müminlerin de “Bu dünyada ne kadar büyük fayda ve lezzetler elde edilirse edilsin hepsi de sınırlı ve geçici bir hayatla çevrelenmiştir.

⁸⁹ Muhammed, 47/36.

⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 230.

⁹¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4398.

⁹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 230. Zühaylî, *Tefsîru'l-münîr*, XIII, 461.

⁹³ Hadîd, 57/20.

⁹⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IX, 370.

Ayrıca bu dünyada insanoğlunun hayat akışı aniden tersine dönebilir. Ancak bu dünyanın aksine âhiret hayatı ebedîdir. Oradaki faydalar da zararlar da çok kapsamlı ve süreklidir.”⁹⁵ düşüncesiyle dünya hayatını ve nimetlerini değerlendirmeli şeklinde bir uyarıdır.

Fahreddin er-Râzî, bu âyetle ilgili olarak hayatın büyük bir nimet olduğunu belirten bazı âyetleri sıraladıktan sonra⁹⁶ şöyle demektedir:

"...Zikrettiğimiz âyetler sonuç olarak dünya hayatının zemmedilmediğini göstermektedir. Aslında burada maksat, dünya hayatını Allah'tan başkasına, yani şeytana ve nefsin arzusuna itaat etmeye yönlendiren kimsedir. Dünya hayatıyla ilgili kötülener de işte budur." ⁹⁷

2. Dünya Hayatının Aldatıcı Oluşu

Dünya hayatı aldatıcı bir metâdir. ⁹⁸ Özellikle dünya, kâfirler tarafından yanlış kullanıldığı için, Yüce Allah gelip geçici hayatın aslında aldatıcı bir düş olduğunu söylemektedir.⁹⁹

“Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metâ’dan başka bir şey değildir.” ¹⁰⁰

Âyet siyak ve sibakıyla birlikte değerlendirildiğinde burada yerilen ve aldatıcı bir metâ’ olarak nitelendirilen dünya hayatının âhiret hayatını bırakıp, yalnızca dünya hayatı için çalışanların hayatı olduğunu anlamaktayız. Nitekim Said b. Cübeyr de ‘*“Dünya seni âhireti talep etmekten meşgul ederse aldatıcıdır; seni Allah’ın rızasını ve âhireti talep etmeye çağırırsa ne güzel vesile ne güzel metâ (nimet)tir.”* demektedir.¹⁰¹

“Fakat onları kurtarınca, bir de bakarsın ki yeryüzünde haksız yere taşkınlık yapıyorlar. Ey İnsanlar! Sizin taşkınlığınız, sırf kendi aleyhinizedir. (Bununla)

⁹⁵ Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur'ân*, VI, 133.

⁹⁶ Bakara, 2/ 28,30; Mü'minûn, 23 /115; Sâd, 38/27; Mülk, 67 /2.

⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIX, 234.

⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/185.

⁹⁹ Yûnus, 10/24. Ayrıca bkz. Kehf, 18/45; Hadîd, 57/20.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân, 3/185.

¹⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 670; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, IV,147; Ayrıca bkz. Ömer Faruk Yavuz, “Kur'an Perspektifinde Dünya- Âhiret Bütünlüğü”, s.167.

*sadece dünya hayatının yararını elde edersiniz. Sonunda dönüşünüz bizedir. (Biz de) bütün yaptıklarınızı size haber vereceğiz.”*¹⁰²

Bu âyet ve öncesinde darlık ve zorluk anında insan psikolojisine dair tahliller yapıldıktan sonra dünya hayatının geçici olduğundan, belli bir süre faydalanma yeri olduğundan bahsedilir. 24. âyette dünya hayatının lezzetlerinin ansızın biteceği belirtilir. 26. âyete baktığımızda dünya hayatını ve metâ'ını rıza-i ilahiye uygun yaşayanlara ebedî mutluluk vaad edilirken, 27. âyette de kötü işler yapanların ebedî kalacakları cehennem anlatılmaktadır. Dolayısıyla ‘Burada yine muhatap, azgınlık ve taşkınlık yapan insanlardır. Yaptıkları azgınlık ve taşkınlık da herkesin değil, onların yaşadığı yaşam tarzının bir menfaatidir.’¹⁰³

*“Dinlerini oyun ve eğlence edinenleri ve dünya hayatı kendilerini aldatmış olanları bırak. Hiç kimsenin kazandığı yüzünden mahrumiyete sürüklenmemesi için Kur’ân ile öğüt ver.”*¹⁰⁴

Bu âyette geçen “dinlerini oyun yerine koyma” ibaresi iki şekilde anlaşılabilir:

a) İnanmayanlar, dinlerini oyun ve eğlence yaptılar.¹⁰⁵

b) Onlar oyunu ve eğlenceyi din yaptılar. Allah’ı inkâr edenler, “geçici dünya zevklerini” elde etmeyi yegâne amaç edindiklerinden, din onlar nazarında faydasız bir oyundan ibarettir.¹⁰⁶

“Dini, mevki ve mansıp kazanmak, rakiplerini yenilgiye uğratmak ve servete ulaşmak için araç haline getirenler dine sadece dünya menfaatleri için bağlanır ve bu suretle aslında dünya hayatını değil de dini oyun ve eğlence haline getirmiş olurlar. Râzî’nin getirdiği bu yorumun, âyetin maksadını aştığı söylenebilir de sahte dindarlığı çok iyi tanımlaması bakımından önemli sayılabilir.”¹⁰⁷

Yüce Mevlâ da, inkârcıların bu durumlarını yaşamlarına uygun olarak “amaçsız” bir oyuna benzetmiştir. Dünya hayatının rahatına, zevk ve sefasına dalanlar, Kur’ân’ın “geçici dünya zevkleri” diye nitelediği mal, mülk ve servetin peşine düşmüşlerdir.

¹⁰² Yûnus, 10/23.

¹⁰³ Aydar, “Kur’an’da Geçen “el-Hayâtu’-d-Dünya” Kavramı Üzerine Bazı Mülahazalar (I)”, s. 67.

¹⁰⁴ En’âm, 6/70.

¹⁰⁵ Mâide, 5/57-58.

¹⁰⁶ Râzî, *Mefâtihü’l-gayb*, XIII, 29; Esed, *Kur’ân Mesajı*, I, 239–240.

¹⁰⁷ *Kur’an Yolu*, II, 425.

‘Bu fani hayat onları kandırdı, aldattı. Öyle ki; dünya hayatından sonra ebedî hayat yoktur diye iddia ettiler.’¹⁰⁸ Bunlar ebedî âlemi inkâr ederek mal mülk, servet ve ihtirası yegane ilgi konusu yapıp dünyada zevk-i sefa içinde yaşayan, kendilerinden başkasını düşünmeyen, insanlığın hayrına bir adım atmayanlardır.¹⁰⁹ Bu ise onların maddeperest olmalarına, aşırı mal sevgisi içinde bulunmalarına ve dini alaya almalarına neden olmuştur.¹¹⁰

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, ahlakî değerleri hiçe sayarak dünyayı doyusuya yaşamak isteyen ve dünyayı sadece maddi bir hayat olarak gören insanın psikolojisi şöyle tasvir edilir:

“...*Fakat o, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü...*”¹¹¹

Zühaylî de benzer bir yorumda bulunur ve şöyle der:

‘Ey peygamber ve müminlerden sana tabi olanlar! Şu putlara tapmak suretiyle dinlerini oyuncak edinen müşrikleri bırakın, onlardan yüz çevirin. Onlar bu putlarını kendi elleriyle yapıyorlar, acıkınca da onları yiyorlardı. Bu müşrikler ömürlerini hiç bir fayda sağlamayan şeylerle tüketip gittiler. Oyuncak ve eğlence diye buna denir. Kendilerini faydalı işler yapmaktan alıkoydular. Fani dünya onları aldattı ve onlar bu fani dünyayı kalıcı, ebedî hayata tercih ettiler, dünyanın aşağılık zevkleriyle uğraştılar. Onlara düşen Allah'ın âyetlerini gereği gibi anlamak, üzerinde düşünmek ve gereklerince amel etmek iken bunu yapacak yerde, Allah'ın âyetlerine (alayla) dalıp gittiler.’¹¹²

“*Ey insanlar! Rabbinize saygısızlıktan sakının; hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği, evlâdın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun. Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın; o, yoldan çıkarıcı da (şeytan) Allah hakkında sizi ayartmasın.*”¹¹³

‘Âyetin sibakına baktığımızda daha başka âyetlerde de geçtiği gibi zor durumda kaldığında hemen Allah'a sığınıp medet uman fakat rahata erdiğinde Allah'ı unutup kendi hevâ ve arzularına uyan kişilerin ruh hali görülmektedir. Ancak âyet her ne kadar bu tabiattaki insanları birinci derecede muhatap olsa da aslında

¹⁰⁸ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, I, 389.

¹⁰⁹ Nitekim bu husus şu âyette açıkça şöyle dile getirilmektedir: “*Azana ve dünya hayatını âhirete tercih edene, şüphesiz cehennem tek barınaktır.*” (Nâzi'ât, 79/37–39)

¹¹⁰ *Kur'ân Yolu*, II, 338.

¹¹¹ A'râf, 7/176.

¹¹² Zühaylî, *Tefsîru'l-münîr*, IV, 261.

¹¹³ Lokman, 31/33.

umumi olarak bütün insanlara da hitap ederek onları dünya hayatının aldatıcılığına karşı uyarmaktadır.’¹¹⁴

“*Ey insanlar! Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. Sakın çok aldatıcı (şeytan) Allah hakkında sizi aldatmasın.*”¹¹⁵

Âyet bir öncesi ile yani Fâtır 4. âyetle beraber değerlendirildiğinde burada da kastedilen dünya hayatının Hz. Peygambere yalancı diyen inkârcıların hayatı olduğu görülecektir. Mevdudi âyette kast edilenleri şöyle izah etmektedir:

“Yani onlar, yaptıklarının hesabını vermeyeceklerini ve dünyada nasıl bir hayat geçiriyorlarsa orada aynısını bulacaklarını zannetmekle başka bir yanlışa düşmüş oluyorlar.”¹¹⁶

Câsiye sûresinde “*Bunun sebebi, Allah'ın âyetlerini alaya almanız ve dünya hayatının sizi aldatmasıdır. Artık bugün ateşten çıkarılmazlar ve Allah'ın rızasını kazandıracak amelleri işleme istekleri kabul edilmez*”¹¹⁷ kast edilen dünya hayatı da Ebüssuûd’un ‘Dünya hayatından başka (dışında) hayat olmadığını zannettiniz’¹¹⁸ Celâleyn’in de ‘Yeniden diriliş ve hesap yok dediniz’¹¹⁹ şeklinde yorumladığı, inanmayan inkârcıların hayatı olduğu açıktır.

3. Dünya Hayatının Geçici Bir Meta' Oluşu

“...Âhiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınız ermiyor mu?”¹²⁰

Bu ayetin tefsirinde Sabûnî, dünya hayatını batılla dolu, gurur ve aldanış sebebi, fâni ve geçici bir yurt olması sebebiyle değersiz bulmakta, buna mukabil âhiret hayatını ise nimetlerinin çokluğu, devamlılığı ve sebebi ile daha değerli görmekte,¹²¹ âyeti de, “Allah burada akletmiyor musunuz demek suretiyle, akleden kimselerin, baki olanı fâni olana değişmeyeceğini belirtmiş ve insanlara ikazda bulunmuştur.” diye yorumlamaktadır.¹²²

¹¹⁴ Aydar, “Kur'an'da Geçen “el-Hayâtu'd-Dünya” Kavramı Üzerine Bazı Mülahazalar (I)”, s. 69.

¹¹⁵ Fâtır, 35/5.

¹¹⁶ Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur'ân*, IV, 546.

¹¹⁷ Câsiye, 45/35.

¹¹⁸ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü 'akli's-selîm*, V, 119.

¹¹⁹ Celâleddin el-Mahallî-Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 502.

¹²⁰ A'râf, 7/169.

¹²¹ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I, 249.

¹²² Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I, 480.

Dünyadaki menfaatler yaldızlı, fakat önemsiz faydalardır¹²³. Ancak bu ve benzeri âyetler, bilhassa dünya hayatından başka hiçbir hayata inanmayan¹²⁴ ve dünyaya adeta taparcasına bağlı olan kimselere¹²⁵ hitap etmektedir.

Yüce Allah, dünya ve dünyevî hayatın çok kısa ömürlü cazibesini Kur'an'da şu teşbihlerle ifade eder:

“Buna göre bu dünyadaki hayat tıpkı şu oluş ve bozuluşa benzer: Gökten yağmur iner ve bu yağmur suyunu insanlar ve hayvanlara besin sağlayan bitkiler emer. Derken, yeryüzü göz alıcı görkemine kavuşup adeta telli duvaklı bir gelin gibi süslenir. Bu sırada insanoğlu yeryüzünün bu güzelliğine gerçekten malik olacağını zanneder; fakat bir gece vakti yahut gün ortasında ilâhî hüküm vaki olur ve böylece yeryüzünün daha dünkü muhteşem güzelliği sanki hiç mevcut olmamışçasına yok olup gider.”¹²⁶

Ölüm ötesine ait bir hedef ve beklenti içermeyen dünyevî hayatın beyhude oluşu da şöyle tasvir edilmiştir: “[Ey Peygamber!] Onlara dünya hayatının tıpkı şöyle olduğunu anlat: Gökten yağdırdığımız bir su -ki- yeryüzündeki bitkiler onu emerek zengin bir çeşitlilik içinde boy verip yeşerir. Derken, bütün bu canlılık rüzgarın savurduğu çerçöp hâline gelir.”¹²⁷

4. Dünya Hayatının Bir Ziyinet Oluşu

Kur'an'a göre oyalayıcı, aldaticı, gaflete düşürücü, gayesinden uzaklaştırıcı ve gelip geçici bir ziyinet olması dünya hayatının başlıca özelliklerindendir.

Tezyîn, (kötü amellerin güzel gösterilmesi ve günahların nefse cazip görünmesi) sekülerleşmenin (dünyevîleşmenin) temel sebeplerindendir. Yaşadığımız zaman ve ortam itibarıyla dünyevî ziyinetler, nefse cazip gelen, insan iradesini elinden alacak derecede, kötü ameller eskiye oranla çoğalmıştır. Teknolojik gelişmeler, hayatı kolaylaştıran unsurlar olmaktan çıkıp, insanlığı tehdit eden bir hal almıştır. Haramlar ve kötü ameller imtihandaki insanoğluna süslü bir şekilde sunulmaktadır. Seküler anlayışın ürünü olan bütün bu ziyinetler şeytanın işini kolaylaştırmıştır.¹²⁸

¹²³ Hadîd, 57/20.

¹²⁴ Duhân, 44/35.

¹²⁵ A'lâ, 87/16.

¹²⁶ Yûnus, 10/24. Ayrıca bkz. Mustafa Öztürk, “Kur'an'ın Değer Sisteminde Dünya ve Dünyevi Hayatın Anlamı”, s. 70-71.

¹²⁷ Kehf, 18/45.

¹²⁸ Çelik, *Tezyîn Kavramı Çerçevesinde Kur'an'a Göre Kötü Amellerin Cazip Görünmesi*, s. 120, 210.

Dünya nimetleri insanoğlu için cazib ve çekicidir.

*“Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır.”*¹²⁹

Âyette geçen süslü gösterme fiili müfessirler tarafından farklı değerlendirilmiştir. Beyzâvî âyeti ‘Allah’ın rızası yönünde olursa âhiret mutluluğuna vesile olması için veya Allah’ın imtihan için bunları süslediği ümit edilir¹³⁰ şeklinde yorumlarken, Ebüssuûd Efendi’nin (ö. 982/1574) nakline göre, el-Cübbâî,¹³¹ mubah olan hususlarda tezyinin Allah'a, haram olan hususlarda ise şeytana isnat edildiğini söylemiştir.¹³² Konuya değinen Elmalılı da, meşru işlerde failin Allah, gayr-ı meşru işlerde ise şeytan ve cahil insanlar olduğunu söylemektedir.¹³³

Nitekim Kurtubî de *“Yüce Allah’ın süslü göstermesi, ancak faydalanmak için var etmek, gerçek şekilde hazırlamak ve insanın mayasında bu gibi şeylere eğilimi yaratmak şeklinde, şeytanın süslü göstermesi ise vesvese, aldatma, uygun olmayan yollardan dünyalık elde etmeyi güzel gösterme şeklindedir.”* demektedir.¹³⁴

Şurası bir gerçek ki; insanların bu sayılanlara meyletmesi ve sahip olması yadırganacak bir şey değildir. Burada dikkat edilmesi gereken, bu sayılanlara meşru yollardan ulaşılması ve ilahî irade istikametinde bunların kullanılmasıdır.

*“Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise rabbinin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır.”*¹³⁵

İnsan bilmelidir ki; mal ve evlat dünya hayatının süsünden bir parçadır. Âhiretin daimî ve ebedî süsünden olmayıp gelip geçici ve çabucak yok olucudur. O halde akli başında olan bir kimsenin bunlara aldanmaması, bunlarla gurur duyup övünmemesi gerekir.¹³⁶ ‘Yok olan ve son bulana ancak cahiller aldanır.’¹³⁷

¹²⁹ Âl-i İmrân, 3/14.

¹³⁰ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, II, 8.

¹³¹ Basra Mu'tezilesi reislerinden, kelâm, tefsir ve fıkıh âlimi Ebû Alî el-Cübbâî (ö. 303/916) Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Cübbâî”, *DİA*, VIII, 99-102.

¹³² Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü 'akli's-selîm*, I, 450.

¹³³ Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1051.

¹³⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 42.

¹³⁵ Kehf, 18/46.

¹³⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, XIII, 291; Zühaylî, *Tefsîru'l-münîr*, VIII, 284-285.

¹³⁷ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, II, 186.

“(Dünyalık olarak) size verilen her şey, dünya hayatının geçimliği ve süsüdür. Allah'ın katındaki ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?”¹³⁸ Taberî âyeti ‘Ey insanlar! Çocuklardan, mallardan size verilenler muhakkak ki; bu dünya hayatında kendisiyle (olmasıyla) memnuniyet duyduğunuz, faydalandığınız hayatın gerekleridir. Bu dünyada kendisiyle süslendiğiniz, giyinip kuşandığınız, bu dünyanın süsleridir. Allah katında sizi kurtarmaz. (Ona) dönüşünüzde size fayda sağlamaz. İtaat ve velayet ehli için Allah katında olan şey, bu dünyada onun süsü ve metâ’ından size verilenlerden daha hayırlı ve daimidir’¹³⁹ şeklinde yorumlarken; ‘İbn-i Abbâs (r.a) : Allah dünyayı yarattı ve ehlini (insanı) üç sınıfa ayırdı: Mümin, münafık, kâfir. Mümin, (dünyada) azık edinir; münafık, süslenir; kâfir, zevk alır, eğlenir, faydalanır’¹⁴⁰ demektedir.

İnkarcıların dünyanın peşinde koşmaları da bu hayatın kendilerine süslü gösterilmesindedir. “İnkâr edenlere dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar iman edenlerle alay etmektedirler. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar ise kıyamet günü bunların üstündedir. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.”¹⁴¹

Allah'ı ilah olarak kabul etmeyen inkârcı kâfirler, aşırı dünya sevgisi ve bu sevginin kalplerinde iyice yer etmesi ile dünyanın cazibesine, onun güzellik ve ziynetine kapılmakta, dünyayı Allah'ın katındaki pek çok ebedî nimete bile tercih etmektedir.¹⁴² İşte ‘Dünya nimetleri ve dünya arzusu onlar için süslendi. Öyle ki; âhireti unuttular. Dünya sevgisi onların kalplerine doldu, ta ki; dünyaya üşüştüler ve ebediyet diyarından yüz çevirdiler.’¹⁴³

5. Dünya Hayatının Mal ve Evlat Çoğaltma Yarışından İbarete Oluşu

Kur’ân-ı Kerim’e göre dünya hayatının en çarpıcı iki ziyneti servet ve evlat sevgisidir.¹⁴⁴ Ancak bu iki ziynet birer fitne, yani risk oranı epeyce yüksek bir

¹³⁸ Kasas, 28/60.

¹³⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 292.

¹⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 517.

¹⁴¹ Bakara, 2/212.

¹⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 618-619; Zühaylî, *Tefsîru'l-münîr*, I, 606.

¹⁴³ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, I, 130.

¹⁴⁴ Kehf, 18/46.

imtihan aracıdır. İşte bu yüzden Allah, “*Bilin ki, mallarınız ve çocuklarınız bir fitnedir*” (imtihan sebebidir) demiştir.”¹⁴⁵

“Dünyevî olana karşı aşırı istek ve eğilim, kişinin ailesine yönelik koruma ve kayırma duygusu bazen insanı haddi aşmaya, dolayısıyla ilâhî mesajda açıkça ortaya konan manevi ve ahlâkî değerlere kayıtsız kalmaya sevk eder.”¹⁴⁶

Kur’ân, dünyalık olarak servet toplamayı çirkin görmemiş, fakat onu elde tutmayı, Allah yolunda harcamamayı kötüleştirmiştir. Devamlı biriktiren, biriktirdikçe pintileşen, dünyayı ve sonrasını biriktirdiklerinden ibaret sayanları yermiştir. İlgili âyette, sadece dünyalık ve ekonomik yatırım için malı toplayıp infak etmeyen, eşyaya sahip olmak ve varyetlerini artırmak hususundaki gem vurulamaz arzuları ile biriktirip bekletenler hakkında şöyle denilmektedir: “ *...Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele...*”¹⁴⁷

Dünya nimeti olarak anılan ve insan hayatına farklı anlamlar ve boyutlar katan servet ve evlat sevgisinin imtihan sebebi olması, insanı Allah’ı anmaktan alıkoyabilmesi yönüyledir.

“İnsanların çoğu, fâni olan imtihan dünyasında ticarete, zanaata, zevk ve safâya dalarak Allah’ı unuturlar, namazları vaktinde kılmazlar, mala düşkünlükleri sebebiyle zekâtı ya hiç vermezler yahut da eksik verirler. Bunlar imtihan için verilmiş, âdeta imtihan sorusuna benzeyen dünya malına ve menfaatine aldanarak servet ve nimet imtihanını kaybeden gafillerdir. Allah’ın örnek gösterdiği, övdüğü, yaptıklarının karşılığını fazlasıyla vereceği, ayrıca karşılığı olmayan hesapsız lütuflarda bulunacağı kulları ise dünya-âhiret dengesini iyi kuranlar, ebedîyi fâniye, devamlıyı geçiciye, değerliyi değersizle değişmeyenlerdir.”¹⁴⁸

“*Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.*”¹⁴⁹

6. Dünya Hayatının Âhirete Göre Değersiz Oluşu

Dünya hayatı fâni, geçici ve önemsiz, âhiret hayatı ise kalıcı ve değerlidir.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Enfal, 8/28; Ayrıca bkz. Nur, 24/37; Münâfikûn, 63/9; Tegâbün, 64/14-15.

¹⁴⁶ Mustafa Öztürk, “Kur’an’ın Değer Sisteminde Dünya ve Dünyevi Hayatın Anlamı”, s. 71.

¹⁴⁷ Tevbe, 9/34.

¹⁴⁸ Kur’an Yolu, IV, 88.

¹⁴⁹ Nûr, 24/37.

¹⁵⁰ Nisâ, 4/77; Tevbe, 9/38; Ra’d, 13/26.

Kur'ân âhiret hayatını dünya hayatı ile karşılaştırırken özellikle şu noktalara dikkat çeker:

*“Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size ‘Allah yolunda sefere çıkın’ denilince, yere çakılıp kaldınız. Yoksa âhiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa âhirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir.”*¹⁵¹

Tebük seferi hazırlıkları sırasında ağır davranan Müslümanları ikaz eden bu âyette, dünya-âhiret karşılaştırmasının yapıldığı ve âhiret nimetlerine nazaran dünya nimetlerinin durumunun ortaya konduğu görülmektedir.¹⁵²

*“Şüphesiz bize kavuşacağını ummayan ve dünya hayatına razı olup, onunla yetinerek tatmin olan kimseler ile âyetlerimizden gafil olanlar var ya, işte onların kazanmakta oldukları günahlar yüzünden, varacakları yer ateştir.”*¹⁵³

*“Allah rızkı dilediğine bol verir, (dilediğine de) kısar. Onlar ise dünya hayatı ile sevinmektedirler. Hâlbuki dünya hayatı, âhiretin yanında çok az bir yararlanmadan ibarettir.”*¹⁵⁴

*“Dünya hayatını âhirete tercih edenler, (insanları) Allah yolundan çevirip onu eğri ve çelişkili göstermek isteyenler var ya, işte onlar derin bir sapıklık içindedirler.”*¹⁵⁵

Müminler; Allah ile karşılaşmayı inkâr etmeyeceklerine, Allah'ın yolundan insanları çevirmeye çalışma sıfatı kendilerinde bulunmayacağına göre, bu âyetlerde kast edilen hayat, şâkilerin hayatıdır. Müfessirlerin yorumlarında da bunu açıkça görmekteyiz:

‘Dirilmeyi inkârları sebebiyle Allah ile karşılaşmayı ummayanlar, âhireti ihmal etmeleri sebebiyle dünya hayatına razı olanlar, ihmalkâr olarak dünyada oturuyorlar. Onların niyetleri, önem verdikleri dünyanın zevkleri ve lezzetleridir.’¹⁵⁶

¹⁵¹ Tevbe, 9/38.

¹⁵² Kurtubî, *el-Câmi*, X, 208; Zühaylî, *Tefsîru'l-münîr*, V, 568.

¹⁵³ Yûnus, 10/7-8.

¹⁵⁴ Ra'd, 13/26.

¹⁵⁵ İbrahim, 14/3.

¹⁵⁶ Beyzâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, III, 192.

Allah, kıyamet günü Allah ile karşılaşmayı inkâr eden, onunla karşılaşmayı beklemeyen ve bu dünya hayatına razı olup kendilerini onunla tatmin eden şâkilerin halinden haber vermektedir.¹⁵⁷

*“Kim bu geçici dünyayı isterse orada ona, (evet) dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadar hemen veririz. Sonra da cehennemi ona mekân yaparız. O, buraya kınanmış ve Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak girer.”*¹⁵⁸

Âlûsî âyeti ‘Kim kendisiyle (dünya ile) beraber âhireti isteme dışında sadece dünyayı isterse’¹⁵⁹ diye yorumlamaktadır.

Kurtubî ise bunu şu şekilde anlamaktadır:

“Bu maddecilerin her birisine ister istekleri verilsin, ister verilmesin cehennem vardır. Onlar oraya atılacaklardır. Yani sürekli olarak cehennem ateşini çekeceklerdir. Allah, melekler ve bütün insanlar tarafından şükürlerinin azlığı, kötü amel ve davranışları sebebiyle yerilecekler, Yüce Allah'ın rahmetinden kovulacaklardır.”¹⁶⁰

Sûrenin bir sonraki âyetine baktığımızda “*Kim de mümin olarak âhireti ister ve ona ulaşmak için gereği gibi çalışırsa, işte bunların çalışmalarının karşılığı verilir.*”¹⁶¹ Bir önceki âyette kast edilen dünya hayatının iman etmeyenlerin hayatı olduğu görülmektedir.

C. Kur'an'da Dünya-Ahret Dengesi

Dünya ile ilgili âyetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ne dünyevîleşmenin (sekülerleşmenin) ne de uhrevîleşmenin (ruhbanlaşmanın) İslâm açısından arzu edilen bir şey olduğu; bilâkis asıl vurgunun dünya ve âhret arasında bir denge kurulması olduğu görülür.

“İslâm, yaratılıştan gelen insani özellikleri göz ardı etmeden; âhret hayatını ihmal eden, uhrevî gerçeklere gözlerini yuman ve hayatı sadece ölüm öncesiyle sınırlayan bir hayat anlayışını onaylamadığı, hatta bu anlayışa şiddetle karşı çıktığı gibi, dünya hayatından bağımsız ve dünyanın âhret hayatıyla ilgili belirleyici ve şekillendirici niteliğini göz ardı eden bir ruhaniliği de insanlığa sunmamıştır.”¹⁶²

¹⁵⁷ İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 631.

¹⁵⁸ İsrâ, 17/18.

¹⁵⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 46.

¹⁶⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, XIII, 48-49.

¹⁶¹ İsrâ, 17/19.

¹⁶² Süleyman Gümrükçüoğlu, “İmtihan ve Dünyevîleşme”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları*, 2015, C. X, sy. 2, ss. 411-434, s. 418.

“Allah’ın sana verdiğinden (O’nun yolunda harçayarak) âhiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma!”¹⁶³

İslâm’ın dünya ve âhiret dengesini özlü bir şekilde anlatan bu âyete göre hem dünyanın kendisi ve hem de yeryüzündeki varlıklar, dünya ve ahiret saadeti açısından son derece önemlidir. Zira İslâm’ın hayat anlayışı; dünyayı unutmamak, âhireti aramak, Allah’ın bize ihsan ettiği şeylerden diğer insanlara vermek ve yeryüzünde fesat çıkarmamak şeklinde dört ilkede özetlenmektedir.

Âyette geçen “nasîb” kelimesinin tefsirine bakıldığında, İslâmî geleneğin dünya telakkisiyle ilgili argümanlarına ulaşmak mümkündür:

Zemahşerî, “kişinin durumunu iyileştirecek ve kendisine yetecek kadar dünyadan alması¹⁶⁴” yorumunu yaparken, Âlûsî ise İbn Abbas’tan dünyada âhiret için amel etmek, Katâde’den Allah’ın helal kıldığı her şey, rızık, hatta insanın dünyadan nasibinin bir kefen olduğu yorumlarını nakletmektedir.¹⁶⁵

Taberî ise asıl amacın âhiret yurdunu kazanmak olduğunu belirtip ancak dünya nimetlerinden de meşru şekilde yararlanmak gerektiğini hatırlatmakta ve Hasan-ı Basrî’nin ifade ettiği gibi, helal dairesi içinde kalarak her türlü ihtiyacı yeteri kadar tatmin etmenin mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Çirkin olanın, onların gayri meşru yollarla ve israfa, aşırıya kaçarak karşılanması olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁶

Bursevî’ye göre dünyadan alınacak nasip; “Onunla âhiretini kazanman veya yetecek kadarını alıp gerisini bırakmandır.”¹⁶⁷ Kurtubî de nasip ile ilgili bazı yorumların terhîb bazılarının ise terğîb eksenli olduğunu belirttikten sonra en uygun te’vilin ise, İbn Ömer’in “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi âhiret için çalış” ifadesinde saklı olduğunu söylemiştir.¹⁶⁸

Unutulmaması gereken pay, ömür boyunca âhiret için kazanılacak sevaplardır. Zira kalıcı olan, âhiret için önden gönderilendir ve insan öldükten sonra dünyadan getirdikleri ile baş başa kalacaktır. Orada ziyan etmemek için, ömrünü

¹⁶³ Kasas, 28/77.

¹⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 523.

¹⁶⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XX,112.

¹⁶⁶ Bkz. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVIII, 324.

¹⁶⁷ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, VI, 431.

¹⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, XVII, 319-320.

âhiretteki payını artırma yolunda tüketmeli, dünyanın geçici nimetlerine rağbet etmemelidir. Bu görüşü savunanlara göre, kişinin dünyadaki nasibi; ömrüdür, onu âhiret azabından kurtaracak ve âhirette ona kazanç getirecek olan salih amelleridir.¹⁶⁹

Dünya hayatı, ebedî âlemdeki ahiret hayatına göre çok daha kısadır; kul bunu unutup sanki ebedî kalacakmış gibi bu dünyaya bağlı kalmamalı, dünyasını âhireti için değerlendirmelidir.¹⁷⁰

Yine aynı şekilde Kasas sûresinde Allah'ın Kârûn'a “Allah'ın sana verdiği şeylerde âhiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez.”¹⁷¹ şeklindeki hitabını müfessirlerimiz; ‘Yani dünyalık ihtiyacını görecektene kadar harcadıktan sonra sana dünyada verilen bu nimetlerle âhiret yurdunu kazandıracak bir nasibin peşinde ol.’¹⁷² ‘Allah'ın sana verdiği zenginlikten âhiret yurdunu yani Allah'ın sevabını ara. Bunda sevaba vesile olacak şeylere sarf etme (harcama) vardır. Dünyadan nasibini unutma. O, bununla (dünyada sana verilenlerle) âhiretini elde etmendir. Ve ondan (dünyadan) yeteri kadarını almandır. (harcamandır)¹⁷³ ‘Allah'ın sana verdiği mallardan Allah yolunda sarf etmekle âhiret yurdunu talep et. Dünyada âhiret için çalışmayı unutma.’¹⁷⁴ ‘Allah'ın sana verdiği mallarda Allah'ın rızasını iste. Bu da; taat, infak, sadakalar ve iyiliklerdir. Dünyadan da (helalden faydalanma ve ancak helali isteme konusundaki) hissini ihmal etme’¹⁷⁵ diye yorumlamışlardır.

Görüldüğü gibi İslâm'ın hayat görüşünü, “âhireti kazanmak, dünyayı unutmamak” şeklinde dengeleyen bu âyette üç husus dikkat çekmektedir:

a) Allah'ın ihsan ve lütfu olan dünyevi imkanlarla âhireti araştırmak, diğer bir ifadeyle dünyada iken âhireti kazanmak.

¹⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 322 vd.; Kurtubî, *el-Câmi* ', XVII, 319; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 657; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XX, 112.

¹⁷⁰ *Kur'an Yolu*, V, 245-246.

¹⁷¹ Kasas, 28/77.

¹⁷² Abdulkadir Şener- Cemal Sofuoğlu- Mustafa Yıldırım, *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali*, TDV Yay., Ankara, 2011, s. 393.

¹⁷³ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü 'akli's-selîm*, IV, 319.

¹⁷⁴ Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, I-V, Dâru İhyâü't-Türâs, Beyrut, 2012, III, 356; Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1987, s. 394.

¹⁷⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, II, 427.

- b) Dünya hayatı için dünyadan faydalanmayı ihmal etmemek.
- c) İyilik etmek, fesat çıkarmamak, haktan yana olmak.

Son iki husus bir anlamda "âhireti arama" nın şekil ve yöntemini göstermektedir. Adeta şöyle denilmektedir: Sonlu ve sınırlıdır diye dünya hayatı küçük görülmemeli, Çünkü sonsuz ve sınırsız olan âhîret yurdunun yaşantısı, dünya hayatını değerlendirmeye bağlıdır.¹⁷⁶

Kısacası, dünya konusunda müminlerden istenen, ölçülü ve dengeli olması, ne dünyasını âhireti için, ne de âhîretini dünyası için terk etmesidir. Zira bu dengeyi sarsacak aşırı uçların bir tarafında tamamen maddeye dayalı olan dünyevîleşmiş bir yaşantı, diğer tarafında ise ruhbanlık denilen tamamen mistikleşmiş bir hayat bulunur.

II. Dünyevîleşmenin Mahiyeti

Dünyevîleşme; kelime anlamı itibari ile isim olarak dünyaya ait olma demektir. Dünyevîleşmek ise bu aidiyeti fiilen yaşıyor olmaktır. Zıddıyla düşünüldüğünde de dünyevîleşme tabii olarak öbür âleme, yani ukbâya ait olmama, orayla alakalı bulunmama demektir. O zaman akla şöyle bir soru gelmektedir: Dünyaya ya da ukbâya ait olma nasıl gerçekleşir? Bunun ölçüsü nedir? İnsan ne yaparsa dünyaya ya da ukbâya ait olmuş olur?

Sorunun cevabını vermek sanıldığı kadar kolay değildir. Çünkü bu aidiyetlerden hiçbirinin belli bir sınırı yoktur. Her insan bir ölçüde dünyaya aittir. Gerçi dünyaya ait olma ile dünyevîleşmeyi de farklı şeyler olarak görebiliriz.

O halde denilebilir ki, dünya için yaşama ya da dünyayı önceleme dünyevîleşmedir. Bu noktadan hareketle Kur'ân'da her birinin ayrı ayrı örneklerinin sergilendiği pek çok dünyevîleşme çeşidinden ya da dünyevîleşmenin farklı kademelerinden söz edebiliriz. Buna göre;

1. Öbür âlemi bütünüyle inkâr edip, hayatın bu dünyadan ibaret olduğunu söylemek ya da böyle inanmak¹⁷⁷ tam anlamıyla dünyevîleşmektir.

¹⁷⁶ İsmail Lütfi Çakan, *Müslümanca Yaşamak*, Nesil Yay., İstanbul, 2003, s. 29-30.

¹⁷⁷ Bkz. En'âm, 6/29-30; Câsiye, 45/24.

Âhiret hayatını inkâr edenler için hayat sadece bu dünyadan ibarettir, ölümden sonrası başka bir hayat yoktur. Böyle bir insanın mümin olamayacağı açıktır. Böyle bir inanç tamamen sekülerdir, profandır. Çünkü hiçbir şeyde manevî bir boyut tanımaz. Bu kimse ya mülhid, kâfir, inkârcı, materyalist, ateisttir.

2. Bir tanrıya inandığı ve ikinci bir âlemin olabileceğini söylediği halde bundan çok emin olamamak ve orası için hazırlık yapmanın gereğine inanmamak da bir tür dünyevîleşmedir.¹⁷⁸ Deistler ve Agnostikler buna benzer bir inanca sahiptirler.¹⁷⁹

3. Öbür âleme, oradaki hesaba kitaba ve bunun için bir şeyler yapmanın gereğine inandığı halde o dünyaya hazırlanmak için hiçbir şey yapmayıp bu dünyayı canının arzuladığı gibi yaşamak, zevk ve sefa, lüks tutkusu içinde bir ömür sürmek, arzu ve isteklerinin esiri olmak da bir dünyevîleşmedir.

Dünyevîleşmek tamamen dünya için yaşamak, dünyayı ve dünya hayatını incelemek, asıl olarak dünyayı bilmektir. Âhirete inansa dahi, Allah'ın verdiği bütün imkânları dünyası için harcamaktır. Onun için sevinmek, onun için üzülme.

Dünyevîleşmek, hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalışmaktır. Allah Hûd (a.s) kavmini “*Ne oluyor da hiç ölmeyecekmiş gibi kâşaneler yapıyorsunuz!*” diye uyarmıştı.¹⁸⁰

Kul eğer Rabbinin varlığını ve nimetlerini inkâr eder, O'nun birliğini unutup ortak koşar, emir ve yasaklarına riayet etmez, kibirlenir ve O'nu anmaktan uzaklaşıp kendisini Yaratan'ı unutursa, Rabbi de kulunu unuttur,¹⁸¹ âhirette de onu büyük azaba uğratar.¹⁸²

4. İmanı tam, asgari düzeyde farzları yapan, büyük günahlardan sakınan, bununla birlikte en büyük derdi, asıl çabası dünya olan, dünyayı hayatının gayesi edinen, onun için sevinen, onun için üzülen insan da bir nevi dünyevîleşme

¹⁷⁸ Bkz. İsrâ, 17/83; Fussilet, 41/51; Meâric, 70/19-21.

¹⁷⁹ Bkz. Erdem, Hüsâmettin, “Deizm”, *DİA*, IX, 109-111; Kutluer, İlhan, “Lâedriyye”, *DİA*, XXVII, 41-42.

¹⁸⁰ Şu'arâ, 26/129.

¹⁸¹ Tahâ, 20/116.

¹⁸² Gâşiye, 88/23-24.

yaşamaktadır.¹⁸³ Çünkü ne kadar ibadet ediyor olursa olsun, onun terazisinde dünya ukbâya ağır basmaktadır. Ama bu insanın kurtuluş ümidi vardır.

5. Şöyle bir dünyevîleşmeden de söz etmek mümkündür: Modern zamanların bazı fikren mağlup müslümanları, âhirete inandıklarını söylemek ve bunu şiddetle savunmakla beraber, pozitivizmin ve rasyonalizmin etkisiyle dinin her öğretisini deney ve akılla izah etmeye kalkışmakta ve farkında olmadan dünya merkezli bir âlem düşüncesi taşımaktadır. Bu tutumun sonucu, âhret bilincinde zafiyet, cennetin de cehennemden de dünyaya taşınmasıdır.¹⁸⁴

6. Belki bütün bunların zıddı bir durumdan da söz edebiliriz: Sûfî bir bakış ve bir lokma bir hırka anlayışı ile dünya ve dünya nimetlerine karşı ilgisiz ve soğuk durma, dünyanın malına mülküne önem vermeme, zühdane bir hayat tarzı ile dünyanın gelip geçici heves ve tutkularına karşı özel bir tavır içinde bulunma, dünyadan tamamen elini ayağını çekme ve küs olma, yeme içme, uyuma ve evlenme gibi dünyevî hazları terk ederek bir nevi ruhbanlık ya da riyazet yaşama, inzivaya çekilme...

Tamamen dünyayı ihmal etme, dünya ve âhret dengesini gözetmeme kişileri tembelleğe sürüklemekte, bir noktada âhretin de kaybedilmesine neden olmaktadır. ‘Bir lokma, bir hırka’ sözündeki gerçek murad da dünya ve onun nimetlerine karşı mütevazı ve alçakgönüllü olup açgözlü ve hırslı olmamaktır. Gerçekte zühd; kişinin mala yani dünyaya sahip olmaması değil, eşyanın kişiye sahip olmaması yani dünyevî sevgi ve bağlılıkların gönülde taht kurup âhret ve Allah düşünce ve sevgisinin yerini almamasıdır.¹⁸⁵

Kur’ân-ı Kerîm’e göre insanın hayatı temel olarak iki dönemden ibarettir: Dünya hayatı, âhret hayatı. Dünya hayatıyla âhret hayatı arasında çok sıkı bir ilişki olduğu ve âhret hayatının dünya hayatına göre şekilleneceği sıklıkla

¹⁸³ Bkz. Kıyâme, 75/20-21; İnsan, 76/27.

¹⁸⁴ Faruk Beşer, “Dünyevîleşmenin Tezahürleri ve Dünya-Ukbâ Dengesi”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2011, sayı: 13, ss. 28-31, s. 29.

¹⁸⁵ Bkz. Ahmet Yıldırım, *Din, Dünyevîleşme ve Zühd*, s. 244-257; Kadir Özköse, “Zühd ve Sûfilerin Zühdde Yükledikleri Anlam (Tasavvufta Dünyevîleşmeye Tepkisel Yaklaşım)”, *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2002, c. VI, sy. 1, ss. 175-194, 186, 188; Süleyman Uludağ, “Dünya”, *DİA*, X, 22-25.

vurgulanmaktadır: “Kim bu dünyada (hakikate karşı) kör ise o âhirette de ködür ve (doğru yoldan) daha da sapmıştır.”¹⁸⁶

Yine Kur’ân-ı Kerîm’de âhirette insana verilecek nimetler zikredilerek, bu dünyadakilerin âhirettekilere oranla daha değersiz ve kısa ömürlü olduğu hatırlatılıp insan nefsinin tutkuyla dünyaya bağlanması engellenmeye çalışılır. Kur’ân’ın bu mesajını anlamadaki kaymalar ve sapmalar, dünyevîleşme sonucunu doğurur. Bu tip bir insan, âhîret hayatını reddetmemekle beraber, kendisinde ona karşı bir kayıtsızlık ve vurdumduymazlık başlar. Bunun tabii neticesi ise unutmaktır.

Unutma konusunda Kur’ân-ı Kerîm’de insan sıklıkla uyarılır:

“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve herkes, yarın için ne göndermiş olduğuna baksın. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar fâsık kimselerdir.”¹⁸⁷

“Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz. O der ki: Ey rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Hâlbuki daha önce gören biriydim. Allah buyurur: İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bu gün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!”¹⁸⁸

“Cehennemlikler cennetliklere, ‘Ne olur, sudan veya Allah’ın size verdiği rızıkta biraz da bizim üzerimize akıtın.’ diye çağırırlar. Onlar, ‘Şüphesiz Allah, bunları kâfirlere haram kılmıştır.’ derler. Onlar, dinlerini oyun ve eğlence edinmişler ve dünya hayatı da kendilerini aldatmıştı. İşte onlar bu günlerine kavuşacaklarını nasıl unuttular ve âyetlerimizi nasıl inkâr edip durdularsa, biz de onları bugün öyle unuturuz.”¹⁸⁹

Örnek olarak aldığımız âyet-i kerîmelerde de görüldüğü gibi “unutmak” ile “dünya hayatına aldanmak” arasında sıkı bir bağ vardır. Dünya hayatına aldanmanın neticesi; hesabı, âhîreti ve hatta Allah’ı unutmaktır.

¹⁸⁶ İsrâ, 17/72.

¹⁸⁷ Haşr, 59/18-19.

¹⁸⁸ Tâhâ, 20/124-126.

¹⁸⁹ A’râf, 7/50-51.

Kur'ân, dünya hayatının cazibesine kapılıp kulluğu unutan, sorumluluklarını yerine getirmeyen, hatta dünyalık kazanma uğruna Allah'a şirk, isyan ve günah içinde yüzen kâfir insanlara şu uyarıyı yapmaktadır: *“İnsanların hesaba çekilecekleri (gün) yaklaştı. Hal böyle iken onlar, gaflet içinde yüz çevirdiler.”*¹⁹⁰ Ancak Kur'ân, kâfirlerin dünya hayatına aldanıp âhireti terk ettiklerine, dünyaya bağlandıklarına, nefislerini arındırmaya çalışmadıklarına temas etmektedir. Böylece Allah'ın da onlara cennete girmeyi, cennetin rızık ve nimetlerini haram kıldığı, dünya hayatının da onları aldattığını, âhireti düşünemez hale getirdiğini bildirmektedir.

İnsanın âhireti yalanlamasının özünde dünyada sonsuz yaşama sevgisi ağır basmaktadır. Bu arzu insanda âhireti düşünmeme ve unutma şeklinde tezahür etmektedir. Zaten tasavvufa göre dünyanın tarifi yapılırken, insanı gaflete düşüren ve Allah'tan uzaklaştıran mal, mülk, menfaat, makam, mevki, hırs, şan ve şöhret gibi şeyler olduğuna dikkat çekilmektedir.¹⁹¹

Kur'ân-ı Kerîm dünya hayatına aldanıp ebedî hüsrana uğramamak için şu tavsiyede bulunur: *“Dinlerini oyun ve eğlence edinenleri ve dünya hayatı kendilerini aldatmış olanları bırak. Hiç kimsenin kazandığı yüzünden mahrumiyete sürüklenmemesi için Kur'ân ile öğüt ver. Yoksa ona Allah'tan başka ne bir dost vardır, ne de bir şefaatçi. (Kurtulmak için) her türlü fidyeyi verse de bu, ondan kabul edilmez. İşte onlar kazandıkları yüzünden helake sürüklenmiş kimselerdir. Küfre saplanıp kalmalarından dolayı onlara çılğınca kaynamış içecek ve elem dolu bir azap vardır.”*¹⁹²

Bu âyetlerde verilmek istenen mesaj ve oluşturulmak istenen zihin, vahyin ışığında dünyanın olması gereken yere oturtulmasıdır. Bunun dışında aşırıya giderek dünyevileşme yoluna sapmak, geçici bir kalp kararması, baskın nefs-i emmâre hâlidir. Bu nazik durumun farkında olan mümin şahsın yapması gereken şey Kur'ân'ın yönlendirmesi ile şudur: *“İnsanlardan öylesi vardır ki; ‘Rabbimiz, bize dünyada ver.’ der; onun âhirette nasibi yoktur. Onlardan öylesi de var ki: ‘Rabbimiz bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik (ver) ve bizi ateşin azabından koru.’ der.*

¹⁹⁰ Enbiyâ, 21/1.

¹⁹¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul, 1991, s. 146.

¹⁹² En'âm, 6/70.

*İşte bunların kazandıklarına karşılık nasipleri vardır. Allah, hesabı pek çabuk görendir.”*¹⁹³

Kontrol altına alınamayan dünyevîleşmenin sonunun sekülerleşme olduğunu belirtmiştik. Bu tamamen bir zihin kaymasıdır. Aynı zamanda zihni kayan ve dengeyi bozan insanın görüntüde dininin olması, dinî işlerle meşgul olması hatta dini, bir nevi resmi görev olarak seçmiş olması bir şeyi değiştirmez. Dünyevîleşmenin çarkları arasında öğütölmeye mahkûm hale gelir. Kur’ân-ı Kerîm’in konuyla alakalı uyarılarının arasında “dünyevîleşmiş âlimlere!” uzunca yer vermesi oldukça dikkat çekicidir:

*“Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah’ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcayamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar, cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve ‘İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi, tadın bakalım, biriktirip sakladıklarınızı.’ denilecek.”*¹⁹⁴

“Büyük bir ihtimalle âyetlerdeki ifadeler, her şeyden önce, Yahudi ve Hristiyan cemaatlerinin zenginliğine ve bu cemaatlerin bu zenginliği kötüye kullanmalarına işaret etmektedir. Yine de bazı müfessirler, buradaki kastın (imanın), Müslümanlar da dâhil, doğru/maruf amaçlar için hiçbir harcamada bulunmaksızın servet toplayan ve ona sarılıp tutunan herkesi içine aldığı görüşündedirler.”¹⁹⁵

*“Allah’ın indirdiği kitabın bir bölümünü gizleyenler ve onu az bir şey karşılığında satanlar yok mu, onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Allah kıyamet gününde onlarla konuşmayacak, onları arındırmayacak! Onlar için elem verici bir azap vardır.”*¹⁹⁶

“Kendisine mesajlarımızı lütfettiğimiz halde onları bir kenara atan kimsenin başına gelecek olanı anlat onlara. Şeytan yetişip yakalar onu ve daha başka niceleri gibi, vahim bir sapışla sapıp gider. Şimdi, eğer biz dileseydik, onu âyetlerimizle yüceltir, üstün kılardık. Fakat o dünyaya saplanıp kaldı ve yalnızca kendi arzu ve heveslerinin peşinden gitti. Bu bakımdan, böyle birinin durumu (kışkırtılan) bir

¹⁹³ Bakara, 2/200-201.

¹⁹⁴ Tevbe, 9/34-35.

¹⁹⁵ Esed, *Kur’ân Mesajı*, s. 357.

¹⁹⁶ Bakara, 2/174.

*köpeğin durumu gibidir; öyle ki; onun üzerine korkutarak varsan da dilini sarkıtıp hırlar, kendi haline bıraksan da. Bizim âyetlerimizi yalanlamaya kalkan kimselerin hali, işte böyledir. Öyleyse bu kıssayı anlat ki belki derin derin düşünürler.”*¹⁹⁷

“Metnin aslında, bu ayetin tamamı geçmiş zaman kipindedir. Fakat ayetin açık anlamı genel bir gerçeğin ifadesi durumunda olduğu ve bazı müfessirlerin ileri sürdüğü gibi, bilinen belirli bir kişiyi ima etmediği için, onu geniş zaman kipiyle aktarmak daha doğru geldi bize. Burada sözü edilen insan tipi, ilahî mesajı anlayan ama buna rağmen, bir sonraki ayette işaret edildiği gibi, “dünyaya fazla sarılması” yani hayata maddeci “dünyevî” bir açıdan bakması yüzünden hakkı kabule yanaşmayan kimsedir. Tutum ve davranışları, yalnızca dünyaya bağlı ve arzularının ona günübürlük fayda ya da zarar olarak gösterdiği şeyler tarafından belirlendiği için, burada anlatılan insan tipi, harici şartlar ne olursa olsun, daima aklıyla bedensel güdüleri arasındaki çatışmanın ve dolayısıyla içsel huzursuzluğun, hayali korku ve kuruntularının kurbanı durumundadır. Bunun için de inanmış bir kişinin inanç yoluyla eriştiği zihni berraklıktan ve ruhî dengeden yoksundur.”¹⁹⁸

Demek oluyor ki dünyevîleşme, bir kısım ritüelleri yapmakla, dindar bir görüntü sergilemekle hatta dini, bir meslek olarak seçmekle sakınılması mümkün olan bir olgu değildir. Daha çok, zihin ve kalp kontrolüyle dengenin sağlanması mümkündür.

III. Dünyevîleşmeye Götüren Sebepler

“*Dünya sevgisi bütün kötülüklerin başıdır*”¹⁹⁹ hadis-i şerifinde ifade edildiği gibi, kötülükler, olumsuzluklara ve sapmalara neden olan dünyevîleşmeyi ortaya çıkaran sebepler doğru tespit edilemedikçe çözüm yollarını ve kurtulma çarelerini ortaya koymak mümkün olmaz. Bu sebeple dünyevîleşmeye götüren sebepleri, Kur’ân âyetlerindeki ifadeler doğrultusunda belirlemeye çalıştık.

A. Dünyanın Cazipliği

Sevginin mahalli olan kalp, farklı sevgilere meyledebilecek tarzda yaratılmıştır. Kalp, güzellik, zarafet, asalet veya zenginlik gibi dünyevî değerlere meyillidir ve dünya hayatının geçici zevklerinin cazibesine kapılabilir. Âdemoğlu, yaratıldığı andan itibaren fitratındaki bu meyille dünyalık peşinde koşmakta, şimdi ve buradayı, hızı ve hazzı yaşamak için manevi olanı öldürmeye, maddi olanı

¹⁹⁷ A’râf, 7/175-176.

¹⁹⁸ Esed, *Kur’ân Mesajı*, s. 310.

¹⁹⁹ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ ve müzîlü’l-ilbâs*, I-II, thk. eş-Şeyh Yusuf b. Mahmud el-Hac Ahmed, Mektebetü’l-‘İlmi’l-Hadîs, Dimeşk, 1421/2001, Hadis No: 1099, I, 392.

yüceltmeye eğilim duymaktadır.²⁰⁰ Bu nedenle, kullarını çok iyi tanıyan Cenâb-ı Hak, insanın tabiatında bulunan çeşitli zaafılara işaret ederek onları uyarmıştır. Allah Teâlâ, insanın malı çok sevdiğini bildirmiş,²⁰¹ Allah Resûlü de “*Âdemoğlunun iki vadi dolusu altını olsa üçüncüsünün de olmasını ister.*” şeklinde bu düşkünlüğe dikkat çekmiştir.²⁰²

Kur’ân’da, kadın, evlat, altın, gümüş, salma atlar, sağmal hayvanlar ve ekinler gibi dünya nimetlerinin insanlara cazip kılındığı, oysa bunların dünya hayatının geçici haz ve menfaatlerinden olduğu bildirilmektedir.²⁰³

“Ayette sayılanlar “dünya hayatının geçici menfaatleri” de olsalar, kendilerine insanların arzulayacağı, tutku halinde bağlanacağı bir cazibe verilmiştir. İnsanların fitratlarında da bunları arzu etme, sevme ve bağlanma eğilimi zaten vardır. Yani dünya ziynetleri insanlar içindir. Sanki insanlar da dünya ziynetleri için yaratılmış gibidir! Bu nimet ve ziynetlerden uzak durmak veya bunları sevmemek, her insan için pek mümkün değildir. O nedenle dünya nimet ve ziynetleri asıl olarak insanlara helaldir. Ayette söylenmek istenen şudur: Allah’ın insana nimeti yalnız bunlar değildir; bilenler için bunlardan çok daha değerli ve kalıcı nimetleri de vardır. O halde dünya hayatının geçici nimetlerini hayatın amacı haline getirip de onları israf ile kullananlar, kendilerini Allah’ın kalıcı ve daha değerli nimetlerinden mahrum ettiklerini bilmelidirler!”²⁰⁴

Allah Teâlâ yarattığı dünya nimetlerini insanlara özellikle de müminlere helal ve mubah kılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de bu hususu ifade eden pek çok ayet bulunmaktadır:

*“Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O’dur ve O, her şeyi hakkıyla bilmektedir.”*²⁰⁵

*“De ki: “Allah’ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar dünya hayatında Mü’minlere yaraşır; kıyamet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır. İşte bilmek isteyen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz.”*²⁰⁶

²⁰⁰ Topgül, “Kutsalsız Yollar: Dünyevîleşme Örneği -Kur’an-ı Kerîm Bağlamında-“, s. 54.

²⁰¹ Âdiyât, 100/8.

²⁰² Müslim, “Zekât”, 116.

²⁰³ Âl-i İmrân, 3/14-15.

²⁰⁴ Zeki Duman, *Beyânu'l-hak: Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, I-III, Fecr Yay., Ankara, 2008, III, 191.

²⁰⁵ Bakara, 2/29.

²⁰⁶ A’râf, 7/32.

“Allah’ın size verdiği helal ve temiz rızıklardan yiyin ve iman etmiş olduğunuz Allah’ın yasaklarından sakının.”²⁰⁷

“... Bencillik insanın fitratında/nefsinde/ruhunda her zaman vardır...”²⁰⁸

Âyet-i kerîmede insanın fitratında var olduğu ifade edilen şuhh, daha önce de anlattığımız üzere Arapçada hasislik ve cimrilik için kullanılan bir kavramdır. “Şuhh, cimriliği de içine alan bir huyu ifade eder. Bu huy pek çok fenalığın kaynağı durumunda olan bencilliktir.”²⁰⁹

Hem dünyevî arzuların insanlara süslü gösterilmesi hem de nefislerin bencillik duygusuyla kuşatılmış olması insan fitratında dünyevî olana meylin varlığını göstermektedir.

İnsanı yaratan ve fitratına bu meyli koyan Yüce Yaratıcı, geçici olan arzular peşinde koşmakla ebedî olanı tercih etmek arasında kullarını sınava tabi tutmaktadır. Pek çok ayette de anlatıldığı gibi, geçici olan lüks ve şatafata, küçük çocukların albenili oyuncaklarına benzeyen dünya süslerine aldanmadan yaşayanlar, kazananlardan olacaktır.

“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz.”²¹⁰ buyuran Cenâb-ı Hak, Allah rızasının dünya nimetlerinin üzerinde olduğunu kullarına hatırlatmıştır. Mü’mine yaraşan, dünyanın geçici ve aldatıcı güzelliklerini idrak edip, onlara kendini kaptırmaması ve her halükârda Rabbini bilip O’nun yanındakine itibar etmesidir; bu anlayış içerisinde dünya metândan yararlanmasıdır.

Bazı âlimler dünya hayatının cazibesine karşı insanın tavrının şu dört şekilden biri olduğunu söyler:

a – İnsan ya her şeyiyle dünyanın metâi, ziyneti ve süsü olarak değerlendirilen hususlara kendini verir, benliğini tamamen buna hasreder; tek hedefi ve tek gayesi dünya malı ve metâi olur. Bu, tasvip edilmeyip kınanan bir turumdur.

²⁰⁷ Mâide, 5/88.

²⁰⁸ Nisâ, 4/128.

²⁰⁹ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 1992, III, 111,167.

²¹⁰ Âl-i İmrân, 3/92.

b – İnsan ihtiyacı olduğu halde bu nimetlerden yararlanmayı ret eder; bu da aynı şekilde tasvip görmeyen bir yaklaşımdır.

c – İnsan âhireti gözetmeksizin meşru bir yolla bunlardan istifade eder ki, bu, kınanmadığı gibi, medh de edilmez.

d - İnsan âhireti gözeterek bunlardan yararlanır ki, övülen, tasvip edilen anlayış da budur.²¹¹

B. Dünya Sevgisi

“Dünyevileşme; dünyâ-âhret dengesinin dünya lehine bozulması, ahsen-i takvim üzere yaratılan insanın esfel-i sâfilîne düşüş serüvenidir.”²¹²

Dünya ve âhret kelimeleri, Kur’ân’da 115 yerde geçer. Her iki kavramın birbirine denk bir şekilde kullanılması, kavramlar arasında sıkı bir irtibatı ortaya koymaktadır.

Dünya ve ahret kelimeleri, karı-koca, erkek-dişi, ölüm- hayat vb. semantik olarak biri diğerini çağrıştıran ikizine bağlı çift kelime gurupları gibi olup, birbirlerini hatırlatırlar. Bu bağlamda birçok âyette bu iki kelime bir arada zikredilir; ayrı olarak zikredildiklerinde dahi “dünya” denildiği zaman hemen akla “ahret” gelir; “ahret” dendiği zaman da “dünya” hatırlanır.²¹³

Kur’ân-ı Kerîm’e göre dünya ilk, âhret ise son hayattır.²¹⁴ İslam’da tüm değerlendirmeler dünya ve âhretin birlikteliği ve dengesi üzerine oturtulmuştur. Referans olarak ise, varılacak nihai yer ve ebedi olan öteki dünya/âhret alınmıştır. Nitekim şu ayet buna en güzel örnektir: “*Siz geçici dünya malını (araza'd-dünya) istiyorsunuz, hâlbuki Allah (sizin için) âhireti istiyor.*”²¹⁵ Ayette geçen araz kelimesi dünyalık, az ya da çok olsun dünyadaki payından insana düşen hisse” anlamındadır. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen ve Müslümanların üç-beş günlük geçici ve aldatıcı dünya menfaati için faziletten taviz vermemeleri ve Allah katında elde edecekleri mükafatı

²¹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVII, 213.

²¹² Ahmet Yıldırım, *Din, Dünyevileşme ve Zühd*, s. 103.

²¹³ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara Üny. İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1975, s. 106; Aydar, “el-Hayâtu'd-Dünyâ”nın Kavramsal Analizi”, s.86.

²¹⁴ Duhâ, 93/4.

²¹⁵ Enfâl, 8/67.

yok saymamaları gerektiğine dikkat çeken araz kelimesi²¹⁶ “sonradan ve tesadüfen ortaya çıkan, ansızın baş gösteren, varlığı devamlı ve zorunlu olmayan durum, geçici dünya malı ya da basit yollarla elde edilen fayda” anlamı taşır.

Araz, kelimeler literatüründe de istiare yoluyla, “renk ve tat gibi daimî olmayan ve özsel varlığı bulunmayan şey” diye tarif edilir.²¹⁷ Ayette her ne kadar bu dünyada yaşıyor olsak da aslında buraya ait olmadığımızı bilmek ve yönümüzü daima âhirete dönmek gerektiği hatırlatılmaktadır.

“Ebedi olan, şimdi'yi yaşadığımız burası değil, burada yaşam biçimleriyle anlamlandıracağımız öte'dir. Ayrıca, Allah'ın âhireti istemesi, kendisinin ebedi oluşuyla da ilgilidir.”²¹⁸

Âhiret kelimesi, genel olarak ötede olan; şimdi ve burada olmayan, daha sonra olacak olan, içinde bulunduğumuz anın peşinden gelen anlamına gelmektedir.²¹⁹ Kur'ân'da âhiret kelimesi; 'ölüm sonrası hayat', 'son hesap günü', manalarında kullanılmaktadır.²²⁰

“Dünyevîleşme, ontolojik anlamda ebediliği ‘şimdi’de aramanın adıdır. Hiç kuşkusuz her insanda ebedilik (huld) düşüncesi vardır. Kendisinde yeterli düzeyde ‘takva’ gelişmemiş insanlar, Kur'ân'ın ‘aldatıcı zevk ve geçinme’si diye tanımladığı dünyanın cazibesine tutularak ebediliği bu dünyada aramaya kalkabilir.²²¹ Nitekim Kur'ân, böyle bir insan tabiatından daha somut bir biçimde bahseder: *Fakat o, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü.*”²²²

Kur'an-ı Kerîm'de ebediliği burada arayanların durumu tahlil edilirken "yere çakılıp kalma"²²³ ifadesinin kullanılması da oldukça ilginçtir.

Dünyevîleşme sebeplerinden biri de âhiretin varlığını ve olabirliğini reddetmemekle beraber tercihi dünyadan yana yapmaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde “îsâr”, iki yerde de “istihbab” kavramıyla insanın sevgi dengesini dünyanın lehine bozması anlatılır:

²¹⁶ Nisâ, 4/94; A'râf, 7/169; Enfâl 8/67; Nûr, 24/33; bkz. Abdülbâki, “arz” md., *el-Mu'cemü'l-Müfrehes*, s.28-32.

²¹⁷ Râgıb el-İsfahânî, “arz” md; *el-Müfredât*, s.19; Yusuf Şevki Yavuz, “Araz”, *DİA*, III, 337-338.

²¹⁸ Altıntaş, “İslamî Anlayışa Göre “el-Hayâtü'd-Dünyâ” Kavramını Yorumlama Biçimleri”, s.138.

²¹⁹ Bkz. Burhanettin Can, “Dindarlık ve Dünyevîleşme”, s. 76.

²²⁰ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut, İstanbul, 1991, s. 33, 96, 193, 563.

²²¹ Ramazan Altıntaş, “Kur'an Bağlamında Dünyevîleşme”, s.11.

²²² A'râf,7/176.

²²³ Tevbe, 9/38.

“O büyük felaket (kıyamet) geldiğinde; o gün insan yapıp ettiklerini iyice hatırlayacak. Ve görecek olana cehennem açık bir şekilde gösterilecektir. Azgınlaşan ve dünya hayatını âhirete tercih eden kişi; cehennem onun için tek barınaktır.”²²⁴

“Doğrusu arınan ve rabbinin adını anıp namaz kılan kurtuluşa ermiştir. Fakat siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Oysa âhiret daha hayırlı ve süreklidir.”²²⁵

Dünya fâni, âhiret ise bâkidir. Şüphesiz bâki olan fâni olandan daha hayırlı olmasına rağmen siz fâniyi bâkiye tercih ediyorsunuz. Arfece “Biz İbn-i Mesud’un yanında idik. Bu ayeti okudu ve bize “biliyor musunuz neden dünya hayatını âhirete tercih ediyoruz” dedi. Biz “hayır” dedik. Bunun üzerine, “Çünkü dünyanın nimetleri, yiyecek, içecek ve lezzetleri bize peşin verildi. Âhiret ise bizim için şu anda gayb olup görünmez haldedir, bizden uzaktır. Biz de peşin olanı gecikene tercih ettik” dedi.

Âhiret şu iki nedenle dünyaya tercih edilir: Birincisi âhiret içindeki nimetler ve lezzetler bakımından dünyadan çok daha üstündür. İkincisi ise dünya fâni ve gelip geçici, cennetteki hayat ise ebedî ve sonsuzdur.²²⁶

Râzî, şu sebeplerle âhiretin dünyaya göre daha hayırlı olduğunu belirtmektedir:

- a) Âhiret, maddî-manevî huzuru ve mutluluğu ihtiva etmektedir. O halde âhiret, dünyadan daha iyidir.
- b) Dünyanın lezzetli olan şeyleri bile, çeşitli elementlerle iç içedir. Hâlbuki âhiret hiç de böyle değildir.
- c) Dünya fâni, âhiret bâkidir. Bâki olan ise fâni olandan daha hayırlıdır.”²²⁷

“Bu Rablerin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övgüye layık olan Allah’ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır. O Allah ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur. Şiddetli azaptan dolayı kâfirlerin vay haline! Onlar dünya hayatını âhirete tercih eden, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermek isteyenlerdir; işte onlar derin bir sapkınlık içindedirler.”²²⁸

²²⁴ Nâzi’ât, 79/34-39.

²²⁵ A’lâ, 96/14-16.

²²⁶ Mevdudî, *Tefhimü’l-Kur’ân*, VII, 103.

²²⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXXI, 149.

²²⁸ İbrahim, 14/1-3.

Bir şeyi diğerine tercih eden kimse sanki kendi nefisinden tercih ettiği şeyi etmediğinden daha çok sevmesini istemektedir.²²⁹

Dünya sevgisi literatürde “Hubb-i dünyâ” olarak zikredilmektedir. Hub; kısaca “buğzun zıddı” olarak tanımlanmakta ve yaygın biçimde “sevgi” anlamında kullanılmaktadır.²³⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de *hubb* kelimesi dokuz ayette geçmekte, yetmiş iki yerde de aynı kökten isim ve fiiller yer almaktadır.²³¹

İnsanların dünya hayatında, iyi olsun kötü olsun sevdiği şeylerden bazıları "el-hubbü" (sevmek, istemek, beğenmek) sözcüğü ile ifade edilmiştir. Allah sevgisi,²³² dünya sevgisi,²³³ küfrü imana tercih etme,²³⁴ kötülüğün yayılmasını sevme,²³⁵ dünyayı âhirete tercih etme,²³⁶ körlüğü hidayete tercih etme,²³⁷ mal sevgisi,²³⁸ maddi sevgi,²³⁹ mesken sevgisi²⁴⁰ gibi hususlar da bu kökten türeyen kelimelerle anlatılmıştır.

“Arapça’da *hubb* kökünden türemiş ve bir şeyi sevmenin peşine düşmek manasına gelen “el-istihbâb”, istif’âl formunda ‘alâ’ harf-i cerri ile birlikte kullanıldığı zaman tercih etmek ve seçmek anlamına gelir. Yani, iki şey arasından birini diğerine üstün tutmaktır.”²⁴¹

“*İstihbâb*; insanın bütün duygularına ve duyarlılığına olduğu gibi el koyan, ruhsal kaynaklarını bütünüyle emip yoksullaştıran ve dolayısıyla onu manevî/ahlakî gerçeklere karşı kaçınılmaz biçimde ilgisiz ve yalıtılmış kılan dizginsiz bir sevgiyle dünya hayatını seçmek demektir.”²⁴²

“*Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâra saparsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere- kim kalbini inkâra açarsa işte Allah’ın gazabı bunlaradır; bunlar için çok büyük bir azap vardır. Bu, onların dünya hayatını âhirete tercih etmelerindendir. Allah kâfirler topluluğuna hidayet vermez.*”²⁴³

²²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 361.

²³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “h-b-b” md., I, 289.

²³¹ Abdülbâki, “hbb” md.”, *el-Mu’cemü’l-müfehres*, s.191.

²³² Bakara, 2/165; Âl-i İmrân, 3/31; Mâide, 5/57.

²³³ Kıyâme, 75/20; İnsan, 76/27.

²³⁴ Tevbe, 9/23.

²³⁵ Nur, 24/19.

²³⁶ Nahl, 16/107; İbrahim, 14/3.

²³⁷ Fussilet, 41/17.

²³⁸ Fecr, 89/20; Âdiyât, 100/8.

²³⁹ Yûsuf, 12/30.

²⁴⁰ Tevbe, 9/24.

²⁴¹ Altıntaş, “İslamî Anlayışa Göre “el-Hayâtü’-d-Dünyâ” Kavramını Yorumlama Biçimleri”, s. 149.

²⁴² Esed, *Kur’ân Mesajı*, s. 499.

²⁴³ Nahl, 16/106-107.

Genellikle kâfirlerin kastedildiği bu âyetlerin yanında doğrudan müminlere hitap eden ve dünya-âhiret dengesinin kurulması noktasında onları uyaran âyetler de vardır: “*Ey iman edenler! Size ne oldu ki, Allah yolunda sefere çıkın, denildiğinde çakılıp kalıyorsunuz? Yoksa âhiretten vazgeçip dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz? Hâlbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretin yanında pek azdır.*”²⁴⁴

Birey ve toplumların hayatında âhireti bırakıp dünyanın tercih edilmesi genelde şu iki şekilde tezahür etmektedir:

a) Âhiret hiç hesaba katılmadan tamamen dünya lezzetlerine bağlanılmaktır. Kur’ân’da bu kimselerden şu şekilde söz edilir: “*Dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar ve âyetlerimizden gafil olanlar...*”²⁴⁵

b) “*Ey Rabbimiz bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver.*”²⁴⁶ diye dua edilmekle birlikte, teâruz halinde dünya âhirete tercih edilip, dünyanın gelip geçici arzu ve hevesleri için âhiret feda edilmektedir. Hâlbuki âhiret ebedî ve daha hayırlıdır.²⁴⁷ “Fâni olan dünya hayatı ne kadar zevkli olursa olsun, akıllı ve zeki olan insanların âhireti tercih ederek tezekkî ve felaha çalışmaları gerekir.”²⁴⁸ Zira Kur’ân-ı Kerîm’e göre, Allah’tan başkasına duyulan aşırı sevgi bir şirk vesilesidir.²⁴⁹ Elbette dünya ve hayat sevilecektir. Ancak bu sevgisinin ölçüsü, bizi O’ndan uzaklaştırmak yerine, bizi O’na daha çok yaklaştıracak bir boyutta olmalıdır.

“*Dünya hayatının yararları, insana zevk ve mutluluk verecek her türlü nimetleri ve tüm güzellikleri, âhirette Allah’ın lütfedeceği nimetler karşısında bir hiçtir. Hatta denilebilir ki geçici olduğu için bütün muhtevasıyla dünya hayatının tamamı, metâ’a dönüşse ve bir şahsa verilse, bu, âhirette Allah’ın lütfedeceği cennet karşısında yine de bir hiçtir...*”²⁵⁰

Dünyanın ölümlü insan için âhiret karşısındaki bu konumu, onu önemsememeyi ve değer vermemeyi değil; tersine, onu son derece ciddiye almayı, ancak yegâne yermiş gibi kendisine kapaklanmamayı, zevklerine başıboş dalmamayı

²⁴⁴ Tevbe, 9/38.

²⁴⁵ Yûnus, 10/7. Ayrıca bkz. Mü’minûn, 23/33: “*Dünya hayatında nimet verdiğimiz kimseler âhirete kavuşmayı yalanladılar.*”

²⁴⁶ Bakara, 2/201.

²⁴⁷ A’lâ, 87/16-17.

²⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 5767.

²⁴⁹ Bakara, 2/165.

²⁵⁰ Duman, *Beyânu’l-hak*, III, 697.

gerektirir. Bu itibarla dünyayı âhirete tercih anlık/dönemlik bir sapma olmaktan çıkıp, hayat tarzı haline gelince insanın kendini bulup, rabbine yönelmesi çok zor olur. Konuyla ilgili ilahî uyarıların üslubu, insanın kaymasını önlemeye yöneliktir.

C. Hırs ve Tamah

“Dünyevîleşmek, Allah’ı ve âhireti unutarak büyük bir hırsla dünyaya sarılmak, hiç yok olmayacakmış gibi dünya malına düşkün olmaktır.”²⁵¹

Kişiyi dünyevîleşmeye götüren sebeplerden biri de; aşırı dünyâ sevgisinden, şan ve şöhrat tutkusundan, maddî refah talebinden ve lüks hayat yaşama arzusundan kaynaklanan maddî hırs, tamahkârlık ve açgözlülüktür.

Hırs, psikolojik olarak; doymak bilmeyen bir açlık, sınırsız bir tatminsizlik olarak ifade edilmektedir.²⁵² Böyle bir huya sahip olan kişiye "haris" veya "muhteris" denilmektedir. Hadislerde ve ahlâk kitaplarında hırs ve ihtirasa yakın bir anlamda tûl-i emel de kullanılmaktadır. Bununla beraber hırs manasına gelen ve aşırı dünyalık arzusunu ifade eden "tama' (tamah)" ve "hubb-u şedid", "hubbu'l-mal", "hubbu'l-hayr" gibi terimler de kullanılmaktadır.²⁵³

Kur’ân-ı Kerîm’de *hırs* kelimesi geçmez. Bir ayette,²⁵⁴ Hz. Peygamber’in ümmetine olan sevgisi ve düşkünlüğü haris kelimesiyle ifade edilmiştir. Ayrıca iki ayette,²⁵⁵ yine Resûl-i Ekrem’in insanların iman edip hidayete ermeleri hususundaki şiddetli arzusu, bir ayette,²⁵⁶ birden fazla kadınla evli olan erkeklerin bunlar arasında adaletli davranma istekleri, diğer bir ayette de²⁵⁷ Yahudilerin dünya hayatına olan aşırı düşkünlükleri hırs kökünden gelen kelimelerle anlatılmıştır.

Hadislerde hırsın yöneldiği amaca göre anlamının değiştiği görülür. Meselâ bazı hadislerde yöneticilik ihtirası taşıyanlar yerilir.²⁵⁸ “İnsanoğlu yaşlansa da

²⁵¹ *Hadislerle İslam*, III, 639.

²⁵² Hayatî Hökelekli, "Hırs", *İslam 'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İFAV Yay., İstanbul, 1997, II, 257.

²⁵³ Mustafa Çağrı, "Hırs", *DİA*, XVII,383; Bkz. Adem Dölek, "Sünnet Işığında Hırs Hastalığı ve Korunma Yolları", *Harran Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: VI, Temmuz-Aralık 2003, ss. 50-76, s.53.

²⁵⁴ Tevbe, 9/128.

²⁵⁵ Yûsuf, 12/103; Nahl, 16/37.

²⁵⁶ Nisâ, 4/129.

²⁵⁷ Bakara, 2/96.

²⁵⁸ Müsned, II, 148; Buhârî, "Ahkâm", 7; Müslim, "İmâre", 14.

onda iki şey, hırs ve haset hep genç kalır” meâlindeki hadiste²⁵⁹ haset gibi hırs da aşağılayıcı bir anlamda kullanılmıştır. Buna karşılık hayır yapma arzusunu hırs kelimesiyle ifade edip öven hadisler de vardır.²⁶⁰ Hatta iyilik peşinde koşan bir kişiye Hz. Peygamber, “Allah hırsını artırsın”²⁶¹ diye dua etmiştir.²⁶²

Hırs, kelime olarak; şiddetli istek, açgözlülük²⁶³, elde edilmesi yönünde yoğun çaba göstererek bir şeyi istemek²⁶⁴, sonu gelmeyen istek, aşırı tutku, öfke, kırgınlık²⁶⁵ manalarına gelmektedir. Istılahta ise; mal, mülk, makam, mevki, şöhret, ilim, sevap kazanma gibi maddi ve manevi imkanları elde etmek için gösterilen aşırı arzu ve tutku anlamında kullanılmaktadır. Tasavvufî bir terim olarak da “kişinin bir şeyi elde etmek için olanca gücüyle çabalaması; gayeye varmak için haram-helâl demeden her vasıtayı meşru ve mubah görme; hedefe ulaşmak için hak-hukuk gözetmemek; tamahkâr olmak, kanaatkâr olmamak” şeklinde açıklanmaktadır.²⁶⁶

Hırs kelimesi, ahlâki ve tasavvufî eserlerde zühd ve kanaatin zıddı olarak daha çok mal, mülk ve servet düşkünlüğü anlamında kullanılmış; dinî ve ahlâkî zararları üzerinde durulmuş; kaderci bir yaklaşımla herhangi bir şeyi şiddetle arzu etmenin o konudaki ilâhî takdiri etkilemeyeceği belirtilmiştir. Özellikle, “İnsanoğlunun iki vadi dolusu altını olsa mutlaka bir üçüncüsünü ister; onun gözünü ancak toprak doyurur; tövbe edenlerin tövbesini Allah kabul eder” meâlindeki hadis²⁶⁷, insanın haris ve tamahkâr bir tabiata sahip olduğuna delil olarak gösterilmiş, bu duygunun frenlenmesinin gerekliliği üzerinde ısrarla durulmuştur.

Nitekim *Gazzâlî İhyâü ulûmi'd-dîn*'in hırs, tamahkârlık, başkalarının eline göze dikmeme ve kanaat konularını işlediği bölümünde;²⁶⁸ insanın en çok bir aylık geçimiyle meşgul olmasını tavsiye ederek daha ilerisinin kaygısını taşımayı

²⁵⁹ Müsned, III, 115, 119, 169.

²⁶⁰ Meselâ bkz. Buhârî, “Vekâlet”, 10; Müslim, “Kader”, 34; İbn Mâce, “Mukaddime”, 10.

²⁶¹ Müsned, III, 115, 119, 169.

²⁶² Buhârî, “Ezân”, 114; Ebû Dâvûd, “Salât”, 100. Bkz. Dölek, “Sünnet Işığında Hırs Hastalığı ve Korunma Yolları”, ss. 50-76.

²⁶³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredat*, 148; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, “h-r-s” mad., VII,11.

²⁶⁴ Cürçânî, “hırs” md., *et-Ta'rifât*, s. 710.

²⁶⁵ Türk Dil Kurumu (TDK), “Hırs”, *Büyük Türkçe Sözlük*,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ace7dd5426524.59047191 (Erişim tarihi: 12.04.2018).

²⁶⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 223.

²⁶⁷ Buhârî, “Rikâk”, 10; Müslim, “Zekât”, 116, 119; Tirmizî, “Menâkıb”, 32.

²⁶⁸ Bkz. Gazzâlî, *Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed, İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, (Çev. Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1974-1975, III, 527-540.

hırs saymakta, bu duygunun kişiyi kötü ahlâka ve yanlış tutumlara sevk edeceğini belirtmek suretiyle hırsın kişilik aşınmasına yol açtığına işaret etmekte ve bu duygunun yenilmesi için çareler önermektedir. Bu çareler içinde en dikkate değer olanı kanaati şeref, hırsı da zillet bilmektir.²⁶⁹

Gazzâlî, şeytanın kalpleri etkileme vasıtalarından biri olarak gördüğü haset ve hırsın insanların gözlerini kör, gönüllerini duyarsız hale getireceğini belirtir ve bu düşüncesini, “*Senin bir şeye olan aşırı sevgin gözünü kör eder, kulağını da sağırlaştırır*” meâlindeki hadisle²⁷⁰ delillendirir.

Hırsın; kişilerin durumlarına, değer verdikleri ve gerçekleştirmeyi arzu ettikleri şeylere göre; para hırsı, makam ve mevki hırsı, mal edinme ve biriktirme hırsı, şöhret olma hırsı, daha çok sevap kazanma hırsı, insanların hidayetine vesile olma hırsı gibi maddi ve manevi birçok çeşidi bulunmaktadır.²⁷¹

Biz burada daha çok dünyevileşme kapsamında kişinin sırf dünya ile ilgili, geçici olan makam, mevki, şan şöhret, mal mülk gibi durumlarını içeren dünyevi hırsı ele alacağız. Buna göre;

a. Mal Edinme ve Mal Biriktirme Hırsı

Hayatını dünya üzerinde geçiren ve çok yüksek gayeler için yaratılan insanın hangisinin daha iyi amel işleyeceğini sınamak için ölümü ve hayatı yaratan Allah,²⁷² insanların gönlüne dünya malına ve metana karşı bir tutku koymuştur. Dolayısıyla insanoğlu, esas itibarıyla mala düşkün olarak yaratılmıştır. Mal edinme ve biriktirme hırsı, insanın fitratında var olan bir duygudur.

Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de “*Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi.*”²⁷³ buyurulması buna işaret etmektedir. Bu ayette, insanların düşkün olduğu dünya ziynetlerinden onun iştihasını kabartan bazı mallar sayılmaktadır. Bununla birlikte *bunların dünya hayatının geçimliği*, dünyada azıcık faydalanılacak şeyler olduğu, tüm bunların asıllarının ve daha güzellerinin ebedî olarak Allah

²⁶⁹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, III, 538.

²⁷⁰ Müsned, V, 94; VI, 450; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 116.

²⁷¹ Dölek, “Sünnet Işığında Hırs Hastalığı ve Korunma Yolları”, s.54.

²⁷² Mülk, 67/2.

²⁷³ Âl-i İmrân, 3/15.

katında (Cennette) olduğu belirtilmekte ve daha güzel olan bu nimetlere değinilerek şöyle buyrulmaktadır: *"De ki; size, bunlardan daha iyisini haber vereyim mi? Allah 'ın yasaklarından sakınanlar/muttakîler için Allah katında içinde ebedî kalacakları altlarından nehirler akan cennetler vardır, orada onlar için temiz zevceler ve Allah 'ın rızası vardır."*²⁷⁴

İnsanın mal edinmeye ve biriktirmeye karşı olan düşkünlüğünü ifade eden bir ayet de şudur: *"İnsan hayır istemekten usanmaz; başına bir kötülük geldiğinde ise büsbütün ümitsiz ve karamsardır."*²⁷⁵ Ayette geçen "hayır" kelimesi, mal, mülk, güç, kuvvet, sıhhat, mevki, makam, izzet, şan, şöhret, sonu gelmeyen istekler ve arzular vs. şeklinde yorumlanmaktadır.²⁷⁶

İşte insanoğluna bu sayılanların hepsi verilse, bir noktaya kadar elde ettikleriyle yetinmez, daha ilerisini istemekten bıkmaz. Ancak bunlardan mahrum kaldığında ise ümitsizliğe düşer.²⁷⁷ Bursevî ise bu ayette, insanın mala düşkün olarak yaratıldığına işaret olduğunu belirtir.²⁷⁸

İnsanın, mala olan düşkünlüğünü sadece dünya hayatı ve dünyadaki şeylere hasretmesine dilimizde "ihtiras" denilmektedir. İnsanın, arzuladığı şeyleri elde etmek için var gücü ile çabalaması ve hiç sonunu düşünmeden sanki dünyada ebedi olarak kalacakmışçasına mal, mülk ve servet toplama gayesiyle dünyadaki bu şeylere düşkünlüğü, açgözlülük ve tamahkârlık olarak nitelendirilmektedir. *"Doğrusu o, malı çok sever."*²⁷⁹, *"Malı aşırı derecede seviyorsunuz."*²⁸⁰ âyetleri; insanı, hırs ile mal biriktirmeye ve başkalarını faydalandırmamaya sevk eden etkenin aslında, mala olan aşırı derecedeki sevgisi olduğunu belirtmekte, hatta onunla gururlanıp kibirlendiğinin altını çizmektedir.

“Bir defasında da Hz. Peygamber, yeryüzünün bolluk ve nimetlerinin aldattıcı cazibesine dair ashâbına uyarılarda bulunurken onlardan biri, ‘Hiç hayır (mal), şer getirir mi?’ diye sormuştu. *‘Elbette hayır (mal) ancak hayır getirir.’* karşılığını veren Peygamber Efendimiz, *‘Bu dünya malı göz alıcı ve tatlıdır. Ne mutlu sahip olduğu maldan yoksullara, yetimlere ve*

²⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/15.

²⁷⁵ Fussilet, 41/49.

²⁷⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII, 434; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 388.

²⁷⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXVII, 139.

²⁷⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VIII, 277.

²⁷⁹ Âdiyât, 100/8.

²⁸⁰ Fecr, 89/20.

yolda kalmışlara verenlere! Malını haksızlık yaparak kazanan ise bir türlü doymak bilmeyen obur kimse gibidir. Kıyamet gününde bu mal onun aleyhine şahit olacaktır.’²⁸¹ buyurmuştu.”²⁸²

Malın hayır getirmesi hak ederek elde edilmesine ve Allah yolunda harcanmasına bağlıdır. Yüce Yaratıcı'nın, “*Onlar, ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkan kişilerdir.*”²⁸³ şeklinde tavsif ettiği bir mümine mal elbette hayır getirir. Çünkü böyle bir kimse mala tamah etmeyecek, âhirete götüreceği sermayenin malı değil, sadece ameli olduğunu⁴¹ hiç hatırlıdan çıkarmayacaktır.

Aslında hayır veya şer malın kendisine değil o mala sahip olanlarla ilgili nitelermelerdir. Dünyaya tamah edenle etmeyenin durumu burada ortaya çıkacaktır. Sahip olduğu nimetlerin üzerine titreyerek onlara bağlananlar infakta bulunmaya yaklaşmazken, onları Allah'ın kendisine ihsan ettiği geçici nimetler şeklinde algılayanlar, en sevdikleri şeyleri bile gözlerini kırpmadan Allah yolunda harcamaktan geri durmayacaklardır.

Malın hayır getirmesini hak ederek kazanılmasına bağlayan Allah Resûlü, şer getirmesini ise hak etmeden, hırsla elde edilmesine ve ona tamah gösterilmesine bağlamaktadır. Meselâ onun, Huneyn savaş sonrası elde edilen ganimetlerden payına düşeni aldığı hâlde, onunla yetinmeyerek birkaç defa kendisine müracaat edip biraz daha isteyen Hakîm b. Hizâm'a tavsiyesi, bu konuda önemli bir ölçüdür:

*“Ey Hakîm! Bu dünya malı göz alıcı ve tatlıdır. Kim bu mala engin bir gönülle ve göz dikmeksizin sahip olursa, kendisi için malı bereketlenir. Ama kim de hırs ve tamahla dolu bir kalple bu malı arzularsa tıpkı yiyip de doymayan kimse gibi, onun için malın bereketi kaçar. Veren el alan elden üstündür.”*²⁸⁴

Bu uyarının etkisini ömrü boyunca üzerinde taşıyan Hakîm, “Resûlallah! Seni hak dinle gönderen Allah'a yemin ederim ki bundan sonra ölene kadar kimseden hiçbir şey almayacağım.” diye yemin etmiş, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz.

²⁸¹ Müslim, “Zekât”, 123.

²⁸² *Hadislerle İslam*, III, 638.

²⁸³ Nûr, 24/37.

²⁸⁴ Buhârî, “Zekât”, 50.

Ebû Bekir ve Hz. Ömer tarafından kendisine verilmek istenenleri de kabul etmemişti.²⁸⁵

Mal, makam, şöhrat, lüks hayat gibi insanoğlunun dünyada tamah ettiği pek çok şey olmasına rağmen, bunlar arasında hemen her dönemde ilk sırayı mal sevgisi almıştır. Allah Resûlü'nün, “*Her ümmetin bir fitnesi vardır, benim ümmetimin fitnesi ise maldır.*”²⁸⁶ şeklindeki uyarısı da muhtemelen bundan dolayıdır.²⁸⁷

Yine Allah Resûlü, Kur’ân’da gelip geçici olduğu defalarca belirtilen dünya hayatı için²⁸⁸ aşırı derecede hırs yapılmasını anlamsız bulmaktadır. Nitekim bir gün Tekâsür sûresini okurken ağzından, “*Âdemoğlu, ‘benim malım, benim malım’ der. Ey Âdemoğlu! Acaba yiyip tükettiğinden, giyip eskittiğinden ve sadaka verip biriktirdiğinden başkası senin malın mıdır?*”²⁸⁹ “*Kendisi ölür gider, malını insanlara bırakır.*”²⁹⁰ cümleleri dökülmüştür.

Netice itibari ile insanoğlunun fitratında var olan hırs ve tamah, kontrol altına alınmazsa, kişinin kendisi ile birlikte başkalarına da zarar verebilir, ruhî bir hastalık haline dönüşüp insanı kötülüğe sürükleyen bir duygu durumu oluşur. O vakit hırslı olan kimse; aza kanaat etmediği gibi kazandığı ile de yetinmek istemez. Zira insanın içinde, önü alınmaz nefساني arzular vardır. Mal ve dünya konusundaki istekleri de bunların başında gelmektedir. Öyle ki, yaşlılığında bile onun mal hırsı ve dünya tutkusu genç kalmaya devam eder²⁹¹; bir vadi dolusu altını olsa ikincisinin peşine düşer.²⁹² Hâlbuki mal ve dünya bir imtihan aracıdır.

Dolayısıyla insanın dünya malına olan meyli ve tutkusu ölünceye dek hiç eksilmeden hatta daha da artarak devam eder, ancak onun bu doyumumsuzluğunun önüne toprak geçer, kişinin ölümü ve kabre intikali ile bu tutkusu ve doyumumsuzluğu da sona erer. Kişinin bütün benliğini saran istek ve tutkusu mezmum olan bir durumdur. Çünkü bütün sevgisi dünya olan kişi; elde edeceği bütün dünyevi şeylerde

²⁸⁵ Nesâî, “Zekât”, 93.

²⁸⁶ Tirmizî, “Zühd”, 26.

²⁸⁷ Recai Şahin, *Hadislerde Dünyevileşme ve Tamahkârlık*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İğdır Üniv. Sosyal Bilimler Enst., 2017, s. 4, 9.

²⁸⁸ Mü’min, 40/39.

²⁸⁹ Müslim, “Zühd ve rekâik”, 3.

²⁹⁰ Müslim, “Zühd ve rekâik”, 4.

²⁹¹ Bkz. Buhârî, “Rikâk”, 5; Müslim, “Zekât”, 115; Tirmizî, “Zühd”, 28; İbn Mâce, “Zühd”, 27.

²⁹² Buhârî, “Rikâk” 10.

meşrû veya gayri meşrû demeden, helal ve haram tanımadan elinin yettiği, gözünün gördüğü, gücünün yettiği her şeyi toplamaya ve biriktirmeye çalışır, bunu yaparken de yaratılış gayesini, Allah'ı ve âhireti unuttur, tamamen dünyevileşir.²⁹³

Dünyevî imkânlarla sahip olmak ya da aşırı zengin olmak dünyevîleşmek değildir. Yeter ki insan sahip olduğu serveti kontrolü altına alabilsin, onu gönlünü esir olacak hale getirmesin, onun mahkûmu olmasın, Allah'ın verdiğini yine onun rızasına uygun bir şekilde kullanabilsin.

b. Makam Sahibi Olma ve Şöhret Kazanma Hırsı

Makam hırsı; sevgi ve şehvet özelliklerin gayri meşru boyutlarının insanı kontrol altına alması ile meydana gelen, makam ile makamın gerektirdiği ehliyet-liyakat, bilgi-beceri, eminlik, adalet ve itaat arasındaki dengeyi bozan bir dünyevileşme halidir. Sistemin içerisine hile, yalan, iftira, karalama, yıpratma, entrika, ayak oyunu, tuzak, adam kayırma, ayak kaydırma, istismar, rüşvet ve yolsuzluğun bulaşması durumudur. İnsaf duygularının körelme halidir.

Kur'ân-ı Kerîm bu noktada insanları uyarmakta, makam, ehliyet, liyakat, adalet ve itaat arasındaki denge ilişkisine dikkat çekmektedir: "*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi iştikte, her şeyi görmektedir.*

Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir."²⁹⁴

Şüphesiz, insan tabiatı itibariyle dünyanın menfaatlerine karşı bir zaaf içerisindedir. Dünyaya rağbet, insanoğlunun elde ettiklerini her şeyden daha fazla önemsemesidir. Tehlikeli bir boyut olan dünyaya tamah, kişiyi dünyevileştirmektedir. Dünyevîleşen kişinin benliğini de sahip olduklarını kaybetme korkusu kuşatmaktadır. Kişinin tamah ettiği şey mal olunca o, bu malı kaybetme korkusuyla ondan en küçük bir miktarı bile başkasıyla paylaşmayacak, tamah ettiği

²⁹³ Dölek, "Sünnet Işığında Hırs Hastalığı ve Korunma Yolları", s. 56.

²⁹⁴ Nisâ, 4/58-59.

bir mevki ya da makam ise bu kişi elde ettiği makamı, takdir görme, şöhret, maddî kazanç elde etme, övülme gibi dünyevî menfaatleri kaybetmeme adına her şeyi yapabilecek bir hâlet-i ruhiye içine girebilecektir. Bu ise sadece o kişiyi değil sonuçları itibariyle tüm toplumu olumsuz yönde etkileyecektir.²⁹⁵

Makam sevgisi literatürde hubbü'l-câh” kavramı ile ifade edilmektedir. Buna göre ‘hubb’; sevgi, bağlılık, tutku demektir; câh ise “kişiye toplumda saygınlık kazandıran ve bir tutku halini alarak ahlâkî hayata zarar verebileceği düşünülen şan, şöhret, itibar, pâye, mevki anlamında bir ahlâk ve tasavvuf terimidir.”²⁹⁶ Sözlükte “şeref ve itibar” anlamına gelmekte olup²⁹⁷ terim olarak “Bir kimsenin, sahip olduğu veya sahipmiş gibi görüldüğü üstün meziyetler sayesinde insanların üzerinde saygı ve itaat hissi uyandırmak suretiyle kazanmış olduğu şeref ve itibar, daha dar çerçevede ise idarî, siyasî, ilmî vb. mevki ve makam” anlamındadır.²⁹⁸ Dolayısıyla, “hubbü'l-câh” kavramı; makam sevgisi, pâye tutkusu, şöhret düşkünlüğü, teveccüh beklentisi, şan, şeref, rütbe hırsı ve itibar arzusu gibi manaları çağrıştıran bir terkip olarak kullanılmaktadır.

“Kur’ân-ı Kerîm’de ve sahih hadislerde ‘câh’ terimi kullanılmamıştır. Ancak insanları dünya tutkusuna karşı uyaran âyetlerle Hz. Peygamber’in zühd hakkındaki açıklamaları ve özellikle, ‘Sizler yöneticilik konusunda hırslı davranacaksınız ama bu kıyamet günü bir pişmanlığa dönüşeceksiniz.’²⁹⁹ meâlindeki hadisi ve Abdurrahman b. Semüre’ye hitaben, ‘Emirliğe talip olma!...’³⁰⁰ şeklindeki buyruğu, ahlâk bilginleri ve mutasavvıfların makam, mevki, şan ve şeref tutkusuna karşı tavır almalarına yol açmıştır.”³⁰¹

İslâm ahlâkçıları da genellikle bir makam ve mevki sahibi olmaktan daha çok “hubbü'l-câh” diye tanımlanan mevki ve şöhret ihtirasını zemmetmişlerdir.

“Gazzâlî, bütün sosyal huzursuzlukların kaynağı olarak düşündüğü mevki hırsının temelinde insanın bencil arzularını gerçekleştirme eğilimini görür. Ona göre makam ve mevki arzusu başlıca iki nedene dayanmaktadır. Bunlardan ilki insanın kendi istikbali hakkındaki endişeleridir. Bu endişeler onu, mevki ve itibarını yükseltip yaygınlaştırarak daha uzun zaman, daha geniş çevrede güven ve emniyet içinde olacağı bir gelecek hazırlama çabasına

²⁹⁵ Recai Şahin, *Hadislerde Dünyevileşme ve Tamahkârlık*, s. 3.

²⁹⁶ Mustafa Çağrı, “Câh”, *DİA*, VII,14.

²⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, “c-v-h” mad. XIII, 487.

²⁹⁸ Mustafa Çağrı, “Câh”, *DİA*, VII,14.

²⁹⁹ Buhârî, “Ahkâm”, 7; Nesâî, “Bîat”, 39.

³⁰⁰ Buhârî, “Ahkâm”, 5, 6, “Eymân”, 1.

³⁰¹ Mustafa Çağrı, “Câh”, *DİA*, VII,14.

iter. Diğeri de fitri olup başkaları üzerinde hâkimiyet kurma arzusunun insanın tabiatında var oluşudur.”³⁰²

Nitekim Hz. Peygamber; mal ve mevki yani servet ve şöhret kazanma hırsının, kişinin, dinine ve insanî davranışlarına yaptığı olumsuz etkiyi şöyle bir teşbihle dile getirmektedir: “*Kişinin mal hırsının, şeref ve mevkiye düşkünlüğünün dinine verdiği zarar, bir koyun sürüsünün içine salıverilmiş iki aç kurdun o sürüye verdiği zarardan daha büyüktür.*”³⁰³

Gerçekten de tarih boyunca yönetici olmayı çok arzulayan pek çok kimse dünyanın zevk ve sefasına aşırı düşkün olagelmişti. Bu kimseler, asırlarca hırslarının esiri olmuş, halklarına zulüm ve işkence yapmış, hatta menfaatleri için kan dökmüştü. Böylece sadece kendilerine değil, hem kendi toplumlarına, hem de temsil ettikleri dinlerine zarar vermişti.³⁰⁴

“İnsan fiziki ve ruhî kişiliği açısından değil, içtimaî kişiliği noktasından yoğun şekilde tehlike ile başbaşadır. Bulunduğu çevrede elde edeceği itibar, insanı kötü şekilde davranışlara iter. Kredi, prestij, itibar adına fevkalade sakıncalı yollara baş vurulur. Mürailik, dalkavukluk, yağcılık, rüşvet gibi duygusal ve ekonomik her türlü yanlış mevki hatırına mubah sayacak bir insan, bir anlamda gizli bir şirk içine de düşmüş demektir.”³⁰⁵

Dolayısıyla makam ve mevki hırsı, insanın baş olma sevdasına kapılmasına, bu sevda da kibir hastalığının meydana gelmesine neden olur. Cenabı Hak (cc) ise kibirlenenleri asla sevmez.³⁰⁶

Kur’ân insana şeytana uymuş ve dünyevileşmiş üç insan tipi sunmaktadır. Bunlardan birincisi iktidarına güvenen Firavun, ikincisi servetine güvenen Kârûn üçüncüsü de bilgisine güvenen Bel’am’dır.³⁰⁷ Firavun, Hz. Musa ve Harun’un mücadele ettiği eski Mısır krallarından birisidir. O büyüklük duygusuna kapılmış, ülkeyi mutlak mülkü, tebasını da köleleri olarak görüyordu.³⁰⁸ Kârûn ise kendini büyük gören, hazinesinin anahtarlarını hayvanlar taşıyacak kadar zengin, süsleri ve debdebesiyle halkının karşısına çıkan, şımarık bir kişiydi.³⁰⁹ Bel’am’a gelince o da

³⁰² Mustafa Çağrı, “Câh”, *DİA*, VII,14. Ayrıca bkz. Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, III, 614-619.

³⁰³ Tirmizî, “Zühd”, 43; Dârimî, “Rikak”, 21; İbn Hanbel, *Müsned*, 3/456.

³⁰⁴ *Hadislerle İslam*, IV, 393.

³⁰⁵ İsmail Lütfi Çakan, “İki Aç Kurt”, *Altınoluk Dergisi*, sy.65, İstanbul 1991, s.6.

³⁰⁶ Nisâ, 4/36; Lokman, 31/18.

³⁰⁷ İlhami Güler, *Politik Teoloji Yazıları*, s. 15. Ayrıca bkz. İlhami Güler, “Dünyanın Başına Gelen Derin Sapkınlık: Dünyevileşme”, s. 43-45.

³⁰⁸ Kasas, 28/4; Zuhuf, 43/51.

³⁰⁹ Kasas, 28/76-80.

kendince hayatın şifresini çözdüğüne inanan ukala bir tipti.³¹⁰ Bu üç tip de müreffeh bir hayat yaşayan, hayatın tadını çıkarmaya bakan, uhrevi kaygıları olmayan kimselerdi. Ama Kur’ân’ın onlar hakkında bildirdiği netice gerçekten ibret ve ders vericidir.

Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de Firavun’la alâkalı şu tespit bu açıdan önem arz eder: “(Firavun, kavmini dünyada denize sürükleyip boğduğu gibi) kıyamet gününde kavminin önüne düşer, onları (suya götürür gibi) ateşe sürükler. O varacakları yer ne kötü yerdir!”³¹¹

Makam ve mevki hırsı insanın nefsinin adeta firavunlaştırır. İnsanın nefsi firavunlaştı mı zalimlerden olur ve insanlara zulmetmeye başlar. Allah ise zalimleri asla sevmez.³¹²

D. Âhiret Bilincinde Zafiyet

Hayatın sadece bu dünyadan ibaret olduğu veya âhiretin varlığının ispat edilmiş bir hakikat olmadığı gerekçesiyle ciddiye alınmayabileceği fikri (inancı) insanı dünyevîleştiren en önemli sebeplerdendir.

Kur’ân-ı Kerîm’de bu inanç birkaç şekilde tezahür etmiştir. Neticede hepsi âhireti inkâr anlamına gelen, öldükten sonra dirilişin olmadığı ve âhiret olsa bile azabın birkaç günden fazla sürmeyeceği inançları bu tezahürlere dendir. “Bir de şöyle demektedirler: Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölüyoruz, yaşıyoruz. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir. Hâlbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur, ancak zanla hareket ediyorlar.”³¹³

“Müşriklerin “Biz ölürüz ve yaşıyoruz; bizi ancak zaman helak eder” ifadesindeki temel vurgu şudur: İnsanı yok oluşturan yegâne faktör, zamanın akıp gitmesidir. Tabiatıyla, ölüm de Allah’ın emri, izni ve bilgisi dâhilinde tahakkuk eden bir olgu değil, zamanın insan bedenini yıpratması ve nihayet biyolojik hayatın nihayete ermesidir. Kısaca, ölümle birlikte fena bulup yok olmanın tek sorumlusu zamandır.”³¹⁴

³¹⁰ A’râf, 7/175-176.

³¹¹ Hûd, 11/98.

³¹² Âl-i İmrân, 3/57, 140; Şûra, 42/40.

³¹³ Câsiye, 45/24.

³¹⁴ Mustafa Öztürk, “Kur’an’da ve İslam Öncesi Arap Düşüncesinde “Dehr” Kavramı”, *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2003, sy. 16, ss. 251-270, s. 255. Ayrıca bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 487.

İslam kelamının “dehriilik” (zamana tapınma) diye nitelediği bu yaklaşım, aslında materyalist dünya görüşünün çıkış noktasını oluşturmaktadır.³¹⁵ Nitekim Izutsu, bu ayette özetlenen dehr telakkisininin, sadece pesimist ve materyalist değil aynı zamanda nihilist ((her şeyi inkâr eden anarşik felsefi görüş) bir karaktere sahip olduğunu belirterek şöyle der:

“Çöl Arapların dinsizliğe götüren bu nihilizm, Mekkeliler arasında da bütün gayretleriyle bu dünyada refah içinde yaşama arzusu şeklinde kendini göstermişti. Kısacası onlar, zeki, kabiliyetli tüccarlar, dünya arzusuyla dolu iş adamları idiler. Gelecek hayata, âhirete ait hiçbir şey öğrenmek istemiyorlardı, çünkü onlara göre böyle bir şey olamazdı. Mekkelilerin, Kur’ân’ ın tekrar dirilme fikrine karşı olan bu olumsuz davranışları, ancak bu iş adamı olmak zihniyetiyle izah edilebilir. Bu onlarda zengin tüccarların kendine güvenme halini, Kur’ân’ ın deyişleriyle istiğnâ (kendi başına buyrukluk) halini doğurmuştu.”³¹⁶

Çöl arapları için renk ve şekiller cümbüşü ile bu dünya, mevcut olan yegâne dünyadır ve bu dünyanın sınırları ötesinde hiçbir mevcudiyet yoktur.³¹⁷ Müşriklerin hayat, ölüm ve ölüm ötesine dair bu inkarcı düşünceleri de Kur’an-ı Kerîm’de şöyle ifade edilmiştir:

*“Onlar, Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdan ibadettir. Biz bir daha diriltecek değiliz demişlerdi. Rablerinin huzuruna getirilirken sen onları bir görsen! Allah, Bu (yeniden dirilme haberi) hak değil miymiş? diyecek. Onlar da Evet rabbimize and olsun ki; öyleymiş, diyecekler. Allah da inkâr ettiğinizden dolayı tadın azabı diyecek.”*³¹⁸

*“(İnkârcılar) Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman kaybedenlerden olursunuz. O, size, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken tekrar diriltileceğinizi mi söylüyor? Bu size söylenenler gerçek olmaktan çok uzak! Gerçek olan sadece yaşadığımız şu dünya hayatıdır. Ölür ve yaşarız. Bir daha da diriltilecek değiliz dediler.”*³¹⁹

“Onlar, Ateş bize birkaç günden fazla dokunmaz, derler. De ki: ,Allah’tan bir söz mü aldınız? Çünkü Allah hiçbir zaman sözünden caymaz. Yoksa asla

³¹⁵ Geniş bilgi için bkz. Hayrani Altıntaş, “Dehriyye”, *DİA*, IX, 107-109.

³¹⁶ Izutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 83-84.

³¹⁷ Izutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s.73.

³¹⁸ En’âm, 6/29-39.

³¹⁹ Mü’min, 40/34-37.

bilemeyeceğiniz bir şeyi mi Allah'a isnat ediyorsunuz?”³²⁰ Âyetlere ilişkin şu yorumu uygun buluyoruz:

“Daha önce vahiyden kendilerine pay verilenleri bilmez misin? Onlara aralarında hüküm verirken Allah'ın kelamına başvurmaları yolunda çağrı yapılmıştır. Ama bazıları inatla (ondan) yüz çevirir. Çünkü onlar ‘Ateş bize birkaç günden fazla dokunmayacak’ diye iddia ederler. Böylece uydurdukları batıl inançlar (zamanla) onların itikatlarına ihanet etmelerine yol açmıştır.”³²¹

Hem öldükten sonra dirilmek yoktur, hem de “Ateş bize birkaç günden fazla dokunmaz” diyenlerin bu inançları, onları, dünyaya daha çok bağlamıştır. Dünya nimet ve şehvetleri onların gözünde vazgeçilmez hale gelmiştir. İlgili âyetlerin pek çoğunda, inanmayanların mal ve refah tutkusuna vurgu yapılmıştır.

“Ne zaman bir topluma uyarıcı gönderdiysek, toplumun sefahate dalmış olan kesimi mutlaka şöyle demişlerdir: Biz sizin bildirdiklerinize inanmıyoruz, servet ve sayı olarak biz (sizden daha) güçlüyüz ve (bu gücümüz sayesinde) azaba uğratılmayacağız.”³²²

“Bu (itiraz,) öncelikle, hayatta değerli olan tek şeyin maddî kazanç sağlamak olduğu; ikinci olarak da, maddî anlamda başarılı bir hayatın kişinin doğru yolda olduğunun bizzat kanıtı olduğu şeklindeki anlayışı yansıtır.”³²³

“Mûsâ, Rabbimiz! dedi, Sen Firavun'a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam ve servet verdin; insanları senin yolundan saptırsınlar diye mi yâ rab! Ey rabbimiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver; elem veren cezayı görmedikçe iman etmesinler de görsünler!”³²⁴

“Âyetlerimizi inkâr eden ve Şüphesiz bana mal ve evlat verilecektir, diyen kimseyi hiç düşündün mü? Acaba gayba mı muttali oldu, yoksa Rahman'ın katından bir söz mü aldı? Hayır! Biz onun dediğini kayda alacağız ve azabını uzattıkça uzatacağız. Bize kalacak onların dedikleri şeyler ve onlar bize tek başına gelecekler. Onlar kendilerine güç versinler diye Allah'tan başka ilahlar edindiler. Ancak hayır! O edindikleri ilahlar, onların kulluklarını yalanlayacaklar ve onlara karşı çıkacaklar.”³²⁵

³²⁰ Bakara, 2/80.

³²¹ Esed, *Kur'ân Mesajı*, s. 23.

³²² Sebe', 34/34-35.

³²³ Esed, *Kur'ân Mesajı*, s. 880.

³²⁴ Yûnus, 10/88.

³²⁵ Meryem, 19/77-82.

İnkâr edip, bana mal ve evlat verilecektir, diyenlerin bu tutumu, “tüm manevî/ahlakî kaygıları bir kenara bırakarak maddî değerlere sarılmanın ve hayatta peşinden koşulmaya değer tek amacın maddî ve dünyevî başarı olduğu inancının bir diğer ifadesidir.”³²⁶

İnsanın tek kaygısı dünya, tek amacı da mal ve menfaat olursa, hiç bir ölçü ve sınır tanımaz hale gelebilir. Ebedî hayatı inkâr, insanı dünyevileşmeye mecbur kılar.

E. Ebedîlik Arzusu

Dünyevileşme; ebedîliği bir başka ifade ile ölümsüzlüğü, bu dünyada aramaktır. Kur’ân-ı Kerîm, insanın dünyaya aşırı meyletmesinin/dünyevileşmesinin sebeplerinden biri olarak, yığıldığı servetin kendisine ebedîlik kazandıracığı, ölümsüz kılacağı zannını gösterir. Büyük bir arzuyla dünyalık biriktirip yığan insan, bunların kendisini sıkıntılardan, belalardan, hatta ölümden bile koruyacağını düşünür.³²⁷

*“İftira dedikodu ve gıybet yaparak insanları çekiştiren; kaş-göz işaretleriyle onları aşağılayıp alaya alan küstahların vay haline! Hiç durmadan servet yığan, yığıldıklarını sayıp duran o zalimlerin vay haline! Öyle büyük bir aldaniş içindedir ki o; malı mülkü kendisini ebediyen yaşatacak sanır. Hayır, asla! Çünkü o, cehennemde kırıp geçiren, mahveden bir azaba, Hutame’ye atılacaktır.”*³²⁸

Mal, insanın emelini o kadar uzatır, o kadar uzatır ki; kuruntulara sevk eder. Gaflet ve tul-i emelinden dolayı, malın kendisini ebedî kılacağını ve hiç ölmeyeceğini zanneder.³²⁹ Dünyevileşme; kişinin tül-i emel yani ebedî dünyada kalma ve yaşama arzusuyla, dünyayı bilerek ve severek tercih etmesi tüm çabalarını da bu arzuları gerçekleştirmek için harcamasıdır.³³⁰

“Dünyada ebedîlik istiyorsunuz ya da haliniz ebedîlik isteyenine haline benziyor.”³³¹ Âd kavminin alabildiğine lüks ve ihtişama kendisini kaptırması “hulûd” arzusu ile ifade edilmiştir. Âd kavmi, yüksek yerlere şatolar kurar, gösterişli binalar

³²⁶ Esed, *Kur’ân Mesajı*, s. 620.

³²⁷ Beyzâvî, *Envâru’-t-tenzîl ve esrâru’-te’vil*, V, 337.

³²⁸ Hümeze, 104/1-4.

³²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 429.

³³⁰ Zeki Duman, “Emel”, *DİA*, XI, 87.

³³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 406.

yapar ve insanlara zorbaca davranırdı.³³² Onların azgın ve ölçsüz davranışlarının anlatıldığı yerlerden birinde “hulûd/ebedilik” arzusunun tesirine dikkat çekilir: “*Âd kavmi de elçilerini yalanladılar. Kardeşleri Hud onlara dedi ki: “Siz hâlâ Allah’a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız? Ben sizin için gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Ben elçi oldum diye sizden hiçbir ücret de istemiyorum; benim ücretim yalnız âlemlerin rabbine aittir. Sizin bütün hedefiniz/varlık amacınız, her yüksek yere bir şato kurup, boş şeylerle oyalanmak mıdır? Dünyada ebedî kalacağınızı umarak yaldızlı, ihtişamlı yapılar mı edinirsiniz? İnsanlara dokunduğunuzda hep böyle zorbalara gibi mi dokunursunuz? Artık Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin.*”³³³

Allah Resûlü, “*Ben, dünyada bir ağacın altında gölgelendikten sonra yola koyulup orayı terk eden bir yolcu gibiyim.*”³³⁴ buyurur ve dünyada bir yolcu gibi olmayı ashâbına da tavsiye eder. Nitekim bir gün Abdullah b. Ömer’in omuzunu tutarak, onun şahsında bütün Müslümanlara şöyle nasihat eder: “*Dünyada (kimsesiz) bir garip, yahut bir yolcu gibi ol!*”³³⁵

“Bu hadis, müminlere iki kimseyi örnek vererek dünya ile ilişkilerini bu örnekler üzerine düzenlemelerini salık verir. “Yolcu” örneği ile dünyanın gelip geçici bir uğrak yeri olduğu, asıl varılacak ve kalınacak yerin âhiret olduğu vurgulanır. “Garip” örneği ise, ruhların asıl vatanının bu dünya ve bu beden değil, ruhlar âlemi ve âhiret olduğunu ifade eder. Asıl vatanlarından ayrılan ruhlar, dünyada ve bedende iken gurbettedirler ve kendi vatanlarına dönmenin özlemi içinde yaşarlar. İşte mümin, dünyada tıpkı bir yolcu gibi, kısa bir süreliğine yaşadığını hiç aklından çıkarmaz ve tıpkı evinden barkından uzakta kalmış bir garip gibi, ruhunun gerçek vatani olan âhirete sürekli özlem duyar.”³³⁶

Sadece safa sürmeyi gaye edinen bir hayat tarzı, iman etmeyenlerin özelliklerindedir ve âhirette dünyaya bu bakışları yüzlerine vurulacaktır: “*İnkâr edenler ateşin başına getirilince, Size ait iyi ve güzel şeyleri dünya hayatında tükettiniz ve onlardan yararlandınız. Şimdi ise yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamanıza ve yoldan çıkmanıza karşılık olarak aşağılayıcı cezayı çekeceksiniz, denilecektir.*”³³⁷

³³² Şu’arâ, 26/128-130.

³³³ Şu’arâ, 26/123-131.

³³⁴ Buhâri, “Rikâk”, 8; Tirmizî, “Zühd”, 44; İbn Mâce, “Zühd”, 3.

³³⁵ Buhâri, “Rikâk”, 3.

³³⁶ *Hadislerle İslam*, I, 344.

³³⁷ Ahkâf, 46//20.

F. Kendini Yeterli Görme (*İstiğnâ*)

“Dünyevileşme insanların, hayatı sadece dünya ile gerçeği ise algılanan, görülen, tecrübe edilenle sınırlaması, varlığı tek boyutlu algılaması, kendilerini Allah’tan bağımsız (müstağni) görerek kendi öz benliğine yabancılaşması ve gaflete düşmesidir.”³³⁸

Dünyevileşme; kibir, istiğna, nankörlük ve servet gibi faktörlerle kalplerin katılaşması, basiretin körleşmesi, bir tür idrak ve akıl tutulmasıdır.

İstiğna; kendini yeterli görme, tanrıya muhtaç olmamadır. Bu ise bir isyanı, tuğyanı, başkaldırıcı, fesadı ve neticede inkarı sinesinde barındırır. Dolayısıyla istiğnâ, sahibinin kendisini yeterli görmesine sebep olarak dünyevîleşmesini sağlar. Hal-i hazırda devam eden sağlığı, ihtiyaçlarını karşılamaya kifayet eden bir gelirin oluşu, sanki bunları hiç yitirmeyecekmiş gibi davranmasına ve rabbiyle olan bağı zayıflatmasına ya da tamamen koparmasına neden olur. Alak sûresinde ifadesini bulan istiğnâ ayetiyle her ne kadar Ebu Cehil kastedilmişse de³³⁹ aynı bakış ve mantığa sahip her birey, kendisini yeterli gördükçe azar, rabbine başkaldırır: “Gerçek şu ki, insan kendini, kendine yeterli görerek (*istiğnâ*) azar. Kuşkusuz dönüş rabbinedir.”³⁴⁰

İstiğnâda gizli bir şirk tehlikesi de vardır. Zira kendisini yaratan, her an görüp gözetten, rızkını veren, vakti geldiğinde öldürecek olan Yaratan’ı unutup, O’nun hallâk, rezzâk, muhyî, mumît gibi vasıflarını kendi nefesine mal etmekle rabbine şirk koşmuş olur. Şirk ise Allah katında en büyük günahdır.

Netice itibariyle Allah’ı ve âhireti unutan insan böylelikle kendisine yabancılaşmış, istiğna ile dünyevileşme batağına saplanmış olur.

Kur’ân-ı Kerîm’de Firavun ve Nemrut, istiğna kavramının kendilerinde müşahhaslaştığı iki karakter olarak bizlere takdim edilir: “*Fakat o (Firavun) yalanladı ve isyan etti. Sonra koşarak arkasını döndü. Hemen (kavmini) topladı, sonra da (onlara) şöyle seslendi: Ben sizin çok yüce rabbinizim*”³⁴¹ âyetlerinde Firavun’un doğrudan rablik konusunda kendisini Allah ortak koştuğu; “*Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şumarıp böbürlenerek) rabbi hakkında İbrahim ile*

³³⁸ Mehmet Sait Reçber, “Realizm, Din ve Dünyevileşme”, *İslâmiyât*, IV (2001), sy. 3, ss.19-33, s. 21.

³³⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXXII, 19; *Kur’an Yolu*, V, 653.

³⁴⁰ Alak, 96/6-8.

³⁴¹ Nâzi’ât, 79/21-24.

tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, Benim rabbim diriltir, öldürür, demiş; o da Ben de diriltir, öldürürüm, demişti. (Bunun üzerine) İbrahim, Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir, deyince, kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez”³⁴² ayetinde de Nemrut’un muhyî ve mumîr sıfatlarında kendisini Allah’a ortak koştığı bildirilir. Bu iki örnek, istiğnanın insanı haddi aşma, azma ve günahla ulaştırabildiği boyutları göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Görüldüğü gibi, faili insan olarak üç yerde geçen “istiğna” kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de doğrudan dünyevîleşmeyi çağrıştıran kavramlardır.

İstiğna; TDK Büyük Türkçe Sözlük’te “önerilen bir işe karşı nazlanma, nazlı davranma; doygunluk, gönül tokluğu” şeklinde, açıklanırken,³⁴³ D. Mehmet Doğan’ın sözlüğünde ise “olanla yetinme, mevcuda kanaat etme, tenezzül göstermeme, gönül tokluğu, tok gözlülük” olarak ifade edilmiştir.³⁴⁴

Tasavvuf literatüründe de “kişinin, her şeyi bir tarafa bırakıp “Hakk” ile yetinmesi, Allah’a vâsıl olanın onunla yetinmesi” gibi anlamlarda kullanılan³⁴⁵ bu kavram, Kur’ân-ı Kerîm’de bu anlamların tam zıddı olarak, olumsuz anlamıyla yer almıştır. Bu haliyle, bağlamından çıkarılarak, anlamı değiştirilen kavramlara da bir örnek olabilir.

İstiğna, insanın haddini, yerini ve konumunu bilmemesi ve kibirlenmesi, kendini yeterli görmesi halidir. Tüm bu haller de dünyevîleşmenin merhalelerindedir. Bunun bir adım ötesi, ölçü tanımaz hale gelerek, bütün kötülükleri yapabilecek bir potansiyel taşıma, yani tuğyan halidir.

³⁴² Bakara, 2/258.

³⁴³ Türk Dil Kurumu (TDK), “İstiğna”, *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a9d9eae92f525.45666715, (Erişim tarihi: 05.03.2018).

³⁴⁴ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ülke Yay., İstanbul, 1994, s. 557.

³⁴⁵ Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfü istilâhâti’l-fünûn ve’l-ulûm*, s. 1255; Cebecioğlu, Ethem, “istiğnâ” md., *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., Ankara, 2014.

G. Nefse Yerleşmiş Cimrilik (Şuhh)

‘Şuhh’, hırsla birleşen cimrilik, nefsin sahip olunan şeyler konusunda hırs göstermesidir. ‘Şuhh’ kişiyi mal ve mülk edinme hırsına sevk eden, onu karşılıksız harcamada bulunmaktan ve infaktan alıkoyan bencil bir duygudur.

“Dil âlimleri ve müfessirlerin çoğunluğu özel olarak mal varlığı konusundaki cimriliğe ‘buhl’ ve genel olarak iyiliğin her türüsünden kaçınacak derecede köklü ve yaygın bir huy halini almış bulunan cimriliğe de ‘şuhh’ demişlerdir.”³⁴⁶

Ayrıca “buhl”u, kişinin kendi malını hayır yoluna harcamaktan kaçınması, üzerine vacip olan hakkı vermekten imtina etmesi, “şuhh”u da kişinin elindekilere kanaat etmeyip başkalarının elinde bulunanlara göz dikmesi, onların kendisinin olmasını canu gönülden istemesi veya onların iyilik yapmalarından bile razı olmayacak şekilde cimri olması şeklinde açıklayanlar vardır.³⁴⁷

Elmalılı ise şuhhu şu şekilde tarif etmektedir:

“Şuhh, nefsin bahıllık, nekeslik, hasıllık dediğimiz hırs ve kıskançlık huyudur ki, buhl bunun fi’liyyatındaki tezahürüdür. Yani nefiste bir garîze olması haysiyetiyle şuhh, fiilen men’e de buhl denir... Buhl, insanın elindekini kıskanması, şuhh da herkesin elindekini kıskanmasıdır...”³⁴⁸

Izutsu da şuhh ile buhl arasındaki ilişkiyi şöyle ifade eder:

“Buhl cimrilik hareketlerinin kendisine gösterdiği kısmı, şuhh ise ruhun cimrice eylemleri gerekli kılan özel durumu ifade etmektedir.”³⁴⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de “şuhh” kavramı çoğulu olan “eşihha” kalıbıyla birlikte beş yerde geçer.³⁵⁰ Müfred olarak geçtiği üç yerde aynı anlamda kullanılmıştır: “Eğer bir kadın, kocasının kötü muamelesinden veya kendisini terk etmesinden korkarsa, aralarında anlaşarak sorunlarını çözebilirler; zira karşılıklı anlaşma en iyi yoldur. Ve bencillik (şuhh) insan ruhunda her zaman mevcuttur. Fakat iyilik yapar ve O’na karşı sorumluluğunuzun bilincinde olursanız, bilin ki Allah, yaptığınız her şeyden haberdardır.”³⁵¹

³⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, “ş-h-h” mad. II, 495; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 337. Ayrıca ‘Şuhh’ kelimesinin etimolojik yapısı için genel olarak bkz. Faruk Özdemir, “Kur’an’da Cimrilik Anlamını İhtiva Eden Kavramların Etimolojik ve Semantik Analizi”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 4, Aralık 2015, s. 59-91, s. 63-69.

³⁴⁷ Mustafa Çağrı, “Cimrilik”, *DİA*, VIII, 4.

³⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII, 4845.

³⁴⁹ Izutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 121.

³⁵⁰ Bkz. Nisâ, 4/128; Ahzâb, 33/19 (2 defa); Haşr, 59/9; Tegâbün, 64/16.

³⁵¹ Nisâ, 4/128.

“Onlardan (Mekke’li Müslümanlardan) önce bu yurda (Medine’ye) yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar (ensar), kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir sıkıntı da duymazlar. İhtiyaç içinde olsalar bile, onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden (şuhh) korunmayı başarır ise işte kurtuluşa erecekler onlardır.”³⁵²

Bu ayette geçen *şuhh* sözcüğüne ilişkin olarak müfessirler sekiz farklı anlam zikretmektedirler.³⁵³ Bunlar;

1- *Şuhh*; kişinin insanların elinde bulunanlara göz dikmesi, onların kendisinin olmasını can-ı gönülden istemesi ve elindekilere kanaat etmemesidir. Tâvûs (106/724) bu görüştedir.

2- Zekâtı vermemek ve haram mal biriktirmek demektir. Bu görüş İbn Cübeyr (614/1217)’e aittir.

3- İbn Abbâs (68/687)’a göre kim hevasına uyar, imanı kabul etmezse işte o *şahîh* (cimri)dir.

4- Haram kazanç elde etmektir.

5- ‘Ata (114/732)’ya göre infakta bulunmamak demektir.

6- İbn Uyeyne (198/813) *şuhh*’un zulüm anlamında olduğunu belirtmektedir.

7- Hasan el-Basrî (110/728) bunun Allah’a karşı masiyetler işlemeyi istemek manasında olduğunu ifade etmektedir.

8- Leys’e (187/803) göre ise farzları terk edip haramları işlemek anlamındadır.

“O halde gücünüz yettiğince Allah’a saygısızlıktan sakının. Dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın. Kim nefsinin bencilliğinden (şuhh) korunmayı başarır ise işte kurtuluşa erecekler, onlardır.”³⁵⁴

Elmalılı, ayeti gücünüz yettiği kadar Allah’a korunun da haris ve bahil olmamaya çalışın. Nefislerinizin hırsına zebun olup da ihtikâr ve hasislik ile kendinizi, evlad ve

³⁵² Haşr, 59/9.

³⁵³ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, XX, 370; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî: en- Nüket ve'l- 'uyûn*, I-VI, thk.: es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm, Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrût-Lübnân trs., V, 506-507.

³⁵⁴ Tegâbün, 64/16.

iyalinizi ve cemaatinizi felaketslere sürüklemeyin. Sahî ve civanmerd olmağa çalışarak Allah için hayır işlerde müsabaka edin, diye yorumlamaktadır.³⁵⁵

‘Şuhh’ sadece cimrilik değil, kendisinde mala karşı aşırı düşkünlük, ihtiras, aç gözlülük, haset ve kıskançlığın da yer aldığı katı bir cimriliktir.³⁵⁶ Kendisi vermediği gibi başkasının vermesine bile engel olmaktadır.³⁵⁷

‘Şuhh’un dünyaya aşırı bağıllık ve hırsın etkisiyle insan nefsinde meydana gelen bir sapma olduğunu ifade eden âyetlerin yanında, bu sapmanın insanı sürükleyeceği noktayı Abdullah b. Ömer’in rivayet ettiği şu hadis-i şerif özetler: “*Bir gün Resûlullah bize hitap ederek şöyle buyurdular: ‘Şuhh’dan sakının. Zira sizden önce gelip geçenler bu huy yüzünden helak oldular. Şöyle ki; bu huy onlara cimriliği emretti, onlar cimrileştiler. Sila-i rahmi kesmelerini emretti; sila-i rahmi kestiler. Doğru yoldan çıkmalarını emretti; hemen çıktılar.*”³⁵⁸

Cimrilik, kıskançlık, hırs, tamah, doymak bilmezlik gibi durumlar, şuhh'un insan davranışlarında ortaya çıkış şekilleridir.

IV. Dünyevîleşmenin Somut Tezahürleri

Kur’ân-ı Kerîm gerek Hz. Peygamber ve sahabe, gerekse önceki kavimlerden misaller vermek suretiyle insanları uyarmaktadır. Söz konusu misallerde yaşanan olayların faileri ikaz edilmekte; sonradan gelecek olanlara, ders almaları salık verilmektedir. Kur’ân’ın genel üslubu içerisinde konuyla ilgili verilen misallerde yer ve şahıs isimleri üzerinde durulmamış; çıkarılması gereken dersler ve ibretlere dikkat çekilmiştir.

A. Zevk ve Sefa Tutkusu

Dünyevîleşmenin somut tezahürlerinden biri zevk ve sefa tutkusudur. Nitekim yaşanan hayatı öne alma, doyuma erme, bedeni hazzı ve şehvi arzuları tatmin etme, lüks ve rahat yaşama sarhoşluğu modern insanın açmazlarından birisidir. Artan dünyevîleşme olgusuyla birlikte insan dünya hayatını doyum, zevk ve

³⁵⁵ Elmahlı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII, 5039.

³⁵⁶ Duman, *Beyânu ’l-hak*, III, 580.

³⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 82.

³⁵⁸ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 46.

sefa sürme biçiminde algılamış, dünyaya ait her hazzı tadınca yaşamın gereğini yerine getirmiş olma yanılgısına düşmüştür.

Tarihte helak olan Âd ve Semud gibi kavimler, birbirine yakın felâketlerle, zevkin, sefanın; mazhar oldukları yığın yığın nimetlerin, her türlü rahat ve rehabetin, bedeni hazzın câzibesıyla evvelâ mahmurlaşmış kendilerinden geçmişler, sonra da birer enkaz yığını hâline gelmişlerdir. Hayâllerindeki hep yaşama sevdası; gönüllerindeki rengârenk zevk ve hayatın her yönünden istifade etme humması, kendilerini kuşatmış, sonunda da helak olup gitmişlerdir.³⁵⁹

Dünya zevk ve eğlencelerine dalmak suretiyle benliklerini kaybeden insanların dünyadaki makamları, mevkileri, zenginlikleri, parlıtlı, lüks ve şaşalı yaşantıları bir gün sona erecek ve kendilerini iç çekişlerin ve hıçkırıkların hâkim olduğu bir elem günü karşılayacaktır:

“Faydalandırıldıkları nimetler onlara hiç yarar sağlamayacaktır.”³⁶⁰

“Azana ve dünya hayatını âhirete tercih edene, şüphesiz cehennem tek barınaktır.”³⁶¹

“Huzurumuza çıkacaklarını beklemeyenler, dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar ve âyetlerimizden gafil olanlar yok mu, işte onların, kazanmakta oldukları (günahlar) yüzünden varacakları yer, ateştir!”³⁶²

“Muhakkak ki Allah, inanıp iyi işler yapanları, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar; inkâr edenler ise (dünyadan) faydalanırlar, hayvanların yediği gibi yerler. Onların yeri ateştir.”³⁶³

Dünya, sadece lezzetlerin tadıldığı, şehvi arzuların yaşandığı bir yer olarak görüldüğünde dünyanın, özü olmayan bir kabuk, ciddiye alınmayacak bir oyun ve eğlence, gönlü bağlamaya değmez bir yer olduğu açıktır. Çünkü böyle bir bakış açısına sahip olan kişinin, yeme içme, giyip kuşanma, zevk-ü sefa gibi şeylerin dışında bir düşüncesi yoktur ve dünyadan elde edeceği şey de sadece bunlardan ibarettir.

³⁵⁹ Şu'arâ, 26/128-130, 146-159.

³⁶⁰ Şu'arâ, 26/207.

³⁶¹ Nâzi'ât, 79/37-39.

³⁶² Yûnus, 10/7-8.

³⁶³ Muhammed, 47/12.

B. Kulluk Görevlerini Yapmama

Allah'ın her şeyi emrine verdiği ve en güzel şekilde yaratarak yeryüzünün idaresini kendisine bıraktığı insan, fitratına yerleştirilen bu özelliği sayesinde, diğer tüm varlıkların sorumluluğunu almaktan kaçındığı ilahi emaneti omuzlarına almış; böylece diğer varlıklardan farklı olduğunu göstermiştir. Kur'ân'da bu hususa işaretle şöyle denmektedir: *“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar, onun sorumluluğundan korktular. Onu insan yükledi...”*³⁶⁴

Yüce Yaratıcı'nın eşref-i mahlukat olarak yeryüzünde halife sıfatıyla yarattığı³⁶⁵ insan sadece Allah'a kulluk etmek için yaratılmış ve imtihan dünyasına gönderilmiştir.³⁶⁶ Kul da kulluğunu ve sorumluluğunu bilip mütevazı tavrını korur, azametini sadece Allah'a ait olduğunu benimserse³⁶⁷ Rabbi, onu içinden ırmaklar akan cennetlerine koyacaktır.³⁶⁸ Ancak kul, Rabbini inkâr ederek böbürlenir ve kibreder, ilahî emir ve yasaklara uymaz ve kulluğunu unutursa, işte o zaman, âhirette kendisini azaptan kurtaracak bir yardımcı da bulamayacaktır.³⁶⁹ Bu sebeple insan, Yüce Allah'ın şu ikazına kulak vermelidir: *“Allah'ı unutan ve bu yüzden de Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın.”*³⁷⁰

Dünyevileşmek, her şeye maddi açıdan bakmak, ben merkezli düşünüp bunu yaşam tarzı hâline getirmektir:

*“Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı bıraktılar; nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler.”*³⁷¹

Bu ayet dünyevileşmenin ilk iki basamağına işaret etmektedir. Birincisi başta namaz olmak üzere ibadetleri terk etmek, ikincisi ise süfli arzulara tabi olmaktır. Bolluğun getirdiği dünyevileşme yaratılış gayesini göz ardı ederek kulun Allah'la irtibatını koparmakta veya zayıflatmaktadır. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak da önce O'na inansa bile, sonunda sana ihtiyacım yok noktasına gelmekte ve ardından

³⁶⁴ Ahzâb, 33/72.

³⁶⁵ En'âm, 6/165.

³⁶⁶ Cîn, 51/56.

³⁶⁷ Müslim, “Birr ve sıla”, 136; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 26.

³⁶⁸ Bakara, 2/25.

³⁶⁹ Nisâ, 4/173.

³⁷⁰ Haşr, 59/19.

³⁷¹ Meryem, 19/59.

nefsani arzularının hâkim olmasıyla Allah'a kulluk görevini unutarak O'nu hayatından tamamen çıkarmakta, daha doğrusu çıkardığını zannetmektedir.

C. Dünyevi Değerlere ve Nimetlere Düşkünlük

Dünyevileşmenin emarelerinden biri de dünyevî değer ve nimetlere olan düşkünlüktür. Dünyevî her şey aslında Allah'ın insana bahşettiği nimetlerdir. Rabbini, ölümü, âhireti ve yapayalnız O'nun huzurunda sorgulanacağını unutarak insanın kendisine bunları amaç edinmesi yanılgıdır. Dünyevi nimetler ne hırs yapılacak, ne tutkuyla arzu edilecek, ne de sâhip olunduğu için gurur duyulacak şeylerdir. Aksine her biri gelip geçici dünya hayatının aldatıcı birer metâi ve süsünden ibarettir.

İnsan; tabiatı gereği dünyaya ve dünyalıklara düşkünlük gösterme,³⁷² âhireti ise hatırından uzaklaştırma eğilimindedir.³⁷³ Mal, mülk, servet, makam ve mevki tutkusu, şan ve şöhret hırsı, şehvetin esiri olma, lüks ve israf anlayışı şüphesiz insanın doğuştan getirdiği bir takım zaaflardır.

Kur'ân'a göre insanın en önemli özelliklerinden biri de zayıf bir varlık olmasıdır: *"Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır."*³⁷⁴ Ancak onun zayıf olması sadece fizyolojik gücünün sınırlılığı anlamında değildir. Esasen o nefsinin kontrol etmekte ya da kötü arzularına, aşırı tutkularına ve ihtiraslarına boyun eğmekte, onlara karşı direnmekte zayıflık göstermektedir.³⁷⁵

Dünyevileşen insan, Allah'ı ve âhireti unutarak aşırı bir hırsla dünyaya sarılmakta, hiç yok olmayacakmış gibi dünya malına düşkün olmaktadır. O, artık kendisini kuşatan ihtiraslarının kölesi, şehvet ve hayvani tutkularının mahkûmudur. Nitekim Hz. Peygamber dünyaya aşırı bağlanmanın tehlikesine şu şekilde işaret etmiştir:

³⁷² Âl-i İmrân, 3/14-15.

³⁷³ Kıyâme, 75/20-21.

³⁷⁴ Nisâ, 4/28.

³⁷⁵ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II, 61; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, X, 70; Begavî, *Meâlimu't-tenzil*, II, 199.

“Yakında milletler, yemek yiyenlerin (başkalarını) çanaklarına (sofralarına) davet ettikleri gibi size karşı (savaşmak ya da ülkenizi bölüşmek için) birbirlerini davet edecekler.

Birisi: Bu o gün bizim azlığımızdan dolayı mı olacak? dedi.

Resûlullah (s.a.v.), Hayır, aksine siz o gün kalabalık fakat selin önündeki çerçöp gibi zayıf olacaksınız. Allah düşmanlarınızın gönlünden sizden korkma hissini soyup alacak, sizin gönlünüze de vehn atacak, buyurdu.

Yine bir adam: Vehn nedir? diye sorunca:

Vehn, dünyayı (fazlaca) sevmek ve ölümü çirkin görmektir, buyurdu.”³⁷⁶

“Vehn” büyük bir dünyevileşme krizidir. “Vehn”; âhirete karşılık dayanılmaz bir şehvetle dünyayı tercih etme şeklindedir. “Vehn” dünyalık kazanımlarını kaybetmeme adına âhret kazanımlarını gözden çıkarabilme girişimidir.

D. Dünyayı Hayatın Gayesi Edinme

Kur’ân'a göre, dünya hayatı geçici ve önemsiz, ölümden sonraki âhret hayatı ise ebedî, sonsuz, kalıcı ve süreklidir.³⁷⁷ Gelip geçici olan dünya nimetlerine mukabil âhret mükâfatı daha değerlidir³⁷⁸ ve âhret kalite ve derece olarak daha üstündür.³⁷⁹

İnsan, dünya hayatı için her şeyini feda ederken, âhireti için bu gayret ve çabayı göstermez. Bütün planı ve programı kesif bir şekilde dünyaya matuftur. Bu husus şu ayet-i kerîme gayet veciz bir şekilde ifade etmektedir: “Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Âhiretten ise onlar tamamen gafildirler.”³⁸⁰ Merhum Elmalılı bu ayeti şöyle tefsir eder:

“Sade dünya hayattan bir zâhir bilirler. Bugün kim galip gelir, ne yüze çıkarsa ona bakar, onu bilirler. Âhiretten ise hep gafildirler. Onlar bu dünyanın sonunun nereye varacağını düşünmez, ilerisi ne olacağını farkında olmazlar. Bu dünya hayatının muvakkat olduğuna ve bunun bir sonu, hak ve sabit bir âhireti bulunduğuna, bütün semâvat ve arz delâlet edip dururken, kendi kendilerine, vicdanlarında veyahut kendi nefisleri hakkında neye bir düşünüp de bilmiyorlar ki, Allah o gökler, yeri ve ikisinin arasındakileri başka türlü değil, ancak hak ile ve müsemmâ bir ecel-yani muayyen bir müddet ile-

³⁷⁶ Ebû Dâvûd, “Melahim”, 5; İbn Hanbel, II, 359.

³⁷⁷ Mü'min, 40/39; A'lâ, 87/17.

³⁷⁸ Nisâ, 4/77; En'âm, 6/32; A'râf, 7/169; Tevbe, 9/38; Yûsuf, 12/109; Nahl, 16/30.

³⁷⁹ İsrâ, 17/21; Duhâ, 93/4.

³⁸⁰ Rûm, 30/7-8.

yaratmıştır...Bununla beraber insanlardan birçoğu, herhalde Rablerinin likasına kâfirdirler. Yani bir çokları yalnız âhiretten, tefekkürden gaflet ile kalmazlar da kendilerini yaratıp yetiştiren hakkın huzuruna gidilip mükâfat ve mücâzata erileceğini katiyen inkar dahi ederler ya dünyayı ebedî imiş gibi farz ederler yahut da bütün hilkat hikmetsiz, gayesiz, batılmış gibi her şeyin fâni olup sonunda boşa gittiğini ve binaenaleyh insanın sonunda bir ölümle hiç olup gittiğini iddia ederler...”³⁸¹

Kur’ân’da dünya ve âhiret arasında bir tercih yapılması söz konusu olduğunda tereddütsüz âhiret hayatının tercih edilmesi istenmiş, fâni hayatı ebedî hayata tercih edenler kınanmıştır:³⁸² *“Fakat siz (ey insanlar!) âhiret daha hayırlı ve daha devamlı olduğu halde dünya hayatını tercih ediyorsunuz.”*³⁸³ Nitekim Elmalılı bu ayetin tefsirinde şöyle demektedir:

“Fakat siz gafil insanlar, o felâhı her şeye tercih ederek o tezekkiye çalışacak yerde öyle yapmıyorsunuz da onun zinetini, eğlencesini, yemesini, içmesini, kadınlarını, lezzetlerini takdim ediyor, onlarla işigali ve o yolda mallar sarfu istihlâkını hoşlanıyorsunuz da âhiret felâh ve saadetini hazırlayan temiz ve güzel amelleri arkaya atıyorsunuz. Bayram yapmak istediğiniz vakit de temizlik, tasadduk, zikir, namaz, hayır ve hasenât gibi sonu felâh olan amellerden ziyade, gelip geçici dünya lezzetlerinden zevk alıyorsunuz... Hâlbuki âhiret, daha hayırlı ve daha devamlıdır. Binaenaleyh, fâni olan dünya hayatı ne kadar zevkli olursa olsun âkil ve zeki olan insanların âhireti tercih ederek tezekki ve felaha çalışmaları ve böyle olanlar için daima sonu önünden hayırlı olacağını bilmeleri lazım gelir...”³⁸⁴

*“Hayır! Doğrusu siz, çarçabuk geçeni (dünya hayatını ve nimetlerini) seviyor, âhireti bırakıyorsunuz.”*³⁸⁵

*“Şu insanlar, çarçabuk geçen dünyayı seviyorlar da önlerindeki çetin bir günü (âhireti) ihmal ediyorlar.”*³⁸⁶

Yine Kur’ân’da *“dünyada yaşadığımızdan başka bir hayat –yani öldükten sonra dirilme ve âhiret hayatı– yoktur; biz bir daha diriltilecek değiliz”*³⁸⁷ deyip, dünyaya karşı âhiretlerini satanlar kınanmış ve uyarılmıştır:

*“... Bu güne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi biz de bugün sizi unuturuz. Yeriniz ateştir, yardımcılarınız da yoktur!”*³⁸⁸,

³⁸¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, 3803-3804.

³⁸² A’raf, 7/169; İbrahim 14/ 3; Şûra, 42/20.

³⁸³ A’lâ, 87/16-17.

³⁸⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 5766-5767.

³⁸⁵ Kıyâme, 75/20-21.

³⁸⁶ İnsan, 76/27.

³⁸⁷ En’âm, 6/29.

³⁸⁸ Câsiye, 45/34.

“Dünya hayatını âhirete tercih edenler, Allah yolundan alıkoyanlar ve onun eğriliğini isteyenler var ya, işte onlar (haktan) uzak bir sapıklık içindedirler.”³⁸⁹

Kur’ân’da dünyevileşme süreci “yeryüzüne çakılıp kalma” olarak tasvir edilmekte, âhiretten vazgeçip sadece dünya hayatına sıkıca bağlanma ufuksuzluğuna dikkat çekilmektedir: “Ey iman edenler! Size ne oldu ki, Allah yolunda savaşa çıkın denildiği zaman yere çakılıp kaldınız. Dünya hayatını âhirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası âhiretin yanında pek azdır. Eğer (gerektiğinde savaşa) çıkmazsanız, (Allah) sizi pek elem verici bir azapla cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir. Siz (savaşa çıkmamakla) O’na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye kadirdir.”³⁹⁰

Bu âyet-i kerîme, tarihsel olarak, hicretin 9. yılında Recep ayında vuku bulan Tebük seferi için seferberlik ilan edildiğinde, şehirlerin kuraklaştığı ve meyvelerin olgunlaştığı, insanların rehavete daldığı, sıcaklığın dayanılmaz boyutlara ulaştığı bir zamanda Bizans gibi bir güce karşı orduya çağrıldıklarında bazı müminlerin dünyanın cazibesine kapılarak işi ağırdan almaları, Hz. Peygamber’in emrine icabet etmekte gevşeklik ve tembellik göstermeleriyle ilgili nazil olsa³⁹¹ da müslümanları ve İslâm medeniyetini bekleyen büyük tehlikeye karşı bir uyarı niteliğindedir. Zira akabinde, Yüce Allah başka bir kavim getirerek dinini yücelteceğini belirtmiştir.

Tebük seferine çıkma emri verildikten sonra kalbinde iman zafiyeti olanlar, âhirete karşılık dünyaya razı olanlar, yere çakılıp kalanlar³⁹² çeşitli bahanelerle emre itaat etmediler. Bahanelerin tamamı onların dünya-âhiret denkleminde önceliği dünyaya vermelerinden kaynaklanıyordu. Bahaneler ancak şeytanın sağdan yaklaşması olarak değerlendirilebilirdi.³⁹³

Münafıklardan bir kısmı rahatı tercih edip, can ve mal kaybetme korkusuyla birbirlerine “Sıcakta sefere çıkmayın” dediler.³⁹⁴ Kur’ân-ı Kerîm onların bu tutumunu kınayarak feci akıbetlerini şöyle anlatır: “Allah’ın elçisinin aksine,

³⁸⁹ İbrahim, 14/3.

³⁹⁰ Tevbe, 9/38-39.

³⁹¹ Zemahşerî, III, 44-45; Begavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, IV, 48; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XVI, 61; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VII, 203-204; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 2544-2545; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 81-82.

³⁹² Tevbe, 9/48.

³⁹³ A’râf, 7/17.

³⁹⁴ Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsir*, I, 553.

*savaştan geri kalanlar, oturup kalmalarından dolayı sevinç duydular. Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşmaktan hoşlanmadılar. Bu sıcakta savaşa çıkmayın, dediler. De ki: Cehennem ateşi çok daha sıcaktır. Keşke anlayabilseler.”*³⁹⁵

Hz. Peygamber ahabına Tebük Gazvesi'ne hazırlanmalarını emrettiğinde mevsim oldukça sıcaktı. Tâif seferinden yeni dönüldüğünden bazı sahâbîler henüz yol yorgunluğunu atamamış, hatta münafıkların müslümanları bu seferden vazgeçirme yolundaki gayretlerinden de etkilenmişlerdi. Sefere iştirak etmeyen sahâbîlerden biri de Ebû Hayseme idi. O, başlangıçta seferin zorluğu sebebiyle Medîne'de kalmış, orduya katılamamıştı. İslâm ordusu yola çıktıktan birkaç gün sonra, bahçesindeki çardakta ailesi kendisine mükellef bir sofraya hazırladığı sırada Ebû Hayseme Hz. Peygamber yakıcı güneş altında savaşa giderken, kendisinin rahat bir yerde oturmasına gönlü razı olmadı. Bu nedamet ile silâhlarını alarak doğrudan Tebük'e doğru yola çıktı. Kendisi gibi sefere katılmakta geçiken Umeyr b. Vehb el-Cumahî ile birlikte Tebük'e vardı.

Allah Resûlü Ebû Hayseme'nin sefere katılmamasına çok üzülmüştü. Nitekim uzaktan birilerinin geldiği kendisine haber verilince onlardan birinin Ebû Hayseme olmasını temenni etti. Gelenin o olduğunu öğrenince çok sevindi ve kendisine, “Ey Ebû Hayseme! İyi ki geldin, az kaldı helâk olacaktın” dedi.³⁹⁶

Ebû Hayseme örneğinde olduğu gibi dünyevî sebeplerle Hz. Peygamberin emrine itaat etmemenin, ebedî hayatın mutluluğunu tehlikeye atmak, helak olmak anlamına geldiği aşikârdır. Burada Kur'ân-ı Kerîm'in hemen dünyayla ilgili bütün uyarılarında olduğu gibi öncelik sıralamasının doğru yapılması gerektiği mesajı verilmektedir. “Dünya sevgisi her hatanın başıdır”³⁹⁷ cümlesinde ifade edilen sevgide; haddi aşma, ilgiyi doğru yere yöneltmeme ve âhirete karşılık dünyaya razı olmayla ilgili, özelde Tebük seferindeki rehabet ve itaatsizliklere, genelde ise kıyamete kadar yaşanması muhtemel tüm kaymalara karşı, Kur'ân-ı Kerîm'in uyarısı şu şekildedir: “Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size, Allah yolunda sefere çıkın, denilince yere çakılıp kaldınız. Yoksa âhiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa âhirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir. Eğer Allah yolunda

³⁹⁵ Tevbe, 9/81.

³⁹⁶ Müslim, “Tevbe”, 53. Ayrıca bkz. İbn-i Kayyım el-Cevziyye, *Zâdu'l-meâd*, I-VI, trc. Şükrü Özen, İklim Yay., İstanbul, 1988, IV, 88-89.

³⁹⁷ Aclûnî, *Keşfü'l-hafa*, Hadis No: 1099, I, 392.

sefere çıkmazsanız, sizi elem dolu bir azapla cezalandırır ve yerinize sizden başka bir toplum getirir, siz ise O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir."³⁹⁸

Âyette geçen "...Âhirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir." ifadesi şu iki anlama gelmektedir:

"Birincisi; "Âhret hayatının ebedî, nimetlerin ve faydalanılacak şeylerin de sayısız olduğunu gördüğümüz zaman, o büyük mülkün lütufları yanında bu geçici dünya hayatının eğlence ve faydalarının hiçbir değeri olmadığını fark edeceksiniz. O zaman bu kısa, hem de çok kısa fani dünya hayatının faydaları için kendinizi ebedî mutluluk ve nimetten mahrum bıraktığınıza pişman olacaksınız. İkincisi: "Ne kadar çok olursa olsun bu dünyanın geçim ve faydalarının âhirette hiçbir değeri yoktur. Son nefesinizi verdiğiniz an, her şeyden vazgeçmek zorundasınız. Çünkü bu dünyadan hiçbir şey sizinle birlikte âhirete gidemez. Elbette Allah'ın rızasını gözetmeniz ve İslâm uğrunda yaptığınız fedakârlıklar için bir ecir alacaksınız."³⁹⁹

Tebük seferi öncesinde ve sonrasında meydana gelen hadiselerle ilgili Tevbe sûresinde indirilen âyetler, Mü'minlerin dünya-âhret dengesini dünyanın lehine bozmamaları gerektiğini ikaz eder mahiyettedir. "Yere çakılıp kalma" ve bir başka âyet-i kerîmede de "dünyalık malın, kendisini ebedî kılacağını zannetme"⁴⁰⁰ şeklindeki ifadesiyle bizim 'inanın insanın, dindarın dünyevîleşmesi' diye ifade etmeye çalıştığımız sendromu anlatır. Yere, yani dünyaya çakılıp kalmanın tabii sonucu "âhret karşılığında dünyaya razı olmak" yani onu tercih etmektir. Âhireti bırakıp dünyaya razı olmanın, ebedî nimetlerden vazgeçerek geçici olanlarla yetinmenin neticesi ise hüsrandır.

Kur'ân-ı Kerîm'de dünyevîleşmenin tezahürleri daha çok âhret karşısında dünyayı tercih etme, dünyaya ve dünyalık olana meyletme vs. olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyaya ve dünyalık olana meyletme bazen aşırıya giderek tamamen dinden kopmaya dahi sebep olabilir. Aşırıya gidilmese de dünyaya meyletme mümin kimsenin hem Allah karşısındaki konumuna zarar vermekte hem de bir takım başarılarına engel olmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de dünyaya ve dünyalığa meylin mağlubiyetin sebebi olarak gösterildiği yerlerden biri de Uhud'dur. Dünya ve dünyalığa meyil, yani dünyevîleşme, Hz. Peygamber'in verdiği emirde anlaşmazlığa düşmeye; bu ise gevşemeye ve dağılmaya sebep olmuştur.

³⁹⁸ Tevbe, 9/38-39.

³⁹⁹ Mevdudi, *Te'fihü'l-Kur'ân*, II, 228.

⁴⁰⁰ Hümeze, 104/3.

İstişare sonucu Medine'ye doğru gelen düşmanı şehrin dışında, Uhud dağının eteklerinde karşılama kararı veren Hz. Peygamber, Abdullah b. Cübeyr komutasındaki 50 kişiyi Ayneyn geçidinde görevlendirmiş ve “Bizi kuşların kaptığını görseniz bile ben size haber gönderinceye kadar sakın şu yerinizden ayrılmayın! Bizim onları hezimete uğrattığımızı görseniz bile ben size haber gönderinceye kadar asla (yerinizden) ayrılmayın”⁴⁰¹ buyurmuştu.⁴⁰²

Savaşın başlamasını takip eden kısa süre içerisinde müşrikler dağılmış, kaçmaya başlamıştı. Müslümanlar da düşmanın bıraktığı malları toplamaya başlamıştı. Bunu gören arka taraftaki geçidi korumakla görevli okçular da ganimet malı elde etmek için yerlerini bırakarak koştular. Abdullah b. Cübeyr onları engellemeye çalıştıysa da dinlemediler.

İşte tam da bu anın gelmesini bekleyen müşriklerin dâhi komutanlarından Hâlid b. Velîd (o dönemde henüz Müslüman olmamıştı ve kâfirlerin ordusunun bir bölümüne komuta ediyordu) arkadan dolaşarak geçitte kalan okçulara saldırdı. Abdullah b. Cübeyr ve yanındaki okçular şehit edildi. Bu hamleyle birlikte Müslümanlar bir anda şaşkına döndüler. Peygamberlerinin sıkı sıkıya tembihlediği hususun neden bu derece önemli olduğunu anlamakta gecikmediler. Ama artık her şey için çok geçti. Daha önceden savaşı kaybettiklerini düşünerek kaçışan müşriklerin de geri dönmesiyle Müslümanlar iki ateş arasında kaldı.⁴⁰³

Galibiyetle başlamışken ve düşman tam bir hezimete uğratılmak üzereyken savaşın seyrinin değişme sebebini Kur’ân-ı Kerîm şöyle anlatır: “*Andolsun ki Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hatırlayın ki O’nun izniyle kâfirleri öldürüyordunuz, ama Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat hususunda birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz; içinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti istiyordunuz; derken Allah denemek için onların karşısında sizi bozguna uğrattı. Sonunda yine de sizi bağışladı. Allah müminlere karşı lutufkârdır.*”⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Buhârî, “Cihâd”, 164.

⁴⁰² İbn-i Kayyım, *Zâdû'l-meâd*, III, 241.

⁴⁰³ Mevlana Şiblî Nu'mânî, *Siretü'n-Nebi*, (trc. Yusuf Karaca), İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 243.

⁴⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/152.

Hezimet, okçular “ganimet, ganimet” diyerek tepeyi terk ettikten sonra gelmişti.⁴⁰⁵ Uhud’da yaşanan, tarih boyunca insanın imar edip, istifade etmek üzere kendisine müsahhar kılınan dünya ve dünyalıkla ilişkisini ilahî ölçülere oturtmamasının örneklerinden biriydi. Nimetlere ulaşmadan önce sabır ve şükür, insanın kolay başarabildiği bir husustu. “Sevdiğinizi size gösterdikten”⁴⁰⁶ sonra sabretmek ve dünyevîleşmenin çarklarına kapılmamak, imtihanın en çetin olduğu yerd. Adına ister sekülerleşme, ister dünyevîleşme isterse başka bir şey densin, insanın en çok kaydığı ve kaybettiği bu nokta, Kur’ân-ı Kerîm’in mesajlarının içerisinde en belirgin olanlardan biridir. Örnekler Hz. Peygamber’in rahle-i tedrisinde yetişen saadet asrının ilk halkalarından olunca, sonra gelen ve tabii olarak kaynağa daha uzak kalanların dikkat ve itinalarının artması hedeflenmiş olabilir.

Dünyevî olanın uhrevî olana tercih edilmesi, vahyin mübelliği olan Hz. Muhammed’in hayatında da başına gelen olaylarla ilgilidir. Bilindiği üzere Peygamber (sav) gerek Mekke, gerekse Medine dönemlerinde oldukça mütevazı bir hayat sürmüş, önüne gelen dünyevî imkânları şahsı için kullanmamıştır. Mekke döneminin başlarında kendisine yapılan “İstersen seni en zenginimiz yapalım”⁴⁰⁷ teklifine dönüp bakmadığı gibi, Medine döneminde elde edilen pay ve ganimetlerden istifade ederek dünyalık çoğaltma yarışına girmemiştir. Zaman zaman Peygamber (sav)’in bu hassasiyeti, çevresindeki aile fertleri ve akrabalarının istekleriyle, beklentileriyle karşı karşıya kalmış, onlara ters düşmüştür.

Dünya hayatının ziynetinin insan; özellikle de Müslüman için var edilmiş⁴⁰⁸ ve gönüllere cazip kılınmış⁴⁰⁹ olmasının tabii bir sonucu olarak; Hz. Peygamber’in eşleri de hemcinsleri gibi dünya hayatının nimetlerinden istifade etmek istiyorlardı. Bu yüzden nimetlerden yeterince istifade edemediklerini söyleyerek paylarının artırılmasını istediler. Bu tavırları, Hz. Peygamber’i fazlasıyla üzmüştü. Hatta Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer, Hz. Peygamber’i üzdükleri için kızlarını dövmeye yeltendi. Fakat Resûlullah buna izin vermedi. Bu olaydan sonra bir pasaj halinde şu ayeti

⁴⁰⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VI, 130; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsir*, I, 236.

⁴⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/152.

⁴⁰⁷ *Hadislerle İslam*, VII, 252.

⁴⁰⁸ A’râf, 7/22-23.

⁴⁰⁹ Âl-i İmrân, 3/14.

kerimeler⁴¹⁰ nazil oldu: “*Ey peygamber! Eşlerine de ki: Eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size isteklerinizi vereyim ve sizi güzellikle göndereyim. Yok, eğer Allah’ı, O’nun elçisini ve âhiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki; Allah, güzel davranışlar sergileyenlere, büyük bir ödül hazırlamıştır.*”⁴¹¹

Allah, nebisine yardım edip, Kurayza ve Beni Nadir’in fethini nasip edince, eşleri Hz. Peygamber’in yanına oturarak “Kisra ve Kayser’in kızları süsler içinde, biz ise gördüğün gibi fakirlik ve sıkıntıdayız” dediler. Hz. Peygamber, eşlerinin kendilerine kralların eşlerine muamele edildiği gibi muamele edilmesini istemelerine çok üzüldü. Bunun üzerine Cenab-ı Hakk yukarıdaki ayeti okumasını emretti.⁴¹² Hz. Peygamber’in hayatında mal ve dünyalık, zaruri ihtiyaçları karşılamaya yetecek kadar önemliydi. Çok sevdiği biricik kızı Fatıma’nın bile dünyalık isteklerini geri çevirmiş,⁴¹³ onu ve ailesini hep ebedî saadete hazırlamaya gayret etmiştir. “*Beni rabbim terbiye etti ve terbiyemi güzel yaptı*”⁴¹⁴ ifadelerinde buyurduğu gibi, onun eğitmeni Allah’tı ve ahlakı Kur’ân ahlakıydı. Hz. Peygamberin bu hassasiyeti Kur’ân-ı Kerîm’in dünya algısının onun şahsında hayat bulmasından ibarettir.

Kalbi İslâm’a ısındırılmak istenenlere muamelesinde olduğu gibi, çevresine harcarken cömertliğin zirvesini çıkarken, kendi yakınlarına, ehl-i beyte harcamalarında çok titizdi. Bunun sebeplerinden biri de üsve-i hasene olan Peygamber ve ailesinin, model örnekliğinin zarar görmemesi olmalıdır. Zira bir model şahsiyet olarak Hz. Peygamberin eşlerine sunulan bu tercih imkânı, Kur’ân’a inanan bütün müminler için bir ölçü vermektedir. Allah Teâlâ insanın fitratında yarattığını ifade buyurduğu dünya ve dünyalıklara düşkünlüğün⁴¹⁵ âhiret nimetlerine ulaşmayı engelleyecek bir taşkınlığa ulaşmaması için ölçüler ve sınırlar koymaktadır.

E. Dinî İnanç, Sembol ve Değerleri Küçümseme

Dünyevileşme; dinin bireysel ve toplumsal bilinçte değerini yitirmesi, insan aklının ve sosyal hayatın dinî bağlarından arındırılması, dine kayıtsızlık, dinin alanının olabildiğince daraltılması, dinin bir vicdan meselesi haline getirilmesi, insan

⁴¹⁰ Müslim, “Talak”, 29/1478. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XI, 145-148.

⁴¹¹ Ahzâb, 33/28-29.

⁴¹² Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefsîr*, II, 522-523; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIX, 84-86.

⁴¹³ Buhârî, “Deâvât”, 11; Ebû Dâvûd, “Harâc”, 19, 20.

⁴¹⁴ Rivayetin bağlamı, tarihleri ve sıhhati hakkında bkz. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, Hadis No: 164, I, 84.

⁴¹⁵ Âl-i İmrân, 3/14-15.

aklının dinî ve metafizik bağlardan kurtarılması, tabiatüstü mitlerin, dinî inanç, değer ve sembollerin hayatın dışına itilmesidir.⁴¹⁶

Nasıl ki her dinin alâmetleri, işaretleri ve sembolleri varsa, İslâm'ın da vardır. Bunlara “şeâir” denilmektedir. Çoğul bir isim olan şeâir, “İslâm'a özgü olan, onu çağrıştıran ve İslâm'ın korunmasını gerekli kıldığı hususlar, alâmetler ve semboller” demektir. Bu alâmetler, dinimizi sembolize ederler ve buldukları yerde Müslüman varlığının birer göstergesi olurlar.⁴¹⁷

Yüce Allah, Kutsal Kitabımızda dinin şeâirine saygı gösterilmesini istemiş ve bunu takvanın bir gereği olarak nitelemiştir.⁴¹⁸

Kur'ân'da “alamet, nişan ve gösterge” anlamına gelen “şeâir” sözcüğü de dinin kutsal saydığı ve yerine getirilmesi istenen sembol kavramıyla açıklanabilecek bir anlam yapısına sahiptir.⁴¹⁹

Kur'ân'-ı Kerimde Kurban, Safa ve Merve şeâirden olarak zikredilmiş olsa da⁴²⁰ tarihi süreç içerisinde İslamiyet'i yansıtan Kâbe, Kur'ân'-ı Kerim, Peygamber, namaz, hac, camiler, mescitler, tesettür, ezan ve minareler gibi dinî semboller şeâir kavramının içeriğini oluşturmuştur. Şeâire saygı göstermek Allah'a saygı göstermek şeklinde görülmüştür.⁴²¹ Nitekim Elmalılı, “Şeâirullah; Allah'ın iradesini gösteren merâsim-ü tekâlîf-i diniyye ve ibadat ve taata nişane olan alâmât-ı müşîredir” demektedir.⁴²²

Âlûsi, Mâide sûresinin 2. âyet-i kerîmesinin tefsirinde; “Şeâir kelimesinin Allah lafzına izafesi, şerefini yüceltmek ve bunların ihlalinde (saygısızlık yapılmasında) hadisenin feciliğini, korkunçluğunu ifade içindir. Asıl maksad (yani korkulacak nokta) ise bunlara olan hürmeti basite almaktır.”⁴²³ demektedir.

⁴¹⁶ Karacelil, *Büyük Tehlike: Dünyevileşme*, s.12, Yıldırım, *Din, Dünyevileşme ve Zühd*, s. 20.

⁴¹⁷ M. Sait Özervanlı, “Şiâr”, *DİA*, XXXIX, 123-124. Ayrıca bkz. Muhammed Hamîdullah, “İslâm'da Sembol” (trc. İsmail Yakıt), *Süleyman Demirel Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 2, Isparta 1995, s. 299-308.

⁴¹⁸ Mâide, 5/2; Hac, 22/32.

⁴¹⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s.346; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IV, 175.

⁴²⁰ Bakara 2/158; Hac 22/36.

⁴²¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 554.

⁴²² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1552.

⁴²³ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 53.

Din ya da ilahî şeriatlar, Allah'ın şeârine saygı ve tazim, Allah'ın yerine getirilmesini istediği eylem ve davranışları ifa esası üzerine kurulur. Allah'ın nişanelerine gösterilen tazim ile insanlar Allah'a yaklaşmış ve O'na yönelmiş olurlar. Aksi takdirde toplum dinden uzaklaşmaya, inanç ve eylemler ilahî hedefler yerine dünyevi hedeflere yönelmeye, kutsal yerini dünyevileşmeye bırakmaya başlayacaktır.

F. Arzu ve İsteklerin Esiri Olma

İnsan beden ve ruhtan müteşekkil bir varlıktır. Dünyevî istek ve arzular daha çok insanın maddi/bedeni yönünü tatmin eden eğilimlerdir. İnsandaki nefis, daha çok bedeni arzular ve dünyevî lezzetler; ruh ise uhrevî ve ulvi gayeler peşindedir. Âl-i İmrân 14. ayette, insanın dünya hayatında arzu duyduğu şeyler sıralanmıştır.

“Ayette insanlar için cazip kılınan dünyevî haz ve nimetlerin belli başlıları her biri geniş kapsama sahip olan şu altı maddede özetlenmiştir:

1. Karşı cinse duyulan ilgi,
2. Soyunun devam etmesi arzusu,
3. Sermaye sahibi olma isteği,
4. Kendi dışındaki varlıklara hükmetme, beğeni kazanma (makam, mevki ve şöhrat sahibi olma) ve hoşça vakit geçirmenin verdiği zevk,
5. Hayvanı besinler ve hayvanlardan elde edilen ürünler,
6. Bitkisel besinler ve bitkilerden elde edilen ürünler.”⁴²⁴

Allah (cc), ayette anılan şeyleri sevmeyi, aşırı derecede rağbet gördüklerinden dolayı şehvet (ve tutku) olarak adlandırmıştır. Böyle bir ifade kullanmakla, insanların kalplerinin bu şeylere şiddetle bağlı olduğunu ilân etmiştir. Bunları sevmenin, insanın hayvani tabiatının bir gereği olduğuna işaret etmiştir.

Ayette geçen *Şehvât*, şehvet kelimesinin çoğulu olup mef'ul manasında mastardır. Şehvet, “nefsin kendisi için uygun olanı talep etmek üzere harekete geçmesi, bir şeyi arzulayıp ona meyiletmesi” “kişinin hissî zevklere duyduğu güçlü arzu”, “hazza ulaşmak için gerekli veya faydalı olduğuna inanılan şeylere doğru

⁴²⁴ *Kur'an Yolu*, I, 513.

insanı tahrik eden güç” demektir.⁴²⁵ Bir başka deyişle, *Şehvât*, nefsin tutku derecesindeki düşkünlükleridir.⁴²⁶

Nesefî'ye göre *şehvet* denen şey, esasen bilge kimseler açısından pek de uygun kabul edilmeyen rezilce önemsiz ve basit şeylerdir. Dolayısıyla şehvî arzuların esiri konumuna gelenler, bir tür behimî ya da hayvanca bir yaşantıyı kabullenenler, yerilmeyi, uyarılmayı hak eden kimselerdir.⁴²⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de *şehvet* kelimesi iki yerde “cinsel istek” manasında kullanılmıştır.⁴²⁸ Üç ayette geçen şehvât ile genel olarak nefsanî isteklerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Bunların ilkinde insanlara dünya nimetlerinin çekici kılındığı belirtilmekte,⁴²⁹ diğer ikisinde şehvetlerine uyanlar eleştirilmektedir.⁴³⁰

“*Cehennem, (nefsin hoşuna giden) şehvetlerle; cennet ise (nefsin hoşlanmadığı) zorluklarla kuşatılmıştır.*”⁴³¹ mealindeki hadiste geçen şehvetler genellikle dinen sakıncalı olan dünyevî hazlar diye yorumlanır. Kurtubî'ye göre bu hadisteki temsilde cennetin ancak kötülöklere karşı direnerek kazanılacağı, cehennemden kurtulmanın ise nefsi kötü arzulardan korumakla mümkün olduğu anlatılmak istenmiştir.⁴³²

Hubbu's-şehavât ifadesi, insanların, şehvetperest olmalarına, “*şehvet sevdaluları*” hâline gelmelerine bir imadır. Yüce Allah bu ayette insanın tabiatında bulunan tutkuya işaret etmektedir. İnsan ayette zikri geçen dünya varlığına düşkündür. Ne kadar da çok dünya varlığına sahip olsa, o daha fazlasını elde etmek ister. Onun bu tutkusu dizginlenmese gözü doymaz bir varlık olur. Bu ayet aynı zamanda insanın mal ve servet karşısındaki tutumuna da işaret etmektedir.

⁴²⁵ Faruk Beşer, “Şehvet”, *DİA*, XXXVIII, 476. Ayrıca bkz. Râgıb el-İsfahânî, “şehv” md., *el-Müfredât*, s.355, Cürcânî, “Şehvet” md., *et-Ta'rifât*, s. 111.

⁴²⁶ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I, 533, Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VII, 211; Âlûsî, *Râhu'l-meânî*, III, 98-99; *Kur'ân Yolu*, I, 513.

⁴²⁷ Nesefî, *Medârikü't tenzil*, I, 240.

⁴²⁸ A'râf, 7/81; Neml, 27/55.

⁴²⁹ A'râf, 7/81; Neml, 27/55.

⁴³⁰ Nisâ, 4/27; Meryem, 19/59.

⁴³¹ Müsned, II, 260; Buhârî, “Rikâk”, 28; Müslim, “Cennet”, 1.

⁴³² Kurtubî, *el-Câmi'*, XIII, 476-477.

Mal, mülk ve servet edinmek, dünya metândan faydalanmak, insanın fitratında var olan bir olgudur.⁴³³ Kur'ân-ı Kerîm bu hususu başka bir ayette, “O (insan), mal sevgisine aşırı derecede düşkündür.”⁴³⁴ şeklinde tanımlamıştır.

İncil’de mal ve servet mutlak kötü olarak kabul edilmiştir.⁴³⁵

“Tarihi süreç içerisinde Hıristiyanlık, insanda tabii olarak var olan bir duyguyu yok etmeyi hedeflemiş; kapitalizm ise maddenin imtiyaz aracı haline gelmesine, insanlar arasında maddi düzeyde uçurumların oluşmasına ve bu nedenle sınıfsal çatışmaların meydana gelmesine neden olmuştur. İslam dini ise fitrat dini olduğundan, insanda tabii olarak var olan mala karşı arzu içerisinde olma duygusunu ne köreltip yok etmeyi ve ne de ona mutlak hürriyet tanımayı kabul etmiştir. Kur'ân'ın iyilik ve kötülüğü mal ve servetin doğasında aramak yerine, bireyin servetle olan ilişkisi boyutunda ele alması ve konuya bir izafilik kazandırması, bunun açık bir göstergesidir.”⁴³⁶

Çalışıp kazanmak güzel bir şeydir. Helal malından yemek, güzel giyinmek de iyidir. A'râf sûresinin 32. ayetinde süsün ve güzel şeylerin müminlere yasak kılınmadığı ifade edilmektedir. Demek ki gaye, insanın dünyadan el-etek çekmesi değil, dünya malına düşkünlük gösterip ona aşırı şekilde bağlanmanın engellenmesidir.⁴³⁷

Nefsanî arzular, ya Allah bir sına/ımtihan olarak çekici kılmış/süslemiştir. Veya şeytan kendisi bunları çekici göstermiştir.⁴³⁸ Beyzâvi'ye göre, Allahu Teâlâ'nın âyette zikredilen şeyleri süslü kılması, imtihan içindir. Veya Allah'ın razı olduğu şekilde kullanıldığında, bunların âhiret saadetine vesile olmasındandır. Veya bunların süslü kılması, yaşamak ve neslin devamı bunlarla olmasındandır.⁴³⁹

Kıyâme sûresinin başında, Allah'ın kıyamete yemin ettikten hemen sonra terakkiyi arzu eden nefs-i levvameye yemin etmesi⁴⁴⁰ gösteriyor ki, nefislerdeki

⁴³³ Çelik, *Tezyin Kavramı Çerçevesinde Kur'ân'a Göre Kötü Amellerin Cazip Görünmesi*, s. 196-202.

⁴³⁴ Âdiyât, 100/8.

⁴³⁵ *Kitab-ı Mukaddes*, Markos, 10/23-28.

⁴³⁶ Bkz. Şehmus Demir, “Kur'ân Bütünlüğü İçinde İnsanın Servet ve Mal Karşısındaki Konumu”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2002, VI(10), 145-152. Ayrıca bkz. Mustafa Aydın, “Dinin Dünyevileşme Sorunu ve Protestanlık,” *Bilgi ve Hikmet*, 1993/2, s. 54-56;

⁴³⁷ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 22-23.

⁴³⁸ Mâverdî, *en- Nüket ve'l- 'uyûn*, I, 375; Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l- Celâleyn*, s.154. Ayrıca Şeytanın kötü amelleri süslü göstermesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Çelik, *Tezyin Kavramı Çerçevesinde Kur'an'a Göre Kötü Amellerin Cazip Görünmesi*, s. 149-170.

⁴³⁹ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, II, 8.

⁴⁴⁰ Bkz. Kıyâme, 75/1-2.

terakki sevgisi ve bu dünya hayatında mahdut bir sınırdan durmama arzusu, insanın rağbet edeceği şeylere kavuşacağı başka bir hayatın varlığına delalet eder.⁴⁴¹

İnsan bu nefsi eğilimlerinin veya iğreti isteklerinin esaretine girince onlar; ilmin, vicdanın, aklın ve imanın önüne geçmekte, onu inanç ve düşünce plânında kuşatmakta, hayatını tamamen ona göre şekillendirmekte ve onu Yüce Allah'ın emirlerinin değil, nefsanî arzularının esiri konumuna düşürmektedir.⁴⁴² Kur'an ifadesiyle bu durumda insan, "hevâsını ilâh edinmek"tedir.⁴⁴³

Sözlükte "istek, heves, meyil, sevme, düşme" gibi anlamlara gelen hevâ kelimesi terim olarak "nefsin, akıl ve din tarafından yasaklanan kötü arzulara karşı olan eğilimi" yahut "doğruluk, hak ve faziletten saparak haz ve menfaatlere yönelen nefis" manasında kullanılmıştır.⁴⁴⁴

Kaprislerinin esiri olup dünyevî arzuların peşinden koşanlar, dünya hayatına aldananlar ve şeytanın adımlarına ayak uydurarak, onun *tezyîn* (kötü amelleri cazip gösterme),⁴⁴⁵ *iğra* (kışkırtma, halkı birbirine düşürme, fesada yol açma, kandırma), *tahriş* (insanları tahrik etmesi ve kışkırtması),⁴⁴⁶ *vesvese* (insanın kalbine kötü düşünceler sokması),⁴⁴⁷ ve *iğva*⁴⁴⁸ (saptırma, kötü amaçlara ve yollara yöneltme, azdırma, tahrik etme) tuzağına düşenler uhrevî azaba maruz kalacaklardır.

İsteklerinin, nefsanî duygularının esiri olan, yani keyfine göre canının arzuladığından başkasını tanımayan hevânın kapladığı bir kalp, şirk, küfür, nifak başta olmak üzere her türlü şerrin beşiği olmaya namzet olur ve insanın benliği gittikçe hevâyı kendine ilâh edindir.⁴⁴⁹ Dolayısıyla arzu ve ihtiraslarına uyup sadece bedenî hazlarını, adi menfaatlerini ve geçici isteklerini düşünerek Rabbe kulluk ve ibadeti unutanlar dünyevîleşmenin anaforunda oradan oraya sürüklenmekte, anlamını ve istikametini yitirmiş bir hayatın girdabında boğulmaktadır.

⁴⁴¹ Veysel Güllüce, *Kur'an-ı Kerim'de Ahiret İnançının Temelleri*, Ekev Yay. Erzurum 2001, s. 290.

⁴⁴² Mustafa Cora, *Kur'an'a Göre Hevâ*, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Enst., Ankara, 2007, Doktora Tezi, s. 282.

⁴⁴³ Furkan, 25/43; Câsiye, 45/23.

⁴⁴⁴ Râgıb el-İsfahânî, "hvy" md., *el-Müfredât*, s.712; Cürçânî, "Hevâ" md., *et-Ta'rifât*, s. 216; Tehânevî, *Keşşâfû Istilâhâtü'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, s. 1745; Mustafa Çağrıncı, "Hevâ", XVII, 275.

⁴⁴⁵ En'âm, 6/43; Hicr, 15/39; Nahl, 16/63; Neml, 27/24; Ankebût, 29/38; Fussilet, 41/25.

⁴⁴⁶ A'râf, 7/200; Meryem, 19/83.

⁴⁴⁷ A'râf, 7/20; Tâhâ, 20/120; Nâs, 114/5.

⁴⁴⁸ A'râf, 7/16; Hicr, 15/39.

⁴⁴⁹ Bkz. Nisâ, 4/ 135; Mâide, 5/70; Necm, 53/23.

G. Lüks Tutkusu

Dünyevileşmenin somut tezahürlerinden biri de sınırsız tüketim ve lüks tutkusudur.

“Lüks; Giyimde, eşyada, harcamada aşırı gitme, gösteriş, şatafat” demektir.⁴⁵⁰ “Lüks; kişinin olduğundan fazla görünmeye çalışması, aşırı derecede tüketim tutkusuna sahip olmasıdır. Bir manada lüks, sade ve gösterişsiz bir hayatın zıddıdır. Servetin büyüyüp lüks uğruna harcanması sonucuna gitmemesi için malın zenginler arasında dönüp dolaşan bir devlet olması Kur’ân’da yasaklanmıştır.”⁴⁵¹

“...Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz...”⁴⁵²

“Kur’ân’ın temel gayelerinden biri, yeryüzünde âdil ve ahlâkî temellere dayanan, yaşanabilir bir toplumsal düzen kurmaktır. Kur’ân, zaman zaman bu temellerden yoksun olan ve toplumsal düzeni bozan günahları işleyen, daha önce yaşamış olan bazı kavimlerin helâk edildiğinden bahsetmekte ve insanları bunlardan ibret almaya çağırmaktadır.”⁴⁵³

İşte bu kavimlerden biri de Âd kavmidir.”⁴⁵⁴

Âd kavmi, Hz. Nuh’tan sonra tarih sahnesinde yer almış, Yemen’de Uman ile Hadramut arasındaki⁴⁵⁵ bölgede yaşamış bir toplumdur. Kur’ân’ın verdiği bilgiye göre; Hz. Hûd peygamber olarak gönderildiği bu kavim Ahkâf⁴⁵⁶ bölgesinde yaşamıştır. Her yüksek yere alâmetler diken, temelli kalmayı düşünerek sağlam yapılar yapan Âd kavmi; muhteşem saraylara⁴⁵⁷, mallara, eşsiz bağ ve bahçelere sahipti⁴⁵⁸. Bu yüzden kibre ve gurura kapılmış olan Âd kavmi putlara tapmaya başlamış, insanlara zulmederek azgınlık ve taşkınlıkta bulunmuştur.⁴⁵⁹

⁴⁵⁰ TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=1%C3%BCks (Erişim tarihi: 15.03.2018)

⁴⁵¹ Mehmet Soysaldı, “Kur’an’da İsrâf Kavramı”, *Ondokuz Mayıs Üniv.İlahiyat Fak. Dergisi*, 2005, sayı: 18-19, s. 93-127, s. 111.

⁴⁵² Haşr, 59/7.

⁴⁵³ Ali Şimşek, *Hümeze Suresi Bağlamında Kur’an’da Ahlaki Yozlaşma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE., Konya 2010, s. 93.

⁴⁵⁴ Bkz. Mustafa Cora, “Kur’ân’da Âd Kavmi,” *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2013, cilt: VI, sayı: 3, ss. 109-134.

⁴⁵⁵ Ahkâf, 46/21; Feccr, 89/6- 8.

⁴⁵⁶ “Ahkâf; lügatte uzun, meyilli ve yüksekçe kum yığınının manasına gelen ‘hıkt’ ın çoğulu olup, eğri büğrü kum tepeleri demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de Âd kavminin Hz. Hud tarafından imana davet edildikleri sırada yaşadıkları yerin adı olarak geçer.” Emin Işık, “Ahkâf”, *DİA*, İstanbul 1998, I/549.

⁴⁵⁷ Bkz. Şuarâ, 26/128, 129.

⁴⁵⁸ Bkz. Şuarâ, 26/133, 134.

⁴⁵⁹ Bkz. Hûd, 11/59; Şuarâ, 26/130.

Allah, Hz. Hûd'u Âd kavmine peygamber olarak göndermiş, ancak kavmi onu yalanlayarak kendisine karşı çıkmıştır: ⁴⁶⁰ “Âd kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar. Kardeşleri Hûd onlara şöyle demişti: Allah'a karşı gelmekten sakınmıyor musunuz? Ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin rabbine aittir. Siz boş şeylerle uğraşarak her yüksek yere bir anıt mı dikersiniz? Temelli kalacağınızı umarak mı büyük konaklar yaparsınız? Gücünüzü hep zalim zorbalara gibi mi kullanırsınız? Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin.”⁴⁶¹

Hz. Hûd'un onları ikazına, Allah'ın kendilerine sunduğu nimetleri hatırlatarak O'na inanmalarını istemesine karşı onlar, “İster öğüt ver ister verme, bizce birdir, fark etmez”⁴⁶² diyerek kendilerine yapılan uyarıları dinlememişlerdi. Çünkü kontrolsüz dünya sevgisi, lüks tutkusu ve ihtişam hırsı, nasihat kabul etmenin önündeki en büyük engellerdendir.

“Rabbinin, onları ve Allah'ı bırakıp da taptıkları şeyleri bir araya getireceği ve (taptıklarına) Siz mi saptırdınız benim şu kullarımı, yoksa onlar kendileri mi yoldan saptılar? diyeceği günü hatırla. Onlar, Seni eksikliklerden uzak tutarız. Seni bırakıp da başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Fakat sen onlara ve atalarına o kadar bol nimet verdin ki; sonunda seni anmayı unuttular ve helake giden bir toplum oldular, derler.”⁴⁶³

Âd kavmi de kendilerine verilen nimetleri kendi üstünlüklerinden sandılar ve şımarıldılar. İnsan sahip olduğu mal, makam, şöhrat vb. ile kendisini müstağni gördüğünden kaçınılmaz akıbetle karşı karşıya kalmaktadır. Her yüksek tepeye diktikleri ihtişamlı binalarıyla övünüyor, ebedî kalacaklarını zannederek sağlam yapılar ediniyorlardı.

Allah, bu isyan ve inkârlarının cezası olarak önce yağmurlarını kesmiş, kesilen yağmur sebebiyle oluşan kuraklık sonucu ünlü İrem bağlarını kurutmuş, daha

⁴⁶⁰ Bkz. A'râf, 7/65; Hûd, 11/50.

⁴⁶¹ Şu'arâ, 26/123-131.

⁴⁶² Şu'arâ, 26/136.

⁴⁶³ Furkan, 25/17-18.

sonra dehşetli bir kasırga ile onları cezalandırmıştır⁴⁶⁴. Ardarda yedi gece sekiz gün devam eden bu rüzgâr, Kur’ân’ın tasvirine göre Âd kavmini hurma kütükleri gibi yere sermiştir.⁴⁶⁵

Alay ettikleri azap gelince o çok güvendikleri ve övündükleri evleri görünüyordu. Fakat kendileri görünmüyorlardı: “*O, azabı vadilerine doğru gelen bir bulut olarak gördüklerinde, Hayır, o sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde elem dolu azabın bulunduğu bir rüzgârdır, dedi. O, rabbimin emriyle her şeyi yerle bir eder. Derken evlerinden başka hiçbir şeyleri görünmez hale geldi. İşte biz, suç işleyen toplumu böyle cezalandırırız.*”⁴⁶⁶

H. Allah’a Şartlı Kulluk

Allah, kendisine eğreti kulluk edenlerden hoşlanmaz. Hem âhiretteki nimetlerden mahrum olmamayı isteme hem de dünyada olabildiğince zevk-ü sefaya dalma, Allah’ın razı olduğu kulluk şekli olamaz. Âhirete inanan ancak imanı yakın derecesine ulaşmamış insan, her tarafı idare etme telaşıyla hareket eder. Kulluğu, pamuk ipliğine bağlıdır. Bu durum ise dünyevîleşme tezahürlerindedir.

“*İnsanlar içinde kimileri vardır ki, Allah’a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelirse, hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir. Ve apaçık hüsrân işte budur.*”⁴⁶⁷

“Ayette, Evrenin yaratıcısı ve mutlak hâkimi olan Allah’a iman bilincine erişmemiş, bazı çevresel etkiler altında veya dünyevî beklentiler uğruna Allah’a kulluk etmeyi deneyen fakat O’nu kişisel arzularına uygun bir mâbud olarak göremediği için bütün benliğiyle şirke yönelen, böylece hem dünya hem âhiret mutluluğunu kaybeden insanların” tipik davranışları tasvir edilmektedir.”⁴⁶⁸

Zemahşerî⁴⁶⁹ Taberî⁴⁷⁰ ve Râzî⁴⁷¹ gibi müfessirler bu ayetteki “alâ harfin” ifadesine⁴⁷²; şart, pazarlık, kıyı, kenar, sınır, taraf, nifak, eksik iman gibi bir anlam

⁴⁶⁴ Bkz. Ahkâf, 46/24-25; Kamer, 54/19-21.

⁴⁶⁵ Bkz. Hâkka, 69/6-8.

⁴⁶⁶ Ahkâf, 46/24-25.

⁴⁶⁷ Hac, 22/11.

⁴⁶⁸ Kur’an Yolu, IV, 719. Ayrıca bkz. Mevdudi, *Tefhîmu’l- Kur’ân*, III, 349; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l- Kur’ân*, X, 210-212.

⁴⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 171.

⁴⁷⁰ Bkz. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVI, 472-474.

⁴⁷¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIII, 14.

odağı çerçevesinde yorum yapmışlardır. Hem rivayet hem dirayet tefsiri özelliği taşıyan eserinde âyetler hakkındaki değişik görüşleri derlemesiyle meşhur Mâverdî de ayette geçen “alâ harfîn” ifadesi hakkında üç farklı yorum olduğunu belirttikten sonra kendisi dördüncü bir yorum ilave etmektedir. Mâverdî’nin verdiği yorumlardan ilki Mücâhid’in görüşüdür. Buna göre “alâ harfîn” demek, iman ile küfür arasında her an imandan çıkacak şekilde sınırdaki durmak demektir. İkinci görüş ise İbn Kâmil’in görüşüdür. Buna göre “alâ harfîn”, “şartlı olarak iman etmek” demektir. Ali b. İsa’ya atfedilen üçüncü görüşe göre de bu ifadenin anlamı, ibadetlerde zayıflık/gevşeklik göstermektir. Mâverdî’nin kendi eklediği yorum ise “alâ harfîn” ifadesinin kişinin sadece dili ile iman edip kalbi ile isyankâr olması anlamına geldiği şeklindedir.⁴⁷³

Ayetin “Allah’a şartlı olarak kulluk eder” şeklinde çevirisi yapılan kısmına, “Allah’a tereddütler içinde, tam inanmadan, sınırdaki, kıyıda kısıya kulluk eder” anlamları da verilmiştir.⁴⁷⁴

Bu ifade, kulluğu hayatın merkezine alamayan ya da kulluğunu muayyen zaman, mekân ya da menfaatlara bağlayan kimselerin, Hak katında makbul bir konumda olmadıklarına dikkat çeken bir ifadedir. Bu nevi kimselerin zihinleri, gönülleri ve hayatları dağınık ve bölünmüştür. Hayata bakışlarının merkezinde sadece Allah ve O’nun değerler sistemi değil, çoğu zaman kendi nefsanî arzuları (hevâlârı) ve hesapları bulunur. Gönül dünyalarında Rableri yegâne mihver değil, bir kenarda lüzum ettikçe, başı sıkıştıkça, darda kaldıkça müracaat edilen ve hatırlanan bir varlık gibidir. Hayatın kimi alanında O’nun kulu gibi davranırken, kimi alanlarında da başkalarının kulu gibidirler. Yani îman ve İslâm’la ilişkileri bütüncül bir ilişki değil, zaman zaman değişip geçen bir ilişki şeklindedir. Rabbimiz böyle bir kulluğa razı değildir. Bu kulluk, çoğu zaman açık ya da gizli bir şirkle (Allah’a ortak koşmakla), gafletle ve nisanla karışık bir kulluktur.

⁴⁷² Âyetteki “alâ harfîn” kelimesinin etimolojik tahlili ve ilgili âyetle ilgili geniş değerlendirme için bkz. Coşkun, Muhammed, “Allah’a “Bir Harf Üzere” İbadet Etmek Ne Demektir?”, *MÜİF Dergisi*, 43 (2012/2), ss. 233-250.

⁴⁷³ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-‘uyûn*, IV, 10.

⁴⁷⁴ *Kur'an Yolu*, IV, 718.

İ. Dünyevî Nimetlerle Şımarma ve Kibir

“Kur’ân’da şımarıklık olgusunu ihtiva eden kelimeler arasında “eşer”,⁴⁷⁵ “betar”,⁴⁷⁶ “mütref”,⁴⁷⁷ “merah”,⁴⁷⁸ ve “ferah”,⁴⁷⁹ görürüz. Müfessirler bu kelimelerin geçtiği âyetlerde şımarıklık olgusundan ya da şımarıklığın görüntülerinden/ belirtilerinden söz edildiğini ifade etmişlerdir. Kur’ân’da bu kelimelerin genel olarak inkârcı kimselerin karakterini anlatmak için kullanıldığı dikkat çeker.”⁴⁸⁰

Kur’ân-ı Kerim’de tavsif edilen bu şımarık kimseler, her istediklerini kolaylıkla elde eden, kural tanımayan, hayatın yegâne gayesi olarak sadece dünyevi hazların tatminini gören kimselerdir. Bunlar ahlâkî yönden şahsiyetleri yeterince gelişmediği için suç işlemekten çekinmezler. Toplumda iyiliklerin yayılmasına, kötülüklerin engellenmesine de çalışmazlar, aksine faziletli bir hayatın yaşanmasına engel olurlar:⁴⁸¹ “Sizden önceki asırlarda yeryüzünde (insanları) bozgunculuktan alıkoyacak faziletli kimseler bulunsaydı ya! Fakat onlardan, kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kısmı müstesnadır (bunlar görevlerini yaptılar). Zulmedenler ise kendilerine verilen refahın peşine düştüler. Zaten günahkâr idiler.”⁴⁸²

Bu ayette Allah’ın verdiği bol miktardaki nimetler ile refah içerisinde yaşayan, bundan dolayı da şımaran ve küstahlaşan zengin insanlardan bahsedilmektedir.⁴⁸³ Aynı zamanda zalim olarak nitelenen bu insanlar, peşinde koştukları refah ve zevkten dolayı bütün ilgi ve çabalarını hayatın tadını çıkarmaya ve maddî hazların tatminine sarfederler; her şeyi sadece dünya hayatından ibaret zannedip, ahiret endişesini taşımazlar.⁴⁸⁴

Şımarık kimseler, hayat tarzlarına ters olduğu için de Peygamberlerin çağrılarına hep karşı çıkmışlardır: “Biz hangi ülkeye bir uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıklı ve şımarık kişileri: Biz, size gönderilmiş olan şeyi inkâr

⁴⁷⁵ Kamer, 54/24-26.

⁴⁷⁶ Enfâl, 8/47; Kasas, 28/58.

⁴⁷⁷ Sebe’, 34/34; Hûd, 11/116.

⁴⁷⁸ İsrâ, 17/37.

⁴⁷⁹ Şûrâ, 42/48; En’âm, 6/44; Kasas, 28/76.

⁴⁸⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, “İnkarcıların Bir Karakter Özelliği Olarak Şımarıklık”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 2, sy.3 (Ocak-Haziran 2009), ss. 181-206, s. 187.

⁴⁸¹ Bkz. M. Vehbi Şahinalp, “Kur’ân-ı Kerimde “Mütref” Kavramı ve İlişkili Olduğu Diğer Kavramlar”, *Harran Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 23 (2010 Ocak-Haziran), ss. 49-79.

⁴⁸² Hûd, 11/116.

⁴⁸³ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, c. XVIII, 77.

⁴⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 246-247; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, III, 152; Zühaylî, *Tefsîru’l-münîr*, XI, 235; Esed, *Kur’an Mesajı*, s. 449; Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 348.

*ediyoruz, demişlerdir. Ve dediler ki: Biz malca ve evlâtça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak da değiliz.*⁴⁸⁵

Kasas sûresinde hikâyesi anlatılan Kârûn, Alak sûresinde sözü edilen insanın adeta bir prototipidir. “Hayır, insan kendini müstağni gördüğü zaman mutlaka azar.”⁴⁸⁶ Yani kendinde bir zenginlik hissedip “Ben hiç kimseye muhtaç değilim düşüncesine kapıldığı an, kendi kabına sığmamaya başlar. Hatta Allah’ı bile tanımaz olur.”⁴⁸⁷ Kârûn kıssası, kontrol edilmeyen, şımarıklık yüzünden bencilleşen, dünyevîleşmiş zihnin nerelere savrulabileceğine bir örnektir. Zira dünya hayatı ve debdebesini iç dünyalarında büyütenler, onu sevgi ve hürmetin kaynağı sanarak zihin dünyalarında savrulma yaşayanlar, Kârûn gibi servete ve iktidara sahip olmayı temenni etmişlerdir.⁴⁸⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de Kârûn ve hazinesinden bahseden âyetlere bakıldığında⁴⁸⁹ Kârûn’un değer yargılarının ve öncelediği olguların dünyalık kazanımlar ekseninde şekillendiği anlatılır. Kârûn, Kur’an’da güçlü-kuvvetli büyük bir topluluğun, anahtarlarını bile taşımakta zorlandığı hazinelerin sahibi bir kişi olarak tanıtılır. Gösterişi seven, kavminin arasında bazılarının hayranlığını celbeden, halkın uyarılarını dikkate almayan ve kendini beğenen bir kimse olarak anlatılan Kârûn bu ekonomik güce kendi bilgisi sayesinde sahip olduğunu ileri sürerek elde ettiği kazanımları üzerinde hiçbir kimsenin söz sahibi olamayacağını deklare etmiştir.

Ne var ki, göz kamaştırıcı serveti ve bulunduğu yüksek makamı Kârûn gibi güzel ahlâklı ve iman ehli bir insanın başını döndürmeye başladı; onu bencilliğe, cimriliğe, gurur ve kibre sevk etti. Kendini beğenmişliği zamanla tüm tavırlarına yansdı. Ziyetini kuşanarak görkemli bir şekilde halkın karşısına çıkıyor,⁴⁹⁰ elbisesini sürüye sürüye gururla yürüyor, etrafındakilerin, “Böbürlenme! Çünkü Allah, böbürlenip şımaranları sevmez.”⁴⁹¹ şeklindeki ikazlarını duymazdan geliyor ve onlara zulmediyordu. Sahip olduğu her şeye üstün zekâsı sayesinde eriştiğini

⁴⁸⁵ Sebe’, 34/34-35.

⁴⁸⁶ Alak, 96/6-7.

⁴⁸⁷ Duman, *Beyânu ’l-hak*, I, 49.

⁴⁸⁸ Kerim Buladı, “Sekülerleşme ya da Dünyevîleşme Anafonda İnsan (Kârûn Örneği)”, *Yakın Doğu Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2017, cilt: III, sayı: 2, ss. 39-65, s. 57.

⁴⁸⁹ Kasas, 28/76, 78, 81; Ankebût 29/39; Mü’min, 40/23-24.

⁴⁹⁰ Kasas, 28/79.

⁴⁹¹ Kasas, 28/76.

düşünüyor, “Allah’ın sana ihsanda bulunduğu gibi sen de (insanlara) ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez.”⁴⁹² diyerek kendisini uyarılara, “Bunlar bana, bendeki bilgiden dolayı verilmiştir.” sözleriyle karşılık veriyordu. Nihayet kendisi ve hanesi yerin dibine geçirilmiş, bu akıbetten ne kendi kurtulabilmiş ne de birileri ona yarım eli uzatabilmiştir.

“Firavun’un en büyük mali destekçisi olan Kārûn, İsrailoğullarından, yani Musa’nın kavmindendi. Fakat servetini Firavun’un hizmetinde kullanarak kavmine ihanet etti ve onlara karşı zalimce davrandı. Oysa biz ona öyle hazineler vermiştik ki; sadece anahtarlarını taşımak bile kalabalık ve güçlü bir topluluğa ağır gelirdi. Kārûn’un gittikçe yoldan çıktığını gören kavmi, kabilesi, arkadaşları, yakınları ona, Ey Kārûn! Sakın şumarıp kibre kapılma! demişlerdi. Çünkü Allah kibirlenenleri sevmez. Allah’ın sana bahşettiği bu servet ve zenginlikle âhiret yurdunu kazanmaya çalış, fakat dünyadan da payına düşeni, Allah’ın senden istediği gibi bir hayatı bu dünyada yaşayacağını; bunun için Allah’ın sana verdiği tüm imkân ve fırsatları, O’na ibadet ve itaat ederek, O’na kul köle olarak, sadece O’nun yolunda kullanman gerektiğini; kısaca bu dünyada yaptığın, yapacağın kulluk ile âhireti ancak bu dünyada kazanacağını unutma. Allah sana bunca nimetler vererek nasıl iyilikte bulduysa, sen de fakirlere, muhtaçlara öyle iyilikte bulun ve sakın yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya kalkışma! Çünkü Allah bozgunculuk yapanları sevmez.”⁴⁹³

“Arkadaşlarının bu öğütlerine karşılık Kārûn, ‘Bu servet bana, ancak sahip olduğum bilgi ve üstün yetenek sayesinde verilmiştir. O halde mal benim, mülk benim, dilediğim gibi harcarım’ diye karşılık verdi. Oysa bilmiyor muydu ki; o sahip olduğu bilgiyi, beceriyi kendisine bahşeden Allah, ondan önce çok daha büyük bir güce ve sayısal çoğunluğa sahip nice nesilleri böyle nankörce davrandıkları için helak etmişti.

Derken Karun, göz kamaştırıcı bir görkem ve gösteriş içindesoydaşlarının karşısına çıktı; dünya hayatına düşkün olanlar ona imrenerek, ‘Ah, keşke Karun’a verilen şu servet ve nimetlerin bir benzeri bize de verilseydi; doğrusu o, gerçekten de çok şanslı biri!’ dediler.

Fakat kendilerine sağlam bir iman ve derin bir ilim bahşedilmiş olan akıllı ve dirâyetli kimseler bu şaşkınlara seslenerek, ‘Yazıklar olsun size!’ dediler, ‘İman eden ve bu imana yaraşan güzel davranışlarda bulunanlar için, Allah’ın vereceği ödül, dünyanın bütün zenginliklerinden daha iyidir! Ne var ki buna, fedâkârlığın getireceği sıkıntılara sabredenlerden başkası erişemez!

⁴⁹² Kasas, 28/77.

⁴⁹³ Bkz. Kasas, 28/76-77.

Karun, bir süre daha lüks ve refah içinde hayat sürdürdü fakat sonunda, hem kendisini hem de o görkemli sarayını helâk edip yerin dibine geçirdik! Öyle ki, ne o güçlü kuvvetli orduları ve adamları onu Allah'a karşı koruyabildi, ne de kendi kendini bu acıklı sondan kurtarabildi!

Ve daha düne kadar onun yerinde olmak için can atanlar, 'Vay canına!' demeye başladılar, 'Meğer Allah, imtihan için kullarından dilediğinin rızkını —bu kişi inkârcı bile olsa— bollastırır, dilediğinin rızkını da yeteri kadar verirmiş! Dünyevî refah ve servetin gerçek başarı olduğunu sanmakla ne büyük bir aptallık etmişiz! İyi ki, bizi zamanında uyaran ilim sahibi kardeşlerimize kulak vermişiz! Allah bize lütufta bulunup da bizi kurtarmasaydı, çoktan bizi de yerin dibine geçirmişti! Vay be; demek inkârcılar, asla gerçek mutluluk ve başarıya ulaşamazlarmış!

İşte âhiret yurdu; Biz onu, yeryüzünde büyüklük taslamaktan ve bozgunculuk çıkarmaktan sakınan kimselere ebedî yurt kılacağız. O hâlde, müjdeler olsun size: Mutlu son, Allah'a karşı saygılı ve itaatkâr davranan kimselerin olacaktır!"⁴⁹⁴

J. Allah'ın Ödülünün Üstünlüğünü Unutma

Konumuzla ilgili olup Kur'ân'ın inişi sırasındaki olayları dile getiren âyetlerden birisi şudur: *"İnsanlar, dünyevî bir kazanç veya geçici bir eğlence gördükleri zaman ona doğru koşup, seni ayakta bırakıverirler. De ki: Allah katında olan, bütün geçici eğlencelerden ve bütün kazançlardan çok daha hayırlıdır ve Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."*⁴⁹⁵

Çok sayıda siyer ve hadis kaynağında hemen hemen aynı ifadelerle anlatılan ve Cuma sûresinin 11. ayetinin açıklaması sadedinde bütün tefsir kitaplarında yer alan bir hadise özetle şöyle gelişmişti: Hz. Peygamber Cuma namazı kıldırırken, hutbe esnasında, uzun süredir beklenen ticaret kervanının Suriye'den geldiğinin duyulması üzerine cemaatin büyük bölümü mescitten dışarı çıktı. Konuyla ilgili rivâyetlerin pek çoğunda içeride yalnızca 12 kişinin kaldığı, hatta Hz. Peygamber'in "Şayet sizler de onlar gibi gitseydiniz ve burada hiç kimse kalmasaydı, bu vadi ateşle dolacaktı" buyurduğu kayıtlıdır.⁴⁹⁶

Buradan yola çıkarak kimi Şii kaynakların yaptığı gibi⁴⁹⁷ Sahabenin günah defterini tutmak, ayetteki mesajı anlamamaktır. İnsan -sahabe de olsa- fitraten mala, dünyaya meyillidir.⁴⁹⁸ Bu meylin kontrol altında tutulması imtihan alanıdır. Hz.

⁴⁹⁴ Kasas, 28/76-83. (Mahmut Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim*, s. 417-418.)

⁴⁹⁵ Cum'a, 62/11.

⁴⁹⁶ Müslim, "Cum'a," 36. Ayrıca bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXX, 11; Kurtubî, *el-Câmi'*, XX, 478.

⁴⁹⁷ Mevdudi, *Tefhimül-Kur'ân*, VI, 315.

⁴⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/14.

Peygamberin hutbe irad ettiği esnada, onun huzurunda bulunan müminler bile başka pek çok olayda vuku bulduğu gibi imtihanı kaybetme gerçeğiyle karşı karşıya kalabilirler. Bu hadiseden yola çıkarak kıyamete kadar gelecek olan bütün müminlere, “dünyalıkla irtibat bir nevi sıratı yürümek gibidir. Gafleti kabul etmez. Dalarsanız düşersiniz” mesajı verilmiştir. “Allah katında olan eğlenceden de ticaretten de hayırlıdır.”

Yine benzer şekilde Bahreyn’e vergi toplamak için gönderilen Ebû Ubeyde b. Cerrah’ın yüklü miktardaki kervanıyla Medine’ye döndüğünü işitenlerin o günün sabah namazında her zamankinin aksine Mescid-i Nebevi’yi doldurmaları üzerine ashâbının dünya malına düşkünlük noktasında sergiledikleri bu tavır karşısında sessiz kalmayan Sevgili Peygamberimiz, endişelerini şu sözlerle dile getirir: *“Müjdeler olsun size! Sizi sevindirecek nimetleri bekleyiniz. Allah'a yemin olsun ki ben sizin fakir olmanızdan korkmuyorum. Fakat dünya nimetlerinin sizden önceki ümmetlerin önüne serildiği gibi sizin önünüze de serilmesinden, öncekilerin yaptığı gibi bu nimetleri elde etmek için çekişmenizden ve bu çekişmenin onları helâk ettiği gibi sizi de helâk etmesinden korkuyorum.”*⁴⁹⁹

Günümüz insanı benzer sınavlarla hemen her gün karşı karşıya kalmaktadır. İbadetle, eğlence; ahlakî ilkelerle, ticari menfaatler çoğu zaman çatışabilmekte ve dünyevîleşen insanın tercihi eğlenceden ya da menfaatten yana olmaktadır. Bu yolculuk sadece uhrevî saadeti tehlikeye atmakla sonlanmayıp insanı egoist, hırslı ve yalnız bir birey haline getirir. “Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.”

K. Bencillik

Bencillik, insanın yalnız kendisiyle ilgilenmesi, sadece kendi çıkarlarını düşünmesi, irtibatta olduğu herkesi ve her şeyi kendi menfaati için kullanma isteği (egoizm) anlamına gelmektedir.⁵⁰⁰

'Bencillik' Arapçada “enâniyet” kelimesiyle ifade edilmektedir. Enâniyet ise ‘ben’ demek anlamında olan ‘ene’ kökünden gelmekte olup benlik, gurur, bencillik demektir. Buna hodbinlik de denir. Bencil, gururlu, kibirli, hep ‘ben, ben’ diye

⁴⁹⁹ Buhârî, “Meğâzî”, 12. Ayrıca bkz. Buhârî, “Cizye”, 1; Müslim, “Zühd”, 6.

⁵⁰⁰ Hayati Hökelekli, “Enâniyet”, *DİA*, XI, 170.

kendini düşünen, hep kendi menfaat ve çıkarını gözeten, kendisinin dışında hiç kimseyi düşünmeyen kimsedir. Hayatı hep ‘ben’ merkezlidir.

Kibir, cimrilik, hırs, haset, kin ve açgözlülük gibi bazı kötü huylar, bencillik duygusundan kaynaklanabilmektedir.⁵⁰¹ Bencilliğin dayanağı, ferdin kendi mutluluğunu önemseyip, başkalarının huzur ve mutluluğunu umursamamasıdır. Bencil insan, dünyadaki en önemli varlığın kendisi olduğunu düşünür, dolayısıyla kendini diğer insanlardan üstün görür ve kalbi kibirle dolar.

Bencillik olgusu İslâm literatüründe daha çok kibir (büyüklenme), ucb (kendini beğenme), fahr (övünme), buhl (cimrilik) ve şuhh (pintilik) gibi kavramlarda ifadesini bulmaktadır. Zira bu özellikler bencilliğin hem sebebi hem de sonucudur. Bencil insan, dünyadaki en önemli varlığın kendisi olduğunu düşünür, dolayısıyla diğer insanlardan üstün olduğu hissine kapılır ve yüreği kibirle dolar. Engel olunmadığında bu kibir duygusu öylesine gelişir ki, tıpkı Firavun gibi,⁵⁰² kendisini Allah’a muhtaç görmemeye ve hakkı yalanlamaya başlar.⁵⁰³ Hâlbuki Rabbi, zayıf tabiatlı olarak yaratılan insana⁵⁰⁴ “*Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.*”⁵⁰⁵ buyurarak acizliğini idrak etmesi ve tevazu ile hareket etmesi gerektiğini bildirmiştir.

Bencil insan paylaşmaya açık değildir. Elindekilerle yetinmez, hep daha fazlasını isteyerek hırsına yenik düşer, açgözlü ve tamahkâr biri oluverir. Şeytanın kendilerini fakirlikle korkuttuğu bencil kimseler,⁵⁰⁶ sahip olduklarını bir başkasıyla paylaşmak istemez, cimrileşir. Kendisinden daha mutlu, daha zengin, daha başarılı, daha sağlıklı birilerinin varlığına tahammül edemez hâle gelir, onlara sahip oldukları bu özellikleri nedeniyle kin gütmeye başlar. Kin ve nefretin hâkim olduğu bir kalpte ise güzel duygular, ahlâkî erdemler gelişmeye fırsat bulamaz.

⁵⁰¹ Bkz. Recep Demir, “Kişilik ve Karakter İnşasında Önemli Bir Kur’an Kavramı: İsrâ”, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu, I-II, 10-12 Haziran 2016*, Ordu, 2016, c. II, ss. 499-515, s.507.

⁵⁰² Nâziât, 79/24.

⁵⁰³ Leyl, 92/8-9.

⁵⁰⁴ Nisâ, 4/28.

⁵⁰⁵ İsrâ, 17/37.

⁵⁰⁶ Bakara, 2/268.

Kur’ân-ı Kerîm insan-dünya ilişkisinde, Hz. Peygamber’in yaşadığı devirden çok sayıda örnek verdiği gibi önceki ümmetlerden de olumlu-olumsuz misaller sunar. Kalem sûresinde anlatılan “Bahçe sahipleri” kıssası da bu misallerdendir.

Kıssada din-dünya ilişkileri bağlamında, bir taraftan tamamen dünyevîleşen bir insan örneği, öte yandan din-dünya ilişkisini iyi kuran bir insan örneği temsil yoluyla anlatılmaktadır.

“Âyetlerden anlaşıldığına göre küfrün temsilcisi olan şahıs büyük bir servete sahiptir; imanın temsilcisi ise fakir ve zayıftır. Servet sahibi olan şahıs Allah’a iman edip verdiği nimete şükredeceği yerde, servetini fakir arkadaşına karşı böbürlenme ve nankörlük vesilesi yapmıştır. Malının yok olmayacağına ve kıyâmetin kopmayacağına inanmaktadır; kopsa bile âhirette Allah katında dünyadakinden daha iyi bir durumda olacağını iddia etmektedir. Âhirete inanan arkadaşı ise iman ve sâlih amel konusunda ona öğüt vermiş, kendisini topraktan yaratıp çeşitli safhalardan geçirdikten sonra mükemmel bir insan haline getiren Allah’a ortak koşarak nankörlük etmesinin uygun olmadığını, âhireti inkâr etmenin bir bakıma Allah’ı inkâr etmek olduğunu bildirmiştir. Zenginlik de yoksulluk da birer imtihan aracıdır. Bu âyetlerde imtihanı kazanan ile kaybeden iki örnek canlı bir üslûp içinde, karşılaştırma yöntemiyle verilmektedir.”⁵⁰⁷

“Nakledildiğine göre San’a’da babalarından miras kalmış, son derece bakımlı ve verimli güzel bir bahçenin sahibi üç kardeş vardı. Oldukça cömert olan babaları, her yıl hasat mevsimi gelince, mahsulü toplar, ailenin bir yıllık ihtiyacını ayırır, kalanını fakirlere bırakırdı. Babaları ölünce bu üç kardeş cimrilikleri yüzünden, “Eğer biz babamız gibi yaparsak ailemizi sıkıntıya düşürürüz. O nedenle hasat günü sabah erkenden ve yoksullara duyurmadan bahçemize gidip mahsulümüzü toplayalım; hiç kimseye bir şey vermeyelim” diye sözleştiler.⁵⁰⁸

Kur’ân-ı Kerîm hadiseyi şöyle anlatır: “*Şüphesiz Biz vaktiyle bahçe sahiplerini denediğimiz gibi, onları (Mekke’deki inkârcıları) da denedik. Hani o bahçe sahipleri, sabah erkenden (fakirler gelmeden) bahçenin ürünlerini devşirmeye yemin etmişlerdi. (Bunu tasarlarlarken) istisna da yapmıyorlardı. Nihayet onlar uykudayken rabbinden bir afet bahçeyi sardı. Böylece bahçe (anıtı) yakılmış toprağa döndü. Derken sabahleyin birbirlerine, Haydi eğer ürününüzü devşirecekseniz erkenden gidin, diye seslendiler. Bunun üzerine, Sakın, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın, diye fısıldaşarak yola koyuldular. (Yoksullara yardım etmeğe) güçleri*

⁵⁰⁷ Kur’an Yolu, III, 354-355.

⁵⁰⁸ Neseî, Medâriku’t-tenzil, III, 521.

yettiği halde (böyle söyleyerek) erkenden yola çıktılar. Fakat bahçeyi gördüklerinde, Biz mutlaka yolumuzu şaşırılmış olmalıyız, dediler. (Gerçeği anlayınca da) Hayır biz mahrum bırakılmışız! dediler. Onların en aklı selim sahibi olanı, Ben size rabbinizi tespih etseydiniz ya, dememiş miydim? dedi. Bunun üzerine birbirlerini kınamaya başladılar. Yazıklar olsun bize, gerçekten biz azgın kişilermiyiz, dediler. Umulur ki, rabbimiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Çünkü biz artık rabbimizi arzulayanlarız. İşte böyledir azap! Âhiret azabı ise elbette daha büyüktür; ah bir bilselerdi!”⁵⁰⁹

Bahçe sahipleri kıssasının, Mekke müşriklerinden mal, evlat ve taraftarlarının kendisini şımarttığı “aşâğılık, hayrı engelleyen, saldırgan, günahkâr, zorba, saygısız” gibi olumsuz vasıflarla anılan bir kişilikten sonra anlatılması çok dikkat çekicidir. Çünkü tefsir kaynaklarında Velid b. Muğire, Esved b. Abdi Yağus ya da Ahnes b. Şüreyk⁵¹⁰ olabileceği ifade edilen kişiliğin bütün bu olumsuzluklarına sebep olarak “Mal, mülk ve çocuklar sahibi olması”⁵¹¹ gösterilmektedir. Elbette bütün mal ve evlat sahipleri için aynı olumsuz vasıflardan bahsedilemez. Hz. Ebû Bekir de hem mal hem de evlat sahibiydi ve kendisinde bu kötü özelliklerin hiçbiri bulunmuyordu. Ancak Alak sûresinde de ifade edildiği gibi mal ve evlatlar, kişinin kendisini müstağni görmesine⁵¹² sebep olursa, bunun neticesi haddi aşmak ve tuğyandır.

Bahçe sahipleri kıssasında da verilen mesajın, insan-dünya ilişkisini sağlıklı temeller üzerine oturtulması gerektiği olduğunu söyleyebiliriz. Dünyevîleşen insan bu ilişkiyi sağlam temeller üzerine oturturamayan insandır. Dünyevîleşen insan varlıkla şımaran insandır. Dünyevîleşen insan bencilleşen insandır.

Bencillik, kişinin kendisinden başkasının farkında olmamasıdır. Bencil insan, dünyadaki en önemli varlığın kendisi olduğunu düşünür, dolayısıyla diğer insanlardan üstün olduğu hissine kapılır ve yüreği kibirle dolar. Engel olunmadığında bu kibir duygusu öylesine gelişir ki, tıpkı Firavun gibi,⁵¹³ kendisini Allah’a muhtaç görmemeye ve hakkı yalanlamaya başlar.⁵¹⁴

⁵⁰⁹ Kalem, 68/17-33.

⁵¹⁰ Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur'ân*, VI, 435.

⁵¹¹ Kalem, 68/14.

⁵¹² Alâk, 96/6-7.

⁵¹³ Nâzi'ât, 79/24.

⁵¹⁴ Leyl, 92/8-9.

Hâsıl-ı kelâm, dünyevîliği aşmanın yolu, bencilliğe (enâniyyet) karşı fedakârlık ahlâkını yerleştirmek, îsâr ruhunu canlı tutmak; rızık, bereket, hasbîlik ve samimiyet gibi dinî-ahlâkî kavramlarımıza yeniden hayatiyet kazandırmaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYEVİLEŞMENİN İNSAN ve TOPLUM HAYATINA ETKİLERİ VE DÜNYEVİLEŞMEYE KARŞI KUR'ÂN'IN ÖNERDİĞİ TEDBİRLER

Arızai bir durum ve sapma olarak ele almaya çalıştığımız dünyevîleşme, insanın gerek bireysel gerekse toplumsal hayatında bir takım sonuçlar doğurur. Bu bölümde bu sonuçları, onların insan karakterine ve sosyal hayata etkileri bakımından ele alacağız.

I. Dünyevîleşmenin İnsan Karakterine Etkileri

Dünyevîleşen insan büyük ölçüde dinî ve insani sınırları ihlal eden insandır. Ölçüyü kaybedip sınırları ihlal eden insanın karakterinde bir takım değişme ve bozulmalar meydana gelmesi beklenebilecek sonuçlardandır. Bencilliğin ötesi olan dünyevîleşme şirk, zulüm, fesat ve haset gibi pek çok olumsuzluğun sebebidir. İnsana rabbini unutturur. Hakikatte rabbini unutan insandan bütün yanlışlar sadır olabilir.

A. Zulüm

Sözlükte “bir şeyi gereken yerden başka bir yere koymak” anlamına gelen zulüm; terim olarak “haddi aşmak, doğru yoldan sapmak, hakkı olmayanı almak, hak sahibine hakkını vermemek veya eksik vermek, birisine eza, cefa etmek, başkasının mülkünde tasarrufta bulunmak” gibi anlamlarda kullanılır.¹

“Zulüm kavramı, Kur’ân öncesi Arap toplumunda beşerî ilişkilerde her türlü olumsuz söz, fiil ve davranışları ifade etmekte kullanılmıştır. Kur’ân’da bu kavram insanlar arasındaki olumsuz ilişkiyi ifade etmekle birlikte çoğunlukla Allah’a karşı görevlerde inkâr ve isyan olan söz, fiil ve davranışları kapsamaktadır.”²

Kur’ân-ı Kerîm’de ‘zulüm’ kavramı; 289 defa geçmektedir. Zulüm manasını ifade eden başka kelimeler de vardır. Bunlar “Bi gayri hak: haksız yere”, “bağy:

¹ Cürcânî, “Zulüm” md., *et-Ta’rifât*, s. 121; Mustafa Çağrıncı, “Zulüm”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 507-509.

² İsmail Karagöz, “Zulüm” md., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.719.

azgınlık”, “İ’tidâ: Haddi aşmak”, “İsraf: Aşırı gitmek” “Azzebe: İşkence etmek”, “eza ve fitne” kelimeleridir.³

Kur’an’da zulüm kavramı, üç anlamda ele alınmaktadır:

- 1- İnsan’ın Allah’a karşı zulmü; Küfür, şirk ve nifak gibi.
- 2- İnsanların birbirlerine karşı yaptıkları zulüm; İnsanların hemcinslerine karşı işledikleri suçlar, günahlar ve haksızlıklar gibi.
- 3- İnsanın nefesine zulmetmesi; İnsanların, günaha, isyanlara ve kötülöklere dalması neticesinde kendilerine zarar vermek ve haksızlık etmek şeklinde meydana gelen zulümdür.⁴

Biz konumuz itibariyle, insanla insan arasındaki, insanların kendi hemcinslerine karşı işledikleri suçlar ve yaptıkları haksızlıklar ile belki bunun bir neticesi olarak insanın rabbine ve kendisine zulmetmesinde, dünyaya meylin tesirini ifade eden âyetleri ele alacağız. Bu meylin, insanlık tarihindeki ilk örneği, cennetten kovulan şeytanın vesvesesiyle, Hz. Âdem ile eşinin yasak meyveden yemeleridir:

“Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz, dedik. Şeytan oradan onların ayağını kaydırda da buldukları yerden onları çıkardı. Biz de Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır, dedik.”⁵

“Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz şeyden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın. Sonra zalimlerden olursunuz. Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı, dedi. Onlara, Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim, diye yemin etti. Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara, Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir

³ İlgili âyetler için bkz. Bakara, 2/61; En’âm, 6/145; Yûnus, 10/ 90; Zümer, 39/53; A’râf, 7/141; Bürûc, 85/10; Âl-i İmrân, 3/195.

⁴ Veli Ulutürk, “Zulüm” , *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, IV, 324.

⁵ Bakara, 2/35-36.

*düşman olduğunu söylemedim mi? diye seslendi. Dediler ki: Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.”*⁶

Şeytan Hz. Âdem ile Havva'nın ayağını kaydırmaya, onları kandırmaya çalışırken “Bu meyveden ebedî olmayasınız diye yemeniz yasaklandı” demek suretiyle içlerine ebedîlik duygusunu sokmak istedi. Dünyevîleşme sebeplerini işlerken ifade etmeye çalıştığımız “ebedîlik arzusunun” da ilk insan Hz. Âdem'den beri insanda mevcut olduğunu görüyoruz. Allah Teâlâ Hz. Âdem ve Havva'ya yasak ağaçtan yemeği yasaklarken “Yoksa zalimlerden olursunuz” buyurmuş; Âdem ve Havva da yedikten sonra “Biz zalimlerden olduk” diye pişmanlık duymuşlardır. Yani, ebedîlik duygusuna kapılarak yasak meyveden yemek “zulüm” olarak nitelendirilmiştir. Pek çok yanlış, günah ve kötülüğün meydana gelmesinde aslî unsurlardan biri olan dünyevîleşme, “zulüm” diye nitelendirilen hatanın da tetikleyicisi olmuştur.

İsrailoğullarının dünyevîleşmelerinin göstergelerinden biri olan altın buzağıya tapmaları,⁷ haksız yere yetim malının yenilmesi,⁸ ziraî mahsullerin öşrünün verilmemesi⁹ de Kur'ân'da zulüm olarak nitelendirilmiştir.

B. Fesad

‘Fesad’ Arapçada mastar olarak bozulmak, çürümek, sağduyudan sapmak vb. anlamlara gelir. İsim olarak da “zülüm, düzensizlik, çalkantı, kuraklık ve kıtlık manalarında kullanılmıştır.”¹⁰ İtidal çizgisinden uzaklaşıp, bozulmak,¹¹ başkasının malına haksız yere el koymakanlamları da verilmiştir.

“Kur'ân-ı Kerîm'de on bir âyette fesad kelimesi, otuz dokuz âyette de bunun türevleri geçmektedir.”¹²

İlgili âyetlerde fesad genel olarak âlemin ve toplumun, dolayısıyla ferдин var oluşuna temel olan fitrî ve tabii dengenin bozulmasını, barış ve huzur ortamının, mal,

⁶ A'râf, 7/19-23.

⁷ Bakara, 2/54-51.

⁸ Nisâ, 4/10.

⁹ Kalem, 68/27-29.

¹⁰ H. Yunus Apaydın, “Fesad”, *DİA*, XII, 417.

¹¹ Râgıb el-İsfahânî, “Fesad” md., *el-Müfredât*, s. 491.

¹² H. Yunus Apaydın, “Fesad”, *DİA*, XII, 417.

can ve namus güvenliğinin yok olmasını; hak ve istikametten sapılmasını; şirk, küfür ve isyan olan inanç, söz, fiil ve davranışları ifade eder. Kâinattaki ilahî iradeye uygun olan düzenin bozulması da fert ve toplumda Allah'ın istediği nizamın, düzenin ahlak ve ilkelerin bozulması da fesattır.¹³ Yine Kur'ân-ı Kerîm'de ahlakî kötülüklerin bir kısmı 'fesad' kavramıyla birlikte anlatılmıştır. Tartıyı eksik yapmak,¹⁴ ekini ve nesli helak etmek,¹⁵ akrabalık bağlarını koparmak¹⁶ 'fesad' olarak nitelendirilen kötülükler örnek olarak verilebilir.

"Fesad; herhangi bir şeyi veya malî değeri faydalanılabilecek halden çıkarmak ve özellikle rabbine isyanla kendi nefsinin mahvetmektir. Yeryüzünde fesad çıkarmaya çalışanlar cana, mala ve ırza saldırarak, yahut tarım ürünlerini ve insan neslini bozmaya teşebbüs ederek ilâhî düzeni ve halkın dirliğini ihlâl edenler, zulüm, israf ve alçakça tutumları ile güzel ahlâkı bozanlar ve berrak fikirleri bulandıranlardır."¹⁷

Dünya ve dünyalığa ölçsüz meyletme ve kontrol edilemeyen bir arzu ve hırsıyla dünyanın nimetlerini kazanma ve biriktirmeye meylin 'fesad'a sebep olduğunu, olabileceğini ifade eden âyet-i kerîmeler de vardır:

*"İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yapsınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor."*¹⁸

Ayette geçen "karada ve denizde fesad" ifadesini klasik müfessirler genellikle kıtlık, yangın ve boğulmaların çoğalması, ölümlerin artması vb. şeklinde anlamış, "insanların kazandıkları sebebiyle" ifadelerini ise "şirk, küfür ve günahları sebebiyle" diye tefsir etmişlerdir.¹⁹ Ayetin nüzul ortamı ve metinsel bağlamının, esas itibarıyla manevi anlamda başta şirk olmak üzere inanç sapmaları ve bundan neşet eden ahlaki-sosyal bozulmaları dile getirdiğinde şüphe yoktur. Bunun yanında fiziki kirlenme ve bozulmalar da sık sık ayetin anlam alanıyla ilişkilendirilmektedir. Buna göre son yüzyıllarda ortaya çıkan doğal tahribatta, insanın kendi yapıp ettiklerinin büyük payı vardır.

¹³ İbrahim Paçacı, "Fesad", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.177.

¹⁴ Hûd, 11/85.

¹⁵ Bakara, 2/205.

¹⁶ Muhammed, 47/22.

¹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1663; V, 3757; VIII, 5806.

¹⁸ Rûm, 30/41.

¹⁹ Bkz. Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't- te'vil*, III, 248; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 703.

“Toprağın, havanın ve suyun sanayi atıkları ve şehir çöpleri yüzünden dizginlenemeyen bir şekilde kirlenmesi; bitki örtüsü ve denizlerin artan bir şekilde zehirlenip yok olması; yaygın uyuşturucu ve görünürde "faydalı" ilaç kullanımı sebebiyle insanın kendi bedeninde ortaya çıkan her türlü genetik bozukluklar ve insanlara yararlı birçok hayvan türünün giderek yok olması. Bütün bunlara, insanın sosyal hayatındaki hızlı bozulmayı ve çürümeyi, cinsel sapıklıkları, suçları ve şiddeti ve son aşamada nükleer dehşeti ilave edebiliriz: Bunların tümü, son tahlilde, insanın Allah'a ve mutlak manevî/ahlakî değerlere karşı umursamazlığının ve bunun yerine, "maddî ilerleme"yi tek önemli hedef sayan inançlara tutsaklığının bir sonucudur.”²⁰

Esed'den aldığımız yukarıdaki izahta da görüleceği üzere son dönem müfessirlerimiz daha çok dünya modernist ve materyalist bakış açısının fesada sebep olduğu şeklinde yaklaşmışlardır. Ve maddeci anlayışın insanın felaketine sebep olabilecek olumsuzlukların kaynağı olduğuna vurgu yapmışlardır.²¹ Ölçülerini kaybedip dünyevîleşen insan, menfaat merkezli düşündüğü için davranışlarının sebep olabileceği fesat ve bozulmaları umursamaz.

C. Allah'ı Unutmak

Sözlükte “Bir şeyi unutmak, kasten terk etmek ve gafil olmak” anlamlarına gelen ‘nisyan’ kavramı ve türevleri Kur’ân-ı Kerîm’de 45 defa geçer.²² Unutma ya kalbin zafiyetinden ya gafletten ya da kasten olur. Allah’ın kullarında kınadığı unutma kasten, umursamazlıktan kaynaklanan unutmadır.²³

“ *Münafik erkekler de münafik kadınlar da birbirilerine benzerler; kötülüğü özendirip iyiliği engellerler, hayır için harcamaya elleri varmaz. Onlar Allah’ı unuttular. O da onları unuttu. Gerçek şu ki; münafıklar günaha batmış kimselerdir.*”²⁴

“ *O kâfirler, dünya hayatı kendilerini aldatan, dinlerini oyun ve eğlence edinen kimselerdir. Onlar bu günlerine ulaşacaklarını unuttuklarını ve âyetlerimizi bile bile inkâr ettikleri gibi, biz de bu gün onları unutturuz.*”²⁵

²⁰ Esed, *Kur’ân Mesajı*, s. 828-829.

²¹ Bkz. Duman, *Beyânu'l- Hak*, II, 557; *Kur’ân Yolu*, IV, 322.

²² İsmail Karagöz, “Nisyan” md., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 529.

²³ Râgıb el-İsfahânî, “n-s-y” md., *el-Müfredât*, s.634.

²⁴ Tevbe, 9/67.

²⁵ A'râf, 7/51.

“ Kim beni anmaktan yüz çevirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır. Ve onu kıyamet günü kör olarak haşır ederiz. Ey rabbim, beni niçin kör olarak haşrettin, ben daha önce gören biriydim, der. Allah; İşte böyle, âyetlerimiz sana geldiğinde onları unutmuştun, bu gün aynı şekilde sen unutuluyorsun, buyurur.”²⁶

Allah’ın unutmaması, bir şeyi hatırlayamaması, bilgilerinin kaybolması anlamında değil, *müşâkele*²⁷ yoluyla kendisini unutanları nimet, ihsan ve rahmetinden mahrum etmesidir.

İnsanın unutmaması, Kur’ân’da çoğunlukla bir görevin kasten ve bilerek terk edilmesi, ihmal edilmesi, görmezlikten gelinmesi anlamında kullanılmıştır.²⁸ Pek çok ayette âhireti, hesap gününü, Allah’ın âyetlerini ve Allah’ı anmayı unutmak, iman etmemek, isyan ve günah içinde olmak anlamlarında kullanılmıştır.²⁹

Konumuz bağlamında, inkâr, isyan ve haramları işlemekle sonuçlanan ‘nisyan’ (unutma) haline sebep olan amillerden dünyevîleşmenin rolü konusundaki âyet-i kerîmeler şu şekildedir:

“O gün Allah, onları ve Allah’tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak, sonra ‘Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?’ diye soracak. Onlar, Seni tenzih ederiz! Senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Sen bunları ve atalarını nimetler içinde yüzdürdün; nihayet onlar da seni anmayı unuttular ve böylece uçurumu boylayan bir topluluk oldular, diyecekler.”³⁰

“İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi rabbine yönelip O’na yalvarır; sonra rabbi ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah’a eşler koşmaya kalkar. De ki ona: İnkârcı tutumunla biraz eğlenedur bakalım! Gerçek şu ki sen ateşi boylayacaklardan birisin!”³¹

Dünya nimetlerinin tadını çıkarma çabası, insanın o nimetleri vereni unutup haddi aşmasına, hatta şirk koşmasına sebep olabilir. Âyet-i kerîmelerde vurgulanan

²⁶ Tâhâ, 20/124-126.

²⁷ Müşâkele: Söz içinde iki kelime arasındaki biçim benzeşmesi, bir kelimenin başka bir anlam ve bağlamda tekrar edilmesi mânâsında edebî bir sanattır. İsmail Durmuş, “Müşâkele”, *DİA*, XXXII, 154. Mesela “Onlar tuzak kurarlar, Allah da tuzak kurar. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.” (Âl-i İmrân, 3/54) âyetinde olduğu gibi.

²⁸ İsmail Karagöz, “Nisyan”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 529.

²⁹ Bkz. A’râf, 7/51; Sâd, 38/26; A’râf, 7/53; Tâhâ, 20/126; Furkan, 25/18.

³⁰ Furkan, 25/17-18.

³¹ Zümer, 39/8.

husus, nimetin ‘nisyan’a; ‘nisyan’ın ise inkâr ve isyana sebep olabileceğidir. Kur’ân-ı Kerîm pek çok ayette insana; ‘nisyan’a (unutma) karşı direnme çağrısı yapar: “*Ey iman edenler! Allah’a itaatsizlikten sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın! (Evet) Allah’a itaatsizlikten sakının; şüphesiz Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır. Allah’ı unutan, bu yüzden Allah’ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar gerçekten yoldan çıkmışlardır.*”³²

D. Sıkıntılı Hayat

Kur’an-ı Kerim’de Âdem kıssası birkaç sûrede anlatılır. Bunların her birinde mutlak surette farklı bir husus dile getirilir. Tâhâ sûresi 123-126 âyetlerde tekrar anlatın kıssanın sonunda Yüce Allah’ın Adem’in tövbesini kabul ettiği ve doğruya yönlendirdiği anlatılmış, son iki ayet şöyle bir içerik kazanmıştır: “*...İkiniz birden inin oradan, birbirinize düşman olarak. Size benden bir hidayet geldiğinde bilesiniz ki hidayetime uyan artık ne sapar ne de bedbaht olur. Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz. O der ki: Ey rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim. Allah buyurur: İşte böyle. Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun.*”³³

Ayetteki *dank*, “dar, sıkıntılı” demektir.³⁴ “Ona dar/sıkıntılı bir geçim vardır” demek, müreffeh yaşıyor görünse de dünyada onun hayatı zor, sıkıntılı ve huzursuzdur anlamına gelmektedir.³⁵ Mü’min, teslimiyet ve kanaat içinde yaşar, Allah’a ve onun taksimatına tevekkül eder, güvenir, rıza gösterir. Rabbinin kendisine verdiği rızkı güzellikle ve kolaylıkla harcar, huzurlu bir hayat yaşar.³⁶ Allah Teâlâ; “*Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve âhirete yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ecirlerini de muhakkak surette yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz*”³⁷ buyurmuştur.

Buradaki hayat kelimesiyle, dünya hayatı kastedilmiştir. Bunun ardından zikredilen ecir ise âhîret mükâfatıdır.

³² Haşr, 59/18-19.

³³ Tâhâ, 20/123-126.

³⁴ Râgıb el-İsfahânî, “Dank” md., *el-Müfredât*, s. 390.

³⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVI, 192; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsir*, II, 250.

³⁶ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, IV, 117.

³⁷ Nahl, 16/97.

“ Dünya ve âhiret mutluluğunun birlikte vaad edildiği, böylece Allah’ın en güzel nimetlerinin çok kapsamlı ve zarif bir üslûpla dile getirildiği bu âyet, hayatını güzel işlerle süsleyen müminlere eşsiz bir müjde olduğu kadar gerek müslüman bireyler gerekse müslüman toplumlar için son derece anlamlı bir uyarı ve bir irşad değeri taşımaktadır. Burada yüce Allah, hakkıyla mümin olup işlerini güzel yapanların, yaptığını doğru yapanların; iyi, hayırlı ve faydalı işler yapmayı hayatlarının yasası haline getirenlerin dünya hayatlarının da hoş olacağı, güzel ve mutlu kılınacağı müjdesini vermekte; bu hususta son derece kesin ifadelerle vaadde bulunmaktadır. Buna göre eğer Müslümanların dünya hayatları Allah’ın burada müjdelediği şekilde değilse, bunun sebebinin başka yerde aramadan önce dönüp kendimize bakmalı, yaptığımız işlerin ve kalplerimizin ‘salih’ olup olmadığını kontrol etmeliyiz.”³⁸

Din ve imandan yüz çevirip, kendisini hırsın istila ettiği kimse dünyalığı artırmaya tamah eder. ‘Şuhh’un tasallutundan kurtulamaz ve malını harcayamaz. Böyle bir kimsenin geçimi dar; durumu karanlıktır.³⁹ “Allah’tan bir ipe ve insanlardan bir ipe tutunmadıkça, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, onlara alçaklık damgası vurulmuş; Allah’ın gazabına uğramışlar ve aşağılanmaya mahkûm olmuşlardır. Bu, onların Allah’ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri yüzündendir. Bu (cüretleri de) onların isyan etmiş ve haddi aşmış bulunmalarındandır.”⁴⁰

Hâlbuki Kur’ân-ı Kerîm hem önceki ümmetlerin hem de sonrakilerin ilahî buyruklara uydukları takdirde rızıklandırılacaklarını ve huzurlu bir hayat yaşayacaklarını haber verir:

“Şayet ehl-i kitap iman edip, gûnahtan sakınma çabası göstermiş olsalardı, şüphesiz biz de geçmiş günahlarını bağışlar ve onları nimeti bol cennetlere koyardık. Şayet onlar Tevrat’ı, İncil’i ve Rableri tarafından onlara indirileni doğru dürüst uygulamış olsalardı göğün ve yerin türlü türlü nimetlerinden yararlanırlardı. İçlerinde aşırılığa kaçmayan bir zümre var; çoklarının yaptıkları işler ise pek kötüdür.”⁴¹

“O ülkelerin insanları inansalar ve gûnahtan sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık. Fakat yalanladılar; biz de ettikleri yüzünden onları yakalayiverdik.”⁴²

³⁸ Kur’ân Yolu, III, 432.

³⁹ Zemahşerî, el-Keşşâf, IV, 117.

⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/112.

⁴¹ Mâide, 5/65-66.

⁴² A’râf, 7/96.

Örnek olarak birkaçını aldığımız âyetlerde ve daha pek çok yerde Allah, dünyevî ve uhrevî huzur ve mutluluğu imana, takvaya ve ebedî olana hazırlık yapmaya bağlamıştır. O'na iman ve kulluktan yüz çevirmenin ise insanı hem dünyada hem de ukbâda huzursuz ve mutsuz kılacağını vurgulamıştır. “Maîşeten dankâ” aç gözlülüğün, kanaatsizliğin, doyumsuzluğun hâkim olduğu zor, sıkıntılı ve dar bir hayat tarzıdır.⁴³ “Bu dünyada sıkıntılı bir geçim vardır.”

“Dünya hayatındaki sıkıntı, bu tür kimselerin maddî açıdan bolluk içinde olsalar bile, inançsızlığın, yanlış hedeflere yönelmenin, haram yollardan kazanmanın verdiği psikolojik baskı altında büyük bir darlık ve sıkıntı hissedecekleri, Allah'ın hoşnutluğunu kazanma amacının mutluluğundan yoksun kalmanın ıstırabını tadacakları şeklinde yorumlanabilir Allah'a ve âhirete inanmayanların, inananlara göre çok daha dar bir maddî-mânevî alan tasavvuru ve bu tasavvura bağlı darlık içinde yaşayacakları da ayrı bir gerçektir.”⁴⁴

E. Şirk

Sözlükte, “ortak olmak” ve “ortaklık”; ortak koşmak anlamındaki “işrak”tan isim konumunda bulunan şirk, küfür demektir. Şirk koşana müşrik, şirk koşulana şerik denir. Terim olarak “Allah'ın zatında, sıfatlarında, fiillerinde veya O'na ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğu inanma” demektir.⁴⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de ‘şirk’ kavramı aynı kökten türeyen isim ve fiil kalıplarında pek çok ayette geçmektedir. Aynı şekilde ‘şirk’ kavramını gerek müstakil gerekse ansiklopedik eserler içerisinde ele alan çok sayıda araştırma ve çalışma mevcuttur.⁴⁶

‘Şirk’in konusu, ortaya çıkışı ve şirke götüren yollar hakkında çeşitli görüşleri sürülmüştür; ‘şirk’e düşme sebeplerinin itikadî, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik boyutları üzerinde özenle durulmuştur. İnsanların korku, şüphelilik, kibir, inat ve taklidin yanı sıra, servet, makam ve şöhret gibi dünya nimetlerini hayatın tek amacı haline getirmeleri ve neticede şeytanın aldatıcı özendirmelerine kapılmaları da ‘şirk’e düşmelerinin başta gelen sebepleri arasında yer alır.⁴⁷

⁴³ Duman, *Beyânu'l-hak*, I, 469.

⁴⁴ *Kur'an Yolu*, III, 658.

⁴⁵ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *DİA*, XXXIX, 193.

⁴⁶ Bkz. Ahmed Saim Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, Marifet Yay. İstanbul, 1982; Bekir Topaloğlu, *İslam'da İnanç Esasları*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2002; Muhammed b. Abdilvahhab, *Kitabu't-tevhid*, Ümmü'l-Kura Yay., Medine, 1413; Sa'du'd-Din Taftazanî, *Şerhü'l-'akaid*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

⁴⁷ Ahmet Saim Kılavuz, “Şirk”, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV, 203.

Allah'tan başka varlıklara (insan, cin, melek, hayvan, taş, dağ, heykel vs.) ilahlık atfetmek veya onlarda Allah'ın yanında ilahî bir güç vehmetmek; insanın tefekkür kabiliyetini felç etmesi sonucunda veya çeşitli çıkar hesaplarıyla gerçekleşmektedir. Her iki durumda da insan kendi özüne yabancılaşmakta, fitratından uzaklaşmaktadır.⁴⁸

Dünyevîleşmenin etkisiyle ortaya çıkan bir sapma olarak 'şirk'in anlatıldığı âyet-i kerîmeler oldukça fazladır:

*“ İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi rabbine yönelip, O'na yalvarır; sonra rabbi ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya kalkar. De ki ona: İnkârcı tutumunla biraz eğlen bakalım. Gerçek şu ki; sen ateşi boylayacaklardan birisin. ”*⁴⁹

İnkâr eden kimse bile, ölümle burun buruna gelip Allah'tan başka hiçbir gücün kendisini kurtaramayacağına iyice kanaat getirdiğinde hemen Allah'a yönelir ve ona dua eder. Bu halin Allah'ı inkâr edenler için içgüdüsel bir davranış olduğu söylenebilir. Yine inkâr eden kişi, darlık ve ihtiyaç anında Allah'a yalvarır ve sadece ondan yardım diler. Bolluk ve refah anında ise Allah'ı aklına bile getirmez. Daha önce Allah'a yalvarıp-yakardığını tamamen unutmuş gibi davranır.⁵⁰ Şu âyetler son derece açık bir şekilde bu gelgitli durumu tasvir etmektedir: *“İnsan iyi şeyleri istemekten usanmaz; başına bir kötülük geldiğinde ise büsbütün ümitsiz ve karamsardır. Uğradığı bir sıkıntıdan sonra ona tarafımızdan bir nimet tattırsak mutlaka şöyle diyecektir: Bu, benim hakkımdır; ayrıca kıyametin kopacağını sanmıyorum. Ama dönüp rabbime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim. Biz, inkâra sapanlara neler yaptıklarını mutlaka açık seçik bildireceğiz ve onlara kesinlikle ağır bir azap tattıracağız. Ne zaman insana bir lütufta bulunsak arkasını dönüp uzaklaşır; başına bir kötülük geldiğinde de uzun uzadıya yalvarıp yakarır. ”*⁵¹

Âyetlerde ilahî vahyin terbiyesinden geçip, gönül zenginliğine ulaşmaması insanın dünyevî menfaatler konusundaki açgözlülüğü, bencilliği; ayrıca bela ve bir

⁴⁸ Ömer Özsoy- İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an*, Fecr Yay. Ankara, 2015, s. 306.

⁴⁹ Zümer, 39/8.

⁵⁰ Duman, *Beyânu'l-hak*, II, 195.

⁵¹ Fussilet, 41/49-51.

takım sıkıntılarla karşılaştığında sergilediği ümitsizlik ve karamsarlık hâli dile getirilmektedir.⁵² “İnsana bir zarar dokunduğunda yanı üzere yattığı yerde, oturarak veya ayakta bize dua eder. Başındaki zararı kaldırdığımız zamansa, sanki kendisine dokunan bir sıkıntıdan ötürü bize hiç yalvarmamış gibi çekip gider. İşlerinde aşırı gidenlere yaptıkları böyle süslü görünür.”⁵³

Kendilerine Allah’a kulluğu yakıştıramayan pek çok insanın bu gibi durumlardaki içgüdüsel tepkisi yukarıdaki âyetlerde dile getirilmiştir.

“Çoğu yerde ‘aşırılığa düşmüş; aşırılığa meyleden; aşırı davranan; savurgan; tutumsuz’ ya da ‘boşa harcayan’ kişi anlamına gelen müsrif terimi, ‘kendi kendini heder eden, harcayan’, yani sadece bedensel dürtülerine bağlı kalıp, ahlakî yükümlülüklerden, ahlakî endişelerden uzak kalan ve böylece ruhsal yetilerini boşa harcayan kişi anlamında kullanılmıştır.

‘Yapıp ettikleri kendilerine güzel görünür.’ ifadesi, hayat boyunca kendilerini, kendilerine verilen güç ve yetkileri boşa harcayanların düşüncesiz rahatlıklarını, budalaca kendilerinden hoşnutluklarını dile getirmektedir.”⁵⁴

“Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir. Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, (Oh!) Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti, der. Artık onun bütün yaptığı sevinmek ve övünmektir.”⁵⁵

“Ayette geçen insan terimi, öncelikle ya Allah’ın varlığına kani olmayan ya da hakkı inkâr eğiliminde olan vahye ilgisiz, umursamaz kimseleri ima etmektedir. Bununla birlikte, terimin daha geniş anlamıyla, Allah’a inandıkları halde dinî çaba ve duyarlılığı zayıf olan ve dolayısıyla harici şartların ve özellikle de çıkar ve statü hesaplarının tesiriyle kolayca sarsılıp yön değiştiren kimseleri ifade ettiği de söylenebilir.”⁵⁶

Dünya nimetlerini yığma ve biriktirme arzusunun Allah’a şirk koşmakla sonuçlanabileceğinin en tafsilatlı olarak anlatıldığı yer Kehf sûresinde biri bahçe sahibi iki arkadaşın kıssasının anlatıldığı âyetlerdir.⁵⁷

“Seni topraktan, sonra bir damla sudan yaratan, sonra da seni düzgün bir adam kılan Allah’ı inkâr mı ettin? ifadeleriyle anlatılan, inkârın sadece Allah’ın varlığını kabul etmemekle sınırlı olmadığını, fakat kibir, gurur, kendini beğenmişlik ve âhireti inkârın da küfür olduğunu göstermektedir. Bu kişi Allah’ın varlığını inkâr etmemesine, belki de -şayet rabbime döndürülürsem- ifadesi ile onun varlığına şahadet etmesine rağmen, komşusu

⁵² Kur’ân Yolu, s. 481.

⁵³ Yûnus, 10/12.

⁵⁴ Esed, Kur’ân Mesajı, s. 19.

⁵⁵ Hûd, 11/9-10.

⁵⁶ Esed, Kur’ân Mesajı, s. 423.

⁵⁷ Kehf, 18/32-44.

onu Allah'ı inkâr etmekle suçlamaktadır. Çünkü zenginlik ve servetini Allah'ın bir lütfu olarak değil de kendi güç ve becerilerinin bir meyvesi olarak kabul eden, bu nimetlerin sonsuz olduğuna ve kimsenin bunları kendisinden alamayacağına inanan ve kendisini hiç kimseye karşı hesap vermekle sorumlu hissetmeyen bir kimse, Allah'a inandığını söylese bile, Allah'ı tek hâkim, mabûd ve mâlik değil de sadece bir varlık olarak kabul etmektedir. Gerçekte Allah'a iman, sadece O'nun tek hâkim, tek mabûd ve tek hüküm koyucu olarak kabul etmeyi de gerektirir.”⁵⁸

Hesap verme inancının zayıflaması beraberinde tek dünyalığı tetikler, zamanla dünyevî kazanımlar kişide nihai hedef haline gelir. Her şeyin sadece bu dünyadan ibaret olduğu zannı kişide oluşur.

F. Haset

Dilimizde “çekememezlik”, “kıskançlık” olarak ifade edilen hased; başkasının sahip olduğu bir nimetin, maddî ve manevî imkânların elinden çıkmasını ve yok olmasını istemektir.⁵⁹ Başkasının sahip olduğu imkânların elinden gitmesi için fiilen çalışmak da hasedin tanımına dâhil edilmiştir.⁶⁰

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden kendisine sığınılmasını istemiştir:

*“De ki: Sabahın rabbine sığınırım; yarattığı şeylerden gelebilecek kötülüklerden; karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden; düğümlere üfürenlerin şerrinden; Bir de haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden.”*⁶¹

“Hasedin anlamı, bir şahsın, Allah'ın verdiği bir nimet ya da faziletin başkasında da bulunmasından hoşlanmamasıdır. Veya o nimetlerin ondan alınıp, kendisine verilmesini ve eğer kendisine verilmediyse başkasına da verilmemesini istemesidir. Haset edenin şerrinden Allah'a sığınmanın manası; haset eden kişinin başkalarında bulunan iyiliği, söz ve fiili ile yok etmeye çalışmasından Allah'a sığınmaktır. Haset eden kişi, bu tutumu fiile geçirmediği müddetçe, bundan Allah'a sığınmaya ihtiyaç duyulmaz. Çünkü kalbinde ne olduğu bilinmez. Ama haset fiile döküldüğünde yapılacak ilk iş, Allah'a sığınmak olur. Ayrıca haset edenin şerrinden sığınmak için bazı tedbirler alınır. Bunlardan birisi, insanın Allah'a tevekkül etmesi ve Allah'ın izni olmadan hiç kimsenin zarar vermeyeceğine inanmasıdır. İkincisi, hasetçinin yaptığına sabretmesi ve sabırsız davranarak onun seviyesine inmemesidir. Üçüncüsü, haset eden Allah'tan korkmasa, halktan utanmasa ve hatta çok terbiyesiz davranışta bulunsa da haset edilenin takvayı elden bırakmamasıdır. Dördüncüsü, kalbinde haset edene pek yer vermemesi ve

⁵⁸ Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur'ân*, III, 173.

⁵⁹ TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*; Mustafa Çağrırcı, “Haset”, *DİA*, XVI, 378.

⁶⁰ İsfehânî, “Hased” md., *el-Müfredât*, s. 154.

⁶¹ Felak, 113/1-5.

fazla düşünmemesidir. Onu fazla düşünmek, ona mağlup olmanın başlangıcı olur. Beşincisi, haset edene karşı kötü muamele yapılmamasıdır. İmkân varsa ona iyilik ve ihsanda bulunmalıdır. Haset edenin kendine ne gibi kötülükler düşündüğüne aldirmamalıdır. Altıncısı, hasede uğrayanın tevhit akidesinde sebat göstermesidir. Çünkü bir insanın kalbinde tevhit kökleşmişse, o hiçbir zaman, hiç kimseden korkmaz.”⁶²

Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Âdem’den itibaren çok sayıda haset ve hasetçi kıssasını anlatır. İblis, ateşten yaratılmış olduğu için gurura kapılır ve çamurdan yaratılan Âdem’e secde edilmesini kabullenemez. Ona gösterilen ihtiramı haset eder ve bu nedenle ebediyen cennetten kovulur. Âdem’in çocuklarından Kâbil, kurbanı kabul edildiği için kardeşi Hâbil’i kıskanır ve onun katili olur. Yakup (as)’ın on çocuğu kardeşleri Yusuf’u kıskanır ve hep birlikte onu öldürmeye kastederler.

İnsanı bazen kendini beğenmesi, bazen de hırsları hasede sürükleyebilir. Biz konumuz itibariyle dünya, dünyalık, makam ve mevki sevgisinin insanı hasede sürüklemesine dikkat çekmek istiyoruz:

*“Allah’ın, kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) arzu edip durmayın. Erkeklerle kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah’tan, onun lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”*⁶³

“Erkek ya da kadın, şu ya da bu milletten, şu ya da bu yapıda olmak gibi, insanın doğuştan sahip olduğu farklı cins, nitelik ve kabiliyetler veya makamlar da dâhil zenginlik ya da fakirlik durumları, Allah’ın şahsa özgü ilahî bağışlarıdır.”⁶⁴

*“Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kaldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır. Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı rahmânî inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık. Evlerine (gümüşten) kapılar ve üzerine yaslanacakları koltuklar ve altın süslemeler yapardık. Bütün bunlar, sadece dünya hayatının geçimliğidir. Rabbinin katında ahiret ise, O’na karşı gelmekten sakınanlarıdır.”*⁶⁵

⁶² Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur'ân*, VII, 335.

⁶³ Nisâ, 4/32.

⁶⁴ Duman, *Beyanu'l-hak*, III, 291.

⁶⁵ Zuhruf, 43/32-35.

“İnsan zayıf yaratılmış olduğundan sahip olacağı büyük bir servetin, onu her türlü ruhî ve ahlakî endişeden uzaklaştırabileceği ve ona tamamen bencil, kibirli ve insafsız, acımasız bir kişilik kazandırabileceği tabii bir kanundur.”⁶⁶

Ruhî ve ahlakî endişelerinden uzaklaşan insan pek çok olumsuzluğun esiri haline gelebilir. Haset, bu olumsuzlukların en tahripkâr olanlarından biridir. “*Ateşin odunu yiyip bitirilmesi gibi, haset de güzel amelleri yiyip bitirir.*”⁶⁷

G. Vurdumduymazlık

İnsanı yaratan, dolayısıyla onun hataya olan meylini en iyi bilen Allah Teâlâ, iyiliği emredip kötülüğe engel olma sorumluluğu üzerinde ısrarla durmuş,⁶⁸ geçmiş ümmetlerin bu sorumluluğu yerine getirmediğinden dolayı helâk olduklarını belirterek⁶⁹ şu tavsiyede bulunmuştur: “*İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.*”⁷⁰

Yüce Allah, “*Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah’a inanırsınız...*” buyurmuş,⁷¹ başka diğer âyetlerde de iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı müminlerin başlıca özellikleri arasında zikretmiştir: “*Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir. İyiliği teşvik eder kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı veririler, Allah ve Resulüne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah, mutlak güç ve hikmet sahibidir.*”⁷²

İnananlara “iyiliği tavsiye edip kötülükten alıkoyma” erdemini aşılamaaya gayret eden Allah Resûlü de bu vasfın imanla olan sıkı ilişkisini vurgulamıştır: “*Bir kötülük gören kişi eli ile değiştirmeye gücü yetiyorsa onu eli ile değiştirsin. Buna gücü yetmez ise dili ile değiştirsin. Bunu da yapamazsa kalbi ile o kötülüğe tavır koysun (onu hoş görmesin) ki bu da iman eden kişinin asgari yapması gereken şeydir.*”⁷³ Bu sözleriyle o, yapılan kötülükten rahatsızlık duymayan kişinin kalbinde

⁶⁶ Esed, *Kur’ân Mesajı*, s. 1001.

⁶⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”,44; İbn-i Mâce, “Zühd”, 22.

⁶⁸ Tevbe, 9/71.

⁶⁹ Mâide, 5/78-79.

⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/104.

⁷¹ Âl-i İmrân, 3/110.

⁷² Tevbe, 9/71.

⁷³ Ebû Dâvûd, “Salât”, 239-242.

zerre kadar imanın bulunmadığını ifade etmiştir.⁷⁴ Allah'a inanan bir mümin kötülüğe asla razı olmaz, bir kötülük gördüğünde onu gücü nispetinde ortadan kaldırmaya çalışır, önlemeye güç yetiremediği olaylar karşısında da gönlü huzursuz olur, hiçbir şey olmamış gibi rahat davranamaz. Zira Hz. Peygamber'in bildirdiği üzere, işlenen bir kötülüğü gördüğü hâlde engelleyemeyen, ancak bu duruma kalben razı olmayan kişi orada bulunmayanlar gibi kabul edilir. Buna karşılık, yeryüzünün herhangi bir yerinde kötü bir işin yapıldığından haberdar olup bundan memnuniyet duyan kişi ise orada bulunanlar gibi sorumlu tutulacaktır.⁷⁵

Hz. Peygamber geçmiş ümmetlerden bazılarını helâke sürükleyen sebeplerden birinin de “emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker” görevini terk etmeleri olduğunu anlattı. Öyle ki onlardan bir adam kötülük yapan birini gördüğünde ona önce, “Ey filânca Allah'tan kork ve bu yaptığından vazgeç. Çünkü bu sana helâl değildir.” diyor fakat ertesi gün yaptığı kötülükten vazgeçmediğini görse de onu tekrar uyarmıyor, hiçbir şey olmamış gibi kendisiyle olan ilişkilerini devam ettiriyordu.

Bu vurdumduymazlıkları sebebiyle Allah Teâlâ onları birbirine benzetti. Kötülükleri çoğaldığı, isyan ettikleri ve Allah'ın koyduğu sınırları aştıkları için peygamberleri tarafından da lânetlendiler. Onların bu hâlleri inananlara bir ibret olarak Kur'ân'da yerini almıştı.⁷⁶ Bu âyetleri uzun uzun okuyan Allah Resûlü, İsrâiloğulları'nın kendi sonlarını nasıl kendilerinin hazırladığını ortaya koyduktan sonra oturduğu yerden doğrularak tüm dikkatleri üzerine topladı ve ashâbına şu hayatî mesajı verdi: “*Dikkat edin. Allah'a yemin olsun ki, siz (ya) iyiliği emreder/teşvik eder kötülükten menedersiniz/uzaklaştırırsınız, zalimin elinden tutup onu Hâkka döndürürsünüz ve onu hak üzere tutarsınız (ya da sizin sonunuz da onlar gibi olur.)*”⁷⁷

Yeryüzünde her türlü iyiliği hâkim kılmak, yine her türlü kötülüğü yeryüzünden kaldırmak niyetiyle ve bunun Allah'ın bir emri olduğu bilinciyle atılacak her adım Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olacak, bir kulluk eylemi haline gelecektir. Bu bakımdan bir Müslüman için Allah'ın emrettiği namazı kılıp, oruç

⁷⁴ Müslim, “İmân”, 80.

⁷⁵ Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 17.

⁷⁶ Mâide, 5/78-81.

⁷⁷ Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 17; Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 5.

tutmakla, yine Allah'ın emrettiği emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker görevini yerine getirmek arasında hiçbir fark yoktur.⁷⁸

Kur'ân-ı Kerîm'in "emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker" olarak ifade ettiği bu görevin yerine getirilmemesi, kimi yerde kınanmış, kimi yerde münafıkların alametlerinden sayılmıştır:

*"İsrailoğullarından kâfir olanlar, Davut ve Meryem'in oğlu İsa diliyle lanetlenmişlerdir. Çünkü onlar, isyan etmişlerdir. Ve sınırı aşıyorlardı. İşledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Yaptıkları ne fena idi."*⁷⁹

*"Erkeğiyle kadınıyla münafıklar birbirlerine benzer; kötülüğü özendirip, iyiliği engellerler, hayır için harcamaya elleri varmaz. Onlar, Allah'ı umursamadılar, O da onları kendi hallerine bıraktı. Gerçek şu ki münafıklar günaha batmış kimselerdir."*⁸⁰

"Vurdumduymazlık" diye ifade edilen Allah'ın emir ve yasaklarına; çevreye; içinde yaşanılan topluma; muhtaç ve fakirlerin ihtiyaç ve acısına duyarsız ve ilgisiz kalma kınandığı gibi, düzeltme ve güzellikleri yayma çabası övülmüştür. İslah görevini yapanların bulunduğu şehir ya da halkının helak edilmeyeceği ifade edilmiştir.

*"Sizden önceki toplumlar içinde yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli kimseler bulunsaydı ya! Onlardan, kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kesim bunu yaptı. Zulmedenlerse içinde şımartıldıkları refahın peşine düşüp günahkâr oldular. Rabbin, halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir."*⁸¹

Allah bir topluma lütufta bulunur da onlar bunu kötüye kullanır ve ülkelerinde fitne fesat çıkarma yaygınlaşır, böyle bir gidişattan da rahatsız olmaz, vurdumduymaz davranır ve bunun giderilmesi için çaba sarf etmezse, o toplumun sonu gelmiş demektir.

⁷⁸ M. Hayri Kırbaoğlu, *Ahir Zaman İlmihali*, Otto Yay., Ankara, 2011, s. 231.

⁷⁹ Mâide, 5/78-79.

⁸⁰ Tevbe, 9/67.

⁸¹ Hûd, 11/116-117.

“Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarmış (mutref) yöneticilerine (iyiye yönlendirici) emirler veririz; onlar ise orada günah işlemeye devam ederler, sonuçta o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz.”⁸²

Âyette yer alan "mutref" sözcüğü kolay, müreffeh bir hayat yaşayan, refah ve zevk peşinde koşan, hayatın tadını çıkararak, ahlakî endişelere hayatında yer vermeyen kimse demektir.⁸³

Dünya nimetleri ve imkânlarıyla yozlaşan ve küstahlaşan insan; duyarsız, umursamaz ve vurdumduymaz insandır. Hâlbuki Hz. Peygamber, “Müminlerin işlerini önemsemeyen, ilgilenmeyen kimse bizden değildir”⁸⁴ uyarısıyla vurdumduymazlığı hoş karşılamamıştır. Yine O, çevresinde olup bitenlere karşı duyarsızlığı hiçbir şekilde Müslüman'a yakıştırmamış, Müslüman'ın gücü yetiyorsa gördüğü çirkinlikleri bizzat kendisinin ortadan kaldıracağını, gücü yetmiyorsa diliyle onun yanlış olduğunu anlatacağını, buna da gücü yetmiyorsa, hoşnutsuzluğunu ifade etmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁵ Bu duyarsızlık ve vurdumduymazlığın oluşmasında başka sebeplerin yanında en önemli etken dünyevileşmedir, menfaat merkezli bir hayat sürmektir.

Kur’ân’da sebt (Cumartesi) günü yasağını ihlal edenleri uyarılara karşı vurdumduymazların hali şu şekilde anlatılmıştır. Tefsir kitaplarında kaydedildiğine göre Allah yahudilere cumartesi günü balık avlamayı yasaklamış ve onları denemek için de sürü sürü balıklar göndermişti. Yahudiler de balıkları avlamak istemişler, fakat yasağı açıkça çiğnememek için ağlarını cuma gününden kurmuşlar, balıklar cumartesi gelip bu ağlara takılınca pazar günü gidip almışlardı. Bunun üzerine Allah onları cezalandırmıştı:⁸⁶

⁸² İsrâ, 17/16.

⁸³ Esed, *Kur’ân Mesajı*, s. 449.

⁸⁴ Ebü’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mu’cemü’l-’evsat*, thk. Târık b. İvazullah - Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Kahire 1416/1995, Hadis No: 7473; VII, 270; Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, Hadis No: 2379, II, 267.

⁸⁵ Müslim, “İmân”, 78.

⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 523-524; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XV, 39; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VI, 422-428.

Kur'an'da bildirildiğine göre, söz konusu şehirde üç grup insan vardı. Yani o zamanın Yahudileri kendi aralarında ihtilafa düşerek üç fırkaya ayrılmışlardı. Onların bu ihtilafları, Kur'ân'ın başka bir yerinde de dile getirilmektedir.⁸⁷

Birinci grup, Allah'ın emirlerini dinlememiş ve açıkça O'nun koyduğu hükümlere muhalefet etmişlerdir. Ayette, *“Onlar, cumartesi tatili yaptıkları gün, avlayacakları balıklar sürüler halinde suyun yüzüne çıkararak onlara doğru gelirken, tatil yapmadıkları günde ortalığa çıkmıyorlar diye cumartesi yasaklarını çiğniyorlardı. Yoldan çıkmaları sebebiyle onları işte böyle sınıyorduk.”*⁸⁸ denilmekte ve bu gruptaki insanların yaptıklarına işaret edilmektedir. Kur'ân'ın başka bir yerinde bunlara, lanetlenen Cumartesi halkı denmektedir: *“Ey Ehl-i kitap! Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden yahut cumartesi adamlarını lânetlediğimiz gibi onları da lânetlemeden önce, sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz kitaba iman edin. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir.”*⁸⁹

Bu ayette bildirildiği gibi Allah, Yahudilere Cumartesi gününde avlanmayı yasak kılmıştı. Balıklar da bu günde kendilerine dokunulmadığını bir nevi hissettikleri için, o gün akın akın sahile geliyor ve su yüzeyinde görülüyorlardı. Diğer günlerde ise suyun derinliklerine dalıyorlardı.⁹⁰

“Balıkların avlanma yasağının bulunmadığı günlerde uzaklara çekilirken cumartesi gününde akın akın sahile doğru gelip görülmesi, nefislerine ve çıkarlarına düşkün kimselerin iştahını kabarttığı ve avlanma yasağını çiğnemelerine yol açtığı için âyette bu husus bir deneme, imtihan olarak değerlendirilmektedir. Nitekim müteakip âyetten anlaşıldığına göre bazı iyi kimseler yasağı delmedikleri için bu imtihanda başarılı olmuşlardır.”⁹¹

Onlardan bazıları, Cumartesi günü çeşitli hilelerle balıkları kontrolleri altına alıyor ve ertesi gün onları yakalıyorlardı. Böyle yapmalarıyla, bir tür hileye başvuruyorlardı. Onların bu hareketi, Kur'ân'da kınanmakta ve Allah'ın emrini çiğneme olarak kabul edilmektedir.

İkinci grup ise bu şekilde yoldan çıkanları uyaran, onlara öğüt veren üçüncü grubu oluşturan insanlara sesleniyorlar; birinci grup insanların zaten yoldan çıktıklarını ve boşuna onlarla uğraşmamalarını söylüyorlardı. Bu grubu

⁸⁷ Nahl, 16/124.

⁸⁸ A'râf, 7/163.

⁸⁹ Nisâ, 4/47.

⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, IX, 361-362.

⁹¹ Kur'an Yolu, II,613.

oluşturanların, üçüncü gruptaki arkadaşlarına yönelik sözleri, Kur'ân'da şöyle haber verilmektedir: *“İçlerinden bir topluluk, Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!”*⁹²

Üçüncü gruptaki kişiler de ikinci gruptakilere, Allah'ın huzurunda sorumluluktan kurtulmak için bu uyarılarda bulduklarını söylüyorlardı. Onların bu konudaki sözleri, aynı ayette şöyle haber verilmektedir: *“Onlar, Rabbiniz katında bir mazeretimiz olsun diye; bir de sakınıp çekinirler ümidiyle, (öğüt veriyoruz)” demişlerdi.*”⁹³

Allah, bu üç grubu oluşturan insanların görüş ve davranışları hakkında bu bilgileri verdikten sonra, ikazda bulunup öğüt vermek suretiyle sorumluluklarını yerine getiren üçüncü gruptakilerin kurtulduklarını, inkâr ve isyanda ısrar eden birinci gruptakilerin ise helak olduklarını anlatmaktadır:

*“İşte böylece onlar kendilerine yapılan uyarıları göz ardı edince biz de kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık, haksızlığa sapanları da yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü dehşetli bir azap ile cezalandırdık. Kendilerine yasak edilen şeyler karşısında küstahça diretince onlara, Aşağılık maymunlar olun! dedik.”*⁹⁴

Yukarıdaki âyetlerde de görüldüğü üzere kötülüklerin yaygınlaştığı toplumlarda 3 grup insanın var olduğu görülmektedir:

1. Kötülüğü bilfiil icra edip yaygınlaştıran ve azaba duçar olanlar,
2. Kötülükten alıkoymaya çalışanlar,
3. Günaha karışmayan ancak uyarı vazifesini de yerine getirmeyen nemelazımcılar, (adeta "bana dokunmayan yılan bin yaşasın", "her koyun kendi bacağından asılır " diyen vurdumduymaz tipler)

Gene yukarıdaki âyetlerde; kötülüğü icra edenlerle, buna karşı sessiz kalıp tavır almayanlar (nemelazımcılar) aynı küme içerisinde değerlendirilip, zulme sapanlar olarak isimlendirilmekte ve birlikte cezalandırılmaktadır.⁹⁵

⁹² A'râf, 7/164.

⁹³ A'râf, 7/164.

⁹⁴ A'râf, 7/164-165.

⁹⁵ Bkz. Abdülkadir Erkut, "Dine Davet Metodu Açısından "Ashabu's Seb't" Kıssasının Tahlili", *Diyanet İlmî Dergi*, 2013, c. XLIX, sy. 1, ss. 47-68.

Allah Teâlâ, kötülüklerden ve haramlardan sakındırma görevinin mutlaka yapılması gerektiğini, nemelazımcı ve vurdumduymaz tavrın kabul edilemez olduğunu ifade ederken âlim ve mürşitlere özel vurgu yapar: “*Size geldiklerinde ‘biz iman ettik’ dediler; oysa onlar yanınıza kâfir olarak girmiş, yine kâfir olarak çıkmışlardır. Allah onların gizlediklerini çok iyi bilmektedir. Onların çoğunu, birbirileriyle yarışarcasına günaha, düşmanlığa ve haram yemeye koşuşturduklarını görürsün. Yaptıkları ne kötü bir şeydir. Rabbanilerin ve bilginlerin onları kötü söz söylemekten ve haram yemekten men etmeleri gerekmez miydi? İşledikleri ne kötü bir şeydir!*”⁹⁶

Âyetlerde, özellikle Yahudilerin genel karakteristikleri belirtilmektedir. Onlar insanları aldatmaktan hoşlanırlar, yalan söylerler. Haram kazanmaktan, haram yemekten ve kötü söz söylemekten çekinmezler. Zira onlar inanırlar ki ne yaparsa yapsınlar Yahudilerden başkasına karşı sorumlu tutulmayacaklar.⁹⁷ Cehennemde de sayılı birkaç günden fazla yanmayacaklardır.⁹⁸

Enteresandır, halk bunu yaparken, rabbani olarak bilinenler, yani kendilerini Allah yoluna adadıkları sanılanlar ve din adamları da bunların yaptıklarına ses çıkarmamışlardır. Belki de onlar, altın ve gümüş biriktirmekle meşguldüler.⁹⁹

Oysa her toplumda ilim adamlarının, din otoritelerinin, akli başında tecrübeli insanların görevi, kötülükleri mani olmak, insanları iyiliğe yönlendirmek ve insanlığı kurtarmaktır.¹⁰⁰ “*Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve Resulünün çağrısına uyun ve şüphesiz bilin ki Allah, kişi ile kalbinin arasına girer. Unutmayın ki O’nun huzuruna götürüleceksiniz. İçinizden sadece zulmedene dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının ve bilin ki Allah’ın cezası çetindir.*”¹⁰¹

Fitne, yani düzensizlik, kargaşa, hak ve hukukun çiğnenmesi, haksızlığın hak karşısında galebe çalması el birliğiyle engellenmediği sürece, bunun zararı sadece hak edenlere değil masumlara da dokunacaktır. Çünkü onlar da fitnenin kalkması için üzerlerine düşenleri yapmadıkları, haksızlığa karşı yeterince mücadele

⁹⁶ Mâide, 5/61-63.

⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/75.

⁹⁸ Bakara, 2/80.

⁹⁹ Tevbe, 9/34-35.

¹⁰⁰ Duman, *Beyânu ’l-hak*, III, 647.

¹⁰¹ Enfâl, 8/24-25.

etmedikleri için kusurlu ve sorumludurlar.¹⁰² Nitekim Allah Resulü şöyle buyurur: “*Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki ya iyiliği teşvik edip kötülükten uzaklaştırırsınız ya da Allah size bir ceza gönderir de ona dua edersiniz ama o, duanıza karşılık vermez*”¹⁰³

Sonuç olarak yaratıcı, kulunun hem bireysel hem de toplumsal hayatta aktif olmasını ister. Rabbinin emirleri, yasakları, mesajları ve toplumsal sorumlukları hususunda ilgisiz davranan kişiler, onun hoşlanmadığı insanlardır. İnsan, çıkar ve dünyalık hesaplar peşinde koşarak bu sorumluklardan kaçmamalıdır.

II. Dünyevîleşmenin Sosyo-Psikolojik Etkileri

İnsanların birbirlerine yardım edip etmemeleri, birbirlerine karşı önyargıları ve toplum-birey etkileşimi sosyal psikolojinin konusudur. Bu bilim dalının tespitleri bizim araştırma konumuza çeşitli açılardan destek sağlayabilmektedir. Dolayısıyla dünyevîleşmenin topluma yansımalarını ele alacağımız bu kısımda söz konusu verilerden de istifade etmeyi planlıyoruz. Burada Allah'ı unutan, haksızlık ve bozgunculuğu meslek haline getiren, kıskanç ve duyarsız bir kişilik sahibi olan bireyin öteki ile ilişkilerinde ne gibi tesirlerin olacağını ele almaya çalışacağız.

A. Bireyselleşme ve Bencilleşme

Bireyselleşme; ferдин haklarını toplum haklarından üstün gören ve her türlü değerın bireylerinden geldiğine inanan siyaset ve toplum felsefesi¹⁰⁴ anlamındaki bireycilik değil, kişinin kendisinden başkasını düşünmeyen menfaat ve çıkar amaçlı yaşamasıdır. Bireyselleşmiş insan, bencil insandır.

“Bencilik, insanı yalnızca kendi mutluluğuna hizmet ettiren, insanın kendine odaklı yaşamasına sebep olan bir duygudur. Bencilik, insanın sorumluluktan kaçmasına sebep olur. İnsanı başkalarını anlama çabasından, çoğulcu düşünölmekten, yakınları için iyilik yapmaktan alıkoyar. Bu duygu, insana vermekten çok almayı öğretir. Kişinin her şeyi kendi yararı açısından görmesine sebep olur.”¹⁰⁵

İnsanda bazen haset, bazen hırs, bazen de cimrilik, israf, ihtiras, mal ve makamla övünme şeklinde tezahür eden kötü huyların hepsi aslında birbirine

¹⁰² *Kur'ân Yolu*, s. 178.

¹⁰³ Tirmizî, “Fiten”, 9.

¹⁰⁴ Ali Bulaç, “Bireycilik”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, I-V, Risale Yay, İstanbul, 1990, I, 175.

¹⁰⁵ Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili*, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 143.

bağlıdır. Hepsi birbirlerinin sebep ve sonuçlarıdır ve fasit bir daire çizerler. Bu olumsuzlukların başında aşırı dünya sevgisi ya da diğer bir ifadeyle dünyevîleşme, sonunda ise zikirden yüz çevirdiğinden dolayı tatmin olamayan doyamayan nefsin dar bir geçime¹⁰⁶ mahkûm edilmiş hali vardır.

Bütün bu olumsuzlukların insanı sürükleyeceği tabii mecra yalnızlaşma, bireyselleşme ve bencilleşmedir. Aslında insanı bu noktaya getiren sebepler İslâm'dan kaynaklanmadığı gibi, bireyselleşmiş, bencilleşmiş hali de İslâm kaynaklı değildir. “Her kültürün baskın ruhu paylaşma olarak ön plana çıkarken, batı kültüründe bireysellik olarak göze çarpar.”¹⁰⁷

Sebepler ve sonuçları İslâm'dan kaynaklanıyor olmasa da etkilileri bakımından problem, Müslüman toplumları da ilgilendiren ve acil çözümler üretilmesi gereken bir problemdir. Prof. Dr. Nevzat Tarhan, Müslüman bir toplumdaki kimi problemleri sayarak sebebinin bencillik olabileceğine dikkat çeker. Annesini öldüren kız öğrenci; evini terk eden karısını ve ailesinin diğer üyelerini katleden genç koca; anne-baba ve kardeşlerinin hayatına son veren kadın; sevgilisini öldürüp kafasını keserek çöpe atan genç adam bu toplumda bulunan figürlerdir. Bu insanların buldukları hale gelmelerin sebebi, tahammülsüzlük mü, ötekinin duygusuna kayıtsızlık mı; yoksa diğergâmlık (empati) eksikliği ve bencilik midir?¹⁰⁸

“İnsan yalnızlaşıyor. Şöyle dikkatlice etrafınıza bir bakın, kaç kişi bir diğerini dikkatle dinliyor? Kaç kişi gönlünden geldiği gibi meramını ifade edebiliyor? İnsan dili, kötürüm ve kekeme bir hal almış durumda; televizyonun uğultusu, cep telefonunun zırlıtısı, hayatın telaşı sahici bir konuşmayı giderek imkânsız hale getiriyor. Oysa insan hikâyeler anlatmak isteyen bir varlık. Anlattığı hikâyelerin yankılarını duymak isteyen, varoluşunu başkasının yüzünde seyretmek isteyen bir canlı. Can, dilde hayat buluyor. İnsan yabancılaşıyor. Sadece ruhuna değil, bedenine de yabancılaşıyor. Dünya artık sisler arasında görünüyor. Bağımlılık ve özerklik, yakınlık ve mesafe, içini dökme ve korunaklı durma gibi ikilemler, günümüz insanını çok fazla meşgul ediyor. İlişkilerin, aşkların, dostlukların ve hatta sohbetin bile kısa ömürlü ve sanal olduğu bir dünyada, insanların kendilerini gerçek olarak hissetmeleri zorlaşıyor. Ne dünya, ne de kendileri gerçek. Her şey, bir dürbünün tersinden bakıyor gibi bulanık bulanık zamanlarda, buradayız demek için, galiba dışimizi ruhumuza geçirmemiz gerekiyor.”¹⁰⁹

¹⁰⁶ Tâhâ, 20/124.

¹⁰⁷ Nevzat Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul, 2011, s. 282.

¹⁰⁸ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, s. 286.

¹⁰⁹ Kemal Sayar, *Yavaşla*, Timaş Yay., İstanbul, 2009, s. 69-70.

Bireyselleşen, bencilleşen, yabancılaşan ve yalnızlaşan insan, yalnızlıktan kurtulabilmek için makinalara sarılır. Arkadaş, akraba, dost ve kardeşlerin hayatından çıkmasından kaynaklanan boşluğu bilgisayarla, televizyonla, oyunlarla ve filmlerle doldurmaya çalışır. Başlangıçta bu durum cazip de gelebilir. Çünkü sanal âlemde hastalanınca ziyaret edilmeyi bekleyen dostlar, düğünüze hediyeyle katılması gereken arkadaşlar, darlığa düşüp borç isteyen akrabalar ve kardeşler olmaz. Sanal âlemde sanal dostluklarla aldanan insan, bir gün kendisinin de hastalanıp ziyaret bekleyen, darda kalıp borç arayan durumuna düşebileceğini aklına getirmez. Çünkü dünyevîleşme arızası, geleceği ve gerçeği görme kabiliyetinin kaybolmasına neden olmuştur.¹¹⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de “şuhh” diye isimlendirilen ve Türkçe’ye bencilik, hodbinlik, pintilik ve açgözlülük olarak çevirebileceğimiz kavramla ilgili âyetlerden biri şu şekildedir: *“Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden (şuhh) korunmayı başarır ise işte kurtuluşa erecekler onlardır.”*¹¹¹

‘Başkaları için hiçbir şey yapmak zorunda değilsin, sen kendini düşün’ ve ‘gemisini kurtaran kaptandır’ tabirleri, küresel ekonomik sistemin insanların ruhsal yatırımlarını birbirlerinden çekerek eşyalara, oyuncaklara yapmalarını sağlamak için kullandığı sloganlardandır. Aslında insanın kendisine yaptığı ruhsal yatırım, sağlıklı bir kişilik oluşumu için gerekliyken, bütün ruhsal yatırımın kendisine dönmesi insanı bencilleştirir ve yalnızlaştır. İnsanın sağlıklı bir hayat sürdürebilmesi için, kendisine, insanlardan oluşmuş bir dünya kurabilmesi gerekmektedir. Oyuncaklardan ve eşyalardan oluşmuş bir dünyada insan, sağlıklı kalmaz. Diğer insanlardan oluşmuş bir dünyaya duyulan ihtiyacın karşılanamaması kişinin içine kapanmasına, hayallerinde büyük bir artışa, ruhsal yatırımını insanların yerine eşyalara ve oyalanmaya yarayan faaliyetlere yapmasına yol açar. Bu durumlarda insanın içsel canlılığı azalır, cinsellik kendi başına kurulan fanteziler üzerinden yaşanmaya

¹¹⁰ Burhan İşliyen, “Geleneksel Kardeşliği Tehdit Eden Unsurlardan Dünyevîleşme ve Bireyselleşme”, *Kardeşlik Ahlakı Sempozyumu*, DİB Yay., Ankara, 2012, s. 581.

¹¹¹ Haşr, 59/9.

başlanır. Kalıcı ilişkilerin yerini, birbirini kullanmaya dönük gelip geçici ilişkiler alır. Birbirini kullanma üzerine kurulu ilişkilerde insanlar, beraber oluşturdukları bir zemine sahip değillerse, beraber fantezi kurup onu gerçekleştirirler. Bütün bunların anlamı insanların birbirilerini sevememesi, ancak bazen birbirilerine ihtiyaç duymaları, bu çizgi üzerinden giderek çocuklaşmaları ve bencilleşmeleridir. İnsanlık böyle bir bencilleşme çizgisine kaydığında, haklı olarak ilişkilerin kalıcı olabileceğine dair inançsızlıkları dile getirilir.¹¹²

Psikiyatrist Erdoğan Çalak yukarıdaki tespitleriyle beraber insanın temel ihtiyaçlarından birinin de “kendini büyük bir bütünlüğün parçası” olarak görmek olduğunu söyler. Kur’ân-ı Kerîm, insanın bencilleşmesini ve olumsuz anlamda yalnızlaşıp bireyselleşmesini engellemeye yönelik uyarı, tavsiye, emir ve yasaklarla doludur.¹¹³

B. Yabancılaşma ve Yalnızlaşma

Yabancılaşma; günlük hayatta, bilimde ve felsefede çok değişik manalara gelmektedir. Yabancılaşma; insanın kendisi ile buluşmasının önündeki her şey, ya da kendisi ile arasına giren mesafe, insanlardan ve toplumdan uzaklaşma, ayrı düşme, onlara karşı ilgisiz ve kayıtsız kalma demektir.

Latince başkası, yabancı manasında gelen “alienus” kökünden türeyerek batı dillerine “ailenation” şeklinde geçen yabancılaşma kavramı; hukuki olarak bir mülkiyetin, satış veya hibe gibi herhangi bir yolla bir kişiden başka bir kişiye intikali, mülkiyetin benzer yollarla el değiştirmesi anlamına gelmektedir. Psikiyatride yabancılaşma, genellikle normalden uzaklaşma, normalden bir sapış olarak görülmektedir ki bu patolojik bir durum, bir akıl hastalığı veya delilik olarak değerlendirilmektedir.

Günümüz psikoloji ve sosyoloji teorileri ise yabancılaşma terimini, bir ferdin içinde yaşadığı topluma, doğaya, kültürel-manevi değerlere, diğer insanlara veya

¹¹² Erdoğan Çalak, *Küresel Sistemde İnsan Kalmak*, Hayy Yay., İstanbul, 2015, s. 76-77.

¹¹³ Bkz. İnsan, 76/8-9-10; Zâriyât, 51/19; Âl-i İmrân, 3/134.

kendisine karşı ilgisinin kaybolması, değer ve normları manasız görüp bunları hafife alması veya reddetmesi olarak tanımlamaktadır.¹¹⁴

Dünyevîleşen insan, menfaat merkezli yaşadığı için zamanla içinde yaşamış olduğu toplumun problemlerine duyarsız hale gelir. Muhtaçlara yardım etmez, zayıf ve güçsüzlere ilgi göstermez. Çünkü muhtaç kesimlerin sıkıntılarıyla ilgilenmek özellikle maddi konularda fedakârlık yapmayı gerektirir. Basit fedakârlıklardan bile kaçan insan, zamanla içinde yaşadığı çevreye yabancılaşır ve yalnızlaşır. Hâlbuki Kur'ân pek çok tedbirle toplumun farklı sosyal grupları arasındaki irtibatı kuvvetlendirmeyi hedeflemiştir.

İnsanlar arası dayanışmayı, sevgiyi ve yardımlaşmayı kesen ve engelleyen unsurlar arasında, Allah'a ve buna bağlı olarak bir başka âlemin varlığına inanmamak, insanları kardeş değil de ekonomik varlıkları tüketmede yarışan rakipler olarak görmek, bu yüzden bencilleşmek, haset ve ihtirasla yanıp tutuşmak, sonuçta dünyaya bağlanıp kalmak, mal-mülk ile övünür hale gelmek “tekasür”, “yabancılaşmak” ve “kendini unutmak” gibi ahlaken kötü bilinen durumları sayabiliriz.

İnsanlar artık birbirlerini sevmiyor ama neden? Dostoyevski de bunu soruyordu. Fakat çağın sorunudur artık bu soru, bir insanın değil. İşte bütün bunların adı tek kelimeyle “yabancılaşma”dır. Bu durum, özellikle gelişmiş-sanayileşmiş toplumlarda sinir ve akıl hastalıklarının, intiharların, alkol ve uyuşturucu madde alışkanlıklarının, her çeşit suçların, sınıf çatışmalarının en önemli sebebini oluşturmaktadır.¹¹⁵

Yabancılaşma kavramı Kur'an da direkt olarak kullanılan bir kavram değildir. Fakat tasvir edilen bir çok olay ve tipte yabancılaşma olaylarını görmek mümkündür. Kur'an-ı Kerim, birçok ayetinde insanın her zaman karşı karşıya bulunduğu

¹¹⁴ Ali Dölek, “Yabancılaşma” md, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, IV, 257. Ayrıca bkz. Fussilet, Arıca (Varlıklıöz), *Yabancılaşma ve Din*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. 2011, s. 1.

¹¹⁵ Faruk Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, DİB Yay., Ankara, 1987, s. 33-34.

yabancılaşma hastalığına karşı uyarılarla doludur.¹¹⁶ Kur'anın genel anlamda yabancılaşmış insan tipine en uygun tasvirlerinden biri şu şekildedir :

*“İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde Allah’a ve âhiret gününe inandık, derler. Akıllarınca Allah’ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar; halbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar. Kalplerinde bir bozukluk vardır, Allah da onlardaki bozukluğu arttırmıştır. Yalan söylemeleri yüzünden, kendilerine acı veren bir azap da vardır.”*¹¹⁷

Bu ayetlerde oturmamış bir karakterin, ikiyüzlülük gibi süfli bir ahlak anlayışının eleştirildiği görülmektedir. Kur'ana göre insanın, Allah'ı aldatmaya çalışması, aslında kendisini kandırmaktan öte bir anlam ifade etmez. İnsanın kendini aldatması ise, bütünüyle hayata ve topluma karşı ne denli sorumsuz ve ahlaki olmayan bir tavır içerisinde olduğunu da ortaya koymaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm, pek çok yerde mal, servet ve dünya düşkünü insanın çevresine yabancılaştığına işaret eder:

*“Gördün mü dini yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan ve yoksula yedirmeye özendirmeyen. Vay haline o namaz kılanların ki, onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar gösteriş yaparlar. Hayra da engel olurlar.”*¹¹⁸

*“Şunların hiçbirine itaat etme: Yemin edip duran aşağılık, alabildiğine ayıplayıp kötöleyen, söz getirip götüren, hayra engel olan, saldırgan, olabildiğince günahkâr, zorba, saygısız, sonra da kulağı kesik, mal ve çocuklar sahibi oldu diye, kendisine âyetlerimiz okunduğu zaman, (bunlar) eskilerin masallarındır, der.”*¹¹⁹

Âyet-i kerîmelerde olumsuz özellikleri sıralanan kişilik, bütün bunları servet ve etrafına güvenerek yapar. Kimseye zerre kadar hayrı dokunmayan bu saldırgan tip, mal- mülk sahibidir: *“Mal ve evlatları fazla olduğundan dolayı kibirlidir. Bu yüzden âyetlerimiz ona okunduğu zaman, ‘Bu eskilerin masallarındır’ der.”*¹²⁰

¹¹⁶ Muhammet Çakmak, “Yabancılaşma Kavramı Üzerine Bazı Değerlendirmeler ve Kur’an’ın Yabancılaşma Kavramına Bakışı”, *Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1996, sayı: 1, ss. 301-312, s.305.

¹¹⁷ Bakara, 2/8-10.

¹¹⁸ Maûn, 107/1-7.

¹¹⁹ Kalem, 68/10-15.

¹²⁰ Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur’ân*, VI, 435.

Kur'anın nazarında insan, paylaşmayan, karşılıksız harcamayan ve merhametli olmayan bir yapıya büründüğü zaman ilahi mesajla bağlarını koparır. Çünkü O, hayata ve yaşadığı topluma karşı yabancılaşmıştır. Bu çerçevede Kur'anda yabancılaşma, insanın yaşadığı toplumdaki münasebetleriyle ilişkilendirilmektedir. Şu halde Kur'an, yabancılaşmadan kurtulabilmenin yolu olarak toplumsal insan olmayı gerekli görürken, bir taraftan da insani ilişkilerimizde, bencil ve tutkularımızın esiri olarak davranmamayı öğütlemektedir; Bu bir anlamda "egosantrik" (ben merkezli) bir dünya anlayışına karşı, paylaşmanın ve sorumluluk bilincinin önerilmesidir.¹²¹

İçinde yaşamış olduğu çevreye ve topluma karşı yabancılaşan kişi, neticede içine kapanarak yalnızlaşmaktadır. Yabancılaşma ve yalnızlaşma, çağımızın hastalıklarındandır. Bu hastalığa yakalanmada en büyük etken hiç şüphesiz dünyevîleşmedir. Dünyaya ölçsüz bağlılık bütün olumsuzlukların kaynağıdır.

Faruk Beşer, makineleşmenin yabancılaşma ve yalnızlaşmayı hızlandırdığını şöyle ifade eder:

“ Bir sosyal güvenlik uzmanı olan D. Henry Richardson, “Bu asrın başından beri bazı ülkeler, geniş çapta sanayileşmeden bilhassa işgücü mobilitesi, ücret ekonomisi, ferdiyetçi cemiyet şekli, aşiret ve köy hayatı yaşayan topluluklarda geleneksel basit tedarik metotlarının terki gibi sebeplerle doğan güvensizlikten söz eder ki, kanaatimizce bu “güvensizlikle” ifade ettiği “yabancılaşma”nın sebeplerini doğru, ama eksik bir tespittir. Richardson’un şu ifadeleri için de aynı şeyleri söylemek mümkündür:

Sanayileşmeyle birlikte aynı aile ekonomisinin yerini nakdi ekonomi aldı. İşgücünün seyyalyeti bir zaruret haline geldi. İşçiler iktisadi ve mali politikanın dalaverelerine bağlı kaldı ve işgücünden tasarruf eden makineler vasıtası ile işçi emeğine talep azaldı; işsizlik, yaklaşan bir dolu fırtınasının kararttığı meş’um gökyüzünden daha tehdit edici bir vaka haline geldi. İşçi belirsizlik ve güvensizlik içine düştü. Kendisi ve ailesinin istikbali dolayısıyla kaçınılması imkânsız bir endişe içine gömüldü.”¹²²

Görülüyor ki, sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan şehir hayatı, apartman kültürü fiziksel ve mekânsal birlikteliği beraberinde getirirken manevi yalnızlığı da arttırmıştır. Aynı şehirde ve mekânda bir arada yaşayan yalnız bireylerden oluşan toplumlarda yaşlıların kimsenin haberi olmadan evlerinde tek başına ölmesi bir yana

¹²¹ Çakmak, “Yabancılaşma Kavramı Üzerine Bazı Değerlendirmeler ve Kur’an’ın Yabancılaşma Kavramına Bakışı”, s. 308.

¹²² Beşer, *İslam’da Sosyal Güvenlik*, s. 34.

bu gidişattan rahatsız olmayan ve vicdanı sızlamayanların da varlığı söz konusudur. Tabii ki sorun sadece fiziksel ve ekonomik değildir.

“Bunun yanı sıra bugün büyük metropollerin caddelerinde, modern üniversite kampüslerinde ve geniş sanayi merkezlerinin varoşlarında insan, etrafındaki büyük kalabalıklara rağmen yalnız kalmakta, tek başına kalmış olmanın ezikliğini ve ıstırabını derinden duymaktadır.”¹²³

Fakat acı olan odur ki, toplum içindeki bu yalnız insan içinde yüzdüğü sorunların ne adını koyabilmekte ne de bu sorunlarına bir çıkış yolu bulabilmektedir.

“Modern asrın insanının içinde bulunduğu yalnızlık probleminin temelinde dünyevî tatmine odaklanması yatmaktadır. Bunun sonucunda aşırı şekilde bencilleşen kişiler kendi hemcinslerine karşı sorumsuz, onların ihtiyaç ve sıkıntılarına karşı ilgisiz, duygusal ilişkilerde ise umursamaz davranmakta böylece hem kendilerine hem de topluma yabancılaşmaktadırlar. Dolayısıyla günümüzde insanın karşı karşıya kaldığı telkinler genel itibarıyla bireye hayatın sadece bu dünyadan ibaret olduğunu empoze etmektedir. Buna göre kişinin amacı dünyevî hayatın varlıklarını, zenginliğini elde etmekten, kişisel başarı ve mutluluktan başka bir şey olmamaktadır. Tüm zamanını ve emeğini bunu yakalama uğrunda sarfeden kişiler toplumsal sorumluluklarını unutmakta, aşırı bencil olmakta ve sonuçta bireysel bir hayatı tercih etmektedirler. Buna mukabil Kur’ân’da dünya hayatının geçiciliği, üstünlüğün yegâne ölçüsünün takva olduğu, âhret inancının her türlü davranışta öne çıkarılması, zenginlik fakirlik gibi bütün farklılıkların üstünlük değil imtihan¹²⁴ ve birbiri ile yardımlaşma¹²⁵ vesilesi olduğunun belirtilmesi değerler bazında yalnızlığın nedenlerini giderecek mahiyet arz etmektedir.”¹²⁶

Kur’ân-ı Kerîm, toplumdan/cemaatten kopmayı yasaklamanın yanında insanın yabancılaşıp yalnızlaşmaması için emirler verir, tavsiyelerde bulunur:

*“Mü’min erkekler ve mü’min kadınlar birbirlerinin velileridirler. İyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah’a ve Resulüne itaat ederler. İşte Allah’ın kendilerine rahmet edeceği kimseler bunlardır. Şüphesiz Allah üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.”*¹²⁷

Olması gerekenin anlatıldığı bu ayetten önce Allah Teâlâ insanı yabancılaştıran ve yalnızlaştıran özellikleri şu şekilde ifade buyurur: *“Erkeğiyle kadınıyla münafıklar birbirine benzer; kötülüğü özendirip, iyiliği engellerler, hayır*

¹²³ İshak Özgel, “Sosyolojik Tefsir Bağlamında “Yalnızlık Sorunu” Karşısında Kur’ân”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, 2014, cilt: XVIII, sayı: 59, ss. 331-353, s.335.

¹²⁴ En’âm, 6/165.

¹²⁵ Zuhruf, 43/32.

¹²⁶ Özgel, “Sosyolojik Tefsir Bağlamında “Yalnızlık Sorunu” Karşısında Kur’ân”, s.340.

¹²⁷ Tevbe, 9/71.

için harcamaya elleri varmaz. Onlar Allah'ı umursamadılar da onları kendi hallerine bıraktı. Gerçek şu ki münafıklar günaha batmış kimselerdir.”¹²⁸

Gerçek anlamıyla Allah'ın unutmaması söz konusu olmayacağına göre, bu nitelikteki kişilerin O'nun rahmetinden nasipsiz bırakılmasından söz edilmektedir. Çünkü onlar Allah'ı unutmuşlardır. Kötülüğü yayarlar, iyiliği engellerler ve verilmesi gerekenlere vermemekte ısrar ederler. Onlar aslında bu vasıflarda ortak olsalar bile birbirilerine destek olma anlamında tamamen uzaktırlar. Allah'ın desteğini kaybettikleri gibi, birbirilerinin desteğini de kaybetmişlerdir.¹²⁹

“Ey iman edenler! Allah'tan korkup sakının. Herkes yarın için neyi takdim ettiğine baksın. Allah'tan korkup sakının. Hiç şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızdan haberdardır ve kendileri Allah'ı unutmuş, böylece O da onlara kendi nefislerini unutturmuş olanlar gibi olmayın. İşte onlar fâsık olanların ta kendileridir.”¹³⁰

“Yani Allah'ı unutmak; Allah'ın kulu olduğu bilincinden yoksunluk ve O'na karşı kulluk borcunu umursamamak demektir. Etrafını kuşatan bunca kanıt ve kendisine verilen akıl nimetine rağmen Allah'ı unutan, O'na kul olma idraki içinde olmayan kişi gerçek anlamda kendine yabancılaşmaya, dolayısıyla hayatını boşa geçirmeye mahkûmdur.”¹³¹

Allah insana bir nimet ihsan eder de kişi, nimeti vereni unutursa, bu, açık bir nankörlük olur. Allah'ı unutan kişiye Allah da kendisini unutturur. Gayri meşru ve ölçüsüz bir hayatın içinde kendisini unutan insan, gittikçe değerlerine ve toplumuna yabancı hale gelir. Elbette bu yabancılaşmanın doğal sonucu yalnızlaşmaktır. ‘İnsanların en hayırlısı diğer insanlara faydalı olandır’¹³² ve ‘İnsanların arasına karışan ve eziyetlerine sabreden mü'min, insanların arasına karışmayan müminden hayırlıdır’¹³³ nebevi ölçüleri yalnızlaşma ve yabancılaşmaya karşı durmayı tavsiye etmektedir.

¹²⁸ Tevbe, 9/67.

¹²⁹ Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, s. 35.

¹³⁰ Haşr, 59/18-19.

¹³¹ *Kur'an Yolu*, V, 301.

¹³² Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, Hadis No: 1254, I, 446. Ayrıca bkz. *Hadislerle İslam*, IV, 315.

¹³³ Tirmizî, “Kıyâmet”, 55.

C. Sosyal Dengesizlik

“Modern dünyada dünyevîleşme hiçbir sınır tanımadan dünyada rızık gaspından katliamlara, daha fazla kazanmak için silahlanma yarışlarından savaflara, kurgulanan terör olaylarından uluslararası uyuşturucu pazarlarının oluşmasına kadar akıl almaz olumsuzlukların doğmasına yol açmıştır. Dünyevîleşmekte sınır tanımayan bu anlayış yüzden kendi elindeki ile yetinmeyip başkalarının elindekini gasp edenler sebebiyle günümüzde dünyada her üç-dört saniyede bir insan açlıktan aynı şekilde saniyede bir insan da tokluktan yani fazla yemekten ölmektedir. Doğudakiler açlıktan, batıdakiler de tokluktan ölmektedir. Hâlbuki denge dini İslâm'ın ortaya koyduğu prensiplere ve ilkelere uygun olarak “olanların olmayanlara verdiği” bir dünya kurulabilseydi, fakir ile zengin arasındaki sosyal dengesizlik giderilebilseydi ne dünyevîleşme olurdu ne açlıktan ve ne de tokluktan ölenler.”¹³⁴

Kur'ân-ı Kerîm, Müslüman toplumda sosyal dengenin bozulmasını önlemeye yönelik tedbirler almış; emir ve yasaklar koymuştur.

Zekât, sadaka, kurban ve bir kısım kefaretlar hep bu dengeyi muhafazaya yönelik tedbirlerdir. Dünyevîleşen insan, mal biriktirip sayar, kendisini dünyada ebedî bırakacağı zannına kapılır.¹³⁵

Bir elde toplanmış zenginliği dağıtmak için zekâtın yanı sıra İslâm'ın benimsediği bir başka mekanizma da miras hukukudur. Kur'ân, kişinin her taraftan azar azar biriktirerek eline geçirdiği servetin ölümünden sonra hemen dağıtılması usulünü benimsemiştir. Buna göre, oğullar, kızlar, baba, anne, eş, erkek kardeşler, kız kardeşler hepsi bir şahsın mirasına sahip olurlar. Bu miras onlara düzenli bir kurala göre tahsis edilir. Yakın akraba, yoksa uzak akrabalar araştırılır ve miras bunlara dağıtılır. Eğer uzak yakın hiçbir akraba yoksa kişinin kendi mirasına varis olmak üzere evlat edinmeye hakkı yoktur. Bu durumda bütün toplum onun varisi olur. Ve bütün serveti beytülmale kalır. Bu şekilde bir adam milyonlarca servet yığsa bile ölümünden sonra iki-üç nesilde bunun tamamı dağıtılacak ve bu türden her birikim düzenli bir şekilde azar azar dolaşıma tabi olacaktır.¹³⁶

İslamiyet, insanlığın ilerlemesinin hayatın maddî ve manevî yönleri arasında bir ahenk sağlamaya bağlı olduğu temel gerçeğini kabul eder. Ahlak, ekonomik mücadelenin dışına itildiğinde, ekonomi, sosyal sisteminde istikrar ve dengeyi temin gücünü kaybeder. Buna dayalı olarak ekonomik mücadele ahlakî sınırlamalardan

¹³⁴ Erbaş, “Manastır Hayatından Kapitalizme Hıristiyan Dünyevîleşmesi”, s.44.

¹³⁵ Hümeze, 104/2-3.

¹³⁶ Cemal Ağırman, *Zenginlik ve Yoksulluk*, Ensar Yay., İstanbul, 2007, s. 29.

yoksun kalırsa materyalizme, gayri ahlakîliğe ve bozulmaya; bu da neticede toplumun ekonomik istikrarının tahrip olmasına yol açar. Hayatın bu iki veçhesi arasında işbirliği ve karşılıklı muhabbet yerine, toplumun yıkımı ve kaosa sürüklenmesiyle sonuçlanan düşmanlık ve kutuplaşmalar görülür.

Kur'ân, Müslümanları, hayatta gerçek denge ve adaleti sağlamaları, aksi takdirde, geçmiş milletler gibi felakete uğrayacakları konusunda uyarır. İnsanları felakete götüren şeyin ekonomik ve ahlakî sapmalar olduğu hakikatine işaret eder.

Felaha erişen milletler, adil prensiplerin yol gösterip sosyal sistemlerini adalet, ahlak ve dengeli ekonomik esaslar üzerine bina eden milletlerdir. Dengeleri bozulur bozulmaz, ekonomik üstünlükleri yok olur ve siyasi tesirleri zayıflar.

Tarihsel süreç içerisinde ilahî yasa gereği milletlere uygulanana gelmekte olan hesaba çekme ve çöküş, o toplumda bulunan ortak kötülüklerin kaçınılmaz sonucudur. Kur'ân önceki halkların yükseliş ve düşüşleriyle alakalı ifadelerde, bunu tekrar tekrar dile getirir adil olmayan durum düzeltilmezse kendilerinden önceki topluluklarla aynı neticeye maruz kalacakları bildirilir.¹³⁷

Dünyaya aşırı bağlanma ya da diğer ifadesiyle dünyevîleşme, insanı rabbine karşı nankör ettiği gibi, sosyal sorumluluklarını yerine getirmesine de engel olur.

“İnsana gelince, rabbi ona imtihan için ikramda bulunduğunda ve onu nimetlere boğduğunda, rabbim bana ikram etti, der (mutlu olur). Onu imtihan edip rızkını daralttığı anda ise rabbim beni önemsemedi, der (mutsuz olur). Hayır, hayır, doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz. Birbirinizi yoksulu yedirmeye teşvik etmiyorsunuz. Mirası hak hukuk demeden yiyorsunuz, malı aşırı derecede seviyorsunuz.”¹³⁸

Allah Teâlâ, imtihanı kazanmanın iki temel ölçüsünü, nimetin asıl sahibini bilerek O'na şükretmek; nimeti kıstığı zaman da hükmüne razı olmak ve verdiği nimetleri yoksullarla paylaşmak, buna başkalarını da teşvik ederek dayanışma ve yardımlaşma içinde bulunmak olarak belirlemiştir. Yetim ve muhtaçlara karşı cimri davranmayı ve mala aşırı düşkünlüğü kınamıştır. Kur'ân-ı Kerîm, sosyal dengenin

¹³⁷ Ağırman, *Zenginlik ve Yoksulluk*, s. 32.

¹³⁸ Fecr, 89/15-20.

sağlanması, var ise korunması için insanı sürekli uyarmakta ve denge bilincinin canlı tutulmasını hedeflemektedir:

“Hiç dini (bütün ahlakî değerler sistemini) ¹³⁹ yalanlayan (birini) tasavvur edebilir misin? İşte böyle biridir, yetimi itip kakan, yoksulu doyurma arzusu/gayreti duymayan. Yazıklar olsun şu namaz kılıp duranlara, onlar ki kalpleri namazlarına yabancısıdır, onlar ki niyetleri sadece görülp takdir edilmektir. Üstelik onlar en ufak yardıma bile engel olurlar.”¹⁴⁰

“Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir. Ancak hakkın ve erdemın tarafında olanlar başka, onlar cennetlerdedir. Günahkârlar hakkında birbirine sorular sorarlar, “sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?” Onlar da şöyle cevap verirler: “Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksulu doyurmuyorduk. (Günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk. Ceza gününü de asılsız sayıyorduk. Sonunda ölüm gelip bize çattı.”¹⁴¹

“Hiç kuşkusuz biz insanı zorluklarla mücadele etme gücüyle yarattık. O, hiçbir kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor? “Pek çok mal harcadım” diyor onu kimsenin görmediğini mi sanıyor? Ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi? Ve ona iki yol göstermedik mi? Fakat o, sarp yolu göze alamadı. O sarp yol nedir, bilir misin? Köle azad etmektir. Veya bir kıtlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu doyurmaktır. Sonra iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve merhameti öğütleyenlerden olmaktadır. İşte bunlar hakkın ve erdemın yanında olanlardır.”¹⁴²

İman problemi olanlar yetimi, yoksulu, muhtacı doyurmak, ihtiyaçlarını gidermek için çaba göstermezler. Günümüzde de pek çok örneğini gördüğümüz; toplu gösteriş ve israf yönü ağır basan harcamalar yapabilirler. Ancak bu harcamalardan maksat gerçek ihtiyaç sahiplerini bulup, dertlerine derman aramak olmadığından sosyal dengenin sağlanmasından çok, bozulmasına hizmet eder. Peygamber (as), “Zenginlerin davet edilip, fakirlerin ihmal edildiği ziyafet ne kötüdür”¹⁴³ buyurmak suretiyle yoksulun ihtiyacını gidermekten daha çok, gösteriş amaçlı yapılan harcamaların Allah katında bir değeri olmadığını anlatır.

Beled sûresinde toplu ziyafetler, törenler ve kutlamalar vesilesiyle harcama yapıp, “yığınla mal tükettim”¹⁴⁴ diyen bir insan tipinden bahsedilir. Hâlbuki bu kişi yığınla mal tüketip de ne yapmış, doğrudan doğruya insana bir yatırımı mı olmuş? Mesela; kıtlık yıllarında, kendisinin de açlık tehlikesiyle karşı karşıya olduğu bir dönemde nefisinden fedakârlık ederek, yakınlarından birinin karnını mı doyurmuş?

¹³⁹ Esed, *Kur’ân Mesajı*, s. 1312.

¹⁴⁰ Maûn, 107/7.

¹⁴¹ Müddesir, 74/38-47.

¹⁴² Beled, 90/4-18.

¹⁴³ Buhârî, “Nikâh”, 5177.

¹⁴⁴ Beled, 90/6.

Bir yetimin başını okşayıp da gönlüne ferahlık mı sunmuş. Yokluktan dolayı sıkıntılar içinde kıvrınmakta olan bir insanın elinden tutup ayağa mı kaldırmış? Daha da önemlisi kendisini yaratan rabbine iman edip, insanlara sabrı mı tavsiye etmiş. Herhangi bir kimseye kimsesizlere, zayıflara, fakirlere, yoksullara merhametli olun mu demiş?¹⁴⁵

Allah'ın rızasını ve âhret hesabını dikkate almayan harcamalar toplumda ekonomik adaletin ve sosyal dengenin sağlanması konusunda yetersiz kalırlar. Kur'ân'ın önerisi “mülkün gerçek sahibinin Allah olduğu bilinciyle öncelikle O'nun rızasını aramak ve dünyevî beklenti içerisine girmeden muhtaçlara vermektir.

D. Nifak

Dünyevîleşmenin insanı sürükleyebileceği noktalardan biri de onu kararsız, duyarsız, menfaat düşkün ve ikiyüzlü hale getirmektir. Menfaat merkezli ve ikiyüzlü yaşamının insanı götüreceği nihai yer ise nifak ve münafıklıktır. Bu bağlamda Kur'ân bir kişilik parçalanması olarak değerlendirilmesi mümkün olan ‘çifte şahsiyetçiliği’ (nifak) imanın sapkın bir biçimi ve kişiliksizlik olarak niteler.¹⁴⁶

Kur'an-ı Kerim'de, kalbiyle inkâr ettikleri hâlde bunu gizleyerek kendilerini mümin gibi gösteren münafıklardan, kendi isimleriyle anılan bu sûre dışında pek çok yerde bahsedilmiştir. Buna göre Kur'an'ın ortaya koyduğu münafık portresi şudur: Onlar inanmadıkları hâlde inandıklarını söyleyerek Allah'ı ve inananları aldatmaya çalışan ancak farkına varmadan kendilerini aldatan ikiyüzlü, kalplerinde hastalık bulunan, azgınlıkları içinde bocalayıp duran,¹⁴⁷ Allah'ın kalplerini mühürlediği ve arzularının peşine takılıp giden kimselerdir.¹⁴⁸ Müminlere karşı kalpleri kin ve nefretle dolu olduğu için onların hep sıkıntıya düşmelerini isterler.¹⁴⁹ Yalnızca menfaatleri söz konusu olduğunda Hz. Peygamber'in ve inananların yanında yer alırlar.¹⁵⁰ Kötülüğü emredip iyiliği yasaklar ve cimrilik ederler. Onlar Allah'ı, Allah da onları unutmıştır. Münafıklar, bozguncuların ta kendileridir.¹⁵¹

¹⁴⁵ Duman, *Beyânu'l-hak*, I, 270.

¹⁴⁶ Bakara, 2/8-16; Tevbe, 9/67; Münafikûn, 63/1.

¹⁴⁷ Bakara, 2/8-20.

¹⁴⁸ Muhammed, 47/16.

¹⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/118-119.

¹⁵⁰ Tevbe, 9/42.

¹⁵¹ Tevbe, 9/67.

Sürekli iman ile küfür arasında bocaladıkları için ¹⁵² Allah (cc) haklarında “Onlar (münafıklar) inandılar, sonra inkâr ettiler; daha sonra yine inandılar, yine inkâr ettiler; sonra inkârları arttı. İşte Allah onları ne bağışlayacak ne de doğru yola iletecektir.” ¹⁵³ buyurmuştur. Hz. Peygamber ise onların bu kararsız ruh hâllerini, “Münafık, iki sürü arasında gidip gelen şaşkın koyun gibidir. Bir o sürüye gider, bir bu sürüye!” ¹⁵⁴ diye tasvir etmiştir.

Aşağıda örneklerini sunacağımız âyetlerde de görüleceği gibi, ikiyüzlü yaşamak insanı başıboş ve eğreti inanan haline getirecektir: “İnsanlardan kimi de var ki, Allah’a (imanla küfür) sınırından (eğreti) kulluk eder; öyle ki, başına bir iyilik gelse, ondan hoşnut olur; ama başına sınavcı bir güçlük gelse hemen bütünüyle yüz çevirir ve böylece dünyayı da âhireti de kaybeder; zaten hiçbir şeyle kıyaslanmayan kayıp da işte budur.”¹⁵⁵

Bu kişi, dinden yararlandığı sürece dindardır; eğer işleri yolunda gider, arzu ettiklerine kavuşur, hayvanları ve ekinleri bol ürün verirse onun da dinle arası iyidir; namaz kılar, oruç tutar vs. Fakat işleri yolunda gitmez, dinden umduklarını bulamaz ve din sebebiyle bazı sıkıntılar yaşayacak olursa, artık o, Allah’la da ibadetlerle de ilişkisini kesmiştir...¹⁵⁶

Âyet-i kerîmede, rabbine güven ve itmi’nanla değil, şüphe ve endişeyle ibadet edenlerin durumu tasvir edilmiştir:

“İmanlarına pamuk ipliğiyle bağlı olan bu tür kimselerin işleri rast gittikçe Allah’a kulluk etmekten memnun oldukları, bir imtihan sıkıntısına maruz kaldıklarında ise hemen bu statüden sıyrılmak istedikleri; bir başka ifadeyle, Allah’ın istediği gibi kul olmaya çalışmak yerine, kulluk ettikleri Tanrı’nın kendi istedikleri gibi olmasını bekledikleri anlatılmıştır. Aynı âyette belirtildiği üzere böyle kimseler hem dünyalarını hem âhiretlerini yitirmişlerdir ve apaçık ziyan içindedirler.”¹⁵⁷

Sözlükte “tarla faresi veya köstebek yuvasına girmek; olduğundan başka görünmek” gibi anlamlara gelen ve nifâk masdarından türemiş bir sıfat olan münâfık

¹⁵² Nisâ, 4/142-143.

¹⁵³ Nisâ, 4/137.

¹⁵⁴ Müslim, “Sıfâtü’l-münâfıkîn ve ahkâmühüm”, 17; İbn Hanbel, II, 47.

¹⁵⁵ Hacc, 22/11.

¹⁵⁶ Duman, *Beyânu’l-hak*, II, 644.

¹⁵⁷ *Kur’an Yolu*, IV, 718.

kelimesi “inanmadığı halde kendisini inanmış gibi gösteren” kimse demektir. Kelimenin, “tarla faresinin bir tehlike anında kaçışını kolaylaştırmak üzere yuvası için hazırladığı birden fazla çıkış noktasının birinden girip diğerinden çıkması” biçimindeki kök manasından hareketle münafık, “dinin bir kapısından girip başka bir kapısından çıkan çifte şahsiyetli kimse” olarak da tanımlanmıştır.¹⁵⁸

Münafıkların bir kapıdan girip, diğer kapıdan çıktıkları ve hep bu hal üzere olup, kalplerinde küfür taşıdıkları Kur’ân-ı Kerîm’de belirtilmektedir.¹⁵⁹ Özellikle Hz. Peygamber zamanındaki münafıkların çoğu önce İslâm’ı kabul etmiş, sonra da kalben irtidat ettikleri halde, zahiren Müslüman gözüken kimselerdi.

Tebük seferine hazırlık emri verildiğinde, çeşitli bahaneler ileri sürerek gitmek istemeyenlerin kahir ekseriyeti münafıklardı. Münafıkların servet ve güçlerine aldanarak, çürük ve asılsız davalar peşinde koştukları Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde anlatılır:

“Erkeğiyle kadınıyla münafıklar birbirilerine benzer; kötülüğü özendirip iyiliği engellerler, hayır için harcamaya elleri varmaz. Onlar Allah’ı umursamadılar, o da onları kendi hallerine bıraktı. Gerçek şu ki münafıklar günaha batmış kimselerdir. Allah, erkeğiyle kadınıyla münafıklara ve açıktan inkârcılık yapanlara içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşini vaad etmiştir. Onlara bu yeter. Allah onları lanetlemiştir. Ve onlar için devamlı bir azap vardır. (Ey münafıklar) sizin durumunuz da sizden öncekilerin durumuna benziyor; üstelik onlar sizden daha güçlüydü, malları ve evlatları daha çoktu. Onlar dünyadaki nasiplerinden haz duyup yararlandılar. Sizden öncekilerin kendi paylarından istifade ettikleri gibi siz de kendi nasibinizi elde edip yararlandınız. Siz de onların daldığı gibi boş şeylere daldınız. İşte hem dünyada hem de âhirette yaptıkları boşa gidenler bunlardır, asıl ziyana uğrayanlar da bunlardır.”¹⁶⁰

¹⁵⁸ Râgıb el-İsfahânî, ‘Nefeka’ md., *el-Müfredât*, s. 650. Ayrıca bkz. Hülya Alper, “Münafık”, *DİA*, XXXI, 565.

¹⁵⁹ Tevbe, 9/66.

¹⁶⁰ Tevbe, 9/67-69. Ayrıca bkz. Tevbe, 9/81-87.

Gerçekten münafık, İslâm'da arayıp bulamadığı dünyalığı elde etmek için sürekli fırsat kollar. İslâm'ı içten yıkmamanın yollarını arar; çok çeşitli kılıklara bürünür, her fırsattan yararlanmaya bakar.¹⁶¹

*“Ey iman edenler! Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirilerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost/veli edinirse şüphesiz o da onlardandır. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez. Kalplerinde hastalık bulunanların, başımıza bir felaketin gelmesinden korkuyoruz, diyerek onların dostluklarını kazanmaya çalıştıklarını görürsün. Belki de Allah müminlere katından bir fetih veya başka bir başarı getirir de onlar içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olurlar.”*¹⁶²

Kalplerinde hastalık bulunanlar nitelemesi, münafıklar ve kalbinde şüphe, iman zafiyeti bulunanlar hakkında yapılır.¹⁶³ Bu karaktere sahip olanlar gerçekten iman etmedikleri için Allah'a ve Resulüne güvenmezler, menfaatlerinin nerede olduğunu düşünüyorlarsa o tarafa giderler. Yahudi ve Hristiyanların içinde ve yanında olmayı istemeleri de kendi zanlarıncı, dünyada rahat yaşamak, tehlikelerden emin olmak içindir.

Mâide sûresinin 52. ayetinde anlatılan ve “tehlikelerden emin olmak için gayr-i Müslimlere yaklaşan” Abdullah b. Ubey ve avânesiydi.¹⁶⁴ Aynı Abdullah b. Ubey, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret etmesiyle kaybettiği riyaseti yeniden elde etmek, dünyevîleşmenin somut tezahürlerinden biri olan makam sahibi olmak için sürekli hile ve desise peşinde koşuyor, tuzaklar kuruyordu: *“Münafıklar sana geldiklerinde, -şahitlik ederiz ki sen Allah'ın elçisisin- derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah şahitlik eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler. Onlar yeminlerini kalkan edinip, Allah yolundan yan çizmişlerdir. Onların yaptıkları ne kadar çirkindir.*

Şöyle ki; onlar sözde inandılar ancak gerçekte inkâr ettiler; bu yüzden kalpleri mühürlenmiştir, artık anlayıp kavrayamazlar. Onlara şöyle bir baktığında

¹⁶¹ Ali Bulaç, 'Münafık', *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, III, 55.

¹⁶² Mâide, 5/51-52.

¹⁶³ Duman, *Beyânu 'l-hak*, III, 644.

¹⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu 'l-gayb*, XI, 18; Sâbûnî, *Safvetü 't-tefâsîr*, I, 349.

dış görünüşleri sana iyi bir izlenim verir. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidirler. Ama her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar. Asıl düşman onlardır, onlardan sakın. Allah kahretsin onları, nasıl da haktan yüz çeviriyorlar. Onlara, gelin Allah'ın Resulü sizin için bağışlanma dilesin, dendiğinde başlarını çevirip ve büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün. Bağışlanmaları için Allah'a dua etmişsin veya etmemişsin onlar için birdir. Allah onları asla bağışlamayacaktır. Şüphesiz Allah günaha saplananları doğruya eriştirmez.

Onlar, Resûlullahın yanındakilere bir şey vermeyin ki etrafından dağılıp gitsinler, diyenlerdir. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır; ama münafıklar anlamıyorlar. Şöyle diyorlar: Hele Medine'ye dönelim, o zaman güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak. Hâlbuki asıl güç ve izzet Allah'ındır, Resulünüdür, Müminlerindir; fakat münafıklar bunu bilmezler."¹⁶⁵

Medine'deki ikiyüzlülerin lideri Abdullah b. Übey b. Selûl, Hz. Peygamber'i, daha önce kendisinin Medine halkının nazarında sahip olduğu güçlü liderlik statüsünü gölgede bıraktığı için asla affetmedi.¹⁶⁶ Hicret'in beşinci yılı, Benî Müstalik gazvesi sona erdikten sonra, Resûlullah dönüşte Mustalikoğullarına ait Müreyse kuyusunun başında orduya konaklama izni verdi. Herkes kuyudan içeceği kadar su aldıktan sonra Hz. Ömer'in atını sulamak için kuyuya yaklaşan Cehcâh b. Kays adlı bir muhacir ile ensardan Sinan b. Vebera arasında başlayan itişme, kavgaya dönüştü. Sinan, "ey Ensar topluluğu yardımına koşun" diye bağırdı. Cehcâh da "ey Muhacirler koşun" diyerek, o da Muhacirleri yardımına çağırdı.

Bu sırada durumu fırsat bilen münafıkların lideri Abdullah b. Übey b. Selûl, muhacirlere karşı ensara destek olarak, "Bize karşı çağrıda bulundular öyle mi?"¹⁶⁷ Resûlullah'ın yanındakilere yardım etmeyin ki etrafından dağılıp gitsinler. Medine'ye dönersek en şerefli ve güçlü olan, zelil ve güçsüz olanı muhakkak oradan çıkaracaktır!" dedi. Onun bu küstahça sözlerine şahit olan Zeyd b. Erkam duyduklarını hemen Hz. Peygamber'e bildirdi.

¹⁶⁵ Münafikûn, 63/1-8.

¹⁶⁶ Esed, *Kur'an Mesajı*, s.1152.

¹⁶⁷ Buhârî, "Menâkıb", 8.

H.z. Ömer öfkelenerek “Ya Resûlellah izin ver, şu münafığı öldüreyim.” dedi. H.z. Peygamber “Muhammed adamlarını öldürtüyor” dedirtmem, diyerek Ömer’e müsaade etmedi.¹⁶⁸ Sonra Resûlullah, olanları bir de karşı taraftan dinlemek üzere Abdullah b. Übey’i ve arkadaşlarını yanına çağırttı. Fakat onlar böyle bir şey demediklerine dair yemin ettiler. Bunun üzerine H.z. Peygamber Zeyd’i yalanladı ve onları tasdik etti. Zeyd, ömründe hiçbir şeye bu kadar üzülmemişti fakat elinden gelen başka bir şey de yoktu. Evine kapandı. Nihayet iyice bunaldığı bir sırada Allah Teâlâ Münafikûn sûresini indirdi ve gerçek ortaya çıktı. Ardından Zeyd b. Erkam’ı yanına çağırarak Allah Resûlü, “Ey Zeyd! Şüphesiz Allah, seni tasdik etti.” dedi.¹⁶⁹

Abdullah b. Ubey b. Selül ve avânesini imandan nifaka çeviren şey iktidar hırsı, kötü dost, hevâ ve heves, haset, buğz, tekebbür gibi amillerdi. Baş olma ya da başta kalma arzusu, tarih boyunca nice canlara kıyılmasına, nice zulüm ve haksızlıkların işlenmesine sebep olmuştur. İnsanların bir kısmında mal mülk biriktirme şeklinde tezahür eden dünyevîleşme; diğer kısmında makam mevki sahibi olmak şeklinde tezahür edebilir. Netice her ikisinde de aynıdır.

III. Kur’ân’ın Dünyevîleşmeyi Engellemeye Yönelik İrşadı

Buraya kadar dünyevîleşmenin mahiyetini, sebeplerini ve sonuçlarını Kur’ân penceresinden incelemeye çalıştık. Burada ise bir sapma olarak gördüğümüz dünyevîleşmeden uzak durmanın imkanını ve buna dair Kur’ân’ın yönlendirmelerini tespit etmeye çalışacağız.

A. Takva

Kur’ân; Allah’tan kopuşu engellemek ve dünyevîleşmenin önüne geçmek için, aşkınlık ve yücelik fikrini canlı tutmak amacıyla Allah’a karşı sorumluluk bilincini de içerdiğini düşündüğümüz 'takva'yı öne çıkarır. Takvâ ve kökün ittikâ, takî, etkâ, müttakî gibi diğer türevleri ve fiil şekilleri Kur’ân-ı Kerîm’de 285 yerde geçmektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Duman, *Beyânu’l-hak*, III, 491- 492; Mevdudi, *Tefhimü’l-Kur’ân*, VI, 325; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI,124.

¹⁶⁹ Buhârî, “Tefsîr, (Münâfikûn)”, 1. Ayrıca bkz. *Hadislerle İslam*, I, 623.

¹⁷⁰ Süleyman Uludağ, “Takva”, *DİA*, XXXIX, 484.

“Takva, “vikaye” kökünden türemiş olup sözlükte, “korunmak, sakınmak, saygı göstermek, bir şeyi ıslah edip düzene koymak” anlamlarına gelir. Terim olarak ise “nefsi günahlardan ve onlara götüren şeylerden korumak” demektir. Çok genel anlamıyla takva, dinin emir ve tavsiyelerine uyma, haram ve günahlardan kaçınma hususunda gösterilen titizlik anlamında bir ahlak kavramıdır.¹⁷¹

İslâm ahlâkçılarının ve sûflilerin tanımlarına göre takva; ihlaslı olmak; Allah’a itaat ederek onun cezasından sakınmak, şeriatın adabını muhafaza etmek, Allah’tan başka her şeyi terk etmek; şüphelerden kaçınmak, nefsin hazlarını terk etmek demektir.¹⁷²

Tefsirlerde de bir birine yakın tanımlamaları bulmak mümkündür. Örneğin “Vacibatı (bütün dini ve ahlaki ödevleri) yerine getirme, mahzurattan (yasaklardan) kaçınma, günahlardan uzak durarak cehennem ateşiyle arasına bir engel koyma,”¹⁷³ olarak da tarif edilen takva; kulun Yüce Allah’a karşı sorumluluk bilincidir. Takva, dünyada elde edilebilecek en iyi ve hayırlı azıktır. Çünkü Cenab-ı Hak, “*Kuşkusuz azığın en hayırlısı takvadır.*”¹⁷⁴ buyurmuştur. Yazır ise takvayı, “insanın kendisini Allah’ın vikayesine koyarak âhirette zarar ve elem verecek şeylerden iyice koruması, tabir-i aharla seyyiattan tevekki ve hasenatı iltizam etmesi” diye tarif eder. O, Kur’ân’da takvanın şirkten, büyük günah işlemekten içtinap etmek, küçük günahlarda ısrarcı olmamak ve bütün mevcudatıyla Hakk’a yönelmek bağlamında geçtiğini söylemektedir.¹⁷⁵

Kur’ân, genel çerçevede takva’nın üç derecesine işaret etmektedir ki bunlardan birincisi, imandır.¹⁷⁶ İkincisi, büyük günahları işlemekten, küçük günahlarda ısrardan sakınmak ve farzları ifa etmektir.¹⁷⁷ Üçüncüsü ise kalbi Allah’tan meşgul edecek her şeyden uzaklaşmak ve bütün varlığıyla O’na

¹⁷¹ Ramazan Altıntaş, *Din ve Sekülerleşme*, s. 135.

¹⁷² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 688; Cürçânî, *et-Ta’rifât*, s. 58; Tehânevî, *Keşşâfü Istılâhâtı’l-Fünûn ve’l-Ulûm*, s. 501.

¹⁷³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, V, 182-183.

¹⁷⁴ Bakara, 2/97.

¹⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 169.

¹⁷⁶ Fetih, 48/26.

¹⁷⁷ Â’râf, 7/96.

yönelmektir ki bu; “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa öylece sakının...”¹⁷⁸ emrindeki gerçek takva’dır.¹⁷⁹

Kur’ân, iman eden ve salih amel işleyen bütün müminleri “müttaki” yani takva sahibi olarak niteler. Başka bir ifadeyle, imandan sonra onun gereğini yerine getirip, iyiliklere sarılan ve kötülüklerden kaçınan herkes bu sıfatı almaya hak kazanmıştır. Onun için takva, Allah’ın insanları değerlendirmede kullandığı bir ölçüdür.

Kur’ân’da müttakîler (takva sahipleri) hep övgüyle anılmışlardır. Buna göre Allah müttakîlerin dostudur¹⁸⁰ ; müttakîleri sever¹⁸¹ ve onlarla beraberdir.¹⁸² Müttakîlere güzel bir gelecek vardır¹⁸³ ; âhiret müttakîler içindir¹⁸⁴; onlar güvenli bir makamdadır¹⁸⁵; cennetler ve her türlü nimetler onlar içindir.¹⁸⁶ Dolayısıyla insan, gönlünü ve zihnini ilahî olana yönelmeli ve "ben "inde/"bilinç" inde gereken sorumluluk duygusunu oluşturmalıdır. Çünkü her türlü ahlaki değerden kayıtsız yaşayan insan, aşırı tamah sonucu, anlık doyumlara dayalı hayat biçimini seçmek suretiyle dünyevileşir. Artık o yeni bir kimlikle tanınır: "Ehl-i dünya."

Şahsi kaprisleri doyumaya yönelik ehl-i dünya için tek bir yaşam biçimi vardır: "Hedonizm." (Hazcılık) Zira hiçbir toplumsal kural ve ahlaki engel tanımayan hedonist kimlik için dünyevi arzular ve zevkler uğruna her şey mubahtır.¹⁸⁷

Takva; Allah’ı hesaba katarak yaşamaktır. Her yerde ve her şartta ne olursa olsun, Allah’ın emirleri doğrultusunda olmak kişiyi takvalı olmaya, takva da dünyevileşmemeye götürür.

B. Kanaat

Her insan ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılamak ve isteklerini tam olarak yerine getirmek ister. Ancak bu her zaman mümkün olmaz. Çünkü dünyanın

¹⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/102.

¹⁷⁹ Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 169-170.

¹⁸⁰ Câsiye, 45/19.

¹⁸¹ Âl-i İmrân, 3/76; Tevbe, 9/4.

¹⁸² Bakara, 2/194; Tevbe, 9/36.

¹⁸³ Sâd, 38/35

¹⁸⁴ Zuhruf, 44/35

¹⁸⁵ Duhân, 44/51.

¹⁸⁶ Râd, 13/35; Tûr, 52/17; Kalem, 68/34; Nebe’, 78/31-36.

¹⁸⁷ Ramazan Altıntaş, “Kur’an Bağlamında Dünyevileşme”, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2009, sy. 14, ss. 10-14, s.12.

imkânları, ömür ve kazanma gücü sınırlıdır. İşte insandaki bu aşırı mal hırsının ve dünya tutkusunun yok olması ancak kanaat ile mümkündür.

“Sözlükte “payına razı olma” manasında mastar olan kanaat; terim olarak da “Kişinin azla yetinip elindeki razı olması, kendisinin ve sorumluluğu altında bulunanların ihtiyaçlarını asgari ölçüde karşılayabileceği maddî imkânlarla iktifa edip, başkalarının elindeki şeylere göz dikmemesi, aşırı kazanma hırsından kurtulması” şeklinde açıklanmakta; hırs, tamah, açgözlülük ve tûl-i emel gibi kavramlarla ifade edilen mal ve dünya tutkusunun kalpten silinmesiyle kazanılan ahlakî bir erdem olarak değerlendirilmektedir.”¹⁸⁸

Kanaat, ahlakî bir erdem olmanın yanı sıra insanın hem şahsiyetini ve haysiyetini koruması, hem de mutlu ve huzurlu bir hayat yaşaması için gerekli görülmüştür.

Kur’ân-ı Kerîm’de kanaat kelimesi geçmez; Hacc sûresi 36. ayette aynı kökten gelen kâni‘ kelimesi “başkasından maddi yardım isteyen” anlamında yer almaktadır.¹⁸⁹ Râgıb el-İsfahanî, bu kelimenin söz konusu ayetteki bağlamında “İhtiyacından dolayı başkasından yardım isterken işi yüzüzlüğe dökmeyen, kendisine bağışlanana razı olan” şeklinde açıklandığını kaydeder.¹⁹⁰ Öte yandan birçok ayette kanaatkârlığın önemi vurgulanmış, dünyaya ve dünya malına karşı hırs ve aşırı düşkünlük yerilmiştir. Nahl sûresindeki bir ayette, erkek olsun kadın olsun her mümine yapacağı iyi ve yararlı işler için vaad edilen mutluluğu anlatan “güzel hayat” tabiri kanaatkârlıkla yorumlanmıştır.¹⁹¹

Hz. Peygamber’in hadislerinde de kanaatkârlığın önemi üzerinde durulmuştur. Nitekim Hz. Peygamber’in kanaatkârlığı; bir iffet, tok gözlülük ve gönül zenginliği olarak değerlendirdiği,¹⁹² İslâm’la hidayete kavuşup yeterli miktarda rızka sahip olan ve buna kanaat eden kişiyi övgüyle andığı;¹⁹³ “*Asıl zenginlik mal çokluğu değil gönül zenginliğidir.*” dediği;¹⁹⁴ kanaatkârlığı şükrün en ileri derecesi saydığı¹⁹⁵ bilinmektedir. Yine O bir hadislerinde “*Dünyaya rağbet etme ki Allah seni*

¹⁸⁸ Bkz. Mustafa Çağrırcı, “Kanaat”, *DİA*, XXIV, 289-290.

¹⁸⁹ Hac, 22/36.

¹⁹⁰ Râgıb el-İsfahânî, “k-n-a” md., *el-Müfredât*, s. 534.

¹⁹¹ Nahl, 16/97.

¹⁹² Buhârî, “Zekât”, 18; Müslim, “Zekât”, 124.

¹⁹³ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 168-173; Müslim, “Zekât”, 125.

¹⁹⁴ Buhârî, “Rikâk”, 15; Müslim, “Zekât”, 120.

¹⁹⁵ İbn Mâce, “Zühd”, 24.

sevsin, insanların elindekine rağbet etme ki insanlar seni sevsin.”¹⁹⁶ buyurarak aşırılıklardan uzak dengeli bir hayat önerisinde bulunmuştur.

“*Kanaat tükenmeyen bir hazinedir*” anlamındaki söz,¹⁹⁷ İslâm ahlâk literatüründe kanaatin en güzel ifadelerinden biri olarak yer alır. Allah’ın takdir ve taksim ettiğine rıza gösterip kanaat sahibi olmak, dünyevileşmeye karşı duruşun yollarından biridir. Kişiyi önlenemez hırsların esiri olmaktan ve gemlenemez isteklerin peşinden koşmaktan alıkoyar.

C. Sekîne

Gönlüne huzur, sükûn ve emniyet yerleşen insanın sonu gelmeyen arzular peşinde koşmaktan uzaklaşıp ebedî olana yönelmesi kolaylaşır. Kişiyi sınırsızca dünya peşinden gitmeye sevk eden hususlardan biri de ‘huzursuz ruh hali’dir. İnsanın maddî ve manevî (ruhsal) hayatındaki olumsuz durumları izale edip yerini en güzel ahlâk ve seciyelerle süsleyebileceğini gösteren, sıkıntı ve zorluklar karşısındaki çaresizliğine, ilahî yardım ve rahmet neticesinde tam bir emniyet ve huzur bahşeden Yüce Allah’tır.

Çok yönlü bir varlık olan insanı konu edinen ve zaman zaman açıkça ona hitap eden Kur’ân’da öne çıkan temel kavramlardan biri Sekîne’dir.

Sekîne; huzur ve güven demektir. Kelimenin aslı “s-k-n” fiili olup, mastarı ise “seken, sükûn” kelimeleridir. Sükûn, hareketten sonra durgunluğu (sabitliği) ifade eder. Aynı kökten gelen mesken ise ism-i mekân olup, herhangi bir yeri, mekân ya da vatan (yurt) edinmek anlamlarında kullanılmaktadır. “*And olsun ki; Sebe halkının meskenlerinde (yurtlarında) bir delil vardı*”¹⁹⁸ ayeti buna bir örnektir. Aynı kökten gelen diğer bir kelime ise “sükânâ” olup, bir evde ücretsiz kalmak ve oturmak olarak ifade edilir. “Sükkân” ise sâkinin çoğulu olup, bir yerde oturanlar, ikamet edenler anlamlarını ifade etmektedir. Bu kökten gelen diğer bir kelime de “sıkkîn” olup, hareket eden hayvan veya canlının hareketini ortadan kaldırdığı (kestiği) anlamlarına geldiği için, bıçak bu isimle anılmıştır. Son olarak “sekînet” ise; kalpteki korku,

¹⁹⁶ Müslim, “Zühd”, 9.

¹⁹⁷ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, Hadis No: 1900, II, 120.

¹⁹⁸ Sebe’, 34/15.

endişe ve telaşın bitmesiyle hâsıl olan huzur ve sükûnet gibi sözlük anlamları ifade etmektedir.¹⁹⁹

Sekîne kavramı terim olarak, dinginlik, tatmin, sebat ve temkin anlamında mastar olup, nefisteki telaş ve heyecanın kesilmesiyle ortaya çıkan yürek ısınması ve gönül rahatı diye ifade edilen huzur ve sükûn hali anlamlarında kullanılmaktadır. Yine sekîne, insanın şehevanî arzulara karşı olan meylinin yatışmasıdır, denilmiştir ya da sekîne, vakar ve mehabet, emniyet, ferahlık, huzur, yardım, rahmet, sükûnet gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.²⁰⁰

Sekîne; Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Peygamber’e, müminlere ve İsrailoğullarına atıfla altı ayette geçmektedir. Bunların beşinde Allah’ın, Resûl-i Ekrem ile müminlerin üzerine ya da kalplerine huzur indirdiği ve onları -meleklerden oluşan- ordularla ve zaferle desteklediği belirtilmekte,²⁰¹ birinde ise İsrâiloğullarına ait sandığın içinde kendileri için Rablerinden bir sekînenin, ayrıca Musa ve Harun hanedanlarından bir kalıntının bulunduğu işaret edilmektedir.²⁰²

Bilhassa müminlerden bahseden âyetler,²⁰³ şiddetli üzüntü ve korkudan sonra melekler vasıtasıyla veya başka yollarla kalplerin sükûn ve itminan bulması,²⁰⁴ din konusunda sebat ve hidayete sevk eden basiret,²⁰⁵ rabbin hükmü karşısında kalbin itmi’nana ulaşması, beşerî faaliyetin bütünüyle silinmesi, gayptan hâsıl olan şeylere itiraz etmeden gönlün rıza göstermesi²⁰⁶ tarzında izah edilmiştir.

Müfessirler, sekîne kavramıyla ilgili olarak birbirine yakın değerlendirmeler yapmışlardır. Zemahşerî, “Allah, elçisine ve müminlere sekîneti indirdi”²⁰⁷ ayetini tefsir ederken şunları söyler: “Yüce Allah, müminlere yaptığı fazilet ve ihsanı göstermek için kalplerine sükûn, barış ve emniyeti indirdi. O savaşta (Hudeybiye) müminlerin yaşadığı telaş ve tedirginlikten dolayı yakınlarını kuvvetlendirmek için

¹⁹⁹ Râgıb el-İsfahânî, “s-k-n” md, *el-Müfredât*, s. 312; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, XIII, 213-214.

²⁰⁰ Râgıb el-İsfahânî, “s-k-n” md, *el-Müfredât*, s. 312; Tehânevî, *Keşşâfûl-İstulâhâtü'l-fünûn ve'l-‘ulûm*, s. 964.

²⁰¹ Tevbe, 9/26, 40; Fetih, 48/4, 18, 26.

²⁰² Bakara, 2/248.

²⁰³ Tevbe, 9/26; Fetih, 48/4.

²⁰⁴ Mâtürîdî, Ebu Mansûr Muhammed, *Te’vilâtu'l-Kur’ân*, nşr. Bekir Topaloğlu, Mizan Yay., İstanbul, 2010, VI/323.

²⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XI, 395, XXI, 245.

²⁰⁶ Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, I-III, Kahire 1981, II, 19.

²⁰⁷ Fetih, 48/26.

güven ve sükûnetini indirdi.”²⁰⁸ Ebüssuûd ise: “Fethin başlangıçlarında onların üzerine sabitlik ve tûma'nîne²⁰⁹ yağdırdı veya barış ve güvenin sağlanmasından dolayı fazlını göstermek için korkudan sonra vakar ve azametini indirdi” değerlendirmesini yapmıştır.²¹⁰ Râgıb el-İsfahânî de: “Allah Teâlâ'nın kuluna nimetini indirmesi, vermesi demek olup; ya o şeyin kendisini indirmekle yani vermekle olur, Kur'ân'ın indirilmesi gibi ya da sebeplerini indirip ona yöneltmekle olur. Bununla beraber kalplerini sekînete bir yer yapmak anlamında da olur”²¹¹ demiştir.

Âyetlerde Allah'ın müminler üzerine sekînesini indirmesi, bazen genel bağlamda kullanılmış,²¹² inkârcıların kalplerine yerleştirdikleri Cahiliye taassubuna karşılık, Allah'ın peygamber ve müminlerin kalplerine sekînesini indirerek onların kalplerinde irade ve cesaretin hâsıl olması, müşriklerin ise korku ile güçsüzleşmesi kastedilmiştir.²¹³

Diğer âyetler de ise bu kavramla Resûl-i Ekrem'in Ebu Bekir ile birlikte kendisini öldürmek isteyen müşriklerden uzaklaşarak Mekke dışındaki bir mağaraya sığınmasına,²¹⁴ Mekke'ye girmeleri engellenen Hz. Peygamberle ashabının Hudeybiye'de Kureyş'e karşı savaşmamak üzere biat etmeleri ve barış antlaşması yapmalarına, ayrıca Hayber'in müminler tarafından fethine²¹⁵ atıf yapılmıştır.²¹⁶

İnsan gönlünde huzur sükûn ve emniyet yerleşmişse sonu gelmeyen arzular peşinde koşmaktan uzaklaşıp ebedî olana yönelmesi kolaylaşır. Kişiyi sınırsızca dünya peşinden gitmeye sevk eden hususlardan biri de 'huzursuz ruh hali'dir. Sekîne ise huzur ve güven demektir.

²⁰⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 548.

²⁰⁹ Tuma'nîne; sıkıntıdan sonra sükûnete erme, karışıklıktan sonra düzelmeye, yatışma, ızdıraptan kurtulma ve ruhsal doyumluk anlamlarına gelmektedir. Bkz. Râgıb el-İsfahânî, “t-m-n” md., *el-Müfredât*, s.400.

²¹⁰ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü 'akli's-selîm*, V, 165.

²¹¹ Râgıb el-İsfahânî, “s-k-n” md., *el-Müfredât*, s. 312.

²¹² Tevbe, 9/26.

²¹³ Kurtubî, *el-Câmi'*, X, 150.

²¹⁴ Tevbe, 9/40.

²¹⁵ Fetih, 48/18.

²¹⁶ Bkz. Bilal Umaç, *Kur'ân'da Şifa, Sekîne ve Tuma'nîne Kavramları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniv., 2007; Abdülkadir Erkut, “Kur'an'da Hamiyyet ve Sekînet Kavramları”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2014, cilt: XIV, sayı: 1, s. 157-177; Salime Leyla Gürkan, “Sekîne” md, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 329-331.

D. İnfak

Sözlükte “tükenmek, tamamlanmak, son bulmak” manasında ‘n-f-k’ kökünden türetilen infak; “bitirmek, yok etmek; yoksul düşmek” gibi manalara gelirse de daha çok “para veya malı elden çıkarmak” anlamında kullanılmaktadır.

Dinî-ahlakî bir terim olarak; “Allah’ın hoşnutluğunu elde etme amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması” demektir.²¹⁷ Bu bakımdan infak, farz olan zekâtı ve gönüllü olarak yapılan her çeşit hayrı içermektedir.²¹⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de infâk kelimesi, ekseriyetle malî yükümlülükleri ve ibadetleri anlatan ahlakî bir terimdir. İnfak kavramı bir ayette “yoksul düşme”²¹⁹, yetmiş yakın ayette ise “harcama yapma” anlamında geçmektedir.²²⁰

İslâm’a göre insanın sahip olduğu servetin asıl sahibi Allah’tır. O’nun emanet olarak verdiği bu servetten başkalarına infakta bulunmak gerekir.²²¹ Bakara sûresinin ikinci ayetinde Allah’a samimiyetle inanan müminlerin başlıca özellikleri sayılırken, iman ve namazın ardından infak zikredilmiştir. Fahreddin er-Razi’ye göre bu ayet, farz ve mendûb olan bütün infak çeşitlerini kapsamaktadır. Farz olan infak zekâtla, kişinin kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamak üzere yaptığı harcamalar ve ülkenin savunmasına katkılarıdır. Mendûb olan infak ise bunun dışında kalan harcamalardır.²²²

Bakara sûresinde infakın önemi, amacı, hangi mallardan kimlere ve nasıl verileceği, karşılığında vaad edilen ödülleri ayrıntılı biçimde zikredilir ve şu hususlara değinilir: İnfak ve tasadduk her türlü gösteriş ve riyadan uzak, karşısındakini incitmeden sadece Allah rızası için yapılmalıdır. Yapılan yardım, en iyi ve en kaliteli mallardan seçilmeli, gerçek ihtiyaç sahipleri tespit edilmelidir.²²³

²¹⁷ Mustafa Çağrı, “İnfak”, *DİA*, XXII, 289.

²¹⁸ Râgıb el-İsfahânî, “n-f-k” md., *el-Müfredât*, s. 650.

²¹⁹ İsrâ, 17/100.

²²⁰ Bkz. Abdülbâki, *el-Mu’cemü’l-müfehres*, s. 715.

²²¹ Nûr, 24/33; Hadîd, 57/7.

²²² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, II, 35.

²²³ Bakara, 2/261-274.

İslâm'a göre herkes, öncelikle emeğiyle kendisinin ve sorumluluğu altındakilerin ihtiyacını karşılamaya çalışmalıdır. Zira bir hadiste de belirtildiği üzere kişi elinin emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir şey yememiştir.²²⁴

İnfak; genellikle karşılıksız yapılan yardımlardır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de yaptıkları iyiliklerden ötürü bir karşılık beklemeyenler övülmektedir.²²⁵

İnfâk bir harcama olmakla beraber, asla bir savurganlık, hesabını bilmeme ve israf değildir: *“İmkânı geniş olan, nafakayı imkânlarına göre versin; rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin. Allah hiç kimseyi verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılmaz. Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.”*²²⁶ Bir başka ayette de bu durum şöyle ifade edilmektedir: *“Rahmanın kulları harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.”*²²⁷

Özetle infak, fert ve toplumların vahyin ve inancın gölgesinden sıyrılarak, dünyanın yakıcı menfaatlerine, aldatıcı zinetlerine meyledip özünden uzaklaşması süreci olan dünyevileşmeye karşı İslâm'ın temel alternatiflerinden birisi, yani Allah'ın verdiğiinden yine onun rızası için vermek, insanlara ihsanda bulunmaktır.²²⁸

E. İsâr

Günümüz toplumunda dünyevileşme ve egoizm alabildiğince yaygınlaşmış, başkasını derdini dert edinme, sıkıntılarına yardımcı olma gibi hasletler zayıflamıştır. Oysa İslam “İsâr'ı” emretmekte ve bunu başarabilenleri övmektedir.

Sözlükte “Bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme, yeğleme”²²⁹ manasına gelen ‘İsâr’; ahlakî bir terim olarak “Başkalarının hak ve menfaatlerini kendi hak ve menfaatlerinden önde tutma, kendisi muhtaç durumda olsa da imkânı nispetinde öncelikle başkasının ihtiyacını karşılama gayretinde olma, başkasının yararı için fedakârlıkta bulunma”²³⁰ demektir. Cürcânî, ‘İsâr’ı “Kişinin, başkasının yarar ve çıkarını kendi çıkarına tercih etmesi veya bir zarardan öncelikle

²²⁴ Müsned, II/334; Buhârî, “Büyü”, 15. Ayrıca bkz. Tâhâ, 20/131-132.

²²⁵ İnsan, 76/8-9.

²²⁶ Talak, 65/7.

²²⁷ Furkan, 25/67.

²²⁸ Ekin, “Dünyevileşmeye Bir Çözüm Olarak İnfak Anlayışı”, s. 101.

²²⁹ Râgıb el-İsfahânî, “e-s-r” md., *el-Müfredât*, s.10; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, “e-s-r” md; IV, 7.

²³⁰ Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 252.

onu korumasıdır ki bu, kardeşlikte son noktadır.” şeklinde tarif ederek, bu anlayışın din kardeşliğinin en ileri derecesi olduğunu belirtir.²³¹

Îsâr, bir müminin, kendisi ihtiyaç içerisinde olsa da din kardeşini kendisine tercih etmesi, dünyevî çıkar ve menfaat için değil, sadece Allah’ın rızasını ve hoşnutluğunu gözeterek yardım etmesidir. Îsâr; iman, sevgi ve şefkatin bir tezahürü ve neticesidir.

‘Îsâr’ anlamında batı dillerinde kullanılan altruizm karşılığında modern Arapça’da daha çok gayriyye,(fedakarlık, başkalarını düşünme), Türkçe’de ise diğerkâmlık ve özgecilik terimleri kullanılmaktadır. Bir kimsenin cömertlikte ‘îsâr’ derecesine ulaşabilmesi için ikram ettiği şeye kendisinin fiilen muhtaç durumda bulunması şart değildir. Önemli olan, muhtaç olsa dahi başkasını kendisine tercih edebilecek bir ahlâk anlayışına ve irade gücüne sahip olmaktır.²³²

‘Îsâr’ kökünden türeyen kelimeler, Kur’ân-ı Kerîm’de dört ayette²³³ sözlük manasında, bir ayette de²³⁴ terim anlamında kullanılmıştır. Îsâr’ın terim anlamına esas olarak gösterilen ayette, içinde buldukları dinî, ahlâkî, ekonomik, siyasal vb. nedenlerden dolayı bütün mal varlıklarını Mekke’de bırakarak Medine’ye göç etmek zorunda kalan Hz. Peygamber’i ve diğer Muhacirleri şefkatle kucaklayıp mal varlıklarını onlarla paylaşmaktan çekinmeyen Medineli Müslümanlar (Ensar) övgüyle anılmakta, ayette onların şahsında Müslüman toplumun bazı temel manevî ve ahlakî özelliklerine temas edilmektedir.

“Ayet, toplumda başkalarının da düşünülmesi gerektiği hususunu, olgun müminlerin özellikleri olarak nitelemektedir. Buna göre Müslümanlar öncelikle imanı gönüllerine yerleştirmişlerdir. Ayrıca Muhacirler gibi zor durumda kalıp kendi beldelerine gelenleri severler. Din kardeşlerine kendilerinden daha fazla imkân sağlanmasından dolayı içlerinde kıskançlık duymazlar. Nihayet ihtiyaç içinde olsalar dahi onları kendilerine tercih eder, şahsî menfaatlerinden, zevklerinden fedakârlıkta bulunurlar. Ayetin son kısmında, nefsinin cimrilik eğilimlerinden kendini koruyabilenlere ebedî kurtuluşu kazanacakları müjdelendirken dolaylı olarak ‘îsâr’ın bu yöndeki psikolojik etkisine de işaret edilmektedir.”²³⁵

²³¹ Cürcânî, “Îsâr”, *et-Ta’rifât*, s. 37.

²³² Çağrı, “Îsâr”, *DİA*, XXII, 490.

²³³ Yûsuf, 12/91; Tâhâ, 20/72; Nâziât, 79/38; A’lâ, 87/16.

²³⁴ Haşr, 59/9.

²³⁵ Bkz. Zülfikar Durmuş, “Sosyal Dayanışmanın Sağlanmasında Kur’an’ın Öngördüğü İdeal Model: Îsâr”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, [www.dinbilimleri.com], 2003, cilt: III, sayı: 1, ss. 17-27, s.22; Durak Pasmaz, “Kur’an’da İsar Kavramı”, *İstanbul Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2011, sayı: 25, ss. 77-104, s. 84-94.

‘Îsâr’ kavramı tefsirlerde, “Âhîret saadetini elde etme arzusuyla başkasının iyiliğini ve mutluluğunu kendine ve kendi zevklerine tercih etme, başkasının ihtiyacını kendi ihtiyaçlarından daha önde tutma” şeklinde açıklanıp bir cömertlik derecesi olarak gösterilmektedir.²³⁶

Kaynaklarda cömertliğin sehâ, cûd ve îsâr olarak başlıca üç derecesi bulunduğu belirtilir. Buna göre bir kimsenin elindeki imkânların bir kısmını başkasına ikram edip bir kısmını kendisine ayırmasına “sehâ (sehâvet)”, çoğunu başkasına verip çok az bir kısmını kendisi için ayırmasına “cûd”, imkânlarının tamamını başkaları için kullanmasına da “îsâr” denir.²³⁷

Gazzâlî, cömertliği “Allah’ın ahlâkî sıfatlarından biri” şeklinde tanımlamakta, cömertliğin en yüksek derecesinin de ‘îsâr’ olduğunu ifade etmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Peygamber’in çok yüce bir ahlâka sahip olduğu bildirildiğine göre, ‘îsâr’ aynı zamanda Resûlullah’ın ahlakının da bir unsurudur. Ancak diğer erdemli davranışlarda olduğu gibi îsârın da belirtilen ahlâkî değeri kazanabilmesi için maddî veya manevî bir karşılık beklenmeden, sadece Allah rızası ve insan sevgisinden dolayı yapılması gerekir.²³⁸

“Îsâr kavramı; genellikle malî fedakârlıklar için kullanılmakla birlikte bazı kaynaklarda can ile îsâr’dan, yani kişinin sevdiği bir kimse için kendi rahatını, huzurunu, hatta hayatını feda etmeyi göze almasından da söz edilmekte ve bunun malla îsârdan daha faziletli olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı tasavvufta sevgi, kısaca ‘îsâr’ olarak da tanımlanır. Çünkü en yüksek derecede sevgi, seven kişinin gerektiğinde sevdiği için canını feda etmeyi göze almasını sağlar.”²³⁹

Malından, canından, rahatından başkaları için vazgeçebilecek kadar erdemli, karakteri sağlam birinin dünyevîleşmesi beklenemez. Bu nedenle bu faziletleri ve erdemli davranışları kendilerine karakter edinmiş bireyler yetiştirmek îsâr ahlakının gönüllere işlenmesiyle mümkün olur.

²³⁶ Kurtubî, *el-Câmi*, XX, 365; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XIII, 490.

²³⁷ Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, (trc. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul, 2014, s.336.

²³⁸ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, III, 569-573.

²³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kaya, *Hadîslerde Îsâr Hasleti*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İğdır Üniv., 2012; Çağrı, “Îsar”, *DİA*, XXII, 490-491.

F. Adalet

Kur’ân-ı Kerîm’in insanın dünyevîleşmeye karşı durma noktasındaki tavsiye, emir ve tedbirlerinden biri de “adalet”tir. Aslında adalet, tevhit bilincine sahip bir toplum oluşturmada Kur’ân’ın temel kavramlarından biridir.

“Adalet, ferdî ve içtimaî yapıda dirlik ve düzeni, Hâkkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlakî bir erdemdir. Davranış ve hükümde doğru olmak, Hâkka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak gibi manalara gelmektedir.”²⁴⁰

Yüce Allah, Kur’ân aracılığıyla insanları adaletli davranmaya sevk edecek, onları adaletten uzaklaştıran etkenler karşısında dirençli kılacak manevî dayanakları öğretmeyi dilemiştir. Bir yandan hevâ, aile ve akrabalık bağları, fakirlik-zenginlik gibi sosyo-ekonomik durumlar, din bağı, öfke ve acıma gibi duyguların adaletin gerçekleşmesini engelleyebileceğine vurgu yaparken, diğer yandan bu engellemelere rağmen adaleti ayakta tutacak olan Allah’a ve âhirete iman gibi manevî dinamikleri öne çıkarmıştır.²⁴¹

Kur’ân’da insanın hak ve adaletten sapmasının sebeplerinden biri de hevâsına tâbi olmasıdır. Çünkü insanın haz ve hevesleri ortaya çıkıp hâkim olduğu zaman dünya arzusu ve dünyalık hırsı kontrol edilemeyebilir, adalet ve haklar kaybolabilir.

Hevâ olgusu, adaletin önündeki engellerdendir. “Hevâ”nın adalete engel olabileceği, Kur’ân’da Hz. Dâvûd’un şahsında anlatılır. Burada, hevânın etkisi altına girmenin, insanı adaletsizlik yapmaya sevk edebileceğine vurgu yapılır:

*“Ey Davut, biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.”*²⁴²

Ayette ifade edildiği şekliyle, Hz. Dâvûd, “nefsin hevâsı”ndan değil, “hevâyâ tâbi olmak”tan sakındırılmıştır. “Hevâ”, insanı maddî hazlara dalmaya teşvik eder.

²⁴⁰ Çağrı, “Adalet”, *DİA*, I, 341.

²⁴¹ Bkz. Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’an’da Adalet Psikolojisi -Adaleti Engelleyen Psiko-Sosyal Faktörler”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 5, c. 5, sy. 10, Temmuz – Aralık 2012/2, ss. 61–105.

²⁴² Sâd, 38/26.

Maddî hazlara dalmak da kalıcı iyi ameller işlemekten, manevî mutluluğu aramaktan alıkoyar.²⁴³

Hevâya uymak Allah'ın yolundan, dininden, ona itaatten uzaklaştırır. Allah'ın yolundan sapmak ise kötü azaba uğramaya sebep olur. Allah'ın hükümlerinden başkasını uygulayanlar, hesap gününün dehşetini unuttukları, o günün varlığına iman etmedikleri ve o günü dikkate alarak amelde bulunmadıkları için, kendilerine çok şiddetli bir azap vardır. Burada Yüce Allah hevâya tâbi olmanın ve sapıklığa düşmenin sonucunu açıklamaktadır.²⁴⁴

Kur'ân-ı Kerîm, “Allah adaleti, ihsanı, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”²⁴⁵ ayetiyle adaletin gerçekleşmesi üzerinde ısrarla durmuş, gerek ferdî,²⁴⁶ gerek aile hayatında,²⁴⁷ gerek insanlar arasında,²⁴⁸ gerek şahitlik ve hüküm verme konusunda²⁴⁹ adaletten asla vazgeçilemeyeceğini, bu konuda hiçbir şekilde gevşeklik ve zafiyet gösterilmemesinin gerekli olduğunu kesin ifadelerle vurgulamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de daha pek çok yerde adalet prensibine vurgu yapılmıştır: “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.”²⁵⁰

“De ki: Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi ona çevirin, kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla yalvarın, ilk defa sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz.”²⁵¹

Kur' an- ı Kerim, Hz. Peygamberin adaletle emrolunduğunu şöyle açıklar: “Bundan dolayı sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür.

²⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVII, 200.

²⁴⁴ Mâverdî, *en- Nüket ve'l-'uyûn*, V, 91; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVII, 200; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, III,152; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, III, 56; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4093; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, I- VIII, Akçağ Yay., Ankara, 1991, VI, 3031.

²⁴⁵ Nahl, 16/90.

²⁴⁶ Nisâ, 4/135

²⁴⁷ Nisâ, 4/3.

²⁴⁸ En'âm, 6/152.

²⁴⁹ Nisâ, 4/135.

²⁵⁰ Nisâ, 4/58.

²⁵¹ En'âm, 6/29.

Onların arzuladıklarına uyma ve şöyle de: “Ben Allah’ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda adil davranmam emredildi...”

Allah Teâlâ bu âyette, Hz. Peygamberden adaletin gerçekleştirilmesi hususunda kimsenin arzu ve isteğine uymamasını ve emrolunduğu şekilde dosdoğru hareket etmesini istemiştir. Ayrıca insanları Allah'ın yoluna davet ederken takip edeceği yol ve prensipler açıklamıştır. Birincisi, tevhide davet et. İkincisi, Yüce Allah'ın emrettiği şekilde istikamet üzere olmak. Üçüncüsü, davet esnasında hiçbir kimsenin arzu ve isteklerine uymamak. Dördüncüsü, Allah'ın kendisine indirdiği şeylere iman ettiğini ilan etmek. Beşincisi, herkese adaletle davranmak.

İnsanların nasıl davrandıklarında âdil olacağını Yüce Allah gönderdiği kitap ve mîzân ile bildirmiştir: *“Andolsun biz peygamberimizi açık kanıtlarla gönderdik, beraberinde kitap ve adalet terazisini de indirdik ki insanlar Hâkkaniyete uygun davransınlar. Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır. Böylece Allah, görmeden iman ederek kendisine ve peygamberlerine yardım edecekleri ortaya çıkaracaktır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür.”*²⁵²

İbn Kesîr buradaki mîzân için Katâde ve Mücâhid'in adâlet dediğini kaydettikten sonra şöyle der: *“Mîzân, dosdoğru ve sahih akılların hasta, bozuk görüş ve düşüncelerin kendisi ile ayırıldığı hak ve adâlettir.”*²⁵³ Âlûsî'ye göre *“mîzân”*dan gaye, *“insanların alışverişte kullandıkları ölçüdür. Kimse kimseye haksızlık yapmasın, alırken ve verirken aralarında adâleti gözetinler diye bunları indirdik.”*²⁵⁴

Kur’ân’da, Müslümanlar, yalnız kendi aralarında değil, mümin-kâfir, dost-düşman, siyah-beyaz ayrımı yapmadan tüm insanlar arasında adaletle hükmetmekle sorumlu tutulmuşlardır. Kur’ân’da tek tek bireylere, özellikle de yargı ve yönetim görevini üstlenenlere hitaben, taraflardan biri başka dinden olsa bile, ona adil davranmanın gereği vurgulanmıştır:

“İnsanlar arasında Allah’ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma. Allah’tan mağfiret dile. Şüphesiz

²⁵² Hadîd, 57/25.

²⁵³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, XIII, 432.

²⁵⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXVII,188.

Allah çok yarlıgayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir. Kendilerine hıyanet edenleri savunma. Çünkü Allah, hainliği meslek edinmiş günahkârları sevmez... ”²⁵⁵

Bu âyetlerde insanların arasında meydana gelen anlaşmazlıklar, çeşitli davalar ve tartışmalar karşısında Hz. Peygamber’in ve daha ziyade onun şahsında ümmetinin takınması gereken tavır açıklanmaktadır.²⁵⁶

Yüce Allah bu âyetlerde, Hz. Peygambere hak ile hükmetmesini, hainlerden taraf olmamasını, onları savunmamasını istemiştir:

İnsanlar arasında ortaya çıkan davalarda, anlaşmazlıklarda, Allah’ın sana bildirdiği şekilde, öğrettiği vahiy bilgisine göre hükümde bulunasın. Kitaptaki hükümlere aykırı davranmayasın.

Gerçekleri örten, kanun dışı eylemleri perdeleyen, hem kendilerine hem de başkalarına ihanet edenlerin savunucusu olma, onları koruyup lehlerinde hüküm verme. Kendi kabilelerinden olan suçluları gizlemek için suçsuz olanlara karşı vekillik, avukatlık yapma. Başka milletten olan suçsuzlara karşı, kendi milletinden olan suçluyu savunma.²⁵⁷

Bu ayetlerde, hüküm verme makamında olan hâkimin, şahsî ve dinî bağların etkisi altında kalmaması, taraflara eşit davranması gerektiği vurgulanmıştır. Bir kimsenin, haksız olduğu halde kendi gurubundan birisini savunması, haklı olduğu halde karşı guruptan birisini suçlaması ihanet olarak nitelenmiştir.²⁵⁸

Adalet prensibinden ayrılmama, mü’minin rabbine karşı temel görevlerindedir. Bu hassasiyet Hz. Peygamber tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: *“Ben bir insanım. Davalılar bana gelirler. Biri meramını diğerinden daha düzgün anlatabilir. Ben onun doğru söylediğini zannederek, kararımı onun lehine veririm. Kime bir Müslüman’ın hakkını geçirecek şekilde hüküm vermişsem bu ancak ateşten bir kor parçasıdır. (Gerisi kendine kalmış) isterse o koru alsın isterse bıraksın.”²⁵⁹*

²⁵⁵ Nisâ, 4/105-107.

²⁵⁶ *Kur’an Yolu*, II, 135-138.

²⁵⁷ Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsir*, I, 302; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, III,1456-1457; Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, II, 660; Mevdudi, *Tefhimü’l-Kur’ân*, I, 403.

²⁵⁸ Mevdudi, *Tefhimü’l-Kur’ân*, I, 328.

²⁵⁹ Buhârî, “Şehadet”, 27; “Mezâlim”, 16; Müslim, “Akdiye,” 5; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 87.

Bir toplum halinde yaşayan insanların korunmaya, düzene ve adalete ihtiyaçları vardır. Adaletin tesis edilmesinde hem kanun uygulayıcıların hem de şahitlik gibi görevlerle toplumun diğer fertlerinin vazifeleri vardır. Adaleti sağlamakla görevli olanlar, menfaat, çıkar gibi maddi beklentilerle ya da akrabalık, dostluk gibi manevî beklentilerle doğruluktan sapabilirler. Allahu Teâlâ hem maddî beklentilerle hem de manevî kaygılarla adalet, doğruluk prensiplerinden taviz verilmesini şiddetle yasaklamaktadır: *“Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayın, Allah için şahitlik yapan kimseler olun (insanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hevânıza uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah, yaptığınız her şeyden haberdardır.”*²⁶⁰

*“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin, adaletli olun; bu takvaya daha uygundur. Allah’tan korkun, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”*²⁶¹

Kendi aleyhine olduğu durumlarda bile adaletten ayrılmayan, hakkı ayakta tutmaya gayret eden, hayata menfaat ve kişisel çıkar merkezli bakmayan kişi, dünyevîleşmeye karşı durabilen kişidir. Tu’me olayında görüldüğü gibi adalete yansıyan olay, günahsız birinin elinin kesilmesine neden olabileceği gibi bazen kişinin kendisinin veya bir sevdiğinin hayatına da mal olabilir. Doğuracağı sonuçların önemine binaen Kur’ân, tarafların dinlerine ya da kim olduklarına bakmaksızın mutlak anlamda adaletin ikamesini emretmiş, toplumda mutlak adaleti hâkim kılacak ilkeleri yerleştirmeye çalışmıştır. İster kendi elini kurtarmaya çalışan Tu’me’nin maddî yaklaşımı, isterse de aşiretlerinin şerefini kurtarmaya çalışan akrabalarının serdettiği manevî yaklaşım, altında yatan neden ne olursa olsun Kur’ân, dünyevî beklentilerle adaletin zayi edilmesine rıza göstermez. Adaleti Allah için ayakta tutma görevini inananlara bizzat verir.

²⁶⁰ Nisâ, 4/135.

²⁶¹ Mâide, 5/8.

G. Zikir

Allah'ı ve âhireti unutarak dine karşı kayıtsızlaşma, ahlakî ve dinî değerlere yabancılaşma anlamını taşıyan dünyevileşmekten kurtuluş, hayatî önem arz etmekte, dünyevîleşmeye karşı önerilen çareler de ayrı değer taşımaktadır. Bu çerçevede dünyevîleşmeye karşı Kur'ân'ın önerdiği tedbirlerden biri de Zikir'dir.

Sözlükte bir şeyi anmak, hatırlamak anlamındaki zikir kelimesi, dinî literatürde “Allah'ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş” anlamına gelir.²⁶² Hatırda olanı muhafaza etmek veya unutulana hatırlamak zikirdir.²⁶³

Kur'ân'da türevleriyle birlikte pek çok ayette geçen zikir; Allah'ı dil ile hamd, tespih ve tekbir şekliyle övmek; anmak, nimetlerini anlamak, bunları kalpte hissetmek ve tefekkür etmek; kulluğun gereklerini yerine getirmek; namaz kılmak, dua ve istiğfarda bulunmak, kevnî âyetler üzerinde düşünmek şeklindeki manalarının yanı sıra Kur'ân, önceki kutsal kitaplar, Levh-i Mahfuz, vahiy, ilim, haber, beyan, ikaz, nasihat, şeref ve unutmamanın zıddı gibi anlamlarda da kullanılmıştır.²⁶⁴

Kur'ân'da, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam çokça zikir ve tesbih edilmesi emredilmiş²⁶⁵, O'nun zikrinin her şeyden üstün olduğu vurgulanmış²⁶⁶, Allah'ı anmanın bütün ibadet ve itaatlerden önemli sayıldığı ifade edilmiştir. “En büyük olma” (ekberiyet) vasfıyla nitelenen zikir, “*Yalnız beni anın ki ben de sizi anayım*” ayeti dikkate alınarak²⁶⁷ Allah'ın kulunu anması şeklinde de anlaşılmıştır. Yine âyetlerde zikrin kalp huzuruna, kurtuluşa ve bağışlanmaya vesile olacağı vurgulanmış²⁶⁸, mal ve evlâdın müminleri Allah'ı anmaktan alıkoymaması gerektiği

²⁶² Reşat Öngören, “Zikir”, *DİA*, XLIV, 409.

²⁶³ Râgıb el-İsfahânî, “Zikir” md., *el-Müfredât*, s. 237.

²⁶⁴ Zikrin Kur'ân'daki anlamlarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. İhsan Kahveci, *Kur'an'da Zikir Kavramı ve Boyutları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. Sos. Bil. Ens., İst., 1995, s. 30-50; Adem Varıcı, *Kur'an'da Zikir Kavramı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv. Sos. Bil. Ens., Ankara, 2000, s. 52-68; İsmail Karagöz, *Kur'an'da Zikir Kavramı ve Allah'ı Zikir*, DİB. Yay., Ankara, 2002.

²⁶⁵ A'râf, 7/205; Ahzâb, 33/41-42.

²⁶⁶ Ankebût, 29/45.

²⁶⁷ Bakara, 2/152.

²⁶⁸ Enfâl, 8/45; Ra'd, 13/28; Ahzâb, 33/35; Cum'a, 62/10.

²⁶⁹, gerçek müminlerin ticaret ve alışveriş gibi dünya işleri sırasında bile Allah'ı anmaktan geri durmayacakları ²⁷⁰ belirtilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, zikirden uzak kalanların kalplerinin katılaştığını; doymak bilmeyen bir nefsin esiri olacaklarını ve şeytanın böyle kimselere yoldaş olacağını haber verir: *“Allah kimin gönlünü İslam'a açmışsa o, rabbinden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı? Kalpleri Allah'ı anmaya karşı katılaştırmış olanların vay haline! Onlar apaçık bir sapıklık içindedirler.”*²⁷¹

*“Kim beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olacak haşrederiz. O der ki Ey rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Hâlbuki daha önce gören biriydim. Allah buyurur: İşte böyle, aynı şekilde sen unutuluyorsun.”*²⁷²

*“Kim körlük edip Rahman'ı zikretmekten yüz çevirirse, bir şeytanı ona sardırırız. Artık o, ona candan yakın bir dost oluvermiştir. Şeytanlar onları kesinlikle doğru yoldan uzaklaştırmaktadır. Ama berikiler kendilerini hâlâ doğru yolda sanırlar. Sonuçta bize geldiklerinde şeytana hitaben, keşke benimle senin aranda, doğu ile batı arasındaki gibi bir uzaklık olsaydı! Meğer sen ne kötü bir arkadaşmışsın! derler. Artık şu günde bu gibi serzenişlerin size faydası olmaz; çünkü siz haksızlık etmişsiniz. Şu anda ikiniz de azapta müştereksiniz, denilir.”*²⁷³

Âyetlerde sıkıntıya, darlığa düşmenin ve şeytanın esiri olmanın sebebi olarak zikirden yüz çevirme gösterilmektedir. İnsan yaratılış gayesini, dünyaya gönderilip belli bir müddet ömür verilmesinin amacını ve rabbine kavuşacağı günü unutursa, bu onun için felaket sebebi olur. Kur'ân'ın müteaddit âyetlerinde bu felaketten kurtulmanın yolunun zikir olduğu beyan edilir.

*“...Bilin ki kalpler gerçekten de ancak Allah'ı anarak huzura erişir.”*²⁷⁴

İnsan, maddi istek ve arzularını doyurarak değil ancak Allah'ı anarak, gerçek huzura kavuşur.

²⁶⁹ Münâfikûn, 63/9.

²⁷⁰ Nûr, 24/37.

²⁷¹ Zümer, 39/22.

²⁷² Tâhâ, 20/124-126.

²⁷³ Zuhruf, 43/36-39.

²⁷⁴ Ra'd, 13/27-28.

“Allah’a yönelen o’nu aşkın/müteal zâtı, yüce sıfatlarıyla tanıyan; ilahlık ve rablik vasıflarını idrak eden; Resulünü örnek alıp, ona ittiba eden gerçek mümin, Allah’a hayran kalır. Şahsına lütfettiği sayısız nimetleri karşısında, âdeta minnet duyguları altında ezildiğini hisseder. Rabbini yüce bir aşkla sever, gönlünde yücelttikçe yüceltir...”

İşte bu sevgi, saygı ve yöneliştir ki, Allah’ın da onu sevmesine, hidayetini artırmasına,=imanını daha da pekiştirmesine neden olur. Böyle bir karşılıklı sevgi saygıya dayalı kul Allah ilişkisi sebebiyle Kur’ân tilaveti esnasında aradan perdeler kalkar. Namaz vuslata, belki de Yüce Rabbiyle halvete dönüşür. Artık zikir ve tesbihat, onun için bir gıdadır, tadına doyumaz bir haz kaynağı gibidir.”²⁷⁵

Mal-mülk, evlâd-ı iyâl, makam ve mevki nasıl dünyanın insanı cezbeden, rabbinden uzaklaştıran geçici lezzet ve zevkleriye; zikir de bunun tam zıddı, insanı rabbine yaklaştıran bir mahiyet arz eder.

“Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah’ı zikretmekten alıkoymasın, kim bunu yaparsa işte tamamen kaybedenler onlardır.”²⁷⁶

Hüsrana uğrayanlardan olmak mümkündür. Yoğun meşguliyetleri, ticareti ve alışverişi insanı zikirden uzaklaştırmamalıdır. Tasavvufi literatürde kimi ekollerin bir usul olarak benimsedikleri ‘halvet der encümen’²⁷⁷ tam da bu hali ifade etmektedir. Hem rızkını helal yollardan temin etmekten ve yararlı işler yapmaktan geri kalmamak hem de kalbi ve dili zikirden mahrum bırakmamak.

“Allah, bazı evlerin yükseltilmesine ve orada isminin zikredilmesine izin vermiştir. Bir kısım insanlar sabah akşam O’nu tespih ederler. Onlar ticaretin ve alışverişin kendilerini Allah’ı zikretmekten, namazı ikame edip, zekâti vermekten alıkoymadığı er kişilerdir. Çünkü onlar, kalplerin ve gözlerin dehşetten fırıl fırıl döneceği bir günden korkmaktadırlar. O nedenle Allah, onları yaptıklarının en güzeliyle mükâfatlandırarak ve lütfundan onlara fazlasıyla verecektir. Allah dilediği kimseleri hesapsız olarak rızıklandırır.”²⁷⁸

²⁷⁵ Duman, *Beyânu ’l-hak*, II, 607-608.

²⁷⁶ Münafikûn, 63/9.

²⁷⁷ Halvet der encümen: Halk içinde halktan ayrı olmak, zahirde halk ile batında Hak ile olmak, bedeninin halk ile kalbinin Hak ile olması. Bu kavram “el işte, gönül oynaşta (Hakk) ta gerek” deyimini ile de ifade edilir. (Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 206)

²⁷⁸ Nur, 24/36-38.

Ayette işaret edilen müminler, yani Allah’a ve âhiret gününe iman edip görev ve sorumluklarının bilincini üst düzeyde yaşayan gerçek müminler, hem de Allah’ı hiçbir an unutmazlar. Onların bütün işleri, Allah’ın hoşnutluğuna ve yaşamakta oldukları takva bilincine göredir; onlar her vaktin gereğini bilirler. Mesela; zamanı gelince mescitlerde, erkânına riayet ederek huşu içerisinde namazlarını eda ederler; zekâtlarını verirler, kulluk ve insanlık vecibelerini asla ihmal etmezler. Ne ticaretleri ve alışverişleri için ibadetlerini terk ederler, ne de ibadetleri için ticaretlerini. Geçim ve iş telaşı, müşteri çokluğu, zamanın şartları gibi sudan bahaneler, onların namazlarını vaktinde, hem de mescitlerde ikame etmelerine mani olmaz.²⁷⁹

Zikirden uzak kalmak kalbi katılaştırır. Kur’ân-ı Kerîm’de katılaştırmış kalp taşla mukayese edilmiş, katı kalbin taştan daha sert olduğu benzetmesi yapılmıştır: *“Sonra kalpleriniz katılaştı; kaya gibi hatta daha sert oldu; çünkü kayalardan öylesi var ki, yarıldığında içinden ırmaklar fışkırır ve öylesi de var ki, yarıldığında içinden su çıkar; bazısı da Allah korkusuyla aşağı yuvarlanır. Allah yaptıklarından gafil değildir.”*²⁸⁰

İsrailoğullarının anlatıldığı bölümde yapılan bu benzetme, onların peygamberlerinin getirdikleri konusundaki lakaytlık ve vurdumduymazlıkları anlatılırken yapılmıştır. Benzer bir uyarı Müslüman olmalarının üzerinden henüz kısa bir süre geçmişken sahabeye ve onların şahsında bütün inananlara da yapılmıştır:

*“İman edenlerin, Allah’ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaştırmış kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır. Bilin ki Allah, ölmüş toprağa yeniden hayat verir. Şüphesiz biz, düşünesiniz diye delilleri bir bir açıklamışızdır.”*²⁸¹

İbn-i Mesud, “Müslüman oluşumuzla bu âyetlerle itab edilmemiz arasında ancak dört sene geçmişti” demiştir. İbn-i Abbâs ise “Allah Teâlâ, Müminlerin kalplerindeki gevşemeyi gördü ve Kur’ân’ın inmeye başlamasından on üç sene sonra bu uyarıyı yaptı” demiştir.”²⁸² “Allah, ölümünden sonra yeryüzüne hayat

²⁷⁹ Duman, *Beyânu’l-hak*, III, 476.

²⁸⁰ Bakara, 2/74.

²⁸¹ Hadîd, 57/16-17.

²⁸² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 48.

vermektedir” buyrulmak suretiyle, geçici bir gafletten ya da uzun süreli isyandan sonra, kalbi katılaşıp hiç kimsenin, Allah’tan ve kalbinden ümit kesmemesi gerektiği ihtar edilmiştir. Zira Allah, yağdırdığı yağmurla ölü toprağa can verdiği gibi rahmetiyle de kendisine yönelen ölü kalpleri diriltir. Yeter ki kul, tövbeyle, kararlıkla ve zikirle rabbine yönelsin, toprağa can veren yağmur gibi, insana hayat bahşeden âyetlerini can kulağıyla dinlesin ve peygamberine uysun.²⁸³

“Sen, zikrimize sırtını dönen ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimseden yüz çevir.”²⁸⁴

“İman edenler ve Allah’ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlar var ya; bilesin ki gönüller ancak Allah’ı zikretmek huzura kavuşur.”²⁸⁵

İnsanın gizli-aşikâr bütün muamelelerinde ilahi kontrol ve müşahede altında olduğunu bilerek şuurlu bir şekilde yaşama gayreti içinde olması, zikrin en önemli hedefidir. Zikir, kulun Allah’a olan bağlılığıdır. Kul, bu bağlılığı zedeleyen ve yok eden unutmama, inanmama, şükretmeme, değerini idrak etmeme, davranışlarını Allah’ın emir ve yasaklarına göre düzenlememe gibi engellerden uzaklaştıkça zikrullah’a tutunmuş ve zikir ehli olmuş olur. Yani zikir, kulun zihnî, fikrî, şuurî ve amelî dağınıklıklardan kurtulup, Allah’a kavuşmak için harcadığı çabalar ve gerçekleştirdiği ibadetlerdir.²⁸⁶

Zikirle mutmain olan kalbin sahibi, basit süflî ve dünyevî arzu ve isteklerin peşinde koşmaktan uzak durur. Zikirle itmi’nan bulamamış kalbin sahibi ise ömür boyu bitmek tükenmek bilmeyen heveslerin peşinde nefsinin esiri olur. Dolayısıyla insanın dünyevîleşmeye karşı duruşta yerini tahkim eden en önemli vasıtalardan biri de zikirdir.

H. Muslih Olma

Günümüzde egoizm, bireysellik, dünyevîleşme ve vurdumduymazlık gibi hasletler insanoğlunu adeta esir almış durumdadır. Bu kötü hasletler, insanı kendine yabancılaştırmış, onu yalnızlaştırmış ve ona ciddi kayıplar ve mahrumiyetler

²⁸³ Duman, *Beyânu 'l-hak*, III, 525.

²⁸⁴ Necm, 53/29.

²⁸⁵ Ra’d, 13/28.

²⁸⁶ Musa Bilgiz, “Kur’an’da Zikir Kavramının Anlam Alanı”, *Atatürk Üniv. İlâhiyat Fak. Dergisi*, sayı: 25, Erzurum, 2006, ss.209-236, s.234.

yaşatmıştır. Modern çağın en büyük kaybı ise pek çok insanın arzuları ve bitip tükenmek bilmeyen hırsı peşinde koşarken, yaratılış hikmeti ve gayesini, hayatın anlamını unutması olmuştur.

Dünyevileşmenin karşıtlığı ruhban ve münzevi olmak değil, muslih ve şahid olmaktır.

Allah'ın mü'mine yüklemiş olduğu vazifeleri iki ana başlık altında değerlendirirsek; birincisinin insanı kendi katında salih kılacak özelliklere sahip olmak, diğerinin ise bu özelliklerin tüm dünyaya yayılması için çaba göstermek olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir ifadeyle mümin önce salih, sonra muslih olmalıdır.

“Sözlükte ‘iyi ve yararlı olma’ anlamındaki salâh kökünden mastar olan ‘islâh’; genel olarak ‘düzeltmek, daha iyi hale getirmek’ manasında kullanılır.”²⁸⁷

‘Islâh’; Kur’ân-ı Kerîm’de isim ve fiil kalıplarıyla geçtiği kırk ayette “Kendisini veya insanlar arasındaki ilişkileri düzeltmek, barışmak, barıştırmak” anlamında kullanılmıştır.²⁸⁸ İsm-i faili olan muslih de ıslah eden, iyileştiren, bizzat salahı yerine getiren, kötülüğe, düzensizliğe ve bozgunculuğa karşı sulh ve barışı gerçekleştiren, barışçı olduğunu herkese gösteren, dirlik, düzenlik ve esenlikten yana bir tutum takınan ve insanların arasını düzelten anlamlarına gelmekte,²⁸⁹ iman edip salih amel işleyen, müttaki insanları ifade etmek üzere çeşitli âyetlerde yer almaktadır.

Kur’ân terminolojisinde ‘Islah’ ifsadın, muslih de müfsidin, zalim ve cebbarın (zorbanın) karşıtıdır. Bakara sûresinin başlarında yer alan ve münafıklara hitap eden “*Hem onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiğinde: Biz ancak ıslah edicileriz, derler*” ayetinde²⁹⁰ ve “*Muhakkak, cesette bir et parçası vardır; o islâh olduğu zaman cesed de ıslâh olur, o ifsâd olduğu zaman cesed de ifsâd olur*”²⁹¹ hadîs- i şerifinde karşıt kavramlar kullanılmıştır.

Şu ayeti kerime "muslihleri" tanıtmaktadır: “*Âhiret yurdu muttakîler için daha hayırlıdır. Düşünmüyorsunuz? O muttakiler ki Kitaba (Kur’ân 'a) sınıksız*

²⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Merad, “Islah”, *DİA*, XIX, 143-156.

²⁸⁸ Bkz. Bakara, 2/228; En‘âm, 6/48; Hucurât, 49/ 9-10.

²⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisanu'l- ‘arab*, “s-l-h” md., II, 516-517, Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât* s. 373.

²⁹⁰ Bakara, 2/11.

²⁹¹ Buhârî, “İmân”, 39; Müslim, “Müsâkât”, 107; İbni Mâce, “Fiten”, 14; Dârimî, “Büyû’ ”, 1.

sarılırlar ve namazı dosdoğru kılarlar. Elbette biz (böyle davranan) muslihlerin ecrini zayi etmeyiz.”²⁹²

Ayrıca Kur’ân’da; insanların arasını düzelden²⁹³ ve yetimlerin mallarını zulmen yemeyen kimseler de²⁹⁴ "muslihler" olarak nitelendirilmiştir.

Diğer taraftan: “Eğer müminlerden iki topluluk birbirleriyle vuruşursa, onların aralarını bulun. Buna rağmen biri öbürüne saldırırsa, bu saldıran tarafla, Allah’ın emrine dönünceye kadar siz de vuruşun. Döndüğü takdirde aralarını Hâkkaniyetle düzeltin ve hep âdil olun, çünkü Allah âdil davrananları sever”²⁹⁵ âyet-i kerîmesi ile inanan iki kesimin birbirleriyle savaşa tutuşmaları durumunda Müslümanların, onların aralarını bularak, ıslâhı temin etmeleri istenmektedir.

Hucurât sûresinde yer alan bir sonraki âyet-i kerîmede: “Müminler sadece kardeşirler. O halde ihtilaf eden kardeşlerinizi barıştırınız. Allah’a karşı gelmekten sakının ki; O’nun merhametine nail olasınız”²⁹⁶ buyrulmak suretiyle kardeşlik bağıyla birbirlerine bağlanan Müslümanların aralarındaki ihtilaf ve sıkıntıları muslih olma özelliği ile bertaraf etmeleri istenmektedir.²⁹⁷

Muslih olan insanın temel hedefi, uhrevî saadettir. Dolayısıyla ıslâh eden kimsenin beklentisi dünyevî olamaz. Pek çok âyet-i kerîmede Müslümanın vasfı olarak ifade edilen ıslâh ve muslih olma, insanın maddî ve menfaat merkezli davranmasının önündeki önemli tedbirlerden biridir.

I. Zühd

Dünyevîleşme; kişinin dünyanın geçici heveslerine bel bağlaması, mâsivâyâ gönül vermesidir. Dünyevîleşme fitnesine karşı koruyucu erdemlerden biri de “zühd”’dür.

Sözlükte ‘zühd’; “bir şeye rağbet etmemek, meyletmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek” gibi anlamlara gelir.²⁹⁸

²⁹² A`râf, 7/169-170.

²⁹³ Kasas, 28/19. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 253.

²⁹⁴ Bakara, 2/220. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, III, 451.

²⁹⁵ Hucurât, 49/9.

²⁹⁶ Hucurât, 49/10.

²⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Merad, “Islah”, *DİA*, XIX, 143-156.

²⁹⁸ Cürcânî, “z-h-d” md., *et-Ta`rîfât*, s. 99; Fîruzâbâdî, *Kamûsu`l-muhît*, II, 1447; Tehânevî, *Keşşâfû istilâhâti`l-fünûn ve`l-ulûm*, s. 913; Semih Ceyhan, “Zühd”, *DİA*, XLIV, 531. Ayrıca Zühd

Kur'ân'da 'zühd' kelime olarak geçmez. Ancak Hz. Yusuf'u kuyudan çıkarılanların ona fazla değer vermemeleri sebebiyle kendileri hakkında aynı kökten türeyen zâhid kelimesinin çoğulu olan "zâhidîn" kullanılmıştır.²⁹⁹

'Zühd' kavramı genellikle dünyaya karşı olumsuz tavır ve davranışların bütününe ifade eder. Dünya malına, makama, mevkiye, şan ve şöhrete önem vermeme; azla yetinme, çokça ibadet etme, âhiret için hayırlı işlere yönelme 'zühd'ün bazı göstergeleridir.³⁰⁰ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan, "Siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz ama âhiret hayatı daha hayırlı ve daha kalıcıdır" mealindeki âyetler³⁰¹ baki olan âhiret hayatına yönelmenin kul için daha fazla önem taşıdığını bildirmektedir. Yine Kur'ân'da dünya hayatının faniliği³⁰², bu hayatın bir oyun ve eğlenceden ibaret olması,³⁰³ dünyanın geçiciliğine karşılık âhiret hayatının ebediliği ve sonsuzluğu³⁰⁴, imtihan vesilesi kılınması,³⁰⁵ gibi konular üzerinde sıkça durulmakta, insanın kalıcı ve sonsuz değerlere yönelmesi teşvik edilmektedir.³⁰⁶

"Zühd, her şeyden, önce bir terk fiilidir. Ve terkedilen şeye göre kısımları, dereceleri vardır. Zühdün ilk derecesi dinin yasakladığı şeyleri terk etmek; ikincisi, şüpheli şeylerden uzak durmaktır; buna 'vera' denir. Üçüncüsü, yapılıp yapılmamasına ruhsat verilen şeyleri terk etmektir."³⁰⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de zühdün ihtiva ettiği anlamı ifade eden çok sayıda ayet vardır. Nitekim Kuşeyrî, "De ki, dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır"³⁰⁸ âyetini şu şekilde tefsir etmektedir:

"Allah Teâlâ önce seni yeryüzüne yerleştirmiş, sonra da "dünya menfaati önemsizdir," buyurmuş ve dünyayı değerli bir şey olarak kabul etmemeni istemiş, sonra da dünyada bulunan yarım bir hurma tanesi ile dahi olsa, cehennem ateşinden korunup cennetle nasiplenebileceğim söylemiştir. İşte bu, iyiliğin zirvesidir... Sevgili için, kendine ait şeylerin çoğundan vazgeçmen, dostluğunun en güçlü belirtisidir... Allah Teâlâ insanların dünyaya karşı zâhid olmalarını istediği için dünyayı onların gözünde küçük

kelimesinin etimolojisi için bkz. Ahmet Yıldırım, *Din, Dünyevileşme ve Zühd*, s. 27–31; Özköse, "Zühd ve Sûfîlerin Zühde Yükladıkları Anlam (Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım)", ss. 179–182.

²⁹⁹ Yûsuf, 12/20.

³⁰⁰ Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 544.

³⁰¹ Tâhâ, 20/131; Kasas, 28/60; A'lâ, 87/16-17.

³⁰² Yûnus, 12/24.

³⁰³ Hadîd, 57/20.

³⁰⁴ Mü'min, 40/39.

³⁰⁵ Mülk, 67/2.

³⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Türköz, *Kur'ân ve Hadis Bağlamında Zühd Hayatı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv., 2007; Ceyhan, "Zühd", *DİA*, XLIV, 530-533.

³⁰⁷ Ceyhan, "Zühd", *DİA*, XLIV, 531.

³⁰⁸ Nisâ, 4/77.

göstermiş, böylece onu terk etmelerinin kendilerine kolay görünmesini sağlamıştır. Bu dünyanın bütün nimetleri (toplansa da) azdır. Bu dünyada senin nasibin olan ise az olandan daha azdır. Peki, şayet (dünyayı âhiretle) değişmiyorsan neden bundan dolayı münakaşaya giriyorsun ki? Dünyanın kıymeti düşük olunca, harika olanı bırakıp, alçak olana razı olan kimse, alçak olandan daha değersizdir.”³⁰⁹

Kur’ân’a baktığımızda dünyada bulunan insanların iki kısma ayrıldığını görmekteyiz. Birincisi: İnsanlar için bu dünyadan sonra sevap ve ceza verilmek için bir âlemin (âhiretin) varlığını inkâr edenler. Bu kimseler hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Bize kavuşma ümidi taşımayanlar, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar, nişanlarımızı (kanutlarımızı) görmemekte ısrar edenler var ya, hak ettikleri için onların yeri ateştir.*”³¹⁰

Bu anlayışta olanların bütün gayret ve çabaları dünyadan olabildiğince faydalanabilmek ve ölmeden önce bütün lezzetleri tadabilmektir. Onların halleri Kur’ân’da şöyle anlatılmaktadır: “*Şüphesiz Allah, inanıp salih ameller işleyenleri, içinden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. İnkâr edenler ise (dünya zevklerinden) yararlanırlar ve hayvanların yediği gibi yerler. Onların kalacakları yer ateştir.*”³¹¹

Bu kesimin arasında da zühd sahibi olanlar, dünyaya fazla değer vermeyenler çıkabilir. Çünkü onlar, dünyalığın çoğalmasının gam ve kedere yol açtığını bilirler ve insanın dünyalıklarla alakası ne kadar çok olursa dünyadan ayrılmak o kadar fazla acı verir, diye düşünürler. Bunların zühdü, âhiret beklentisi olmadığı için yine dünyadaki rahatı hedefleyen bir zühttür.

Gerçek zühd sahipleri, ikinci grupta olanlar arasındadır. Bunlar ölümden sonra sevap ve cezanın verileceği bir güne inanan müminlerdir. Bunlar da kendi içlerinde üç sınıftır.

1- Kendilerine zulmedenler: Bunlar çoğunluğu oluştururlar. Dünyanın sözlerine ve şatafatına yakın dururlar. Onları uygun olmayan yollardan edinirler ve uygun olmayan biçimde kullanırlar. Böylece dünya meşguliyetleri zamanlarının büyük bölümünü işgal eder. Dünyanın, asıl ikamet yeri olan yurda doğru yapılan sefer için azık hazırlamak üzere bir konak yeri olduğunun farkında değillerdir. Her

³⁰⁹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, I, 216.

³¹⁰ Yûnus, 10/7-8.

³¹¹ Muhammed, 47/12.

ne kadar onlar bu konuda genel bir inanca sahipse de iman ettikleri şeyin ayrıntılarının farkında değillerdir.

2- Orta yolda olanlar: Dünyalıkları mubah yollardan elden ederler. Bunlarla ilgili farz olan görevlerini yerinde getirirler, farzdan arta kalanları kendileri için yanlarında tutarlar. Bunların zahitlik konusunda nerde durdukları tartışmalıdır.

3- Allah'ın izniyle hayırda öne geçenler: Dünyaya gelmekten maksadın ne olduğunu kavrayan ve bunun gereği amel eden kimselerdir. Onlar, kullar arasında hangilerinin daha güzel amel işlediğini sınamak için, kulların Allahu Teâlâ tarafından dünyaya yerleştirildiğini bilen ve zühd sahibi olan kimselerdir.³¹²

Şu âyet-i kerîme bu üçlü tasnife ışık tutar niteliktedir: “...*Onlardan kimi kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır, kimi de Allah'ın izniyle hayır işlerinde yarışır; işte büyük fazilet budur.*”³¹³

Allahu Teâlâ, dünyada hesapsız ve kontrolsüz bir şekilde nimetlerden istifade edenlerin âhirete bir şey bırakmadıklarını ifade etmekte, bir anlamda kullarına zâhidâne yaşamayı tavsiye etmektedir: “*İnkâr edenler ateşin başına getirilince, size ait iyi ve güzel şeyleri dünya hayatınızda tükettiniz ve onlardan yararlandınız, şimdi ise yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamanıza ve yoldan çıkmanıza karşılık olarak aşağılayıcı cezayı çekeceksiniz, denecektir.*”³¹⁴

Dünyada kendilerine verilen mal, mülk, servet, yetki ve iktidar gibi nimetlerin hakkını verenler, kendilerinin olduğu kadar başkalarının da iyilik ve mutluluğu için çaba sarf edenler, şüphesiz öteki âlemde büyük mükâfatlara nail olacaklardır. Ancak tam aksine verilen nimetlere nankörlük edenler, nimetleri insanların kötülüğü için kullananlar, bencilce davranıp Hâkka ve hukuka riayet etmeyenler ise, âhirete elleri boş olarak gideceklerdir.³¹⁵

Kur'ân-ı Kerîm, inananlara, dünya nimetlerinin kendilerini aldattığı inkârcıları ölçü almamaları ve onlara özenmemeleri konusunda telkinler yapar:

³¹² Ahmet Yıldırım, *Din, Dünyevîleşme ve Zühd*, s. 70-71.

³¹³ Fâtır, 35/32.

³¹⁴ Ahkâf, 46/20.

³¹⁵ *Kur'ân Yolu*, s. 503.

“İnkâr edenlerin (gönüllerince) diyar diyar dolaşmaları sakın seni yanıltmasın, kısa süren bir faydalanma sonra sığınakları cehennem. Ne kötü bir mesken!”³¹⁶

“Zaman olacak inkâr edenler, keşke Müslüman olsaydık, diye hayıflanacaklar. Bırak onları, yesinler yararlansınlar, boş ümit oyalasın onları; yakında bilecekler.”³¹⁷

Cennetlik olanlarla, cehennemlik olanların özellikleri anlatılırken cennetlik olanların dünyada endişe duyarak yaşayanlar; cehennemliklerin ise herhangi bir korku duymaksızın fütursuzca yaşayanlar olduğu anlatılır: *“İman eden, soylarından gelenlerin de aynı iman ile kendilerini izledikleri kimselerin yanlarına bu zürriyetlerini katacağız; bununla birlikte amellerinden de bir şey eksiltmeyeceğiz. Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabından kendisi sorumlu olacaktır. Onlara canlarının istediği meyve ve etten bol bol veririz. Orada karşılıklı kadeh alıp verirler, ama o içecek ne saçmalamaya yol açar ne de günah işlemeye. Sedeflerinde saklı incilere benzeyen genç hizmetçileri etraflarında dönüp dururlar. (Cennettekiler) birbirlerine dönüp sorarlar: Doğrusu biz, daha önce yakınlarımızın arasındayken için için bir korku taşımaktaydık (değil mi?) derler. Şimdi ise Allah bize lütfuyla muamele etti de bizi kavurucu azaptan korudu.”³¹⁸*

“Kime kitabı arkasından verilirse, eyvah diye bağırarak ve alevli ateşe girecektir. Şüphesiz o (dünyada iken) yakınları arasında neşeliydi. Zira o, hiçbir zaman rabbine dönmeyeceğini sanırdı.”³¹⁹

“Allah’a saygısızlıktan sakınanlar rablerinin kendilerine verdiklerini alarak cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar. Çünkü onlar, daha önce güzel davranışlar içindeydiler. Onlar gecenin az bir kısmında uyurlardı. Seher vakitlerinde rablerinden bağışlanmalarını dilerlerdi.”³²⁰

“Bu (Muhammed) de önceki uyarıcılardan bir uyarıcıdır. Yaklaşan yaklaşmıştır. Artık onu Allah’tan başka kaldıracak kimse yoktur. Siz bu söze mi

³¹⁶ Âl-i İmrân, 3/196-197.

³¹⁷ Hicr, 15/2-3.

³¹⁸ Tûr, 52/21-27.

³¹⁹ İnşikak, 84/10-14.

³²⁰ Zâriyât, 51/15-17.

şaşırtıyorsunuz. Ağlayacağınıza gülüyorsunuz, öyle mi? Hâlâ burun kıvrıp eğleniyorsunuz ha! Ey müminler, siz Allah'a secde edip, ibadetinize devam etmeye bakın.”³²¹

“İnsan başıboş salıverileceğini mi sanıyor? O, akıtılan meniden bir nuftesperm değil miydi? Sonra alaka oldu; daha sonra rabbi onu yarattı, mükemmel bir şekle soktu ve ondan, erkek ve dişi iki çift yaptı. Bütün bunları yapan, hiç ölüleri tekrar diriltmeye kadir olmaz mı?”³²²

Benzer daha pek çoğunu zikredebileceğimiz âyet-i kerîmelerde her ne kadar zühd, lafzen geçmese de mefhum hep zühdün ifade ettiği manadır. Dünyanın geçiciliği, bütün iyi ve güzel olan şeylerin dünyada tüketilmemesi gerektiği, malın insanı ebedileştiremeyeceği gibi vurgular, neticede insana zâhidâne bir hayat tarzını tavsiye etmektedir.³²³

Ahlakî Kur’ân olan Hz. Peygamber’in yaşam tarzında tercih ettiği sadelik de bizi, ilgili âyetleri bu şekilde anlamamız gerektiği hususunda irşad etmektedir.

Nitekim Kur’ân’ın dünya hakkındaki beyanlarını zâhidâne yaşayışıyla tefsir eden Hz. Peygamber, irade ve tavır yönüyle bu süflî hayatın kıyısında kalmak ve dünyaya karşı mesafe bilincini diri ve zinde tutmak için Müslümanlara dünyada bir garip yolcu gibi olunması tavsiyesinde bulunmuş, asıl gidilecek ve ebedî kalınacak yerin ahiret olduğunu vurgulamış; ayrıca dünyada zâhidâne yaşamakla Allah’ın rızasına nail olmak arasında bağ kurmuştur.³²⁴ Öte yandan, “Uhud dağı kadar altınım olsa üç günden fazla saklamazdım”³²⁵ demiş, hayatı boyunca dünyalığa önem vermemiş, vefatından sonra geriye birkaç şahsî eşyasından ve çok az miktarda maldan başka bir şey bırakmamıştır.³²⁶

Hz. Peygamber’in dünyaya yönelik bu mesafeli tavrı, başta râşid halifeler olmak üzere sahabe neslinde de makes bulmuştur. Nitekim Hz. Ali’nin şu sözleri mümin-dünya ilişkisinin nasıl olması gerektiğine dair birer düstur mesabesinde:

³²¹ Necm, 53/56-62.

³²² Kıyâme, 75/36-40.

³²³ İslam’ın zühd anlayışı için bkz. Mehmet Altuntaş, *Kur’an Perspektifinden Dünyanın Değeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv., 2008, s. 93-101.

³²⁴ İbn Mâce, “Zühd”, 3. Ayrıca bkz. Recai Şahin, *Hadislerde Dünyevileşme ve Tamahkârlık*, s. 7.

³²⁵ Buhârî, “Zekât”, 4; Müslim, “Zekât”, 10.

³²⁶ Hz. Peygamber’in zühd hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Erhan Yetik, “Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Zühd ve Takvası”, *OMÜİFD*, Samsun 1993, sayı: 7, ss. 127-132.

“Ey Allah’ın kulları! Size tavsiyem şudur ki, sizi terk edecek olan bu dünyayı siz de terk edin/reddedin. Zira onun sizi terk etmesini istemeseniz de o sizi terk edip gidecektir. Siz yenilenmesini istesenez dahi o sizin bedenlerinizi eskitecektir... Dünyanın görkem ve ihtişamı için birbirinizle yarışmayın. Onun ziynet ve nimetine aldanmayın. Derdinden ve mihnetinden de sızlanmayın. Zira onun izzet ve ihtişamı [bir gün gelir] hitâma erer; ziynet ve nimeti de yok olup gider. Keza derdi ve mihneti de bir gün sona erer. Çünkü dünyadaki her süre biter, oradaki her canlı bir gün göçüp gider. İmdi, size dünyadan uzak durmanızı salık veriyorum. Çünkü dünya görünüşte tatlıdır. Terü tazedir. Şehvî arzularla bezenmiştir. Tez elden sahip olunan ve fakat hemencecik zeval bulan zevkler yüzünden kendisini çok sevdirebilir. Tûl-i emellerle, aldanış ve aldatışlarla müzeyyendir. Ne ki hiçbir sevincinin bekası yoktur. Sevinip gülen hiç kimse yoktur ki dünya onu sonradan ağlatmasın. Dünyanın hiçbir ikbâli (kucak açmak) yoktur ki ardında idbâr (sırt çevirmek) bulunmasın. Dünyada birkaç katrelilik serpintiyle ferahlayan hiç kimse yoktur ki dünya onu bela sağanağıyla ıslatmasın...”

İmdi, dünya sırtını çevirdi ve geçip gitmekte olduğunu duyurdu. Âhiret ise yüzünü gösterdi ve “işte geldim geliyorum” diye buyurdu. Bakın bugün idman günüdür. Yarın yarış var. Bu yarışta ipi göğüsleyenin ödülü cennet, geride kalana ise cehennem var!.. Dünya öyle bir yurt ki zeval bulup yok olması, ehlinin de onu bırakıp gitmesi mukadderdir. Evet, dünya pek tatlıdır, hoştur; ama onu talep edenden tez kaçıp gider. Siz siz olun, en güzel ve en hayırlı azıkla göçüp gidin dünyadan. Size kifayet edecek olandan fazlasını istemeyin ondan!”³²⁷

Hıristiyan keşişlerinde görüldüğü gibi dünyadan tamamen el etek çekme ve toplumdaki soyutlanma anlamında bir zühd, Allah Resûlü’nce tasvip edilmemiş, bu eğilimi taşıyan bazı arkadaşları da onun tarafından uyarılmıştır.³²⁸ Çünkü o, dünyaya da âhirete de lâayık olduğu değeri veren, ashâbına da bu yolda rehberlik eden bir önderdi. Nitekim bir hadisinde, “*Dünyada zahit olmak, helâl olan şeyleri (kendine) haram kılmak ve malı bir tarafa bırakıp atmak değildir. Dünyada zahit olmanın gerçek anlamı, sahibi olduğun şeylere Allah’ın sahip olduğu (ve vaat ettiği) şeylerden daha dayanılmaya/itimat edilmeye lâayık görmemen ve başına bir musibet geldiğinde -kalıcı bir musibet dahi olsa- ondan elde edeceğin sevabı daha fazla arzular olmandır.*”³²⁹

İ. Bereket

Şüphesiz sınırsız ve ölçüsüz tüketim anlayışının yaygınlaşmasıyla birlikte belleklerden silinmeye başlayan değerlerden biri de bereket kavramıdır. Artık

³²⁷ Bu pasajlar için bkz. Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâğa*, Beyrut 1996’dan naklen Mustafa Öztürk, “Kur’an’ın Değer Sisteminde Dünya ve Dünyevi Hayatın Anlamı”, s. 80-81.

³²⁸ Buhârî, “Nikâh”, 1; Müslim, “Nikâh”, 5.

³²⁹ Tirmizî, “Zühd”, 29; İbn Mâce, “Zühd”, 1

"bereketli bir hayat" düşüncesinin yerini "uzun ömür", "bereketli kazanç" düşüncesinin yerini ise "bol kazanç" fikri almıştır.³³⁰

Temelinde "bereket" yatan yeni bir iktisat ahlakı geliştirilmezse, dünyevileşmeyi dizginlemek zorlaşır. "İsraf ekonomisiyle" malul bir yaşam biçimi, kanaatsizliği doğurur, kanaatsizlik de şükrü ortadan kaldırarak Allah'a rağmenliği kuvvetlendirir. İktisatsızlık ve israf yüzünden gelişen bereketsizlik her türlü yoksulluğa davetiye çıkararak dünyevîleşme alanındaki krizi derinleştirir.³³¹

"Kur'ân-ı Kerîm'de 'bereket' kelimesi üç ayette çoğul olarak "berekât" şeklinde geçmekte, ayrıca yirmi dokuz ayette aynı kökten türeyen isimler ve fiiller bulunmaktadır. Kur'ân'da geçen "berekât" kelimelerinden biri "rahmet", diğeri "selâm" kelimesiyle birlikte zikredilmiştir.³³² Başka bir ayette ise iman ve takva sahibi toplumlara gökten ve yerden bereket kapıları açılacağı, insanların başına gelen felâketlerin ise onların tuttuğu kötü yol sebebiyle olduğu açıklanmıştır.³³³ Bu âyetlerin tefsiri yapılırken gökten ve yerden gelecek bereketler, yağmurun yağması ve toprağın verimli kılınmasıyla mahsul ve gelirin çoğalması, bolluk ve hayrın yaygınlaşması, madenler, dağlar, denizler, göller ve akarsulardan faydalanılması, böylece nimet, refah ve saadetin artması³³⁴ şeklinde yorumlanmaktadır."³³⁵

Bereket sadece yağmur ve nebatat alanını kapsamamakta, soyun devamı, kalitesi ve nüfusun artmasını da içermektedir. Nitekim "Elçi melekler: Sen, dediler, Allah'ın emrine mi şaşırıyorsun? Ey ehl-i beyt! Allah'ın rahmeti ve bereketi sizin üzerinize olsun"³³⁶ ayetindeki "rahmet" nübüvvet ile "berekât" ise İsrailoğulları'nın soyundan gelenler ile tefsir edilmiştir. Çünkü peygamberler onların soyundan olup hepsi Hz. İbrahim'in çocuğudur.³³⁷

Kur'ân-ı Kerîm, kimlerin, nerelerin bereketli ve mübarek olduğuna dair bazı örnekler vermektedir. Buna göre canlıların rızkını sağlayan yeryüzü

³³⁰ Kamil Yaşaroğlu, "Tüketim Kısılcacında Kaybolan Bir Değer: Bereket", *Tüketim ve Değerler*, 2010, ss. 141-147, s.141; Hikmet Koçyiğit, "Kur'an Açısından Bereket Kavramının Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2012, cilt: XII, sayı: 1, ss. 147-170, s. 166.

³³¹ Ramazan Altıntaş, "Allah'ı Unutmanın Adı: Dünyevileşme", *Diyanet Aylık Dergi*, Aralık 2013, sy.276, ss. 29-32, s.32.

³³² Hûd, 11/48, 73.

³³³ Arâf, 7/96.

³³⁴ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü 'akli's-selîm*, II, 379; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, III, 25, 137; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 479, III, 206, 217; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XIV, 192; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VI, 354; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 2220; IV, 2785.

³³⁵ Günay Tümer, "Bereket", *DİA*, IV,488.

³³⁶ Hûd, 11/73.

³³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 217.

bereketlendirilmiştir.³³⁸ Yukarıdan inen bereketli su³³⁹ kadar yerden biten zeytin ağacı da mübarektir.³⁴⁰ Öte yandan feyiz kaynağı olan Kur'ân da mübarek bir kitap, mübarek bir öğüttür.³⁴¹ Kur'ân “Mübarek bir gecede” indirilmiştir.³⁴² Yeryüzünde ilk kurulan mabed yani Kâbe mübarektir.³⁴³ Tur ve Mescid-i Aksa'nın çevresi, Hz. Nuh'un gemisinin karaya oturduğu yer gibi daha başka kutsal, bereketli ve mübarek yerler, kutlu şehirler de vardır.³⁴⁴ Hz. İbrahim, İshak, Musa ve İsa mübarek şahsiyetlerdir.³⁴⁵ Yine Kur'ân, evlere girildiğinde “Allah katından bereket, selâmet ve güzellik” dileyerek selâm vermeyi öğütlemetedir.³⁴⁶ Muhtelif âyetlerde bereket gibi ‘bürûk’ kökünden türemiş bulunan, “fâni oluş niteliklerinden münezze” anlamındaki “tebâreke” kelimesi Allah'a nispet edilmiştir.³⁴⁷

“Bereketi konu edinen âyetlerden anlaşılacağı üzere bu kavram insanların gerek dünyaya gerekse âhirete yönelik kazanç veya kayıplarını ilgilendirmektedir. Buna göre mümin her türlü hayrın, nimet, bereket ve bolluğun Allah'ın kullarına bir ikramı olduğuna inanır, dua, niyaz ve dileklerinde daima O'na yönelir, her şeyi O'ndan ister, her hayrı O'ndan bekler. Böylece iç dünyasında güven ve huzura kavuşur. Onun bu inancı davranışlarına da yansiyarak olgun bir insan olmasını sağlar.”³⁴⁸

Bereket bir devamlılık arz ettiği için istikrara ve dolayısıyla da bir iç huzuruna ve güven duygusuna kaynaklık etmektedir. Bu sebeple Kur'ân, bereket kavramını sadece maddi bir artı değil, manevi anlamda bir tatmin, bir gönül zenginliği, âhirette alınacak bir ecir olarak da nitelemiştir.

Mal mülk ve dünyalık ne kadar çok olursa olsun, onlardan istifade imkân ve fırsatını verecek olan Allah'tır. Kültürümüzde atasözü olarak ifade edilen: “Mevla bir kimseye vermek dilerse; el getirir, yel getirir sel getirir. Mevla bir kimseden almak dilerse; el götürür, yel götürür, sel götürür” sözü mâliku'l-mülk olanın da verdiği dünyalığa bereket kazandıracak olanın da âlemlerin Rabbi olduğunu güzel anlatır.

³³⁸ A'râf, 7/137; Fussilet, 41/10.

³³⁹ Kaf, 50/9.

³⁴⁰ Nur, 24/35.

³⁴¹ En'âm, 6/92; Enbiyâ, 21/50; Sâd, 38/29.

³⁴² Duhân, 44/3.

³⁴³ Âl-i İmrân, 3/96.

³⁴⁴ Kasas, 28/30; İsrâ, 17/1; Mü'minûn, 23/29; Enbiyâ, 21/71, 81; Sebe', 34/18.

³⁴⁵ Sâffât, 37/113; Meryem, 19/31; Neml, 27/8.

³⁴⁶ Nûr, 24/61.

³⁴⁷ Bkz. Abdülbâki, “Tebâreke” md., *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 118; Nafi Uysal, *Dinî Bir Kavram Olarak Bereketin Mahiyeti*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniv., 2009; Günay Tümer, “Bereket”, *DİA*, IV,487-489.

³⁴⁸ Günay Tümer, “Bereket”, *DİA*, IV,488.

Mübarek kılmaya ve bereketlendirmeye gücü yeten yegâne varlığın Allah Teâlâ olduğunu bilen insan, öncelikle O'nu razı edecek amelleri işlemeye gayret eder.

J. Âhiret Mutluluğu

Dünyevileşme; dünya nimetlerine yönelme, maddiyatı öne alıp maneviyattan uzaklaşma, dini, ölüm ve ölüm ötesini önceleyen düşüncüyü bir tarafa bırakıp dünya hayatına odaklanma, hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya sarılma ve dünyayı öncelikli hedefe koymadır. Dünyaya odaklanan ve saadeti dünya hayatında aramaya başlayan insanlar, dünyevileşmenin girdabında boğulmaktadır. Kişiyi bu girdaptan kurtaracak olan da âhiret saadetini yakalamaya çalışması, gerçek mutluluğun uhrevi mutluluk olduğunu bilmesidir.

Sözlükte “kısmetli ve talihli olmak, uğurlu gelmek” anlamındaki ‘s-a-d’ kökünden isim olan ‘saâdet’ kelimesi kısaca “talih, uğur, bereket, mutluluk” kelimeleriyle karşılanmakta, ‘saâdet’in karşıtının şekâvet (talihsizlik, bedbahtlık, sefalet, ümitsizlik) olduğu belirtilmekte, bu bağlamda saadet, “İyi ve hayırlı olana ulaşma, Allah’ın kişiye bereket ihsan etmesi, onu mutlu kılması” şeklinde tanımlanmaktadır.³⁴⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de bizzat ‘saâdet’ kelimesi yer almamakta, Hud sûresindeki âyetlerde³⁵⁰ şekâvet kavramıyla birlikte “sa’îd” ve “sü’idû” şeklinde iki farklı formda fiil ve isim olarak geçmektedir. Bu âyetlerde insanların mahşerde yargılanmak üzere bir araya getirilecekleri bildirildikten sonra kiminin bedbaht (şakî), kiminin mutlu (saîd) olacağı, bedbaht olanların ateşe atılacakları ve orada sonsuza kadar ah edip inleyecekleri; mutlu olanların ise cennete konulacakları ve orada bitmeyen bir lütfâ kavuşacakları ifade edilmektedir. Bunun yanında Kur’ân’da hasene, tayyib, rızık, hayır, felâh gibi hem dünyevî hem uhrevî saâdete; yine fevz, necât, sürûr gibi özellikle uhrevî saâdete işaret eden başka kelimeler sıkça geçer. Âhiretteki bedbahtlık ve yaşanacak acılar için hüsrân, hızy, hüzn, havf, azap gibi kavramlar kullanılmıştır.

³⁴⁹ Râgıb el-İsfahânî, “s-a-d” md., *el-Müfredât*, s. 368.

³⁵⁰ Hûd, 11/105-108.

Kur'ân'da uhrevî mutluluğu iman, salih amel, takva, ihsan gibi olumlu nitelik ve davranışlara sahip olanların hak edeceklerini anlatan çok sayıda ayet bulunmaktadır.³⁵¹

Kur'ân'da, hakiki mutsuzluk ve mutluluğun ebedî hayatta olduğuna dikkat çekilmekte, böylece bu imtihan dünyasındaki mutluluk veya mutsuzluğun, “her şey” demek olmadığı vurgulanmaktadır. İman esaslarını gönülden kabullenip iyi bir insan olma gayretiyle yaşayan, hayatını salih amellerle süsleyip kötü ve çirkin davranışlardan uzak duran, dünyanın türlü imtihanları karşısında yılmayıp direnen ve sabrının ecrini alacağını bilen insanlar, bu davranışlarının neticesi olarak dünyada huzur ve mutluluğa daha yakın kimselerdir. Ancak Kur'ân'a göre onları bekleyen en büyük ve gerçek mutluluk, ölüm ötesi hayatta kendilerine vaat edilen cennete ermek, her türlü güzelliğin menbaı olan Allah'a kavuşmak olacaktır.

Uhrevî kurtuluş ve mutluluğun dünyevî kurtuluş ve mutluluktan çok daha önemli olduğunu bilen insanın, hayat tarzı da bu istikamette gelişir. Rabbinin hoşnutluğunu kazanıp, daha mesut ve müreffeh bir hayat için kişi, daha çok verir, daha çok gönül yapar, elindeki imkânlardan başkalarını daha çok yararlandırır. Neticede ebedî hayattaki rahatı için şahsî haz ve mutluluğundan ziyade başkalarının saadeti için daha çok çalışır. Huzur ve mutluluğu dünyalıklar peşinde koşarak değil, salih amelleri çoğaltarak gerçekleştireceğini bilir.

K. Mülkiyet Bilinci

“Kur'ân'da mülk edinme duygusunun fitrî olduğu ve mal sevgisinin insanın temel hazlarından birini teşkil ettiği belirtilmiş, bu hazzın kontrol altında tutulması ve mülkiyet hakkının iyi işlerde, ferdin meşru ihtiyaçlarını karşılama yanında toplum menfaatini temin edecek şekilde kullanılması istenmiştir.³⁵² Bazı âyetlerde mülkiyet ve mal kavramı insanlara izafe edilmiş veya malın onların tasarrufunda olduğu bildirilmiş, bazılarında fertlerin kazanç elde etmelerinden ve harcamalarından³⁵³ söz edilmiştir.”³⁵⁴

³⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zümrüt Mutlu, *Kur'ân-ı Kerim'in Dünyevîleşmeye Karşı Âhîret İnancını Vurgulaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniv., 2010; Çağrııcı, “Saadet”, *DİA*, XXXV, 319-322.

³⁵² Âl-i İmrân, 3/14; İsrâ, 17/100; Fecr, 89/20; Âdiyât, 100/8.

³⁵³ Bakara, 2/267, 274, 279; Âl-i İmrân, 3/186; Nisâ, 4/32; En'âm, 6/152; Nûr, 24/61; Yâsîn, 36/71.

³⁵⁴ Hasan Hacak, “Mülkiyet”, *DİA*, XXXI, 543.

Bunların yanında pek çok ayette malları Allah yolunda harcamanın ve zekât vermenin emredilmesi,³⁵⁵ terekenin belli yakınlık düzeyindeki aile fertleri arasında paylaşılması ilkesine dayalı ayrıntılı miras hükümleri konması,³⁵⁶ ticarî ilişkilerin düzenlenmesi,³⁵⁷ haksız yollardan mal edinmenin yasaklanması³⁵⁸ ve mala karşı işlenen suçların cezalandırılması³⁵⁹ da Kur'ân'da özel mülkiyet anlayışının esas alındığını gösterir.

“Öte yandan Kur'ân'da yeryüzünün ve oradaki imkânların Allah tarafından insanların istifadesine verildiğinin kaydedilmesi mülkiyetin Allah'ın kullarına bir ihsanı olduğunu göstermektedir. Bu anlayış, bir taraftan insanların mülkiyetinin Allah'ın mutlak mülkiyetinin bir uzantısı ve devamı şeklinde algılanarak mülkiyet anlayışını güçlendirici bir etkiye bulunurken, diğer taraftan mülkiyet sahibi olmaya yüklenen sosyal ödevleri temellendirmiştir.”³⁶⁰

Bununla birlikte Allah'ın evren üzerindeki mutlak hükümlerine atıfta bulunan âyetlerin etkisiyle³⁶¹ İslâm kültüründe eşyanın asıl mâlikinin Allah, insanların ise nöbetçi/vekil konumunda olduğu ve malın insanın elinde bir tür ariyet olarak bulunduğu düşüncesi yaygınlık kazanmıştır.³⁶² Bu düşünce, insanın dünyaya hak ettiği kadar değer vermesini sağlar.

Kur'ân'ın, dünyalıklar karşısında takınacağımız temel tutum için ruhumuza üflediği mesaj, “var”ın varlığı ile yokluğunun gerçekte bir olduğu, yokluğa mahkûm olan yerine mutlak var olana bel bağlamak gerektiğidir. Bu mesaj ışığında insana düşen şey, Yunus'un dediği gibi “*Ne varlığa sevinirim, Ne yokluğa yerinirim*” diyebilecek ufku yakalamaya çalışmak olmalıdır.

L. Merhamet ve Muhabbet

İnsanı gaflete düşüren, sınav bilincini unutturan zulüm, fesat, şirik, haset ve nemelazımcılık gibi günahların arkasında dünyevileşme vardır. Dünyevileşme buhranına ve hastalığına karşı panzehir görevi göreceğ olan ilaçlardan bir merhamet

³⁵⁵ Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, “n-f-k” md., s.715; “z-k-y” md., s. 331.

³⁵⁶ Nisâ, 4/7-8, 11-12, 176.

³⁵⁷ Bakara, 2/275, 282, 283.

³⁵⁸ Bakara, 2/188, 279; Nisâ, 4/10, 29.

³⁵⁹ Mâide, 5/33, 38.

³⁶⁰ Hasan Hacak, “Mülkiyet”, *DİA*, XXXI, 543. Ayrıca bkz. Ahmet Debbağoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, Dergah yay., İstanbul, 1979, s. 233.

³⁶¹ Âl-i İmrân, 3/189; En'âm, 6/12; Tâhâ, 20/6; Zuhruf, 43/85.

³⁶² Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXVII, 169.

ve muhabbetin gönüllerde yer etmesi, gönlün masivâ ile değil muhabbetullah ile dolmasıdır.

Sözlükte “acımak, şefkat göstermek” anlamında kullanılan ‘merhamet’ ve aynı manadaki ‘rahmet’ kelimeleri, öncelikle Allah’ın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsanını ifade etmekte, bunun yanında insanları hemcinslerinin ve diğer canlıların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya sevk eden acıma duygusunu belirtmektedir.³⁶³

Kur’ân-ı Kerîm’de ‘merhamet’ kelimesi bir ayette geçerken³⁶⁴ rahmet 114 defa tekrar edilmiştir. Ayrıca 260 kadar ayette Allah’ın rahman ve rahîm isimleriyle aynı kökten olan çeşitli fiil ve isimler yer almakta, bu âyetlerin büyük kısmında Cenab-ı Hakk’ın müminlere, genel olarak insanlara ve diğer varlıklara yönelik lütuf ve ihsanından söz edilmektedir.³⁶⁵ Bazı âyetlerde merhamet kavramı insanlar arasındaki acıma duygusunu ifade etmektedir. Meselâ Hz. Peygamber’in müminlere karşı çok şefkatli ve merhametli olduğu³⁶⁶, yine Resûlullah’ın ve müminlerin birbirlerine karşı merhametli, inkârcılara karşı sert ve tavizsiz oldukları³⁶⁷, Allah’ın karı-koca arasına sevgi ve merhamet koyduğu³⁶⁸ bildirilmekte, evlâtlara yaşlı ana babalarının üzerine merhamet kanatlarını germeleri emredilmektedir.³⁶⁹

Özellikle Mekke döneminde nazil olan Beled sûresinde³⁷⁰ Mekke’nin mağrur ve kibirli aristokratları eleştirilirken sahip oldukları şeylerin aslında birer ilâhî lütuf olduğuna işaret edildikten sonra gerçek insanlık değerini kazandıran iyiliklerin; insanları esaret zincirinden kurtarma³⁷¹, yetimi ve yoksulu doyurma, iman edip birbirine sabrı ve merhameti tavsiye edenlerden olma şeklinde örnekleri sıralanmıştır. Yine birçok ayette kimsesiz ve çaresizler karşısında ilgisiz kalanlar, acımasız davrananlar³⁷², haksız yollarla yetimlerin mallarını yiyenler³⁷³, kız

³⁶³ Râgıb el-İsfahânî, “rhm” md., *el-Müfredât*, s.253; Çağrıcı, “Merhamet”, *DİA*, XXIX, 184.

³⁶⁴ Beled, 90/17.

³⁶⁵ Bkz. Abdulhamit Birişik, “Rahmet”, *DİA*, XXXIV, 419.

³⁶⁶ Tevbe, 9/128.

³⁶⁷ Fetih, 48/29.

³⁶⁸ Hadîd, 57/27.

³⁶⁹ İsrâ, 17/24.

³⁷⁰ Beled, 90/5-17.

³⁷¹ Bkz. Râzî, *Meîâtîhu'l-gayb*, XXXI, 185; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 5842-5843.

³⁷² Bkz. Feer, 89/17-26; Leyl, 92/7-11; Mâun, 107/1-7.

³⁷³ Nisâ, 4/10.

çocuklarından utanç duyanlar³⁷⁴ ve onları acımasızca öldürenler³⁷⁵, “Allah’ın doyurmadığını biz mi doyuracağız?” diyenler³⁷⁶ ağır şekilde eleştirilmiştir.

“Müminler için bir ahlâk numunesi olarak gösterilen Hz. Peygamber’e özellikle çevresindeki yoksul ve kimsesizlere merhametli davranması, onları incitmekten sakınması, sıkıntılarını giderme imkânı bulamadığı durumlarda bile güzel sözle gönüllerini alması öğütlenmiş, aksine davranması halinde zalimlerden olacağı uyarısında bulunulmuştur.³⁷⁷ Resûl-ü Ekrem’in müminlere karşı engin merhametini ve düşkünlüğünü özetleyen ifadeler³⁷⁸ aynı zamanda Müslümanlar için de bir ahlâk modeli ortaya koymaktadır. Resûlullah’ın insanlara karşı yumuşak davranması “Allah’tan bir rahmet” olarak değerlendirilmekte³⁷⁹, gerek bollukta gerekse darlıkta mallarından hayra harcayanlara, kin ve öfkelerini bastıranlara ve insanları affedenlere genişliği gökler ve yer kadar olan bir cennet³⁸⁰ vaad edilmektedir.”³⁸¹

Kur’ân da birçok farklı kavramla “sevgi”den bahsetmektedir. Bu duyguyu ifade eden kavramların başında da “muhabbet” gelmektedir.

“Sözlükte “muhabbet” (mehabbet) kelimesinin “hub” (hubb) kökünden isim olduğu belirtilmekte, ‘hub’ ise kısaca “buğz”un zıddı olarak tanımlanmaktadır.³⁸² Literatürde ‘muhabbet’ ve ‘hub’ ile ‘meveddet’ ve ‘vüd’ (vüdd) yaygın biçimde “sevgi” anlamında kullanılmakta, sevginin coşkulu şekli ise aşk kelimesiyle ifade edilmektedir. Tehnevî’nin ‘vüd’ ile ilgili verdiği “seveni kendinden geçirecek derecede coşkulu sevgi” şeklindeki tanım³⁸³ daha çok aşk için uygun düşmektedir. Bazı âlimlere göre muhabbet “eğilim, meyil” manasında iradenin eş anlamlısı olup “kişinin iyi olduğunu bildiği veya zannettiği şeyi istemesi, temenni etmesi” anlamına gelir.³⁸⁴ Bununla birlikte ‘Muhabbet’in iradeden daha güçlü bir istek manası içerdiği belirtilmektedir.”³⁸⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de sevginin hem Allah’a hem de insana nispet edildiği görülür. “Allah onları, onlar da Allah’ı severler”³⁸⁶ ifadesi Allah’la kullar arasındaki karşılıklı sevgiyi vurgulamaktadır. Allah’ın isimlerinden olan ‘vedud’³⁸⁷ onun kullarını çok sevdiğini ifade eder. Allah’a nispet edilen yerlerde O’nun takva sahiplerini, iyilikseverleri, maddî ve manevî temizliğe önem verenleri, tevekkül

³⁷⁴ Nahl, 16/58-59.

³⁷⁵ Tekvîr, 81/8-9.

³⁷⁶ Yâsîn, 36/47.

³⁷⁷ En’âm, 6/52; İsrâ, 17/28; Kehf, 18/28; Abese, 80/1-4.

³⁷⁸ Tevbe, 9/128.

³⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/159.

³⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/133-134.

³⁸¹ Mustafa Çağrı, “Merhamet”, *DİA*, XXIX, 184-185.

³⁸² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “h-b-b” md., I, 289.

³⁸³ Tehnevî, *Keşşâfû’l-İstulâhâtü’l-Fünûn ve’l-‘Ulûm*, s. 1776; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 60-61.

³⁸⁴ Râgıb el-İsfahânî, “h-b-b” md., *el-Müfredât*, s. 137.

³⁸⁵ Uludağ, “Muhabbet”, *DİA*, XXX, 386.

³⁸⁶ Mâide, 5/54.

³⁸⁷ Hûd, 11/90; Bürûc, 85/14.

ehlini, sabırlı davrananları, adaletli olanları, Hz. Peygamber'e uyanları sevdiği; inkârcıları, zulüm ve haksızlık yapanları, günahlarda ısrar edenleri, böbürlenip övünenleri, büyüklük taslayanları, nankörleri, hainleri, aşırılığa sapanları, şımarıkları sevmediği bildirilir. Sevginin insana nispet edildiği âyetlerde Allah sevgisi, iman sevgisi, müminler arasındaki sevgi gibi sevgi türlerinden övgüyle söz edilmekte, buna karşılık insanın dünyaya, mala mülke, geçici hazlara aşırı düşkünlüğü, hak etmediği halde övülmeyi ve çirkin olan şeyleri ifşa etmeyi sevmesi eleştirilmektedir.

Diğer bazı âyetlerde Allah sevgisinin bütün sevgilerden daha güçlü olması gerektiği³⁸⁸, Allah'ı sevmenin başlıca alametinin Hz. Peygamber'e bağlılık ve onun sünnetini izlemek olduğu³⁸⁹ bildirilmekte ve Allah'ı seven, Allah'ın da kendilerini sevdiği kulların müminler karşısında alçak gönüllülüklerinden, inkarcılar karşısında onurlu duruşlarından³⁹⁰ övgüyle bahsedilmektedir.³⁹¹

M. Nefis Tezkiyesi

Geçmişte olduğu gibi günümüz toplumlarında da sık sık rastladığımız ahlâkî yozlaşmaların ve dünyevileşmenin temelinde, insanın iradesini basiretsizce kullanarak nefsine boyun eğmesi, adeta onun sınırsız arzularının esiri durumuna düşmesi yatmaktadır. Ebedî mutluluğun kazanıldığı yer olan dünya; iyi ile kötünün, hayır ile şerrin, huzur ile kaos ve kargaşanın birlikte yaşandığı mekândır. Dünyanın bir imtihan alanı olması, bu ikilemin doğal sonucudur. Kur'ân-ı Kerîm, insanların korku, açlık, mal ve canlardan eksiltme ile sınava tabi tutulacağını haber verir.³⁹² Bu sınavda sabırla başarıya ulaşanları müjdeler. Tabiatı gereği insanı kötülüğe çağırın, iyilikten, hayırdan uzaklaştırıp Rabbiyle arasına perde olan en büyük engellerden biri “nefs”tir.³⁹³

Nefs, sözlükte “ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık (bir şeyin kendisi, hakikati), zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî

³⁸⁸ Bakara, 2/165.

³⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/31.

³⁹⁰ Mâide, 5/54.

³⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abubaker Duraid Abdulqader, *Kur'ân-ı Kerim'de Sevgi Kavramı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv., 2014; Uludağ, “Muhabbet”, *DİA*, XXX, 386-388.

³⁹² Bakara, 2/155.

³⁹³ *Hadislerle İslam*, I, 309.

arzular” gibi manalara gelmektedir.³⁹⁴ “İnsanın özü, ilahî latife, kötü huyların ve süfli arzuların kaynağı” gibi çok farklı mana içeriklerine sahip olan nefis kavramına Kur’ânî perspektiften yaklaşıldığında, onun temel olarak ruh,³⁹⁵ zat ve öz varlık,³⁹⁶ insanın kendisi, kişi,³⁹⁷ kalp veya gönül³⁹⁸ din kardeşi³⁹⁹ anlamlarında kullanıldığı da görülmektedir.⁴⁰⁰

Nitekim Beyzâvî nefsi, bir şeyin zatı ve hakikati olarak tanıtır ve değişik yaklaşımlarla ruha, kalbe, kana, suya ve insanın görüşüne de "nefis" dendiğini belirterek bunları şöyle açıklar:

“ Ruha nefis denmesi, canlı varlıkların kendisiyle hayat bulduğu içindir.

Kalbe nefis denmesi, ruhun mahalli ve bağlandığı yer olduğu içindir.

Kana nefis denmesi, nefsin kıvamı (ayakta durması) kendisiyle olduğu içindir.

Suya nefis denmesi, nefsin (zâtın) ona ileri derecede ihtiyacı olduğundandır.

Kişinin görüşüne nefis denmesi, insanın müşkül bir durumda sanki karşısında bir zat varmış gibi doğruyu ona danışmasındandır.”⁴⁰¹

Bunların dışında nefis, insanın içindeki kötü duyguların, meşru olmayan isteklerin⁴⁰² kaynağı karşılığında da kullanılmıştır ki, İslâm geleneğinde daha çok bu olumsuz şekliyle ön plana çıkmıştır. Hem Kur’ân’da hem de hadislerde nefsin bu yönünü öne çıkaran ifadeler rastlamak mümkündür.⁴⁰³

Kur’ân’da ve hadislerde kötülen şey, bizzat nefis değil, onun meşru daire dışında kalan istekleridir. Kınanan şey, nefsin “hevâ” olarak nitelendirilen ve ilâhî bir dayanağı olmayan gayri meşru istekleridir.

³⁹⁴ Râgıb el-İsfahânî, “nfs” md., *el-Müfredât*, s.648; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “n-f-s” md.; VI, 233-234.

³⁹⁵ En’âm, 6/93.

³⁹⁶ Âl-i İmran, 3/28, 30.

³⁹⁷ Mâide, 5/32; Zümer, 39/56; İbn Mâce, “Ticâret”, 2.

³⁹⁸ Bakara, 2/235; Buhârî, “Teheccüd”, 12, “Rikâk”, 15, Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn ve kasruhâ”, 207; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 151.

³⁹⁹ Nûr, 24/61.

⁴⁰⁰ Kur’ân’da nefsin kullanımı, anlamları ve türevleri ile ilgili bilgi için bkz. Hamza Aktaş, “Kur’ân’da Arınma (Tezkiye) Süreciyle Nefsin Eğitimi”, *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]*, 2017, sayı: 59, ss. 173-187, s. 181-182.

⁴⁰¹ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzil ve esrârü’t-te’vîl*, I, 45. Ayrıca bkz. Dilaver Selvi, “Beyzavi Tefsirinde Nefis Tezkiyesi ve Takva”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2010, sayı: 26, ss. 125-161, s.130-131.

⁴⁰² Buhârî, “Kader”, 9; Müslim, “Nikâh”, 9.

⁴⁰³ Bkz. Regis Blachere, “Nefs” Kelimesinin Kur’an’da Kullanılışı Hakkında Bazı Notlar, çev. Sadık Kılıç, *Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1982, sayı: 5, s. 189-196, s. 192, *Hadislerle İslam*, I, 301-310.

Rabbimiz, Davud peygambere insanlar arasında hak ile hüküm vermesini emrederken hevâya tâbî olmaması uyarısında bulunmakta,⁴⁰⁴ öte yandan nefsini hevâdan sakındıran, yani onu çirkin istek ve arzulara boyun eğmekten alıkoyanlar için ise cennetin yegâne barınak olduğu müjdesini vermektedir.⁴⁰⁵

Kur’ân şöyle buyurmaktadır:

*“Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”*⁴⁰⁶

Yüce Allah tarafından insanın yaratılışında, iyiliği ve kötülüğü gerçekleştirme kuvvesi olarak var olan nefsin; kıskançlığa, cimriliğe ve bencil tutkulara elverişli olduğu, süflî duygulara kaynaklık ettiği, iradesini iyilik için kullananı cennete, kötülüğe yöneleni ise cehenneme götüreceği yine Kur’ân’da belirtilmektedir. Bu sebeple Rabbimiz, nefsinin arzu ve isteklerinin peşinden koşan kimseleri, nefislerine zulmedenler şeklinde nitelendirmekte⁴⁰⁷; Hz. Peygamber de veda haccında mümini vasıflandırırken, Allah’a itaat yolunda nefsinin dünyevi tamahları ile mücadele eden kimseleri “mücahit” diye isimlendirmektedir.⁴⁰⁸

İmtihan gerçeği bağlamında, iyi ve kötünün ayrışma noktası kabul edilen nefis, zikredilen bu yönüyle stratejik bir konuma sahiptir. Zira insan nefsi, tabiatı gereği dünyevi hazlara, beşeri arzu, istek ve ihtiraslara meyyal bir konumdadır.

Nefs, tabiatında ebediyet arzusu,⁴⁰⁹ acelecilik⁴¹⁰, cimrilik⁴¹¹, nankörlük⁴¹², hırs,⁴¹³ cehalet, hak hukuk tanımamak⁴¹⁴ ve nimeti görünce azmak⁴¹⁵ gibi kötülük işlemeye sebep olacak vasıflar taşımaktadır.

⁴⁰⁴ Sâd, 38/26.

⁴⁰⁵ Nâzi’ât, 79/40-41.

⁴⁰⁶ Haşr, 59/9.

⁴⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/117, 135; Nisâ, 4/64, 97.

⁴⁰⁸ Buhârî, “İman”, 3; Ebû Dâvûd, “Cihad”, 2; İbn Mâce, “Fiten”, 2.

⁴⁰⁹ Tâhâ, 20/120; Hümeze, 104/3.

⁴¹⁰ İsrâ, 17/11; Enbiyâ, 21/37.

⁴¹¹ Haşr, 59/9; Teğâbün, 64/16.

⁴¹² İsrâ, 17/67; Şûrâ, 42/48.

⁴¹³ Bakara, 2/96.

⁴¹⁴ İbrahim, 14/34; Ahzâb, 33/72.

⁴¹⁵ İsrâ, 17/83; Rûm, 30/36; Kasas, 28/76-78.

Nefis kontrol edilmediği takdirde, şeytanın da saptırmasıyla beşerdeki; dünyaya aşırı meyiletme, kibir, arzularının ardından sürüklenme gibi duyguları tahrik ederek insanı, çevreyi ve toplumu ifsat etmesi imkân dâhilindedir.

Nitekim Mevlana; “Ey insanoğlu; senin nefsin de bir ejderhadır! Ölmüş görünse bile ölmemiştir; günah işlemek için eline fırsat geçmediğinden ötürü, gamdan uyuşmuş bir hâlde, donmuş gibi beklemektedir! Nefs güçlense, fırsat bulsa hemen Firavunluğa başlar; yüzlerce Musa’nın, yüzlerce Harun’un yolunu keser!”⁴¹⁶ diyerek nefsin gücünün hafife alınmamasını salık vermektedir.

Elmalılı Hamdi Yazır’ın izahı ise şöyledir:

“Hadd-i zâtında nefs-i beşer fenalığı kuvvetle âmirdir, fenalık kumandanıdır. Yâni umûmiyetle nefs-i beşerînin tabiatında şehvâta meyil ve o yolda kuvvâ ve âlâtın isti’mâl eylemek hasleti vardır. Ve binâenaleyh sırf nefisine kalırsa insan fenâlığa düşer.”⁴¹⁷

Kur’ân’ın beyanına göre nefis, şeytanın vesveselerine kapılarak onunla iş birliğine girer, fakat şeytan, nefisine uyararak hareket edenleri hesap gününde yüz üstü bırakır.⁴¹⁸ Nefis, sadece şeytanın fısıltılarına kanmakla kalmaz, ayrıca kendi de insana birtakım kötülükleri yapması yönünde vesvese verir: “*Andolsun ki, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz.*”⁴¹⁹ “*Nefisler kıskançlığa ve bencil tutkulara hazır (elverişli) kılınmıştır.*”⁴²⁰ diyen Kur’ân, nefsin süflî duyguların kaynağı olduğunu ve bunun, insanın yaratılışında yani fitratında bulunduğunu ifade etmektedir.

Nefis, iyilikle kötülüğün mücadele alanıdır. Kişi, nefsiyle mücadele ettiği ve onu kirlerden, kötülüklerden arındırdığı ölçüde manen yükselir, kurtuluşa erer. Heveslerinin esiri olduğu oranda ise hüsrana uğrar. İmtihan için yaratılan insan, nefsiyle ve kötülüklerle sürekli bir mücadele azim ve kararlılığı ile yaşar. Kur’ân-ı Kerîm Hz. Yusuf’un (a.s) diliyle, bu şuuru diri tutmak üzere; “*Ben nefsimi temizle çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”⁴²¹ buyurur.

⁴¹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, (Çev.: Veled Çelebi İzbudak) Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1968, III, 81.

⁴¹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 2873.

⁴¹⁸ İbrahim, 14/22.

⁴¹⁹ Kâf, 50/16.

⁴²⁰ Nisâ, 4/128.

⁴²¹ Yûsuf, 12/53.

Hz. Âdem'in oğlu Kâbil'i, kardeşi Hâbil'i öldürmeye sürükleyen yine nefsi olmuştur.⁴²² Yakub peygamberin (as) oğulları, nefislerine aldanmaları neticesinde kardeşleri Yusuf'u kuyuya attıktan sonra gömleğine sahte bir kan bulaştırıp onu babalarına getirmişlerdir.⁴²³ Ne Hz. Âdem'in oğlu, ne de Hz. Yakub'un oğulları nefislerinin tahakkümünden kurtulabilmiştir. Ancak Allah'ın samimi kullarından biri olan Hz. Yusuf, Rabbinden aldığı bir ilham veya uyarı neticesinde⁴²⁴ kendisini ayartmak isteyen kadına yüz vermemiş, nefisine yenik düşmemiştir. Hz. Peygamberin bir hadisinde de buyurduğu gibi, nefis elbette karşı cinsle birleşmeyi temenni eder, ona iştihak duyar. Cinsiyet organı ise nefsin bu isteğini ya yerine getirir ya da reddeder.⁴²⁵

Nefsinin meşru olmayan isteklerden berî olduğunu iddia eden kimse, ilâhî yaradılışı, insan fitratını inkâr etmiş sayılır. Ancak Resûl-i Ekrem'in hadislerinde de ifade ettiği gibi, insan, pratiğe aksetmedikçe nefsinden geçirdiği kötü düşünce ve vesveselerden sorumlu değildir.⁴²⁶

Kur'an nazarında nefsi kötölemek ve ezmek değil, tezkiye etmek ve arındırmak esastır. O, nefsi temizleyip arındıran kimselerin kurtuluşa ereceğini, aksini yapanların ise ziyan edeceğini haber vermektedir.⁴²⁷

Müfessirler Kur'anda geçen tezkiye ile şirk, küfür ve her türlü günah bataklığından arınmayı anlamışlardır. Bunun yanında Zeccac (ö. 923), bu kavramı "takvasını arttıranlar" olarak yorumlamaktadır. İbn Abbas (ö. 687) ise bunun "Lâ ilahe illallah..." anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁴²⁸

'Tezkiye' kavramı; arıtmak, temizlemek, temize çıkarmak, arındırmak, arttırmak, temiz davranışlar ortaya koymak, fitrî olana dönmek gibi anlamlara gelmektedir.⁴²⁹ Ayrıca ıstılahta tezkiye, nefsi (kalbi ve ruhu) inkâr, isyan ve gafletin zulmetinden, yani manevi kir ve perdelerden temizlemektir. Bu temizlik takva

⁴²² Mâide, 5/30.

⁴²³ Yûsuf, 12/18.

⁴²⁴ Yûsuf, 12/24.

⁴²⁵ Buhârî, "Kader", 9.

⁴²⁶ Buhârî, "Talâk", 11; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 2, "Talâk ve liân", 8.

⁴²⁷ Bkz. Fâtır, 35/18; A'lâ, 87/14-15; Şems, 91/9-10.

⁴²⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 147.

⁴²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, XIV, 358; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 282.

yolunda birinci adımdır. İkinci adım güzel ahlâkla süslenmektir.⁴³⁰ Buna ilaveten etimolojik olarak ‘tezkiye’ kavramı, kelime kökeninde ‘artma, çoğalma, nemalanma’ manalarını taşımaktadır.

Dünyevî zenginlik ve refahtan dolayı genelde fakirlere ve muhtaçlara verilmesi gereken şerî vergiyi ifade etmek üzere, aynı kökten türeyen ‘zekât’ kelimesinin terim anlamında ise malın temizlenmesi, semerelenmesi, çoğalması, artması ve salih olması esprisi yatmaktadır. Zaten hem Kur’ân hem de sünnet, zekâtı: tahâret, nemâ, bereket ve medh anlamları doğrultusunda istihdam etmiştir.⁴³¹ Tasavvufta ise tezkiye; temizlenme, nefsi ona bulaşan kir ve pastan temizleyerek onu nefs-i emmâre mertebesinde nefs-i mutmainne mertebesine çıkarmak, ruhu manevi kirlilerden arındırmaktır.⁴³²

Nefis, ilahi âleme, ibadet ve salih amellere meylettiğinde “nefsi mutmainne”, gazaba ve şehvete yöneldiğinde ise “nefs-i emmâre” olur.⁴³³ İnsanın maddi yapısından kaynaklanan nefsi sürekli dünyaya ve kötülöklere yani “esfel-i safilin”e meylederken, ilahi kaynaklı olan ruhi yönü ise kendi aslına yani Allah’a kavuşma arzusundadır. Dolayısıyla insan iki yönlü bir yapıya sahiptir ve bu yapı kendi içinde sürekli bir mücadele içindedir. Bu mücadelede nefsî yönü ağır basanlar ilahî imtihanı kaybederken, ruhî yönü ağır basanlar bu imtihanı kazanacaklardır. Onun için insanın amacı nefsin yedi mertebesini geçip “insan-ı kâmil” derecesine ulaşmaktır. Bu nedenle insan, hür iradeye sahiptir. Kötülüğe de iyiliğe de meyillidir. Ancak bunun karşılığında insan, yaptıklarından sorumludur.⁴³⁴ Ayrıca, Nur sûresinin 30. ayetinde de görüleceği üzere tezkiyenin her türlü kötü davranış ve eğilimlerden temizlendikten sonra ancak gerçekleşeceği, temizlenmeden kalbin arınıp kendini geliştireceğine imkânın olmadığı vurgulanmaktadır.

Tezkiye anlamını da kapsayan tasfiye, “süzme, arıtmak, saf ve temiz hale getirmek” demektir. Allah’ın bazı kullarını özel görevler için seçtiği, ıstıfâ (seçmek, tercih etmek) kelimesi ile belirtilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de ‘tasfiye’, ‘tathîr’

⁴³⁰ Dilaver Selvi, “Bezvavi Tefsirinde Nefs Tezkiyesi ve Takva”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2010, 26/2, ss.125-161, s.128.

⁴³¹ Tezkiye-zekat münasebeti için bkz. Enver Bayram, “Kur’an’a Göre Tezkiyenin İmkânı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 10, sy. 54, Yıl: 2017, ss. 978-986, s. 984-985.

⁴³² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 491.

⁴³³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVIII, 161.

⁴³⁴ Bayram, “Kur’an’a Göre Tezkiyenin İmkânı”, s. 982.

(temizlemek) ve ‘tezkiye’ (arındırmak) kelimeleriyle de ifade edilmektedir.⁴³⁵ Bazı sûfî müelliflere göre sûfî kelimesi tasfiye kelimesinin kökü olan “safv” kökünden geldiği için sûfilere “ehl- i safvet” ya da “ehl- i tasfiye” denmektedir. Hem ‘tasfiye’ hem de ‘tezkiye’ kavramları tasavvufta, ‘nefsi kötülük ve günah kirlerinden temizlemek, çirkin görülen şeyi temizleyip gidermek’ anlamında kullanılmaktadır.⁴³⁶

Nefsi tezkiye etmek, çirkin huy ve davranışları terk edip, güzel huylara sahip olmaya çalışmaktır. Bunu başarabilmenin yolu nefsi sık sık hesaba çekmektir. Nitekim Hz. Ömer şöyle demiştir:

*“Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin, büyük hesap günü için kendinizi hazırlayın! Çünkü kıyamet gününde hesap, ancak dünyada iken kendisini hesaba çekenler için kolay olacaktır.”*⁴³⁷

Nefis, iyiliği ve kötülüğü, fazileti ve rezaleti aynı anda bir arada tutan iki kutuplu kapsamlı bir alandır. Nefisle mücadele insanın kendisiyle, hırslarıyla, bitmek tükenmek bilmeyen istek ve arzularıyla olan sınavından başka bir şey değildir. Resul-i Ekrem ise aklın bir yansıması olarak sunduğu bu mücadelenin nasıl yapılacağını *“Akıllı kişi, nefsiyle hesaplaşıp ona hâkim olan ve ölüm sonrası için çalışandır. Zavallı olan kişi ise, nefsinin her türlü arzu ve isteklerine uyandır”*⁴³⁸ şeklinde ifade etmiştir.⁴³⁹

Netice olarak arzularının esiri olmuş ve disipline edilmemiş bir nefsi taşımanın karşılığı; inancı ve samimiyeti göz ardı eden söz ve eylemler, güzel ahlaka dayanmayan şekli dindarlıklar, dünyevileşme, ilkel gerekçelerle başkalarını ötekileştirme, kibir, çıkar ilişkileri gibi birçok menfi bireysel, sosyal, dinî ve ahlaki travma olarak tebarüz etmektedir. Buna mukabil, Yaratıcımızın bizlere Hz. Peygamberin örnekliği yoluyla bildirdiği, kardeşlik, cömertlik, yardımlaşma, diğerkâmlık, îsâr gibi olumlu beşerî idealler ise nefislerimizi arındırıp iyiliğe doğru yol almanın ve neticede Kur’ân ahlakı ile hemhal olmanın güzel sonuçlarıdır.

⁴³⁵ Âl-i İmrân, 3/42; Tevbe, 9/103; Ahzâb, 33/33.

⁴³⁶ Uludağ, “Tasfiye”, *DİA*, XL, 127-128.

⁴³⁷ Tirmizî, “Sıfatü'l-kıyâme”, 25.

⁴³⁸ Tirmizî, “Sıfatü'l-kıyâme”, 25; İbn Mâce, “Zühd”, 31.

⁴³⁹ Recai Şahin, *Hadislerde Dünyevileşme ve Tamahkârlık*, s. 31.

SONUÇ

Yaşadığımız çağda genelde bütün insanlığın, özelde ise Müslümanların en büyük sorunlarından biri hatta başta geleni, dünyaya meyiletmek ve dünyevî kazanımları nihai hedef olarak görmektir. Her şeyin sadece bu dünyadan ibaret olduğunu sanmak, lisanen bunu ikrar etmese de, hayat tarzı olarak öyleymiş gibi yaşamak, emanetçilik anlayışından sahiplenmeye geçmek, hiçbir zaman asli sahibi olamayacaklarına, ebediyen kendisininmiş gibi sarılmak, dünyevileşmek insanoglunun bütün çağlar boyu yapa geldiği en büyük hata olmuştur.

Dünyevîleşme; Türkçe’de hem sekülerleşme hem de dünya âhîret dengesini dünyanın lehine bozma; dünyaya aşırı bağlanma anlamında kullanılmıştır. Kilise kontrolündeki toprakların siyasi otoritenin kontrolüne devredilmesi, şeklindeki anlayışla başlayan sekülerleşme, zamanla doğa üstülüğün tüm formlarını ve araçlarını reddetme noktasına varmıştır. Her ne kadar sekülerleşme kelimesi zaman zaman Türkçe’ye dünyevîleşme olarak çevrilmişse de bu iki kavramın tam örtüşmediği açıktır. Ayrıca çalışmamızın dünyanın dinden ve dinî düşüncenin dünyayı anlamlandırmasından arındırılması, şeklinde anlaşılan dünyevîleşmeyi ele almadığı kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Dünyevîleşme; dünyaya gereğinden fazla değer verme, dini hayatı ihmal edecek kadar dünyalıklarla meşgul olmadır.

Dünyevîleşme; kendini dünyanın cazibesine kaptırma, onun esiri haline gelmedir.

Dünyevîleşme; insanın hayat tarzından düşünme biçimine, varlıkları algılama şeklinden olay ve olgulara bakışına kadar çok çeşitli konularda dinî, inanç, değer ve sembollerin hayatın dışına itilmesi veya kişinin hayatında dünyevî hedeflerine öncelik göstermesidir.

Kur’ân-ı Kerîm’de dünyevîleşme bir kavram olarak değil, muhteva olarak bulunmaktadır. İstiğnâ, tekâsür, tefâhür, metâ‘, gurur, nimet, ziynet ve fitne gibi kelime ve kavramlar dünyevîleşmeyi ifade etmektedir. Konunun anlaşılmasında anahtar kavramlardan biri de el-hayâtü’-d-dünyâdır. Kur’ân, mahiyeti zail olmak, yok

olup gitmek olan, fâni ve geçici dünya hakkında ve insanların dünyevîleşmenin girdabına düşmemeleri konusunda insanlara, “*Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın.*” (Fâtır, 35/5) şeklinde ikazlar yapmaktadır.

Yüce Allah kulunun dünyaya karşı meyilli oluşunu fitraten yaratılışının içine yerleştirerek bunu bir imtihan sebebi yapmış, insanın iradesiyle dünyevîleşmeye karşı bir duruş sergilemesini, tercihlerinin tamamen ahiret hedefli olmasını bir irşad metodu olarak ortaya koymuştur. Zira insan hayatı, dünya ve âhiret olmak üzere iki aşamadan ibarettir. Âhiret dünyayla doğrudan irtibatlıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de âhirette insana sunulacak nimetler zikredilerek, dünyada olanların âhirettekilere nazaran daha değersiz ve kısa ömürlü olduğu hatırlatılmakta ve insanın tutkuyla dünyaya bağlanmaması hedeflenmektedir. Kur’ân, gerek önceki kavimlerden gerekse nüzul dönemi olaylarından örnekler vermek suretiyle muhataplarını uyarmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm, insanların dünya ve âhiret saadetini temin edecek esasları muhtevi olarak gönderilmiştir. İnsanlık tarihi boyunca gönderilmiş olan bütün ilahi kitapların hedefi aynıdır. Ölüm ve hayat arasında kimin daha güzel ameller işleyeceğini denemek üzere insanı yaratan Allah, sınavı kazanma yollarını Kur’ân-ı Kerîm’de göstermiştir. İnsanın dünya-âhiret saadetini kazanmasının önündeki engel ve arızalardan biri de hiç şüphesiz dünyevîleşmedir. Her yanlışın baş sebebi olarak nitelendirilen aşırı dünyalık tutkusu, sadece dünya huzur ve mutluluğunu tehdit etmekle kalmaz, ebedî mutluluk yurdu olan cenneti kaybetme riskiyle karşı karşıya bırakır.

Bu itibarla pek çok sapmaya neden olabilecek dünyevîleşmeyi ortaya çıkaran sebepleri doğru tespit etmek gerekir. Çünkü sebepleri doğru tespit ve teşhis edilmeden, sağlıklı çözümlerin bulunamayacağı aşikârdır: Dünyanın süsü, ebedîlik arzusu, dünya hayatının âhirete tercih edilmesi, âhiret hayatının önemsenmemesi ve bencillik duygusu (şuuh) bu sebeplerden bazılarıdır.

Dünyevîleşme, insanın bireysel ve toplumsal hayatında bir takım sonuçlar doğurmaktadır. Bu sonuçların hem insan karakterine hem de sosyal hayata doğrudan etkileri olmuştur. Dünyevîleşen insan büyük ölçüde sınırları ihlal ettiğinden, karakterinde bir takım sapmaların meydana gelmesi kaçınılmazdır. Yüce Yaratıcının “en büyük zulüm” olarak nitelendirdiği şirke düşmede, dünya nimetlerini biriktirme

arzusunun rolü Kur'ânî misallerle tescillenmiştir. Fesat, haset, vurdumduymazlık ve tatmin olmayan ruh hali de dünyevîleşmenin başka neticelerindedir. Hakikatte Allah'ı unutan insandan pek çok kötülüğün sadır olması mümkündür.

Dünyevîleşmenin toplum hayatında bir takım yansımalarının olduğu da müşahede edilmiştir. Allah'ı unutan, haksızlık ve bozgunculuğu meslek haline getiren, kıskanç ve duyarsız bir kişilik sahibi olan bireyin, ötekiyle olan ilişkilerinde de aksamalar meydana gelmektedir. Bencilleşme, bireyselleşme ve yalnızlaşma bu aksamalardandır. İnsanda bazen haset, bazen hırs, bazen de cimrilik, israf, ihtiras ve mal-makamla övünme şeklinde tezahür eden kötü huyların hepsi aslında birbirine bağlıdır. Bunlar birbirlerinin sebep ve sonuçlarıdır. Bu olumsuzlukların başında aşırı dünya sevgisi yani dünyevîleşme, sonunda ise nefsin zikirten yüz çevirdiğinden dolayı tatmin olamayan dar bir geçime mahkûm edilmiş hali vardır.

Kur'ân-ı Kerîm, insana bir hayat tarzı sunmaktadır. Elbette bu hayat tarzının içinde insanı dünyevîleşmeye karşı irşad eden tavsiye, tedbir ve esaslar da yer almaktadır. Bunu benimseyen insan, kanaatkâr, mülkün gerçek sahibinin Yüce Allah olduğunu bilen, onunla irtibatını kesmemeye özen gösteren ve Hz. Peygamberin ahlakında müşahhaslaşan sadeliği benimsemiş tevazu sahibi biri olmaya gayret etmelidir. Zira israfi iktisata, hırsı kanaata, kaygıyı tevekküle, bolluğu berekete dönüştürmek kendi elindedir.

Vahyin ve inancın gölgesinden sıyrılarak, dünyanın çekici menfaatlerine meyledip özünden uzaklaşma süreci olan dünyevîleşmeye yönelik sosyolojik, ekonomik ve psikolojik etkenlerin tespiti önem arz etmektedir. Bu itibarla dünyevîleşmenin nasrlardaki konumunu ele alan ortaya koyduğumuz bu ve benzeri çalışmaların yanı sıra ilmi disiplinler tarafından kapsamlı araştırmalar yapılmalı, modern hayattaki dünyevîleşme tehlikesine karşı alınacak tedbirler etraflıca işlenmelidir.

KAYNAKÇA

- ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-müfehres li- 'âyâti'l-Kur'âni'l-Hakîm*, Dârü'l-Hadis, Kahire, 1364/1945.
- ABUBAKER, Duraid Abdulqader, *Kur'ân-ı Kerîm'de Sevgi Kavramı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2014.
- ACLÛNÎ, İsmâîl b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs 'amma iştehere mine'l-ehâdis 'ala elsineti'n-nâs*, I-II, thk. eş-Şeyh Yusuf b. Mahmud el-Hac Ahmed, Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs, Dîmeşk, 1421/2001.
- AĞIRMAN, Cemal, *Zenginlik ve Yoksulluk*, Ensar Yay., İstanbul, 2007.
- AKTAŞ, Hamza, "Kur'ân'da Arınma (Tezkiye) Süreciyle Nefsin Eğitimi", *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]*, 2017, sy. 59, ss. 173-187.
- ALPAT, Sabiha Ateş, *Modernizmin Kurbanları*, Beka Yay., İstanbul, 2012.
- ALPER, Hülya, "Münafık", *DİA*, XXXI, 565-568.
- ALTINTAŞ, Hayrani, "Dehriyye", *DİA*, IX, 107-109.
- ALTINTAŞ, Ramazan, *Din ve Sekülerleşme*, Pınar Yay., İstanbul, 2005.
- , "İslamî Anlayışa Göre "el-Hayâtü'd-Dünyâ" Kavramını Yorumlama Biçimleri", *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2003, c. VII, sy. 1, ss. 129-159.
- , "İki Bahçe Sahibi ve Dünyevileşme Afeti", *Somuncu Baba Dergisi*, Yıl: 24; sy.207, Ocak 2018, ss. 22-26.
- , "Kur'an Bağlamında Dünyevîleşme", *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2009, sy. 14, ss. 10-14.
- , "Allah'ı Unutmanın Adı: Dünyevileşme", *Diyanet Aylık Dergi*, Aralık 2013, sy.276, ss. 29-32.
- ALTUNTAŞ, Mehmet, *Kur'an Perspektifinden Dünyanın Değeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst. 2008.

- , “Tevrat ve Kur’an’a Göre Yahudilerin Dünyaya Bakışı”, *Bozok Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2013, c. III, sy. 3, ss. 89-110.
- ÂLÛSÎ, Şehâbuddin Mahmud, *Rûhu’l-meânî fi tefsîri’l-Kur’âni’l-‘Azîm ve’s-seb’il-mesânî*, I-XXX, Dâru’l-İhyâü’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, ts.
- APAYDIN, H. Yunus, “Fesad” , *DİA*, XII, 417-421.
- ARICA, Varlıklöz, Fussilet, *Yabancılaşma ve Din*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. 2011.
- ARSLAN, Abdurrahman, “Dünyevîleşme Üzerine Bir Söyleşi”, *Eski Yeni*, sy. 13, Ankara, 2009, ss. 54-69.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989.
- , *Kur’an Ansiklopedisi*, I-XXVII, Kur’an Bilimleri Araştırma Vakfı (KUBA), İstanbul, trs.
- ATTAS, S. Nakib, *İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, Çev. Mahmut Erol Kılıç, İnsan Yay., İstanbul, 2016.
- AYDAR, Hidayet, “Kur’an’da Geçen el-Hayâtu’d-Dünyâ Kavramı Üzerine Bazı Mülâhazalar (1) ”, *İstanbul Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 5, İstanbul, 2002, ss. 51-84.
- , “el-Hayâtu’d-Dünyâ”nın Kavramsal Analizi”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi, 2016/1, c. VII, sy. 13, ss. 73-106.
- AYDIN, Mehmet, “İslam ve Sekülerleşme”, *Dinler Tarihi Araştırmaları – VI*, Türkiye Dinler tarihi Derneği Yay., Sy. 6, Ankara, 2008, ss. 104-110.
- AYDIN, Mustafa, “Dinin Dünyevîleşme Sorunu ve Protestanlık,” *Bilgi ve Hikmet*, 1993/2, s. 54-56.
- BAYER, Ali, “Sekülerleşme Din İlişkisi: Kuramsal Bir Yaklaşım”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 16 (2010), ss. 149-190.
- BAYRAKTAR, Mehmet, “Örtülü Bir Dinsizlik Şekli Dünyevîleşme”, *Din ve Toplum Dergisi*, Sy. 1, Ankara, 2012, ss. 7-12.

- BAYRAM, Enver, “Kur’an’a Göre Tezkiyenin İmkânı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 54 Yıl: 2017, ss. 978-986.
- el-BEGAVÎ, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes’ud, *Tefsirü'l-Begavî: Meâlimü't-tenzîl*, I-VIII, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum‘a Damîriyye, Süleyman Müslim el-Harş, Dâru Taybe, Riyad, 1993.
- BERGER, Peter L., *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun, İnsan Yay., İstanbul, 1993.
- BEŞER, Faruk, *İslam’da Sosyal Güvenlik*, DİB Yay., Ankara, 1987.
- , “Süslenme”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 178-180.
- , “Şehvet”, *DİA*, XXXVIII, 476-477.
- , “Dünyevileşmenin Tezahürleri ve Dünya-Ukbâ Dengesi”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2011, sy. 13, ss. 28-31.
- BEYZÂVÎ, Kadı Nasiruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, I-V, Dâru İhyai’t-Türasi'l-Arabi, Beyrût, 1416/1996,
- BİLGİN, Vejdi, “Dünyevileşme: Dindarlıkta Öznenin Değişimi”, *Din ve Toplum Dergisi*, 2012, c. 4, sy. 2, ss. 18-29.
- BİLGİZ, Musa, “Kur’an’da Zikir Kavramının Anlam Alanı”, *Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı: 25, Erzurum, 2006, ss.209-236.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, I- VIII, Akçağ Yay., Ankara, 1991.
- BİRİŞİK, Abdulhamit, “Rahmet”, *DİA*, XXXIV, 419.
- BLACHERE, Regis, “Nefs” Kelimesinin Kur’an’da Kullanılışı Hakkında Bazı Notlar”, çev. Sadık Kılıç, *Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1982, sayı: 5, ss. 189-196.
- BRYAN, R. Wilson, “Secularization” md, *E.R Encyclopedia of Religion*, Macmillian Reference Pub. Yay., USA, 2005.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu’l-Buhârî*, I-II, İstanbul 1981.

- , *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1989.
- BULADI, Kerim, “Sekülerleşme ya da Dünyevileşme Anaforunda İnsan (Kârun Örneği)”, *Yakın Doğu Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2017, C. III, sy. 2, ss. 39-65.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, I-X, Matbaa-i Osmaniye, Dersâdet, 1330.
- CAN, Burhanettin, “Dindarlık ve Dünyevileşme”, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2009, sayı: 13, ss. 70-83.
- CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Şerhi*, I-XVIII, Akçağ Yay., Ankara, 1992.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., Ankara 2014.
- CELÂLEDDÎN, Muhammed b. Ahmed el-Mahallî; CELÂLEDDÎN, Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1987.
- CEYHAN, Semih, “Zühd”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 530-533.
- CORA, Mustafa, *Kur'ân'a Göre Hevâ*, Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Ankara, 2007.
- , “Kur'ân'da Âd Kavmi,” *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2013, c. VI, sy. 3, ss. 109-134.
- COŞKUN, Ahmet, “Kur'an-ı Kerim'in Dünya ve Âhirete Bakışı”, *Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1987, sy. 4, ss. 267-284.
- COŞKUN, Ali, “Dinin Sosyal Gerçekliği, Dünyevileşme,” *İslam ve Türkiye, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2008, sy. 19, ss. 13-24.
- COŞKUN, Muhammed, “Allah'a “Bir Harf Üzere” İbadet Etmek Ne Demektir?”, *Marmara Üniv. İlâhiyat Fak. Dergisi*, 43 (2012/2), ss. 233-250.
- CÜRCÂNÎ, e-Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddık el-Miñşavî, Dârü'l-Fazile, Riyad, ts.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Adalet”, *DİA*, I, 341-343.

- , “Câh”, *DİA*, VII,14-15.
- , Cimrilik”, *DİA*, VIII, 4-5.
- , “Fitne”, *DİA*, XIII, 156-159.
- , “Gurur”, *DİA*, XIV, 212-213.
- , “Haset” *DİA*, XVI, 378-380.
- , “Hırs”, *DİA*, XVII, 383-384.
- , “İnfak”, *DİA*, XXII, 289-290.
- , “İsâr”, *DİA*, XXII, 490-491.
- , “Kanaat”, *DİA*, XXIV, 289-290.
- , “Kibir”, *DİA*, XXV, 562-563.
- , “Merhamet”, *DİA*, XXIX, 184-185.
- , “Metâ”, *DİA*, XXIX, 398-399.
- , “Övünme”, *DİA*, XXXIV, 103-104.
- , “Saadet”, *DİA*, XXXV, 319-322.
- , “Yer”, *DİA*, XLIII, 476-478.
- , “Zulüm”, *DİA*, XLIV, 507-509.

ÇAKAN, İsmail Lütfi, *Müslümanca Yaşamak*, Nesil Yay., İstanbul, 2003.

-----, “ İsmail Lütfi Çakan, “İki Aç Kurt”, *Altınoluk Dergisi*, sy.65, İstanbul 1991, s.6.

ÇALAK, Erdoğan, *Küresel Sistemde İnsan Kalmak*, Hayy Yay., İstanbul, 2015.

ÇAKMAK, Muhammet “Yabancılaşma Kavramı Üzerine Bazı Değerlendirmeler ve Kur’an’ın Yabancılaşma Kavramına Bakışı”, *Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1996, sayı: 1, ss. 301-312.

ÇELİK, Beşir, *Tezyin Kavramı Çerçevesinde Kur’an’a Göre Kötü Amellerin Cazip Görünmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2015.

- DARENDE, Ömer Faruk, “Sekülerleşme ve Laiklik Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 2015/1, c. VI, sy. 11, s. 151-187.
- DAVUDOĞLU, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Yay. İst., 1978.
- DEBBAĞOĞLU, Ahmet, *İslam İktisadına Giriş*, Dergah Yay., İstanbul, 1979.
- DEMİR, Recep, “Kişilik ve Karakter İnşasında Önemli Bir Kur’an Kavramı: İśâr”, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu, I-II, 10-12 Haziran 2016, Ordu, 2016, II*, 499-515.
- DEMİR, Şehmus, *Kur’an’ın Dünya Hayatına Bakışı ve Dünya Ahiret Münasebeti*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Erzurum, 1995.
- , “Kur’ân Bütünlüğü İçinde İnsanın Servet ve Mal Karşısındaki Konumu”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2002, VI(10), 145-152.
- DEMİRCİ, Kürşat, “Hıristiyanlık”, *DİA*, XVII, 328-340.
- DEMİREL, Serdar, “Dünyevîleşme Hayatımızın Öncelikleri Krizini İşaretler”, *Rıhle*, Sy.10, İstanbul, 2010, ss. 13-20.
- DOĞAN, D. Mehmet, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yay., İstanbul, 1994.
- DÖLEK, Adem, “Sünnet Işığında Hırs Hastalığı ve Korunma Yolları”. *Harran Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, c. XI, sy. VI, Temmuz-Aralık 2003, ss. 50-76.
- DUMAN, Zeki, *Beyânu’l-Hak: Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, I-III, Fecr Yay., Ankara, 2008.
- DURAN, Bünyamin, *Sekülerleşme Krizi ve Bir Çıkış Yolu Arayışı*, Timaş Yay., İstanbul, 1996.
- DURMUŞ, İsmail, “Müşakele”, *DİA*, XXXII, 154-155.
- DURMUŞ, Zülfikar, “Sosyal Dayanışmanın Sağlanmasında Kur’an’ın Öngördüğü İdeal Model: İśâr”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, [www.dinbilimleri.com], 2003, c. III, sy. 1, ss. 17-27.
- EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. Es’as es-Sicistânî, *es-Sünen*, I-V, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.

- EBÜSSUÛD EFENDİ, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî el-Hanefî, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdû 'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, I-V, thk. Abdülkadir Ahmed Atâ, el-Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadîse, Riyad, 1974.
- ELMALILI, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, Eser Neşriyat, İstanbul, 1971.
- ERBAŞ, Ali, "Manastır Hayatından Kapitalizme Hıristiyan Dünyevileşmesi", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2011, sy. 13, ss. 40-44.
- ERDEM, Hüsametdin, "Deizm", *DİA*, IX, 109-111.
- ERGİNLİ, Zafer, "Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünya Algısına Toplu Bir Bakış", *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2006, c. XV, sy. 2, ss. 117-181.
- ERKUT, Abdülkadir, "Dine Davet Metodu Açısından "Ashabu's Sebt" Kıssasının Tahlili", *Diyanet İlmî Dergi*, 2013, c. XLIX, sy. 1, ss. 47-68.
- , "Kur'an'da Hamiyyet ve Sekînet Kavramları", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2014, c. XIV, sy. 1, ss. 157-177.
- ERTİT, Volkan, "Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. 9, sy. 1, Yıl: 2014, ss. 103-124.
- ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı (meal-tefsir)*, trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul, 1999.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecduddîn Ebu Tâhir Muhammed b. Yakub, *Kamûsu'l-muhît tercümesi: el-Okyanûsü'l-basît fi tercemeti'l-kamûsi'l-muhît*, I-VI, (trc. Asım Efendi, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi) Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2013.
- FREYER, Hans, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Turgut Kalpsüz), AÜİF.Yay., Ankara, 1964.
- GAZZÂLÎ, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (çev. Ahmet Serdaroglu), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1974-1975.
- GÖRMEZ, Mehmet, "Sekülerleşme ve Dinî Canlanma / Bildiri Müzakeresi", *Dinler Tarihi Araştırmaları-VI*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yay., Sy. 6, Ankara, 2008, ss. 111-112.
- GÜLER, İlhami, *Politik Teoloji Yazıları*, Kitabiyat, Ankara, 2002.

- , “Dünyanın Başına Gelen Derin Sapkınlık: Dünyevileşme”, *İslâmiyât*, 2001, cilt: IV, sayı: 3 [Dünyevileşme Özel Sayısı], ss. 35-58.
- GÜLLÜCE, Veysel, *Kur’ân-ı Kerîm’de Âhret İnancının Temelleri*, Ekev Yay. Erzurum 2001.
- GÜMRÜKÇÜOĞLU, Süleyman, “İmtihan ve Dünyevileşme”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları*, 2015, C. X, sy. 2, ss. 411-434.
- GÜNAYDIN, Fatma Candan, “Nimet”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 129-130.
- GÜRKAN, Salime Leyla, “Sekîne”, *DİA*, XXXVI, 329-331.
- HAMÎDULLAH, Muhammed, “İslâm’da Sembol” trc. İsmail Yakıt, Süleyman Demirel Üniv. İlâhiyat Fak. Dergisi, sy. 2, Isparta 1995, ss. 299-308.
- HACAK, Hasan, “Mülkiyet”, *DİA*, XXXI, 543- 548.
- HAS, Kenan, *Tevrat, İncil ve Kur’an’ın Dünyaya Bakışı*, Doktora Tezi, Erciyes Üniv. SBE, Kayseri, 1995.
- HOCAOĞLU, Durmuş, *Laisizm’den Milli Sekülerizm’e*, Selçuk Yay., Ankara, 1995.
- HÖKELEKLİ, Hayati, “Enaniyet”, *DİA*, XI, 170-171.
- IŞIK, Emin, “Ahkaf Sûresi”, *DİA*, I, 549-550.
- IZUTSU, Toshihiko, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yay., Ankara, 1991.
- , *Kur’an’da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1975.
- İBN HALDUN, *Mukaddime*, (çev. Süleyman Uludağ), I-II, Dergah Yay., İstanbul, 2007.
- İBN HANBEL, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, I-IX, thk. Sıdkı Muhammed Cemil Attar, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1991.
- İBN-İ HİBBÂN, *Ravzatu'l- ‘ukalâ*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1977.
- İBN-İ HİŞAM, Ebu Muhammed Abdulmelik el-Muâfirî, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1994.

- İBN-İ KAYYİM, el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd*, I-VI, (trc. Şükrü Özen), İklim Yay., İstanbul, 1988.
- İBN KEŞİR, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I-XV, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed... [ve öte.], Müessesetu Kurtuba; Mektebetü'l-Evladi's-Şeyh li't-Türâs, Kahire, 2000.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, I-II, İstanbul 1981.
- İBN-İ MANZÛR, *Lisânü'l-'arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec, *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, nşr. Muhammed Abdu'l-Kerim Kazım er-Râzî, Müessesetür-Risâle, Beyrut, 1407/1987.
- İBNÜ'L-ESÎR, Mecdüddîn Ebu's-Seâde el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, I-V, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî- Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1963.
- İŞLİYEN, Burhan, “Geleneksel Kardeşliği Tehdit Eden Unsurlardan Dünyevîleşme ve Bireyselleşme”, *Kardeşlik Ahlakı Sempozyumu*, DİB Yay., Ankara, 2012.
- JAMES, K. A. Smith, “Secularity Religion And The Politics of Ambiguity”, *JCRT*, Stanford University Press, Sy. 6/3, Stanford/California, 2005, ss.116-121. (www.jcrt.org/archives/06.3/smith.pdf)
- KAHVECİ, İhsan, *Kur'an'da Zikir Kavramı ve Boyutları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. Sos. Bil. Ens., İstanbul, 1995.
- KAPLAN, Yusuf, “Seküler Aklın Ötesi”, *İslamiyat*, sy. 3, Ankara, 2001, ss. 81-102.
- KARACELİL, Süleyman, *Büyük Tehlike: Dünyevîleşme*, Nesil Yay., İstanbul, 2008.
- KARAGÖZ, İsmail, *Kur'an'da Zikir Kavramı ve Allah'ı Zikir*, DİB. Yay., Ankara, 2002.
- , “Fitne”, Dini Kavramlar Sözlüğü, DİB. Yay., Ankara, 2010, s.188.
- , “Nisyan”, Dini Kavramlar Sözlüğü, DİB. Yay., Ankara, 2010, s. 529.
- , “Zulüm”, Dini Kavramlar Sözlüğü, DİB. Yay., Ankara, 2010, s.719.

- KARAMAN, Hayreddin - ÇAĞRICI, Mustafa - DÖNMEZ, İbrahim Kafi - GÜMÜŞ, Sadrettin, *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, I-V, DİB. Yay., Ankara, 2007.
- , *Kur'an Yolu Meali*, DİB. Yay., Ankara, 2014.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, “İnkarcıların Bir Karakter Özelliği Olarak Şımarıklık”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 2, sy.3 (Ocak-Haziran 2009), ss. 181-206.
- , “Kur'an'da Adalet Psikolojisi -Adaleti Engelleyen Psiko-Sosyal Faktörler”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 5, C: 5, Sayı: 10, Temmuz – Aralık 2012/2, ss. 61–105.
- KAYA, Ali, “Kur'an'da İstiğnâ”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 2, 2007, ss. 1-25.
- KAYA, İbrahim, *Hadîslerde İsâr Hasleti*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi, 2012.
- KESKİN, Hasan, *Kur'ân'da Fitne Kavramı*, Rağbet Yay., İstanbul, 2003.
- KILAVUZ, Ahmed Saim, *İman-Küfür Sınırı*, Marifet Yay., İstanbul, 1982.
- , "Şirk", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (ed. İbrahim Kafi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı [İFAV], I-IV, İstanbul 2006, IV, 203.
- KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, *Ahir Zaman İlmihali*, Otto Yay., Ankara, 2011.
- KISA, Mahmut, *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm*, Armağan Kitaplar, Konya, 2012.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, *İdeolocya Örgüsü*, Büyükdoğu Yay., İstanbul 1973.
- KİRMAN, Mehmet Ali, *Din ve Sekülerleşme*, Karahan Kitabevi, Adana, 2005.
- KİTAB-I MUKADDES, *Eski ve Yeni Ahit*, İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 1969.
- KOÇYİĞİT, Hikmet, “Kur'an Açısından Bereket Kavramının Değerlendirilmesi”, *Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2012, c. XII, sy. 1, ss. 147-170.
- KOMİSYON, *Hadislerle İslam*, I-VII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2013.
- KÖSE, Ali, “Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar”, *Günümüz İnanç Problemleri: İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Sempozyumu*, Erzurum 2001, ss. 203-216.

- el-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006/1427, I-XXIV.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerim, *Kuşeyri Risalesi*, (trc.Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul, 2014.
- *Letâifü'l-işârât*, I-III, Kahire 1981.
- KUTLUER, İlhan, "Lâedriyye", *DÎA*, XXVII, 41-42.
- KUTUB, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an: Kur'an'ın Gölgesinde*, I-XVI, (trc. M. Emin Saraç-İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa), Hikmet Yayınevi, İstanbul, 1972.
- LİNELL, Cady, "Secularism Secularizing and Secularization", *Journal of American Academy of Religion*, Sy.73/3, Oxford Univeristy Press, USA, 2005, ss. 871-885. (www.jstor.org/stable/4139923)
- MÂTÜRİDÎ ,Ebu Mansûr Muhammed, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, nşr. Bekir Topaloğlu, Mizan Yay., İstanbul, 2010.
- MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *Tefsîru'l-Mâverdi: en- Nüket ve'l-'uyûn*, I-VI, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm, Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrût-Lübnân ts.
- MERAD, Ali, "İslah", *DÎA*, XIX, 143-156.
- MEVDUDÎ, *Tefhîmü'l-Kur'an: Kur'anın anlamı ve tefsiri*, (ed. Ali Bulaç; trc. Muhammed Han Kayani... [ve öte.]), I-VII, İnsan Yay., İstanbul, 2005.
- MEVLÂNÂ, *Mesnevî*, (Çev. Veled Çelebi İzbudak), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1968.
- MUHAMMED, b. Abdilvahhab, *Kitabu't-tevhid*, Ümmü'l-Kura Yay, Medine, 1413.
- MUKATİL b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, I-V, Dâru İhyâu't-Türâs, Beyrut, 2012.
- MUTLU, Zümrüt, *Kur'an-ı Kerîm'in Dünyevileşmeye Karşı Âhîret İnancını Vurgulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2010.
- MÜSLİM b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, I-IV, İstanbul 1981.

- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed, *Sünenü'n-Nesâî*, I-VIII, İstanbul, 1981.
- NESEFÎ, Ahmed b. Mahmud, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, I-III, thk. Yusuf Ali Büdeyvî, Dâru'l-Kelîmu't-Tayyib, Beyrut, 1998.
- NU'MÂNÎ, Mevlana Şiblî, *Sîretü'n-nebi*, (trc. Yusuf Karaca), İz Yay., İstanbul, 2005.
- OKUMUŞ, Mesut, "Kurân ve Sünnette Dünya ve Âhîret Hayatına Bakış", *Diyanet İlmî Dergi (Özel Sayı)*, 2012, ss. 721-747.
- OLGUN, Hakan, "Hıristiyanlık ve Sekülerleşme İlişkisi ya da Seküler Dindarlığın Teolojisi", *İnsan & Toplum Dergisi*, 2012, ss.135-156.
- OZANKAYA, Özer, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, Cem Yay., İstanbul, 1995.
- ÖNEN, Hacı, *Kur'an'da Dünya Kavramı ve Dünyevileşme*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, 2004.
- ÖNGÖREN, Reşat, "Zikir", *DİA*, XLIV, 409-412.
- ÖZDEMİR, Faruk, "Kur'an'da Cimrilik Anlamını İhtiva Eden Kavramların Etimolojik ve Semantik Analizi", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 4, Aralık 2015, ss. 59-91.
- ÖZDEN, Mustafa, "Sekülerliğin Tarihi Serüveni", *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2016, ss. 60-81.
- ÖZERVARLI, M. Sait, "Şîâr", *DİA*, XXXIX, 123-124.
- ÖZKÖSE, Kadir, "Zühd ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam (Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım)", *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2002, c. VI, sy. 1, ss. 175-194.
- ÖZSOY, Ömer; GÜLER, İlhami, *Konularına Göre Kur'ân*, Fecr Yay., Ankara, 2015.
- ÖZTÜRK, Mustafa, "Kur'an'ın Değer Sisteminde Dünya ve Dünyevi Hayatın Anlamı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, c. VII, sy. 16, ss. 65-86.

- , “Kur’an’da ve İslam Öncesi Arap Düşüncesinde “Dehr” Kavramı”, *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2003, sy. 16, ss. 251-270.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Kur’ân’ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 1998.
- PRATT, Vernon, “Religion and Secularization”, *New Studies in the Philosophy of Religion*, Macmillan Reference Pub. Yay., Sy. 3, London, 1970, ss. 79-84.
- PUSMAZ, Durak, “Kur’an’da İsrâ Kavramı”, *İstanbul Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2011, sy. 25, ss. 77-104.
- RÂGİB el-İSFAHÂNÎ, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, nşr. Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke, trs.
- er-RÂZÎ, Fahreddin, *et-Tefsîrü’l-kebîr:Mefâtihi’l-gayb*, I-XXXI, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1981, XXX, 225-226.
- REÇBER, Mehmet Sait, “Realizm, Din ve Dünyevileşme”, *İslâmiyât*, IV (2001), sy. 3, ss.19-33.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Safvetü’t-tefâsir*, I-III, Dâru’l-Kur’âni’l-Kerîm, Beyrut, 1981.
- SAKA, Şevki, “Âcil”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 326.
- SAYAR, Kemal, *Yavaşla*, Timaş Yay., İstanbul, 2009.
- SELVÎ, Dilaver, “Beyzavi Tefsirinde Nefs Tezkiyesi ve Takva”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2010, sy. 26, ss. 125-161.
- , “Kur’an ve Sünnette Dünya Lânetlenmiş Midir?”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, c.1, sy. 2, 2015, ss. 85-108.
- SİFİL, Ebubekir, “Kutsalın Postmodern Tanımı ya da Seküler Dindarlık”, *Rihle*, sy.10, İstanbul, 2010, ss. 5-12.
- SİNANOĞLU, Mustafa, “Şirk”, *DİA*, XXXIX, 193-198.
- SOYSALDI, Mehmet, “Kur’an’da İsrâf Kavramı”, *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2005, sy. 18-19, ss. 93-127.

- ŞAHİN, Davut, “Kur’an’da Genel Anlamalı Bir Kelime: Nimet”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2016, c. XX, sy. 2, ss. 207-234.
- ŞAHİN, Recai, *Hadislerde Dünyevîleşme ve Tamahkârlık*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniv. SBE, 2017.
- ŞAHİNALP, M. Vehbi, “Kur’ân-ı Kerîmde “Mütref” Kavramı ve İlişkili Olduğu Diğer Kavramlar”, *Harran Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 23 (2010 Ocak-Haziran), ss. 49-79.
- ŞÂTİBÎ, *el-Muvâfakat: İslami İlimler Metodolojisi*, (trc. Mehmet Erdoğan), I-IV, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- ŞİMŞEK, Ali, *Hümeze Suresi Bağlamında Kur’an’da Ahlaki Yozlaşma*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE., Konya 2010.
- et-TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Târik b. İvazullah - Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Kahire 1416/1995.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, I-XXIV, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Kahire, 2001.
- TAFTAZANÎ, Sa'du'd-Din, *Şerhü'l-'akaid*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, *Din Sosyolojisi*, AÜİF. Yay., Ankara, 1961.
- TARHAN, Nevzat, *Duyguların Dili*, Timaş Yay., İstanbul, 2010.
- , *Toplum Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul, 2011.
- TATLI, Bekir, “Kur’ân’da “Dünya” ve “Arz” Kelimelerinin Kullanımı”, *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2005, c. XLVI, sy. 2, ss. 259-265.
- , “Hadislerde “Dünya” ve “Arz” Kelimeleri -Buhârî Örneği-”, *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2007, c. XLVIII, sy. 1, ss. 153-168.
- TDK, Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid, *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, I-II, thk. Ali Duhrûc, Beyrut 1995.

- TEKİN, Mustafa, “Değişen Dindarlığın Dünyevîleşme Boyutu”, *Eski Yeni*, Sy. 10, İstanbul, 2009, ss. 5-13.
- TEZCAN, Hilmi, *Kur'an'da Yerküre'nin Anlatımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniv., İzmir, 2016.
- TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- TOKER, İhsan, “İslâm ve Laiklik”, *İslâmî Araştırmalar*, 1995, cilt: VIII, sayı: 3-4, s. 218-222.
- TOPALOĞLU, Bekir, *İslam'da İnanç Esasları*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2002.
- TOPGÜL, M. Enes, “Kutsalsız Yollar: Dünyevîleşme Örneği -Kur'an-ı Kerîm Bağlamında-“, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2009, sy. 14, ss. 52-64.
- TÜMER, Günay, “Bereket”, *DİA*, IV,487-489.
- TÜRKÖZ, Mustafa, *Kur'ân ve Hadis Bağlamında Zühd Hayatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul, 1991.
- , “Dünya”, *DİA*, X, 22-25.
- , “Muhabbet”, *DİA*, XXX, 386-388.
- , “Takva”, *DİA*, XXXIX, 484-486.
- , “Tasfiye”, *DİA*, XL, 127- 128.
- UMAÇ, Bilal, *Kur'ân'da Şifa, Sekîne ve Tuma'nîne Kavramları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniv., 2007.
- UYSAL, Nafi, *Dinî Bir Kavram Olarak Bereketin Mahiyeti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2009.
- ÜLGENER, Sabri F., *Dünü ve Bugünü ile Zihniyet ve Din: İslam Tasavvuf Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, Der Yay., İstanbul, 1981.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, M.E.B Yay., İstanbul, 1969.
- VARICI, Adem, *Kur'an'da Zikir Kavramı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Ankara, 2000.

- WACH, Joachim, *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay, MÜİFV Yay., İstanbul, 1995.
- YAMAÇ, Muhammed, *Arap Dilinde Vahiy-Dua ve Dünya-Âhiret Kelimelerinin Semantik Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniv. SBE, Sakarya, 2012.
- YAŞAROĞLU, Kamil, “Tüketim Kısılcısında Kaybolan Bir Değer: Bereket”, *Tüketim ve Değerler*, 2010, ss. 141-147.
- YAVUZ, Ömer Faruk, “Kur'an Perspektifinde Dünya- Âhiret Bütünlüğü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI (2006), sayı: 3, ss. 159-198.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Araz”, *DİA*, III, 337-338.
- YAZAR, Samed, *Kur'an'da Lehv, La'ib ve Lağv Kavramları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Enst., 2015.
- YAZICI, Muhammet, “Dünya-Âhiret Kavramlarının Analizi: Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi” *İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı VII. Eğitim- Öğretim Meseleleri Koordinasyonu Toplantısı ve Sempozyumu, 06-08 Eylül 2002 Çorum*, 2003, ss. 39-56.
- YETİK, Erhan, “Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Zühd ve Takvası”, *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Samsun 1993, sayı: 7, ss. 127-132.
- YILDIRIM, Ahmet, *Din, Dünyevîleşme ve Zühd*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2014.
- YÜCEDOĞRU, Tevfik, “Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi”, *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2012, cilt: XXI, sayı: 1, ss. 1-20.
- ZEMAŞERÎ, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, I-VI, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve diğeri., Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 1998.
- ZÜHAYLÎ, Vehbe, *Tefsîru'l-münîr fî 'akîdeti ve 'ş-şerîati ve'l-minhâc*, I-XVII, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 2009.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : **Burhan İŞLİYEN**
Uyruğu : **Türkiye Cumhuriyeti**
Doğum Tarihi ve Yeri : **02.09.1969 /Kemah**
e-posta : **burhanisliyen@hotmail.com**

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Marmara Üniversitesi	1992
Yüksek Lisans	Erciyes Üniversitesi	1997

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2000	Milli Eğitim Bakanlığı	Öğretmen
2005	Diyanet İşleri Bşk.	Müftü
2018	Diyanet İşleri Bşk.	Diyanet İşleri Bşk. Yrd.

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı	KPDS	ÜDS	TOEFL	EILTS
Arapça	(77)	()	()	()